

**Majandusliku
mõtte
põhijooni
kodanlikus
Eestis**
(1920-1940)

A-29466

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA MAJANDUSE INSTITUUT

V. Krinal, L. Loone ja I. Soidra

Majandusliku mõtte põhijooni
kodanlikus Eestis
(1920—1940)

1(09)
K75

Kaane kujundanud E. Tali

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

E E S S Õ N A

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programmis rõhatakse ühiskonnateaduste suurt osa kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodil. Ühiskonnateadused moodustavad ühiskonna arengu juhtimise teadusliku aluse ja on tähtsaks relvaks partei ideoloogilises võitluses. NLKP programmis öeldakse: «Ühiskonnateadused peavad ka edaspidi resoluutselt välja astuma kodanliku ideoloogia vastu . . . revisionismi ja dogmatismi vastu ning kaitsma marksismi-leninismi printsiipide puhtust.»¹

Ühiskonnateaduste hulka kuulub ka ühiskondliku mõtte ajalugu ja selle koostisosana majandusliku mõtte ajalugu. Majanduslikud ideed ja tõekspidamised kajastavad otseselt majanduslikku baasi ja avaldavad omakorda sellele aktiivset mõju. Majandusliku mõtte ajaloo uurimine aitab selgitada suure teoreetilise ja praktilise tähtsusega probleeme ühiskonna arengus.

Klassiühiskonnas on majanduslikul mõttel paratamatult klassiiseloome. Majanduslikud ideed ja tõekspidamised väljendavad vahetult ühe või teise klassi materiaalseid huvisid ja on ideoloogiliseks vahendiks klassivõitluses. Seepärast on ajalooliste isikute maailmavaate klassiiseloome selgitamisel olulised just nende majanduslikud tõekspidamised.

Majandusliku mõtte marksistlik uurimine on mõjuvõimas vahend meile vaenuliku ideoloogia vastu. Marksistlikule metodoloogiale, mis käsitleb majanduslikku mõtet kui reaalse tegelikkuse kajastust ja eri klasside huvide avaldumisvormi, püüab kallale kippuda reaktiooniline kodanlik teadus. Vene majandusliku mõtte esimeste köidete ilmumisele reageeriti kodanlikes maades nii, et kutsuti kokku spetsiaalne konverents ja avaldati mitmeid töid, mille eesmärgiks oli püüd ümber lükata vene ühiskondlik-majandusliku mõtte materialistlik käsitlus. Meie kohuseks on teha kõik selleks, et levitada materialistlike vaateid ja kummutada reaktioonilised kodanlikud väärsisukohad. Kapitalistlikus maailmas ongi küllalt palju teadlasi, kes tähelepanelikult jälgivad nõukogude teadlaste töid ja jõuavad üksikute konkreetsete küsimuste lahendamisel materialistlikele järeldustele.

Nõukogude Eestis on tehtud algust majandusliku mõtte ajaloo

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1968, lk. 118.

uurimisega. Kollektiivse töö tulemusena ilmus juba 1958. aastal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi väljaandel uurimus «Põhijooni majandusliku mõtte ajalooost Eestis XIX sajandil». Nimetatud töö hõlmas ajaloolise arengu seisukohalt olulise perioodi, nimelt feodaalse ühiskondlik-majandusliku formatsiooni lagunemise ning kapitalismi tekkimise ja arenemise perioodi. Esimese sellekohase uurimusena andis töö palju uut meie mineviku-pärandi marksistlikul mõtestamisel. Sealjuures oli töös ka mõningaid lünki, sest mitmete osade käsitus (eriti valitseva klassi ideoloogia analüüs) jäi mõnevõrra skemaatiliseks.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudi, Tartu Riikliku Ülikooli ning Tallinna Polütehnilise Instituudi teadlased on jätkanud eesti majandusliku mõtte uurimist, koondades erilise tähelepanu just kodanlikule Eestile. Sellele probleemile on pühendatud ka käesolev töö.

Kodanliku Eesti majandusliku mõtte uurimine on nii teoreetilise kui ka suure poliitilise tähtsusega. See võimaldab välja tuua sotsiaal-majandusliku mõtte kujunemise ja arenemise üldisi seaduspärasusi kapitalismi üldkriisi perioodil ja selgitada sama nähtuse spetsiifikat Eestis — imperialistlikest riikidest sõltuvas väikeriigis.

Majandusliku mõtte uurimisel on oluline selgitada, mis oli klassivõitluse peaobjektiks majanduslike ideede valdkonnas ja mis vaidluseks ühe või teise klassi piirides. Eri klasside seisundist ühiskonnas oleneb nende vaadete iseloom. Sealjuures tuleb silmas pidada, et üksikute klasside piires on kihte ja gruppe, kes mõnikord satuvad omavahel vastuollu ja esitavad konkreetsetes küsimustes erinevaid majanduslikke programme. Ent ühe või teise majandusliku mõtte suuna klassiiseloому ja ajaloolise osa üle ei saa otsustada mõningate konkreetsete ökonoomika küsimuste lahendamise alusel. Klasside põhihuvid väljenduvad eelkõige suhtumises valitsevasse tootmisviisisse.

Majanduslike ideede võitluse peaobjektiks kapitalismi üldkriisi perioodil on suhtumine kodanlikku korrasse ja sotsialismisse. See suhtumine piiritleb erinevate klasside positsiooni ja määrab majandusliku mõtte põhisuunad.

Käesolevas töös püüdsidki autorid eelkõige lahendada küsimust, kuidas suhtusid majanduslike ideede võitluse peaobjektisse eesti kodanluse, väikekodanluse ja töölisklassi ideoloogid. Selle kõrval vaadeldi majandusliku mõtte eri suundade ja nende esindajate suhtumist olulistesse majandusteooria ja konkreetsetesse majanduspoliitilistesse küsimustesse. Käesolev töö ei pretendeeri aga nendegi küsimuste täielikule või lõplikule lahendamisele.

Käsitletud küsimuste kõrval on kodanliku Eesti majandusliku mõtte ajaloos probleeme, mida käesolevas töös üksnes põgusalt rii-vatakse ja mis vajavad märksa põhjalikumalt uurimist. Nii on käesolevas töös jäänud üksikasjalikumalt analüüsimata Tartu Ülikooli majandusteadlaste kontseptsioonid ja majandusalaste ajakirjade

iseloome, samuti ei ole küllaldane üksikute majanduspoliitikute, eriti aga tööliste esindajate — riigikogu liikmete vaadete iseloomustus. Spetsiaalset uurimist vajab ka kodanlikus Eestis valitse nud sotsiaalpoliitiline ideoloogia.

Autorid püüdsid vältida lihtsustatud käsitlust, mis käsitab eri klasside majanduslikke vaateid ühtse vooluna ega tee vahet ühe klassi piirides esinevate erinevate tõekspidamiste vahel. Samuti ei saanud nõus olla kogu kodanliku majandusteaduse kuulutamise ga vulgaarseks ja apologetiliseks.

Kahtlemata on kodanliku poliitilise ökonoomia põhifunktsiooniks kapitalismi apoloogia. Oma olemuselt on apologetiline ka kodanluse huvidele vastava majanduspoliitika teoreetiline õigustamine ja põhjendamine.

Ent majanduspoliitika kodanlikus riigis võib olla enam või vähem reaktiivne. Selles võib esineda suhteliselt progressiivseid, demokraatlikke tendentse, mis objektiivselt väljendavad mõningate kodanluse (tavaliselt väikekodanluse) kihtide huvisid. See olukord kajastub kodanliku majandusliku mõtte eri suundades, mida on vaja piiritleda ja iseloomustada. Tuleb märkida sedagi, et apologetilise funktsiooni kõrval on kodanlikul majandusteadusel ka praktiline funktsioon: uurida kapitalistliku majanduskorra kvantitatiivseid seoseid, materiaalsete ressursside ära kasutamise võimalusi, hindade ja konjunktuuri küsimusi jne. Selles osas on kodanlikul majandusteadusel positiivseid saavutusi.

Nimetatud printsiipidest lähtutigi eesti kodanluse majandusliku mõtte teoreetilisel analüüsimisel.

Kodanliku majandusliku mõtte esiletoomine võimaldab konkreetse materjali alusel veenvalt näidata eesti kodanluse ja tema ideoloogide majanduslike püüdluste iseloomu. Kodanluse diktatuuri poliitikategelaste sotsiaal-majanduslike vaadete selgitamine näitab kujukalt, mida need tegelased taotlesid, ja aitab olulisel määral kaasa eesti kodanlusele ajaloolise hinnangu andmisel.

Töö mahust langebki oluline osa kodanliku majandusliku mõtte analüüsile. See on arusaadav. Oli ju kodanlikus riigis valitseva klassi ideoloogial kõige avaramad kujunemise võimalused ja sel lekohane materjal on kõige ulatuslikum.

Eri peatükis vaadeldakse töös väikekodanlikke ja reformistlikke majandusliku mõtte suundi, sest neil on olulisi erinevusi kodanluse majanduslike vaadetega võrreldes.

Töölisklassi majanduslike vaadete esiletoomisega tuli arvestada, et proletariaadi huvisid väljendava marksistliku ideoloogia arene mine ja levimine oli kodanluse diktatuuri tingimustes suuresti pidurdatud. Valitsevast olukorrast tingituna tekkis ometi pidevalt sotsiaal-majanduslikke vaateid, mis stiihiliselt lähtusid töölisklassi huvidest ja milles avaldus marksismile lähenemise tendents. Nende suundade kujunemine ja iseloom on võetud spetsiaalse vaatluse alla.

Eraldi käsitletakse marksistlikke majanduslikke vaateid, mille kujundamise ja levitamise eest võitles Eestimaa Kommunistlik Partei. Töölisklassi ja tema ideoloogide majanduslike vaadete esiletoomine annab veenvalt tunnistust sellest, et proletariaadi huvide kaitsjad väljendasid ajaloolise arengu progressiivseid tendentse. Nad suutsid isegi kodanliku diktatuuri äärmiselt rasketes tingimustes tõstatada ülitähtsaid probleeme ja leida neile lahendusi, mis objektiivselt vastasid kogu rahva huvidele.

Allikatena on käesolevas töös kasutatud eelkõige kodanlikus Eestis ilmunud majandusteaduslikke uurimusi, artikleid majandusteaduslikes ajakirjades ja majandusküsimustele pühendatud populaarseid brošüüre. Et erialast majandusteaduslikku kirjandust kodanlikus Eestis kuigi palju ei avaldatud ja see ei kajastanud kaugeltki kõiki olulisi majandusliku mõtte suundi, siis oli vaja analüüsida ajalehtedes ja ajakirjades ilmunud majandusprobleeme käsitlevaid kirjutisi ning riigikogus majanduslikes ja sotsiaalpoliitilistes küsimustes peetud kõnesid. Neid rohkeid materjale kasutati sel määral, kuidas see oli vajalik majandusliku mõtte eri suundade iseloomustamiseks. Üksikute silmapaistvamate majandusteadlaste vaateid on (koos nende elulooliste andmetega) käsitletud terviklikult.

Nende eesti marksistide seisukohti, kes aastail 1920—1940 elasid ja töötasid Nõukogude Liidus, on käesolevas töös vaadeldud ainult sel määral, kuidas nad võtsid sõna Eestis valitsenud majandusliku olukorra kohta.

Majandusliku mõtte eri suunad kajastasid esmajoones Eestis toimunud majanduslikku arengut. Seepärast oli töös vaja iseloomustada majandusliku arengu põhijooni ja klassijõudude vahetõrget kodanlikus Eestis. Samal ajal on töös lühidalt osutatud kogu kapitalistlikus maailmas kahe maailmasõja vahelisel ajal täheldatavatele majandusliku mõtte arengu põhitendentsidele, sest nende mõju eesti kodanluse ja väikekodanluse vaadetele oli silmapaistev.

Käesolev töö valmis ENSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis. Esialgse käsikirja koostasid 1959.—1961. aastal Majanduse Instituudi vanem teaduslik töötaja, majandusteaduste kandidaat I. Soidra (20-ndad aastad) ja Tartu Riikliku Ülikooli vanemõpetaja V. Krinal (30-ndad aastad), kelle kandidaadiväitekirjad (И. Сойдра. Марксистско-ленинская экономическая мысль в Эстонии в период буржуазно-националистической диктатуры (до 1929 года). Москва—Таллин, 1957; V. Krinal, Põhiliste kodanliku Eesti kodanlike majandusteooriate kriitika (1929.—1939. a.). Tartu, 1964) käsitlevad majandusliku mõtte ajalugu kodanlikus Eestis. Käsikirja esimest varianti arutati Majanduse Instituudi teaduslikus nõukogus ja Tartu Riikliku Ülikooli poliitilise ökonomia kateedris. Nendel arutlustel tehtud märkuste ja antud soovitude kohaselt oli vajalik käsikirja põhjalik ümbertöötamine ja

täiendamine. Seda tööd aga ei olnud esialgu võimalik teha (I. Soidra lahkus Majanduse Instituudist ja V. Krinal oli seotud kandidaadiväitekirja koostamisega). 1964. a. võttis töö lõpuleviimise enda peale Majanduse Instituudi vanem teaduslik töötaja L. Loone. Töö käigus tuli koguda lisamaterjali, kirjutada suures ulatuses uut teksti ja senine käsikiri oluliselt ümber töötada. Et vahepeal oli ilmunud uusi monograafilisi uurimusi kodanliku Eesti kohta, siis tuli neid loomulikult arvestada. Käsikirja lõplik variant kooskõlastati autorite kollektiivis, arutati veel kord läbi Majanduse Instituudi poliitilise ökonomia sektoris ja teaduslikus nõukogus. Käsikirja koostamisel abistasid autoreid paljude kasulike ja asjatundlike konsultatsioonidega Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik R. Antons ja korrespondentliige O. Sepre ning majandusteaduste kandidaat L. Brutus.

Materjali kogumisel oli abiks Majanduse Instituudi ökonomist A. Päev. Nimede registri koostas H. Pallo.

Käsikirja III peatüki retsenseeris ajalooteaduste kandidaat A. Liebmann ja IV peatüki ajalooteaduste kandidaat O. Kuuli. Viimase peatüki kohta tegi rea märkusi ajalooteaduste kandidaat K. Martinson ja töö kohta tervikuna dots. R. Kleis. Väärtuslike nõuannetega abistas autoreid Eesti NSV Teaduste Akadeemia akadeemik H. Kruus. Nende kriitilised märkused on hoolikalt läbi kaalutud ja suures osas arvestatud. Kõigile neile olgu siinkohal avaldatud autorite kollektiivi suur tänu.

Majandusliku mõtte kujunemise tingimused Eestis kodanliku diktatuuri perioodil (1920—1940)

1. KAPITALISMI ÜLDKRIIS JA MAJANDUSLIKU MÕTTE PÕHISUUNAD AASTAIL 1920—1940

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena lõhenes maailm kaheks vastandlikuks sotsiaal-majanduslikuks süsteemiks — sotsialistlikuks ja kapitalistlikuks. Järgnevatel aastakümnetel iseloomustavadki maailmas toimunud arengut kaks põhilist tendentsi: esiteks, sotsialistliku majanduse edukas ja järjekindel arenemine ja teiseks — kõigi kapitalismi sotsiaal-majanduslike vastuolude äärmine süvenemine. Alanud kapitalismi üldkriisi iseloomustavad eelkõige imperialismi koloniaalsüsteemi kriis, turgude ja kapitali rakendamise sfääride probleemi teravnemine, ettevõtete krooniline alakoormatus ja krooniline massiline tööpuudus, ületootmiskriiside süvenemine, muutused kapitalistliku taastootmise tsükliks.

Kapitalismi vastuolud tulid enneolematult teravalt esile 1929.—1933. a. ülemaailmses majanduskriisis. Ühelt poolt suur tööjõu ülejääk (krooniline massiline tööpuudus) ja tootmisvõimsuste alakoormatus ning teiselt poolt tööstuses rakendamata laenukapitali olemasolu näitasid, et kapitalistlik süsteem ei suuda kasutada olemasolevaid tootmisressursse. Ületootmiskriisiga kaasnenud määratu suur tööpuudus kutsus esile rahvahulkade revolutsioonilise aktiivsuse tõusu. Rahvahulkade revolutsioneerimisele aitas kaasa asjaolu, et kriis kapitalistlikus ühiskonnas leidis aset ajal, mil Nõukogude Liidus arenes kiiresti sotsialistlik süsteem ja likvideeriti tööpuudus.

Majanduskriis sundis kodanlikke riike järjest ulatuslikumalt siirduma riiklik-monopolistlikule kapitalismile.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi aluseks on teatavasti riigiparaadi ja monopolide kokkukasvamine, riigiparaadi alluta-

mine monopolidele. Selle tulemusena lisandub riigi vägivaldafunktsioonile veel «majanduse reguleerimise» funktsioon, ning seda mitte ainult seadusandlikult, vaid ka vahetult riigi kätte koondatud kapitalide abil.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi avaldumisvormiks ei ole ainult teatud majandusharude või ettevõtete kuulumine riigile, vaid ka riiklike tellimuste andmine monopolidele, riigilaenu ja subiidiumid, kõrgete sisseveotollide kehtestamine monopolistlike koondiste huvides jne.

Majanduselu riigistamises avaldub imperialismiajastul kaks tendentsi. Teatud monopolistliku kapitali grupid püüavad «parandada» ja «noorendada» kapitalismi, püüavad reformide alusel kindlustada monopolistliku kodanluse vankuvaid positsioone. See suund avaldus 30-ndail aastail F. Rooseveldi «uues kursis», mis kujutas endast reformide süsteemi ja nägi ette mõningaid järeleandmisi töötajatele. Vastavalt sellele kursile püüti ka «planeerida» Ameerika Ühendriikide majandust.

Nende abinõude tulemusena elavnes mõnevõrra küll tootmine, kuid need ei puudutanud tarbimist. Juba mõne kuu pärast oli Ameerika Ühendriikide tööstus jälle ummikus. Seega tekitasid turgude jaotamine, kaubahindade kindlaksmääramine ja muu taoline «planeerimine» ainult näiliku ja ajutise elavnemise. Kasumihuvidest lähtuvad monopolistid ei teinud midagi elanikkonna ostujõu suurendamiseks.

Majanduselu «reguleerimine» kapitalismi tingimustes ei suuda muuta imperialismi iseloomu ega põhiliste klasside seisundit tootmisprotsessis. Tootmisvahendite eraomanduse tõttu ei suuda kodanlik riik organiseerida plaanimajandust.

Rahvamajanduse planeerimisest tuleb eristada tootmisest planeerimist, planeerimist üksikutes kapitalistlikes ettevõtetes, trustides ja sündikaatides. Ükski ettevõtja ei alusta mingi toote valmistamist enne, kui tal pole üksikasjalikku ülevaadet vastava toodangu võimalikest tootmiskuludest, realiseerimisvõimalustest, hindade tasemest ja mis peamine — võimalikust kasumist. Seetõttu kasutatakse ka arenenud kapitalistlikes riikides tootmisel planeerimisel mitmeid ratsionaalseid planeerimisvõtteid, rakendatakse kaasaegset arvutustehnikat jne. Tuleb aga rõhutada, et ka ettevõtete plaanid pole alati täielikult realiseeritavad, sest tootmise organiseerimine ja majanduslik tegevus olenevad suurel määral kapitalistliku majanduse üldisest konjunktuurist.

Majanduselu riigistamise tendentsis on ka positiivseid jooni. Ulatusliku riigistamise puhul võib töölisklass kujunenud olukorda oma huvides kasutada. Osalised ja poolikud järeleandmised on aluseks töölisklassi edasisele pealetungile ja võitlusele tõeliste, radikaalsete reformide eest. Järjekindla võitlusega võivad töölised riiklikus majandussektoris saavutada parema sotsiaalse kindlustuse, paremad palgatingimused, laiemad poliitilised õigused. Mono-

polistid kardavad seepärast natsionaliseerimist ja nad on ka kodanliku korra raamidesse jääva majanduselu riigistamise vastased.

Kuid riiklik-monopolistlikule kapitalismile on omane veel teine tendents, nimelt finantsoligarhia kõige reaktsioonilisemate gruppide aktiveerumise tendents. Need grupid püüavad kapitalismi üldkriisi ajal esinevatest majanduslikest raskustest üle saada töörahva vastu vägivaldla rakendamise teel. Riik muudetakse avaliku diktatuuri kantsiks, kusjuures riigiaparaati kasutab võimul olev finantskapitali grupp konkurentide kõrvaldamiseks. Selle tendentsi esindajad on esmajoones huvitatud neist riiklik-monopolistliku kapitalismi vormidest, mis on seotud majanduselu militariseerimisega.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi kõige reaktsioonilisem variant oli aluseks Itaalia ja Saksamaa fašistlikele diktatuuridele.

Kapitalismi üldkriis avaldus ka ideoloogia valdkonnas, sealhulgas kodanlikus majanduslikus mõttes, mille põhifunktsiooniks oli endiselt kapitalismi apoloogia. Kuid maailma jagunemine kaheks süsteemiks seadis kapitalismi apologetide ette uued ülesanded. Kapitalismi üldkriisi tingimustes ilmnis vanade dogmade küündimatus kapitalismi kasvavate majanduslike raskuste seletamiseks. See asjaolu sundis kodanlikke majandusteadlasi otsima uusi argumente kapitalistlike tootmissuhete kaitseks. Samal ajal aga sundis esimese sotsialistliku riigi olemasolu ja marksistlik-leninliku majandusteooria arenemine kodanlust intensiivistama ideoloogilist võitlust sotsialismi vastu.

Teoreetilisele võitlusele, mida peeti marksistliku majandusõpetuse vastu, ja Nõukogude Liidu majandusliku korra diskrediteerimise katsetele lisandusid sõdadevahelisel perioodil mitmesugused uued sotsiaalse demagoogia võtted, mille eesmärgiks oli rahvahulkade petmine ja tööliklassile pealetungimise õigustamine. Need väljendusid eelkõige kapitalismi «ilustamise» püüetes, kapitalismile niisuguste joonte omistamises, mida tal ei ole ega saagi olla. Sellsuunaline demagoogia väljendus kapitalismi «transformeerumise» kontseptsioonis. Kinnitati, et kapitalism olevat küll säilinud, kuid minetanud oma vanad pahed — ekspluateerimise ja klassivastuolud. Kapitalismi üldkriisi perioodil on «klasside harmoonia» jutlustamine kodanluse ideoloogidele tüüpiline. Klassivastuoludeta kapitalismi lubasid kehtestada ka itaalia ja saksa fašistid. Tuleb märkida, et see seisukoht on kapitalismi apoloogias kesksel kohal ka praegu.

Kapitalismi üldkriisi perioodil on kodanliku majandusliku mõtte esindajad sunnitud tunnistama kapitalismi majanduslikke raskusi. Selles suhtes avaldas kodanluse ideoloogidele tohutut mõju 1929.—1933. a. majanduskriis.

Kodanluse ideoloogid püüdsid leida vastuvõetavaid majanduskriiside seletusi. Kodanlikud teooriad ja «kriisidevastased» projektid ründasid eelkõige Lenini õpetust kapitalismi üldkriisist. Nende

projektide autorid väitsid, et perioodiliselt korduvad ületootmise majanduskriisid ei ole roiskuva kapitalismi seaduspärane, vaid juhuslikest asjaoludest tingitud ajutine, mööduv nähtus. Mitmesuguste «kriisiteooriate» eesmärgiks oli rahustada revolutsioneerivaid rahvahulki.²

Kuid samal ajal kadus kodanluse ideoloogidel enestel usk kapitalismi sisemiste jõudude (vaba konkurentsi) mehaanilisse ja automaatsesse funktsioneerimisse. Seepärast otsiti jõudu, kes oleks suuteline jagu saama kaasaegse kapitalismi majanduslikest raskustest. Niisuguseks jõuks hakati pidama kodanlikku riiki.

Selle tulemusena muutus kapitalismi üldkriisi perioodil kodanliku majandusteaduse kahe põhisuuna — «vaba ettevõtlikkuse» ja «reguleeritava kapitalismi» pooldajate vahel viimaste kasuks. Samal ajal loobusid ka vabamajanduslikud suunad endisest kapitalismi teoreetikuile üldiselt omasest piiramatult vabamajanduse doktriinist. Mõlemale suunale on ühine terav marksismivastane suunitlus ja kapitalistlike tootmissuhete apoloogia. Ka poliitilise ökonoomia põhiprobleemidesse suhtumises (tööväärtus- ja lisaväärtusteooriate eitamine, kapitalismi paratamatu hukkamise eitamine jne.) langevad mõlema suuna esindajate seisukohad olulisel määral ühte.

Mõlema suuna peamiseks erinevuseks on see, et nende esindajad andsid erineva hinnangu kapitalismi ähvardavale ohule ning suhtusid erinevalt selle ohu likvideerimise vahenditesse.

Just «reguleeritava kapitalismi» teooriates ja nende mõju kasvus väljendus pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni kujukalt kodanliku poliitilise ökonoomia kriis.³ Nende teooriate kohaselt on kapitalistlikus majandussüsteemis suuri pahe- sid (kriisid, tööpuudus, töörahva vaesumine), mida ilma riigi sekumisetä ei ole võimalik likvideerida. Jäädes täielikult kodanlike suhete apoloogia pinnale, kaitsesid «reguleeritava kapitalismi» teoreetikud eraomandi puutumatus. Sealjuures aga olid nad sunnitud tunnustama, et kapitalismi automaatne areng ei vii kõige parematele tulemustele ja et kapitalistliku majandussüsteemi normaalseks funktsioneerimiseks on paratamatult vajalik riigi vahelesegamine majandusellu. Siit tuleneski seisukoht, et kodanlik riik on võimeline juhtima rahvamajandust ja kindlustama kapitalistliku majanduselu harmoonilist arengut. Lisaks sellele pandi riigivõimule nüüd ülesanne leida abinõusid kriiside ja tööpuuduse vastu. «Reguleeritava kapitalismi» teooriad nõudsid riigilt mitme-

² Vt. И. Г. Блюмин, Критика буржуазной политической экономии. Т. II. Москва, 1962, lk. 194—197.

³ Kapitalistliku majanduse reguleerimise vajadust hakkasid paljude maade üksikud kodanlikud majandusteadlased suuremal või vähemal määral õigustama juba XX sajandi algul. Majanduse reguleerimist kapitalismi tingimustes jutlustas näiteks W. Sombart.

suguste korraldavate abinõude rakendamist, mis oleksid reguleerinud üldist tarbimist ja mingis ulatuses ka tootmist.⁴

«Reguleeritava kapitalismi» teooriad levisid ulatuslikult 1929.—1933. a. majanduskriisi mõjul. Vahetult selle ajendil on kirjutatud inglise majandusteadlase J. M. Keynesi (1883—1946) raamat «Rakendatuse, protsendi ja raha üldteooria» (1936), mis kujunes kapitalismi reguleerimise pooldajate põhiteoseks. Kuid selle mõju ilmneb ka neoliberaalide juures.

Kapitalismi üldkriisi ajastu kodanliku majandusteadlasena ei saanud Keynes kapitalismi vastuolusid täielikult maha vaikida ja oli sunnitud tunnustama, et kapitalistlikus majanduses esineb tööpuolest pahesid ja mädapaiseid. Kuid Keynesi arvates ei peitu alalise massilise tööpuuduse ja kriiside põhjus hoopiski kapitalismi olemuses, vaid ... inimeste psühholoogias. Keynesi väite kohaselt tekib tööpuudus ebapiisavast nõudmisest isiklike ja tootmisalaste tarbeesemete järele. See aga ei olevat sugugi tingitud väikestest sissetulekutest, sest tulu kasvavat kapitalistlikus ühiskonnas kiiremini kui tarbimine. Vähene tarbimine olevat tingitud inimeste «psüühikale omasest kalduvusest» kokku hoida.

Keynes väitis, et elanikkonna rakendatuse suurendamiseks tuleb suurendada kapitalimahutusi. Selleks peab riik kindlustama kapitali rentaabluse kasvu tööliste reaalsalga vähendamise teel, eelkõige inflatsiooni ja laenuprotsendi alandamise kaudu. See suurendaks kapitalisti huvi ettevõtete asutamise ja laiendamise vastu. Samal ajal peab ka riik ise tegema suuri eelarvelisi kapitalimahutusi. Investeeringute suurendamine toovad kaasa rakendatuse suurenemise, s. o. tööpuuduse kaotamise.

Keynesi vaadete teoreetilises aluses on küsitavusi. Ebapiisav tarbimisalane nõudmine pole tingitud müstilisest «inimeste kalduvusest säästmisele», vaid töörahva hulkade madalast elatustasemest. Keynesi soovitatud abinõud — inflatsioon ja mittetootlike kulude, sealhulgas ka sõja ettevalmistamise ja pidamisega seotud kulude kasv — soodustavad küll tootmise ajutist laienemist, kuid põhjustavad hiljem töötajate elatustaseme langust, turu ahenemist ja tööpuuduse suurenemist. Majanduse militariseerimise ja võidulavastumisega seotud riiklike kulude kasv etendab aga määratu suurt osa monopolide kasumite suurendamises.

Keynesi seisukohad said aluseks levinud «majanduse reguleerimise» teooriate mitmesugustele variantidele, mis püüdsid kapitalismile omistada «plaanimajanduse» jooni.

Ka fašistlik majandusprogramm kuulus «reguleeritava kapitalismi» teooria valdkonda.

Fašism kujunes 1917.—1923. a. Itaalias, pääses 30-ndail aastail võidule Saksamaal ja levis mitmetes teistes riikides, eriti 1929.—

⁴ И. Г. Блюмин, Критика буржуазной политической экономики. Т. II. Москва, 1962, lk. 194—196.

1933. a. kriisi ajal. Fašistlikes majandusteooriates kajastus riiklik-monopolistliku kapitalismi reaktsiooniline arengutendents. Fašistid kavatsesid kapitalismi üldkriisi ajal äärmiselt teravnenud klassivastuolusid leevendada mitte järeleandmistega töölisklassile, vaid poliitilisele terrorirežiimile toetudes. Fašismi ideoloogid õigustasid riigi aktiivset sekkumist majandusellu, eitasid vaba konkurentsi ja õigustasid riiklikke survevahendeid võimul oleva kliki konkurentide hävitamiseks.

Fašism kasutas ohtralt demagoogiat. Nii «kritiseerisid» saksa fašistid kapitalismi pahesid, mida nad lubasid võimule tulles kõrvaldada. Arvestades sotsialismi suurt levikut saksa töölisklassi hulgas, nimetasid nad end «natsionaalsotsialistideks». Enne võimuletulekut lubati suuresõnaliselt rahuldada kõikide klasside ja kihtide soovid.

Et pääseda ummikust, millesse kapitalistlik majandus oli kriisi ajal jooksnud, panid fašistid (eriti Saksamaal) oma lootused agressioonile. Teiste rahvaste alistamisega loodeti tagada monopolidele suured kasumid, üle saada riigi majanduslikest raskustest ja juhtida rahva tähelepanu kõrvale valitseva korra puudustest. Objektivselt viis taoline poliitika kõige hävitavamale ja laastavamale sõjale maailma ajaloos.

Fašistid arendasid nn. korporatiivse riigi teooriat. «Korporatiivses riigis» olevat likvideeritud kapitalism, klassid, nende vastuolud ja klassivõitlus. «Korporatiivse riigi» teooria põhiseisukohad olid järgmised:

1) «Korporatiivne riik» rajatakse inimeste mitmesuguste gruppide töö ja majandusliku tegevuse reglementeerimise alusel. Kõigile inimestele kinnistatakse kindlaksmääratud tegevus vastavalt nende rassilistele ja rahvuslikele võimetele.

2) Iga korporatsiooni majanduslik tegevus on reglementeeritud: määratakse kindlaks isiku või grupi poolt toodetavate saaduste hulk, müügiturg, ostjate kontingent ja kaupade hinnad. Isikute kategooriad, kes tegelevad mittetootmissfäärides (haldus, haridus, kultuur jt.), omavad samuti kindla koha korporatiivse korra süsteemis ja nendegi tegevus on rangelt reglementeeritud.

3) Määrates tootmise mahu, akumulatsiooni ulatuse ja ka tarbimise mahu, ei sega riik end eraettevõtete tootmistevõimele.

4) Riik kindlustab maa majandusliku ühtsuse ja puutumatus, toetab majanduslikku ekspansiooni ja «eluruumi» avardamist, s. o. territoriaalset ekspansiooni.

5) Riik reguleerib sisemajanduslikud probleemid: ei luba võitlust (streigid, poliitilised ühendused, tööseisakud jne.) «erinevate seisuste» vahel. Deklareeritakse, et kõigi inimeste tegevus peab olema allutatud rahvuse huvidele.⁵

⁵ Vt. A. A. Корниенко, О некоторых современных буржуазных экономических теориях. Москва, 1957, lk. 22—24.

Samad põhimõtted olid ka saksa «natsionaalsotsialismi» majandusteooriate aluseks.

On selge, et nende printsiipide ellurakendamisel omandas valitsev kildkond diktaatorliku võimu ja võis kitsale finantsoligarhia grupile tagada piiramatu vabaduse töölisklassi ekspluateerimisel ja konkurentide kõrvaldamisel.

Saksa natsid rääkisid «rahvuslikust sotsialismist». Kuulutades imperialistliku Saksamaa «Saksa sotsialismi» riigiks, nimetasid fašistlikud teoreetikud monopolide magnaate majanduslikeks juhtideks, kes teenivat kogu fahva huvisid. Kinnitati, et «kolmandas riigis» olevat likvideeritud klasside antagonism, nivelleeritud erinevate gruppide tulu ning likvideeritud tööpuudus. Tegelikult saavutati töölisklassi võitluse ajutine sumbutamine terroriga. Majanduselu elavnemise põhjuseks oli aga majanduskriisi seaduspärane möödumine ja Teise maailmasõja ettevalmistamine. Tööpuuduse ajutine vähenemine oli järelikult sõjakonjunktuuri tulemus.

Et natsionaalsotsialism orienteerus agressioonile, siis omandas tema ideoloogias olulise koha šovinismi ja rassiteooria jutlustamine. Selle teoreetiliseks aluseks oli Saksamaal «sotsiaaldarvinism», mida õpetati ka koolides ja mille kaudu mürgitati noorte inimeste teadvust. Sotsiaaldarvinism väitis, et nagu taimede ja loomade hulgas, nii valitsevat ka inimühiskonnas «tugevama õigus». Võidab see, kes on teistest «vääruslikum», tugevam. Vaesed kannatavad ja hukuvad selle tõttu, et nad on nõrgemad, rumalamad ja järelikult ise süüdi oma viletsuses. Sama maksvat ka värviliste rasside suhtes: et nad olevat valgetest nõrgemad ja alavääruslikumad, siis pidavat nad valgeid teenima.⁶

Muidugi ei toimunud hitlerlikul Saksamaal mingit klasside kadumist või tulude nivelleerimist. Töölisklass jäi ekspluateeritavaks ja fašism õigustas avalikult kõige julmemat terrorit tööliste ning alistatud rahvaste suhtes.

Teine kodanliku majandusliku mõtte põhisuund kapitalismi üldkriisi perioodil pooldas «jõu d u d e v a b a m ä n g u» ja «v a b a e t t e v ö t l i k k u s t». «Vaba ettevõtlikkuse» teooria on kodanliku poliitilise ökonoomia üks vanemaid dogmasid. Kõige järjekindlalt pidasid sellest kinni klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad A. Smith ja D. Ricardo. Nad olid arvamusel, et vaba konkurents kindlustab ühiskonna harmoonilise arenemise. Vaba konkurentsi teooriat kasutati kapitalismi varasematel etappidel kui tööstuskodanluse teoreetilist relva feodalismi ja merkantilismi dogmade vastu. Opositsioon majandusellu riikliku vahelesegamise vastu kajastas areneva kodanluse usku oma jõusse, arvamust, et kodanlus tuleb toime ilma riigi abita. Klassikalise poliitilise ökonoomia esindajad ei näinud veel, et konkurentiseseadused

⁶ Vt. V. Kors'unskaja, Charles Darwin, Tallinn, 1959, lk. 222.

põhjustavad tööliste ja kapitalistide vastuolude süvenemist, väike- ja keskettevõtjate laostumist ning tootmise anarhia suurenemist.

Kapitalismi üldkriisi perioodil võtsid vabamajanduse printsiipi pooldavad majandusteadlased eelkõige arvesse asjaolu, et monopolide huvides teostatav riiklik reglementeerimine muutus järjest ebapopulaarsemaks mitte ainult töörahva ja väikekodanluse laia- des hulkades, vaid ka mõningates kodanluse ringkondades. See- pärast püüdis osa kodanlikke majandusteadlasi kasutada «majandusliku vabaduse» lippu avaliku arvamuse enda poole võitmiseks.

«Vaba ettevõtlikkuse» teooriate klassiiseloome tuleb kõige kujuka- malt esile mitmete ameerika ja inglise majandusteadlaste töödes, kus avalikult kaitstakse monopolide piiramatut vabadust ekspluateerida töölisi ja nõõrida tarbijaid. Need majandusteadlased kuulutavad töölisi kaitsvate ametiühingute tegevuse «majandusliku vabaduse» rikkumiseks ja ülistavad kodanlike riikide reakt- sioonilisi, töölistevastaseid seadusi.

Tänapäeva vabamajanduse teoreetikuid, neoliberaale, iseloo- mustab see, et nad seostavad vaba konkurentsi ülistamist mõnin- gase riikliku vahelesegamise vajaduse tunnustamisega. Neolibera- lismi teoreetikud ei eita täielikult riigi osa majanduse reguleerimi- sel, vaid seavad peaküsimuseks riigi sekkumise vormi. Neoliberaa- lide arvates peab riik aktiivselt osa võtma majanduse arendami- sest, kuid ei pea vahele segama kapitalistlike ettevõtete tootmis- tegevusse. Riik peab juhtima majanduspoliitikat (maksude ja kre- diidi alal, andma tellimusi, soodustama ekspordi jne.). Samal ajal peavad valitsused kindlustama kõige paremad tingimused ette- võtete tööks ja nendevaheliseks «vabaks konkurentsiks».

Kapitalismi kaitsmisel kasutasid kodanliku majandusliku mõtte esindajad ebateaduslikke vulgaarmeetodeid. Need aga ei võimalda- nud tunnetada kapitalistliku majanduse olemust. Kuid valitsevate suhete apoloogia kõrval on kodanlikul majanduslikul mõttel veel teinegi, praktiline funktsioon. Kodanlikud majandusteadlased on suutelised selgitama kapitalistliku majanduse kvantitatiivseid seo- seid, eriti konjunkturi probleeme. Selles suhtes saavutas kodanlik majandusteadus kahe maailmasõja vahelisel ajal hinnatavaid tule- musi.

Kui kodanlikus majanduslikus mõttes valitses aastail 1920— 1940 kriis, siis teistsugune olukord kujunes marksistliku majandusliku mõtte alal. Esimese sotsialistliku riigi loomine oli aluseks uue teadusharu — sotsialismi poliitilise ökonomia hoogsale are- nemisele. Nõukogude majandusteadlased üldistasid teoreetiliselt sotsialismi ehitamisel omandatud kogemusi ja rajasid sotsialist-liku majanduse ülesehitamise konkreetseid printsiibid. Nõukogude Liidus kasvas hästi ettevalmistatud marksistide-majandusteadlaste kaader. See oli ühtlasi toeks ka kapitalistlikes riikides tegutseva- tele marksistidele. Majandusteadlased-kommunistid, kelle arv jär- jekindlalt kasvas, arendasid kapitalistlikes riikides võitlust reakt-

sioonilise kodanliku majandusliku mõtte vastu. Et kodanlik Eesti kuulus kahe maailmasõja vahepeal imperialismi süsteemi, siis tõusid siingi esile eelisloomustatud majandusliku mõtte põhisuunad. Samal ajal kajastus eesti majanduslikus mõttes maa sotsiaal-majandusliku arengu spetsiifika.

2. MAJANDUSLIK ARENG JA KLASSIJÕUDUDE VAHEKORD KODANLIKUS EESTIS AASTAIL 1920—1940

1917. aastani oli Eesti imperialistliku Venemaa majanduslikult arenenud osaks, kuid samal ajal poliitiliselt ja rahvuslikult rõhutatud ääremaaks. XX sajandi algul oli Eestis vene tšinovnikutest ja vene kodanlusest hoopis suurem majanduslik ja poliitiline võim balti saksa aadli ja suurkodanluse käes. Eesti kodanluse majanduslik areng oli seetõttu tõkestatud. Ometi oli ta juba aastakümneid proletariaati rõhunud ja tema arvel rikastunud.

Tsaari-Venemaa tingimustes seisis eesti rahva ees rahvusliku vabadusvõitluse ülesanne. Selle võitluse käigus tuli lõpule viia kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Nende ajalooliste ülesannete lahendamisel ei suutnud eesti kodanlus olla juhtivaks jõuks.

Kapitalismi algetapil on kodanlus teatavasti olnud rahvusliku liikumise juhiks. Ka tänapäeva võimsas asumaade ja sõltuvate maade rahvuslikus vabadusliikumises täidab kodanlus mitmel maal olulisi progressiivseid ülesandeid. Rahvuslikus vabadusliikumises võib kodanlus kas tervikuna või osaliselt väljendada oma maa üldrahvalikke huvisid, kusjuures teatud ajaloolise arengu etapil vastavad kodanluse huvid kogu ühiskonna progressi vajadustele.

Rahvusliku vabadusliikumise ajalugu on näidanud, et rõhutatud maade kodanlus suhtub eri tingimustes erinevalt vabadusvõitluse ja jaguneb vastavalt sellele kahte ossa. Lähtudes oma majanduslikest ja sotsiaalpoliitilistest huvidest, astub üks osa kodanlusest sobingusse feodaalide ja imperialistidega. Kuid kodanlus võib asuda ka rahvuslikele positsioonidele, s. t. võidelda sellise majandusliku ja poliitilise arengu eest, mis antud etapil vastab nii kodanluse enda kui ka kogu rahva huvidele ja ajaloolise progressi nõuetele. Rahvuslikuks võimegi nimetada seda osa kodanlusest, kes on huvitatud oma maa (imperialistlikest riikidest või metropoliist) sõltumatust majanduslikust ja poliitilisest arengust, sellest, et kasumi põhiosa ei läheks imperialistidele. Selline maa majanduslik areng vastab vabanemise perioodil mitte ainult kodanluse huvidele, vaid ka kogu rahva — talurahva, tööliste ja intelligentsi huvidele.⁷

⁷ Vt. A. Румянцев, О роли национальной буржуазии в освободительном движении. «Современное освободительное движение и национальная буржуазия». Прага, 1961, lk. 335.

Eestis ei suutnud kodanlus juba Oktoobri-eelsel perioodil enam täita rahvusliku kodanluse funktsioone. Eesti kodanlus oli tsaari-Venemaa tingimustes küll rõhutatud rahva kodanlus, kuid ta astus sobingusse imperialismi- ja feodalismijõududega. XX sajandi algul ei juhtinud eesti kodanlus enam rahvuslikku vabadusvõitlust, vaid otsis kompromisse nii saksa aadli kui ka vene ja saksa kodanluse ning tsarismiga (J. Tõnisson — 1905. a., K. Päts — 1916. a.). Ükski eesti kodanluse rühmitus ei esitanud tsarismi- ja imperialismivastast nõudmist. Isegi 1917. aastal, pärast Veebruarirevolutsiooni, ei tõstnud eesti kodanlus üles täieliku vabanemise loosungit, vaid taotles ainult piirkonna autonoomiat Vene kodanlikus riigis. Täielikku rahvaste enesemääramise õigust nõudsid ainult bolševikud. Selle õiguse sisu mõtestas V. I. Lenin järgmiselt: «Kui tahame mõista rahvaste enesemääramise tähtsust, mängimata juriidiliste definitsioonidega, «välja mõtlemata» abstraktseid määratlusi, vaid analüüsides rahvuslike liikumiste ajaloolis-majanduslikke tingimusi, siis jõuame paratamatult järeldusele: rahvaste enesemääramise all tuleb mõista nende riiklikku eraldumist võõr-rahvaste kollektiividest, tuleb mõista iseseisva rahvusriigi rajamist.»⁸ Rahvusliku vabanemise nõudmist kaitses ka eesti töölisliikumine.

Ka võitluses feodaalkorra igandite vastu ei olnud eesti kodanlus järjekindel. Ükski eesti kodanluse grupeeringuist ei nõudnud Balti erikorra kui feodaalkorra põhilise toe kaotamist, vaid taotles osavõttu senisest saksa aadli omavalitsusest: maapäevast jt. organitest.

Kuid võitlus rahvusliku rõhumise ja feodaalkorra igandite vastu ei olnud XX sajandi esimestel aastakümnetel Eestis ainsaks ega peamiseks vabadusvõitluse sisuks. Nagu kogu Venemaal, nii olid ka Eestis 1917. aastaks juba kujunenud objektiivsed materiaalsed ja subjektiivsed eeldused mitte ainult kodanlik-demokraatlikuks, vaid ka sotsialistlikuks revolutsiooniks, mille eest võitles kogu Venemaa tööliklass bolševike juhtimisel. Eesti proletariaat oli aktiivselt lülitunud sellesse võitlusse ja astus koos Venemaa paljurahvuselise töölikklassiga kapitalistliku ja rahvusliku rõhumise ning feodaalkorra igandite vastu.

Kodanlik-demokraatliku ja rahvusliku vabadusvõitluse ülesanded lahendati Eestis lõplikult sotsialistliku revolutsiooniga. Sellega kukutati vene imperialistide võim ning kaotati feodaalsete igandite alus — mõisnike maaomand. 1918. a. loodud Eesti Tööraha Kommuun oli sõltumatu eesti töötava rahva riik, mida Nõukogude Venemaa juriidiliselt tunnustas. Nii seisis tol ajal Eesti ees reaalne sotsialistliku riigi arengutee perspektiiv. Kuid klassijõudude vahekord maailmas oli tol korral selline, et eesti proletariaat ei suutnud võimu säilitada. Imperialistlike lääneriikide toe-

⁸ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 364—365.

tusel haaras võimu eesti kodanlus. Nii ei tekkinud kodanlik Eesti riik rahvuslikus vabadusvõitluses, vaid kodusõjas.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja esimese sotsialistliku riigi loomine tekitasid uue ajaloolise situatsiooni. Maailma ajaloos keskseks probleemiks sai nüüd kapitalistliku korra asendamine sotsialistliku korraga. Siitpeale tuleb kõiki hilisemaid ajaloolisi sündmusi hinnata kahe süsteemi võitluse seisukohalt.

Eestis 1918.—1920. a. võimu haaranud kodanlus oli reaktsiooniline. Muidugi oli Eestis ka kodanlik-demokraatlikke jõude. Kultuuris ja teaduses, poliitilises elus, majanduspoliitilistes taotlustes ja isegi sotsiaalpoliitikas esines progressiivseid püüdeid. Kuid need ei kujunenud valitsevaks. Juhtiv positsioon läks järjekindlalt ja üha suuremas ulatuses kodanluse kõige reaktsioonilisemate kihtide kätte.

*

Kontrevolutsiooni võiduga kujunes Eestis 1920. a. uus majanduslik olukord.

Poliitilise võimu haaranud eesti kodanlus lootis saada pärandiks seni saksa ja vene kodanlusele kuulunud majanduslikud positsioonid ja ka kõik kasumid töölisklassi ekspluateerimisest. See pärast jätkas kodanlus pärast kodusõja lõppu esialgu tööstuse arendamist. Seda soodustas asjaolu, et sõda oli tööstuslikule baasile ainult väikest kahju tekitanud. Müügiturge loodeti leida tulevasel kapitalistlikul Venemaal, sest eesti kodanluse hulgas valitses kapitalistlikus maailmas üldiselt levinud arvamus, nagu variseks nõukogude võim Venemaal peatselt kokku ja nagu avaneks siis seal avar tegevusväli «vabaks ettevõtlikkuseks».

Kodanliku valitsuse «tööstuslik orientatsioon» 20-ndate aastate algul ilmnes eelkõige selles, et Tartu rahulepingu alusel Nõukogude Venemaalt saadud 15 miljonit kuldrubla jagati suure osas töösturitele. 1924. aastani suunas Eesti Pank 43—45 protsenti oma laenudest tööstusse, põllumajandusse aga ainult 1,5—5,3 protsenti. Tööstusele antud krediitid läks omakorda 68 protsenti suurtööstusse (s. t. ettevõttele, kus oli vähemalt 20 töolist). Krediitidega püüti rajada tööstust, kuid samal ajal levis ulatuslikult ka ohjeldamatu spekulatsioon. Riikliku laenu saamiseks loodi mitmeid fiktiivseid aktsiaseltsi, neile antud summasid «Eesti Pank» ei saanud tagasi. Võib öelda, et suur osa rahulepinguga saadud kapitalist läkski valitsusringkondadele lähedaste kapitalistide rikastamiseks.

Kergetööstusse suunatud summadega rajati rohkesti pisiettevõtteid. Need hakkasid tootma kaupu, mida varem saadi tsaari-Venemaa teistest rajoonidest. Niiviisi kujunes peamiseks toodangu andjaks kergetööstus. Tööstuse struktuuris toimunud muutusi iseloomustas suurtööstuse osatähtsuse pidev langus.

Rasketööstuse laostumise ja üksikute kergetööstusharude, eeskätt toidu- ja maitseainete tööstuse teatava arenemise tõttu suurenes tööstustoodangus pidevalt tarbeesemete osatähtsus. Uute, suhteliselt väikeste ettevõtete tekkimine ei tasakaalustanud tööstuse üldist langust ja selle üldtoodang ei saavutanud «tööstusliku orientatsiooni» aastail sõjajärgset taset.

Säärase olukorra tagajärjel langes märgatavalt tööstuse kontsentratsiooni aste. Kui sõja ajal töötas Eesti suurtööstuse ettevõtteis umbes 38 500 tööliset⁹, siis 1923. aasta keskpaiku (kriisi eel) töötas Eesti suurtööstuses kõigest 29 000 tööliset.¹⁰

1923. a. suvel puhkes Eestis lokaalne majanduskriis. Suur hulk metalli-, tekstiili-, keemiatööstuse ja teiste tööstusharude ettevõteteid pidi turgude puudusel töö täielikult katkestama. Töökaitsekomissaride kontrolli all olevast 877 tööstusettevõttest jäi 1923. aastal seisma 336, kusjuures 114 ettevõtet likvideeriti.

Majanduskriis oli kodanluse senise spekulatiivse majanduspoliitika krahiks, mida ei olnud enam võimalik jätkata. Eesti tööstuse saadustele ei leidunud Lääne-Euroopas turge. Imperialismisüsteemis võis kodanlik Eesti riik eksisteerida esijoones arenenud suurriikide toorainebaasina ja müügituruna. Eesti kodanluse leppis säärase olukorraga. Võimul olevad kodanluse kihid toetasid Lääne imperialistide püüdlusi alistada Eestit oma monopolidele, sest eesti kodanluse võis ka niisuguses olukorras rikastuda, sahkerdades väliskapitalistidele maha maapõuevarasid (põlevkivi) ja looduslikke rikkusi (mets) ning äärmiselt ekspluateerides eesti tööliisklassi.

Kodanlikus Eestis eksisteeris realselt suurtööstuse säilitamise ja arendamise võimalus. Selleks oleks pidanud organiseerima kaubanduslikku koostööd Nõukogude Venemaaga, kes pärast laastava kodusõja lõppu oli huvitatud Eesti tööstuse saadustest. Ilmekaks näiteks selle kohta, millist kasu andis kaubavahetus Nõukogude maaga, oli paberi väljavedu kodanliku diktatuuri esimestel aastatel. See võimaldaski paberitööstusel eksisteerida lõpetatud tootmisprotsessiga haruna. Hiljem, sidemete katkemisel, spetsialiseerus tselluloosi- ja paberitööstus üha enam poolfabrikaatide — paberimassi ja tselluloosi tootmisele.

Avaraid võimalusi majanduslikeks sidemeteks Nõukogude maaga pakkus Tartu rahuleping, mis määras kindlaks kahe riigi majandussuhete alused.

Nõukogude valitsus püüdis oma vahekordi kapitalistlike riikidega normaliseerida. Ta tegi ka Eestile korduvalt ettepanekuid kaubanduslepingu sõlmimiseks. Kuid hoolimata sellest, et Eesti tööstus kannatas turgude puuduse all ja et paljud töösturid (eriti

⁹ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 12.

¹⁰ «Eesti Majandus» 1924, nr. 10, lk. 155.

metalli- ja paberitööstuses) pooldasid kaubavahetust Nõukogude riigiga, lükkas kodanlik valitsus need ettepanekud tagasi.

Eesti kodanluse põhieesmärgiks oli rikastuda proletariaadi ekspluateerimise kaudu. Ekspluateerimise süvendamise tulemusena halvenes tööliste olukord, teravnesid klassivastuolud ja kujunes soodne pind sotsialismi ideede levikuks. Sellises olukorras kartis kodanlus kommunismi ideede külgetõmbejõudu ja püüdis hermeetiliselt sulgeda Nõukogude Liidu ja Eesti piiri. Pärast majanduslike sidemete katkemist Venemaaga jäi Eesti tööstus ilma ajalooliselt kujunenud ja tööstuse arengut soodustanud toor- ja kütteainebaasist ning kaotas oma senise müügituru. Tähtsa Peterburi turu kaotas ka Eesti põllumajandus. Eestis tekkis tööstusettevõtete krooniline alakoormatus ja alaline tööpuudus. 1922. aasta jooksul registreeriti tööbörsidel kokku 10 201 töötatöölist.¹¹ Tegelikult oli see arv palju suurem. Alalise töötute armee olemasolu andis vabrikantidele võimaluse tööliste palka alla suruda. 1923. aastal moodustas suurtööstuse tööliste reaalpalk 74 protsenti 1913. aasta reaalpalgast; sealjuures oli kesk- ja väiketööstuse tööliste palgad kuni 25 protsenti võrra madalamad. Isegi ametlik statistika ei saanud varjata, et tööliste palgataseme poolest oli Eesti ühel viimastest kohtadest Euroopas.

Kodanlik Ajutine Valitsus oli 1918. aasta novembris sunnitud vormiliselt taastama pärast Oktoobrirevolutsiooni nõukogude võimu poolt kehtestatud 8-tunnilise tööpäeva, mille saksa okupandid olid likvideerinud. Kuid valitsus ja vabrikandid ei pidanud sellest kinni. Ametlikel andmetel kestis Eesti tööstuses tööpäev keskmiselt 9 tundi; sageli sunniti aga töölisi töötama 10—12 tundi.

1924. aastast alates väljus enamik kapitalistlikke riike sõjajärgsest majanduslikust ja poliitilisest kriisist ning astus kapitalismi suhtelise stabiliseerumise ajajärku.

Stabiliseerumine aga ei kõrvaldanud ega saanudki kõrvaldada imperialistlike riikide vastuolusid ega klassivastuolusid. Kapitalismi stabilisatsioon osutus ebakindlaks ja ajutiseks.

Kapitalistliku maailmamajanduse tsükliline areng avaldas määravat mõju ka Eesti majandusele. Eesti kodanlusel läks korda oma majanduslikke ja poliitilisi positsioone ajutiseks kindlustada alles pärast 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu verist mahasurumist ja sedagi ainult imperialistlikest riikidest sõltuvuse suurenemise hinnaga. Kodanlus loobus tööstuse eelisarendamisest ja kuulutas 1924. a. välja «põllumajandusliku orientatsiooni».

On iseloomulik, et eesti kodanlus hakkas kohe pärast võimule tulekut otsima majanduslikku koostööd imperialismiga, ei teinud midagi väliskapitali mõju piiramiseks, suurendas järjekindlalt riigi välisvõlgnevust.

Kodanliku Eesti majandusele avaldas määravat mõju finants-

¹¹ Eesti arvudes 1920—1930. Tallinn, 1931, lk. 304.

sõltuvus imperialistlikest suurriikidest. See sõltuvus kujunes juba kodusõja perioodil, kui saadi majanduslikku «abi» sõjamaterjalide ja seismajäänud kaupade näol. Kahekümnendate aastate alguses muutus see «abi» riiklikuks võlaks. Kodanliku statistika andmetel moodustasid ainuüksi sõjavõlad 1922. aasta algul 66,5 miljonit krooni.¹²

Kodanliku Eesti valitsus sai hiljem uut välislaenu. Sellega suurenes väliskapitali, eriti aga Saksa ja Inglise kapitali sissetung Eesti majandusse. Suurenes välismaise monopolistliku finantskapitali huvi Eesti loodusvarade ja odava tööjõu eksploateerimise vastu.

Välisvõlgnevust suurendas ka 1927. a. rahareformi läbiviimiseks saadud 28 miljoni krooni suurune laen, millest põhiline osa deponeeriti Eesti krooni kindlustuseks Inglise Panka. Riigi välisvõlgnevus moodustas 1928. a. algul 110 miljonit krooni.¹³

Üheaegselt riigi välisvõlgnevuse kasvuga jätkus ka tähtsamate tööstusharude allutamine rahvusvahelisele monopolistlikule kapitalile.

1924. aastal kuulus välismaa kapitalistidele 60 protsenti Eesti tööstusettevõtetest ja 80 protsenti pankade põhikapitalist.¹⁴ Väliskaubanduse ja eriti impordi alal koondusid võtmepositsioonid välismaa monopolide kätte, kes oma hinnapoliitikaga eesti töörahvast kurnasid. Tööstusettevõtete suurenevat sõltuvust väliskapitalist iseloomustab fakt, et 1937. aastal maksid 94 ettevõtet välisvõlgadelt intresse 733 000 krooni ulatuses.¹⁵ Peale selle oli kodanlikus Eestis üle 70 ettevõtte, mis töötasid väliskapitaliga. Kodanlikule Eestile oli sealjuures iseloomulik, et väliskapitali mahutamise Eesti tööstusse ei tähendanud mitte niivõrd uute ettevõtete rajamist, kui-võrd juba olemasolevate haaramist. Seega ei kaasnenud sellega tootlike jõudude arengut. Tikutööstuses näiteks viis monopolistliku kapitali sissetung otseselt tootlike jõudude purustamisele, vabrikute sulgemisele.

Stabilisatsiooniaastail suurenes Eestis mõnevõrra tööstustoodang, kuid tööstuse sõjajaelne tase jäigi saavutamata. Endised suured metallitehased pandi just neil aastail seisma. «Franz Krull», «Ilmarine», «Volta» ja mitmed teised masinatehased hakkasid tootma siseturu vajadusteks laiatarbekaupu.

Järjest suurema ulatuse võttis Eesti majanduselu allutamine monopolistide vahetule diktaadile. Tubaka-, paberi-, õlle- ja tekstiilitööstuses ning teistes tööstusharudes sõlmiti kokkuleppeid sündikaatide asutamise kohta. Mõned tööstusharud läksid tervenisti rahvusvaheliste monopolistlike koondiste kätte.

Monopolid takistasid Eesti tööstuse arengut ja röövisid rah-

¹² Valitsusasutiste tegevus 1918.—1934. a. Tallinn, 1934, lk. 119.

¹³ «Päevaleht» nr. 19, 20. jaanuarist 1928.

¹⁴ «Päevaleht» nr. 178, 6. juulist ja nr. 191, 19. juulist 1924.

¹⁵ V. Feldman, Ettevõtete välisvõlgnevus. «Konjunktuur» 1938, nr. 44, lk. 404.

vast, nimelt tööstuskaupade kõrgete hindade kehtestamise teel. Igal aastal viidi Eestist välismaale kümnete miljonite markade ulatuses kasumeid. Samal ajal aga tõusis elukallidus ja vähenes tööraha ostujõud. Tulemuseks olid äärmiselt viletsad tööliste elutingimused. Sel ajal kui Eestist eksporditi suurtes kogustes liha ja rasvaineid Inglismaale ning mujale, tarbis eesti tööline neid kaks korda vähem kui inglise tööline.¹⁶

Eesti kodanlus pidi oma võimu algpäevadest peale kindlustama ennast rahva vastu. 1920. a. suhteliselt demokraatlikku põhiseadust ei täidetud. Kodanluse püüdeks ei olnud demokraatia laiendamine, vaid eesmärgiks kujunes Oktoobrirevolutsiooni ajal ja selle mõjul kehtestatud demokraatlike vabaduste järkjärguline piiramine. Kodanlikus Eestis kehtis suuremas või väiksemas ulatuses sõjaseisukord. See tähendab, et isegi konstitutsioonis deklareeritud demokraatlikud vabadused tegelikult ei kehtinud.

Kogu eesti kodanlusele oli iseloomulik vaenulikkus tööliklassi vastu. Kommunistliku partei tegevus oli keelatud, tema ridadesse kuulumise eest karistati sunnitöö või surmanuhtlusega. Töölisorganisatsioone kiusati taga, neid rüüstati alatasa, nende vara konfiskeeriti, aktiivsemaid töölisliikumise tegelasi aga heideti ühel või teisel ettekäändel vangi.

Kodanluse esindajad, kes nimetasid ennast «demokraatideks», rakendasid võitluses töölisliikumise vastu tsaaririigi 1845. ja 1903. aastast pärinevaid nuhtluseseadusi ning kodusõja ajal kehtestatud Ajutise Valitsuse määrusi. Oma tegevust jätkasid kodusõjaaegsed sõja- ja välikohtud. Üks poliitiline protsess järgnes teisele. Aastail 1920—1924 oli mittetäielikel andmetel 165 poliitilist protsessi, kus kaebealuste üldarv ulatus 620-ni.¹⁷

Põllumajanduse arengule kodanlikus Eestis avaldas määravat mõju Asutavas Kogus 1919. aasta oktoobris vastuvõetud maaseadus. Eesti kodanlus talitas maaküsimuse lahendamisel suhteliselt radikaalselt, sest sellest sõltus kodanluse enda saatus. Nõukogude võimu poolt aastail 1917—1919 elluviidud revolutsioonilised ümberkujundused olid hävitanud mõisnike maavalduse ka Eestis. See asjaolu avaldas suurt mõju rahvale. Kodanlus ei julgenud taastada mõisnike maaomandit. Kodanlike parteide esindajad tunnistasid kodusõja ajal avalikult, et kui valitsus ei võta mõisnikelt maad ära, siis teevad seda kommunistid. Suhteliselt radikaalset agraarküsimuse lahendamist soodustas asjaolu, et maareform ei toimunud eesti kodanluse kulul. Vastupidi, kodanlus sai sellest operatsioonist ka otsest majanduslikku kasu, sest valdav osa (üle kolme neljandiku) võõrandatud maast kuulus saksa mõisnikele.

Maaseaduse alusel kuulus mõisate eluta ja elus inventar voo-

¹⁶ Vt. Г. И. Реккер, Положение пролетариата в буржуазной Эстонии (1920—1940 гг.). Тарту, 1963.

¹⁷ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa. Tallinn, 1963, lk. 16.

randamisele tasu eest, kusjuures maa eest tasu maksmise küsimus jäeti esialgu lahtiseks. 1926. aastal, kui kodanluse võim oli muutunud kindlamaks, võttis kodanlus parunite eestkostjana esinenud Saksamaa survele vastu seaduse võõrandatud maade eest 12,8 miljoni krooni suuruse kompensatsiooni maksmise kohta. Seega ei kujutanud reform endast maa võõrandamist, vaid maa väljaostmist mõisnikelt.

Maaseadus ja selle elluviimiseks 1920. aasta jaanuaris vastu võetud määrused töötasid varustada kõiki maata talupoegi maaga. See deklaratsioon kujunes ainult demagoogiaks. Mittetäielike andmete järgi avaldas Eestis ajavahemikul 1920—1923 soovi saada maad 54 615 inimest, kuid neist jäi 31 654 avaldust rahuldamata.

Maa andmisel peeti silmas eelkõige poliitilise iseloomuga tegureid. Mõisamaadest kruntide saamisel oli eesõigus neil, kes olid osa võtnud eesti töörahva veristest mahasurumistest klassisõjas ja interventsioonist Nõukogude Venemaa vastu. Paremad maatükid koos ehituste, loomade ja inventariga anti kindralitele ja ohvitseridele, natsionalistlike parteide juhtidele ja hallparunite poegadele. Sel teel lõi kodanlus endale maal laialdase tugipunkti. Maasaajate hulgas oli ka endisi mõisnikke.

Maareformi kodanlik klassiiseloome tuli selgesti esile ka maa kasutuseleandmise tingimustes. Aktiivsed valgekaartlased, nn. «vabadusristi kavalerid» ja ka klassisõjast osavõtnud välismaised «vabatahtlikud» said normaalsuuruses talud tasuta põliseks ning pärandatavaks kasutamiseks, teistele asunikele anti maad ainult tasu eest ja sēdagi tavaliselt 6-aastase tähtajaga rendilepingu alusel. Ka rendi suurus oli eri sotsiaalsetel rühmadel erinev. 1920. aasta lõpul anti välja määrus asunikele ehituslaenu andmise kohta, kuid see ei parandanud paljude asunike rasket majanduslikku olukorda. Sajad asunikud loobusid «vabatahtlikult» neile antud kruntidest, sest neil puudusid võimalused kõrge maarendi ja -maksu tasumiseks ning hoonete ehitamiseks, seega rendilepingu tingimuste täitmiseks.

1925. aastal oli Eestis 126 561 talu.¹⁸ Nendest oli 29 736 talul (23,5 protsendil) keskmiselt talu kohta üle 30 hektari maad. Need majandid olid peamiselt palgatööjõu kasutajad ja nende käes oli ka suurem osa tootmisvahendeid — 52,9 protsenti maast, 47 protsenti veistest, 44 protsenti hobustest, 81,5 protsenti sigadest jne. 10—30 hektari suurusi talundeid, millest enamiku moodustasid keskmiktalundid, oli 55 522 ehk 43,9 protsenti. Kuni 10 hektari suurusi majandeid, mis enamikus kuulusid kehvikutele, oli 41 303 ehk 32,6 protsenti. Neile kuulus kõigest 8 protsenti maast ja nad olid väga halvasti varustatud tootmisriistadega. Iga kolmas kehvikutalu oli ilma hobuseta. Oma majapidamisest said kehvikud ainult osa vajalikest elatusvahendeist. Väikeste maatükkide jagamise

¹⁸ 1925. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmed. Tallinn, 1926, lk. 28.

eesmärgiks oli hallparunite kindlustamine odava tööjõuga ja mõisatöölise rahustamine.

Selle tõttu, et kodanlik Eesti kuulus kapitalistlike riikide süsteemi, muutus ka Eesti põllumajandus sõltuvaks lääneriikide turust.

Võrreldes sõjaeelse perioodiga, millal arvestatav osa piimasaadusi läks Venemaa turule hapukoorena, juustuna jne., kujunes kodanlikus Eestis peamiseks väljaveoartikliks või. Võitoodangu suurendamine, samuti üleminek peekonisigade kasvatamisele nõudis suuri kapitalimahutusi. Soodsad rikastumise tingimused kujunesid eelkõige võorast tööjõudu ekspluateerivatel suurtaludel, kes suutsid toota võid ja peekonit ekspordiks. 20-ndate aastate teisel poolel võttis riigikogu vastu maaseaduse täiendamise ja muutmise seadused, mis tugevdasid veelgi kulakute seisundit ja hõlbustasid kehvtalurahva ekspluateerimist.

Rohkearvulise maaproletariaadi olukord oli aga äärmiselt raske. 1922. aastal oli Eestis 77 130 põllutöölist. Suvel kestis põllutöölise tööpäev 15—16 tundi. Ka palgaolud olid neil palju viletsamad kui linnatöölistel.

20-ndate aastate teisel poolel kujunesid välja Eesti kui imperiaalistmist sõltuva agrarimajanduse iseloomulikud jooned. Kui Esimese maailmasõja algul moodustas tööstustoodang Eestis kaks kolmandikku ja põllumajandustoodang ühe kolmandiku kogutoodangust, siis 1929. aastaks kasvas põllumajandustoodangu osatähtsus 80 protsendini.¹⁹

Riigistatud mõisamaade fondi jaotamine viidi neil aastail põhiliselt lõpule. 1929. aastaks oli loodud 50 749 asunikutalu. Maa-reformi tulemusena loodi palju poolproletaarseid majandeid. Nende omanikud pidid üle jõu töötama nii oma kui ka suurtaluniku põllul. Samal ajal soodustas riigistatud mõisamaade jaotamine Eestis kulakute majandite kui kodanluse sotsiaalse baasi tugevnemist.

Raskeks löögiks kodanliku Eesti majandusele oli 1929.—1933. a. majanduskriis. Kriis hõlmas nii tööstust kui põllumajandust ning kõigutas tugevasti kapitalistliku korra alustugesid.

Kriisist tabatud kapitalistlikus maailmas oli eriti raske olukord imperialistlikest suurriikidest sõltuvates väikeriikides. Suurriigid kärpisid oma tellimusi Eestist ja alandasid Eesti eksportkaupade hindu. See viis ekspordi katastroofilisele vähenemisele. Põllumajandussaaduste väljavedu kahanes ka 1933. aastal ning ulatus kõigest 20,6 miljoni kroonini.²⁰ Talude sissetulekud vähenesid 1932/33. põllumajandusaastal 1927/28. aastaga võrreldes 49%.²¹

Kodanliku valitsuse majanduspoliitika kaitses igati küla jõukamate kihtide huvisid ning püüdis kriisiraskusi proletariaadi ja keh-

¹⁹ Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 460.

²⁰ «Eesti Kroonika» 1933. Tartu, 1934, lk. 43.

²¹ E. Jaska, Agraarkriisi mõjustusi Eesti põllumajandusele. «Uus Talu» nr. 11, 1938, lk. 339.

vikute kaela veeretada. Seda eesmärki teenis riigi teraviljamonopoli sisseseadmine ning või, peekoni ja munade väljaveo eest eksportpreemiate maksmine. Miljonid kroonid, mida maksude suurenemisega tööraha taskust välja pigistati, läksid selleks, et kindlustada suurtalunikele soodsamaid hindu teravilja ja loomakasvatussaaduste turustamisel. Paljud keskmikud laostusid ning langesid kehvikute ja proletariaadi ridadesse.

Tööstustoodete turu ahenemine tõi kaasa osa ettevõtete sulgemise, siirdumise lühemale töönädalale või lühemale tööpäevale. Ainuüksi suurtööstuse toodangu netoväärtus langes kriisiaastail (1929—1932) ligi 25%, tööliste arv vähenes samal ajavahemikul 17% ning töötundide arv 26%. Kõige rohkem aga vähenes palga üldsumma suurtööstusettevõtteis, ulatudes 1933. aastal ainult 70%-ni 1930. a. tasemest. Kogu tööstuse toodang vähenes 1933. aastal 1928. aastaga võrreldes kodanluse andmeil 40 miljoni krooni (40%) võrra.

Tööstus- ja agraarkriis viisid kriisiolukorda ka rahandus- ja krediidisüsteemi. Mitmed pangad — Diskontopank, Eesti Kommertspank jt. — läksid neil aastail pankrotti.

Eesti linna- ja maaproletariaat sai majanduskriisi all rängalt kannatada. Töölisklassi materiaalne olukord halvenes tunduvalt tööpuuduse suurenemise ja reaalsalga languse tõttu. Isegi kodanliku statistika andmetel moodustas tööliste reaalsalga 1929. aastal ainult umbes $\frac{3}{4}$ 1913. a. tasemest.

Krooniline tööpuudus oli kodanlikule Eestile iseloomulik kogu tema eksisteerimise vältel. Kuid alates 1931. aasta lõpust hakkas töötute armee tohtu kiirusega kasvama. 1932. a. esimestel kuudel tõusis registreeritud töötute arv üle 14 000. 1933. aasta alguseks aga oli olukord veelgi halvenenud: jaanuaris registreeriti 21 951, veebruaris 26 851 töötut. Et õigesti mõista nende arvude tähendust, olgu võrdluseks öeldud, et samal ajal töötas kogu Eesti suurtööstuses umbes 25 000 töölisi.

Ülemaailmsel majanduskriisil olid tõsised poliitilised tagajärjed. Saksamaal viis see fašistlikule diktatuurile. Töötajate viletsuse süvenemine aitas samal ajal kaasa nende revolutsioneerimisele. Paljudes maades kasvas tunduvalt kommunistliku partei mõju.

Samal ajal kui kapitalistlik maailm rabeles kriisi pihtide vahel, tegi esimene sotsialismimaa — Nõukogude Liit — oma majanduse arendamisel suurejoonelisi edusamme. Just neil aastail viidi Nõukogude Liidu ellu esimene viie aasta plaan, mille tulemusena tööstustoodang kasvas rohkem kui kahekordseks. Sotsialistlik süsteem võitis ka põllumajanduses. Lõplikult likvideeriti tööpuudus. Nõukogude Liidu majanduslik areng demonstreeris kogu maailma töörahvale sotsialistliku majandussüsteemi üleolekut kapitalistlikust süsteemist.

Kriisi ajal tuli ilmsiks ka eesti kodanluse suund fašismile,

nimelt mitmesugustes põhiseaduse «parandamise» plaanides. Neid plaane iseloomustas üks ühine joon: kodanlik-demokraatlike institutsioonide osatähtsuse viimine miinimumini ning laialdaste volitustega riigipea, tegelikult diktaatori ametiseseadmise.

Fašismi kehtestamisel Eestis konkureerisid omavahel kaks põhilist poliitilist suunda. Ühe suuna moodustasid vanad kodanlikud parteid (põllumeestekogud, rahvuslik keskerakond jt.). Teise suuna ja rühmituse moodustasid suhteliselt värsked jõud poliitilisel areenil — «Eesti Vabadussõjalaste Liidu» (s. o. kodusõjast kodanluse poolel osavõtnute organisatsioonide) tegelased. Aktiivsesse poliitilisse võitlusse lülitusid nad 1930. a. alates. Rahvas hakkas neid hüüdma «vapsideks». Vapside organisatsioonid olid hitlerlaste otseseks agentuuriks Eestis ja nad said suurt materiaalist toetust Saksa finantskapitalilt. Nende välispoliitiliseks eesmärgiks oli Eesti allutamine hitlerliku Saksamaa ülevõimule. Vapsid ise püüdsid oma sooje suhteid saksa fašistidega igati varjata, sest üldiselt oli teada eesti rahva vaenulik suhtumine balti parunitesse ja nende järglastesse.

Vapsid püüdsid võimule tulla laialdast demagoogiat kasutades: kõigile lubati kõike. Vapside demagoogiat soodustas asjaolu, et enamik neist ei olnud varem aktiivselt poliitilisest elust osa võtnud, kodanluse vanad poliitikategelased olid aga rahvahulkade silmis kompromiteeritud. Poliitiliselt vähemteadlikud inimesed uskusid, et viletsuse likvideerimiseks piisab uute, «ausamate» inimeste seadmisest valitsuse etteotsa.

Võitlust fašismi vastu Eestis raskendas töölisklassi ühisrindede puudumine.

30-ndatel aastatel jõudis eesti kodanluse reaktsiooniline poliitika oma loogilise lõpuni: fašistliku iseloomuga diktatuuri kehtestamiseni, mille viis 12. märtsil 1934 läbi kodanluse rühm, kelle eesotsas oli peaminister K. Päts. Terroristlik diktatuur hävitas demokraatia viimasedki elemendid. Poliitilised parteid keelati (1935). Nende asemele loodi fašistlik ainupartei «Isamaaliit», peamiselt endise Põllumeestekogude partei baasil. Riigikogu saadeti laiali. Seadusi hakati välja andma K. Pätsi dekreetidena. 1938. a. kehtestatud uus põhiseadus kandis fašistlikku iseloomu.

Kuigi peamised kriisiraskused oli kodanlus veeretanud töörahva õlgadele, olid kriisi ajal ka eesti kapitalistid saanud kannata. Kriisi tagajärgede kiiremaks kaotamiseks võtsid Eesti valitsejad kursi maa loodusrikkuste, eeskätt põlevkivi- ja metsavarude ulatuslikumale röövkasutamisele. Sellises olukorras süvenes Eesti loodusvarade mahasahkerdamine välismonopolidele. Eriti olid Eestist saadavast toorainest huvitatud fašistliku Saksamaa majandusjuhid. Pärast fašistliku diktatuuri kehtestamist Eestis süvenes Saksa kapitali laiaulatuslik sissetung Eesti majandusellu. Kõik tähtsamad tööstusharud allutati Saksamaa majanduslikele huvi-

dele.²² Samm-sammult toimus eesti kodanluse üleminek saksa fašismi teenistusse.

Saksa kontsernid allutasid oma kontrollile ka teisi Eesti tööstusharusid, mis tootsid tähtsaid poolfabrikaate, nagu näiteks tselluloosi, fosforiite jt. Neid tööstusharusid hakati ulatuslikult laiendada. Tegutsedes Saksa firmade osanikena, kontrahendina või mõnel muul viisil, sai eesti kodanluse ladvik suuri sissetulekuid. Saksa kapitalile anti Eesti tööstuses kõik võimalikud soodustused. Selle tagajärjel vähenes veelgi valmissaaduste osatähtsus Eesti ekspordis ja tuli suurendada nende impordi. Eesti väliskaubanduse üldkäibes kerkis Saksamaa esikohale. Saksamaaga sõlmiti neil aastail mitmes suhtes mittevõrdõiguslikud kaubalepingud, mis tekitasid Eesti majandusele kahju.

Järjekindlalt suurenes neil aastail ka Eesti põllumajandussaaduste väljavedu Saksamaale, samuti Saksa kapitali osatähtsus Eesti kaubanduses, rahanduses, panganduses. Kõige selle tagajärjel sattus Eesti üha suuremasse majanduslikku sõltuvusse Saksa monopolistlikust kapitalist.

Fašistlik diktatuur rajaneb majanduslikult riiklik-monopolistlike kapitalismile. Ka Eesti majanduses toimus 30-ndail aastail riiklik-monopolistliku kapitalismi tugevnemine. Pätsi diktatuurile Eestis oli iseloomulik see, et ta toetus mitte ainult linna-, vaid eriti maakodanlusele. Seepärast on arusaadav, et fašistliku diktatuuri aastail tugevnesid Eestis kulakluse positsioonid. Kulakute ja jõukate keskmike majandite arvel suurenes 30-ndate aastate teisel poolel mõnevõrra teravilja ja loomakasvatussaaduste toodang. Eriti kiiresti kasvas või, liha, juustu ja teiste põllumajandussaaduste väljavedu Saksamaale.

Diktatuuri aastail tsentraliseeriti peamiste põllumajandussaaduste kokkuost ja turustamine välisturgudel. Tänu valitsuse soodustustele, mis anti jõukamatele taludele, suurenes kriisijärgseil aastail põllumajanduse kaubatoodang. Pärast teraviljamonopoli kehtestamist 1930. aastal ja riiklik-monopolistlike koondiste («Võieksport», «Lihaeksport» ja «Munaeksport») loomist tõsteti siseturul põllumajandussaaduste hindu.

Soodustused suurmajanditele tehti töörahva arvel, nagu seda diktaator Päts ise avalikult tunnistas.²³ Samal ajal kasvas kehvikute ja keskmike talundite võlakoorem. Viie aasta jooksul (1934—1938) määrati oksjonile kokku 6397 talu, s. o. keskmiselt ligi 1300 talu aastas.²⁴ Laostunud talusid ostsid üles kulakud, sageli aga ka linnakodanluse esindajad. Üha rohkem tekkis mitmesaja hektari suurusi ja kümnete palgatöolistega suurtalusid. Väga agaralt ostsid maatükke üles saksa kapitalistid.

²² Vt. Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 481.

²³ «Uus Eesti» nr. 41, 11. veebruarist 1936.

²⁴ Vt. R. Antons, Agraarsuhted kodanlikus Eestis. Tallinn, 1957, lk. 134.

Järsk põllumajanduse langus toimus 1939. aastal seoses ikaldusega. Loomakasvatussaaduste toodang vähenes selle tagajärjel umbes kolmandiku võrra. Eriti kannatasid kehvikud ja keskmikud; paljud neist laostusid või sattusid suurtesse võlgadesse.

Kõige üldistavamate andmete järgi, mis avaldati 1939. aastal Eesti Panga aastaraamatus, tõusis elukallidus 1938. aastaks 1935. aastaga võrreldes 24 protsendi võrra.²⁵ Faktid olid niivõrd ilmsed, et neid ei saanud maha vaikida isegi kodanlikud väljaanded. Nii kirjutabki 1937. aasta «Konjunktuur» (nr. 11/12, lk. 723), et Eestis laiatarbekaupade hinnad pidevalt tõusevad, samal ajal aga on paljude töus tühine.

Rahvahulkades hakkas kasvama rahulolematuse kodanluse võimuga. Rasketes põrandaaluse töö tingimustes koondas Eestimaa Kommunistlik Partei tööliste võitlusele fašistliku diktatuuri kukutamiseks. Partei kindlustas oma mõju ametiühingutes ja isegi kodades. Ühisrindede programmi alusel organiseeris partei revolutsioonilist tööd ja viis 1940. aastal rahvahulgad edukalt nõukogude võimu taaskeskestamisele Eestis.

*

Eespool iseloomustatud kodanliku Eesti majandusliku arengu põhisuunad ja neist tingitud eri klasside ja kihtide majanduslikud huvid üldistati teoreetiliselt majanduslikus mõttes, mille põhisuundi vaatlebki järgnev töö.

Materjal on sealjuures grupeeritud järgmiselt: a) majandusliku mõtte erisuundade klassiiseloost lähtudes (kodanlik, väikekodanlik ning töölisklassi huvisid kajastavad suunad), b) mitmesuguste teoreetiliste kontseptsioonide ja koolkondade järgi ning c) tähtsamate majanduselu probleemide järgi. Üksikisikute majanduslikke vaateid on analüüsitud niivõrd, kui see oli vajalik eri suundade iseloomustamiseks.

Eesti kodanluse ideoloogid kaitsesid kapitalistlikku korda ja kodanluse klassihuvisid, arendasid sotsialismivastast võitlust ning õigustasid proletariaadi ekspluateerimist.

Kuigi kodanliku majandusliku mõtte esindajad olid kõige tähtsamad, nimelt valitsevate tootmissuhete kaitsmise küsimuses ühisel seisukohal, võib täheldada ka nendevahelisi erinevusi, sest majandusliku seisundi poolest ei olnud eesti kodanlus ühtne. Selle tõttu oli kodanluse eri kihtidel erinevaid majanduslikke huvisid, olenevalt nende kihtide kapitali suurusest, kapitali rakendamise sfäärist (kaubandus-, tööstus-, põllumajandus- või finantskapital) ja otsesest sidemetest väliskapitaliga. Nende kihtide majanduslikele huvidele vastavalt kujunesid kodanliku majandusliku mõtte eri suunad. Neid võib mõnel määral piiritleda kodanlike parteide ja rühmituste

²⁵ Estonian Economic Year-Book for 1938. Tallinn, 1939, lk. 62.

majandus-poliitiliste taotluste ja majanduslike programmide järgi. Enam või vähem selgepiirilisi majandusteoreetilisi ja majandus-poliitilisi kontseptsioone esitasid ka mõningad suuremad ajalehed ja majandusteaduslikud ajakirjad.

Käesolevas töös arvestame kõigist neist olulisemaid.

Kõige parempoolsemaks ja avalikult reaktsiooniliseks kodanlikuks parteiks olid Põllumeestekogud (kuni 1920. a. Eesti Maarahva Liit), kelle sotsiaalseks baasiks oli esijoones kulaklus, kuid ka linna suurrakond. Põllumeestekogude ümber koondusid eriti monopolide juhid. Valimiskampaaniate demagoogia tagajärjel hääletas Põllumeestekogude poolt ka osa keskmiktalupidajaid. Partei liidriks oli K. Päts, häälekandjaks ajaleht «Kaja». 30-ndail aastail muutusid Põllumeestekogud fašistlikuks parteiks, mis oli K. Pätsi diktatuuri peamine tugi.

Väliskapitaliga seotud tööstuslikule suurrakondlusele vastuvõetavaid majanduslikke toekspidamisi esitasid üsna selgekujuliselt ajaleht «Päevaleht» ja ajakiri «Eesti Majandus».

Teine tähtsam kodanlik partei — Eesti Rahvaerakond²⁶ — kajastas eelkõige maa ja linna keskkodanluse, käsitöölise, aga ka siseturule orienteeruva suurrakondluse sotsiaal-majanduslikke huvisid. Rahvaerakonnaga ühinesid hiljem teised keskerakondlikud parteid. Määrav koht parteis oli selle juhil J. Tõnissonil, kes oli ühtlasi partei häälekandja («Postimees») toimetaja. Rahvaerakonna poolt hääletasid ka väikekodanlikud kihid ja väikekodanlik intelligents.

Kodanlikus Eestis oli arvukalt vahepealseid, väikekodanlikke kihte, kellel oli tõsiseid põhjusi rahulolematuseks valitseva korraga. Väikekodanlikuks parteiks oli Eesti Tööerakond (käsitöölised, väikemaapidajad, osa intelligentsist jt.). Kodanliku riigi algaastail kritiseeriti selle partei väljaannetes kodanlikku korda demokraatlikelt positsioonidelt. Olles juhtivatel riiklikel ametikohtadel (näiteks partei liider O. Strandman oli mitu korda peaministriks ja ministriks), ei erinenud Tööerakonna liidrite seisukohad (eriti kahekümnendate aastate teisel poolel) enam kodanluse parempoolsete parteide seisukohtadest. 30-ndail aastail toetasid Tööerakonna juhid Pätsi diktatuuri. Tööerakonna häälekandjaks oli ajaleht «Vaba Maa».

Et takistada väikeasunike koondumist Tööraha Ühise Väerinde ümber, organiseeriti tööerakonna tegelaste initsiatiivil 1923. aastal «asunike ja väikemaapidajate koondis». Selle partei üsna rohketes väljaannetes ja tema liikmete sõnavõttudes ei olnud märkimisväärsed erinevusi maakodanluse seisukohtadest.

Demokraatlikke seisukohti sotsiaal-majanduslikes küsimustes, monopolide kriitikat, objektiivsust taotlemaid majandusteoreetilisi ja majandusajaloolisi uurimusi, fašistliku majanduspoliitika kriitikat esines mõningais erialastes ajakirjades nagu «Eesti Põllu-

²⁶ Hiljem Eesti Rahvuslik Keskerakond.

majandus», «Konjunktuur», «Akadeemia» ja reas väikekodanlike ühistegelaste poolt väljaantavais ajakirjades.

Silmapaistvatest majandusteaduslikest ajakirjadest oli «Eesti Põllumajandus» heal teaduslikul tasemel seisev tootmistehniline väljaanne. Põhiliseks kriteeriumiks, millest lähtudes ajakiri hindas põllumajandust, oli üksikute tootmisharude edenemine. Mõningas ulatuses avaldati ajakirjas artikleid ka praktilise agraarpoliitika (näit. põllumajandussaaduste hindade probleem) ja Eesti põllumajanduse ajaloolise arengu kohta.

1935. aastal ilmuma hakanud majandusteaduslik ajakiri «Konjunktuur» esindas tol ajal kodanlikus maailmas võidule pääsenud suunda, mis seadis majandusteadlaste ette praktilisi ülesandeid. Majandusteadlased pidid andma vastuse küsimusele, kuidas vältida äärmuslikke kapitalistliku majandussüsteemi pahesid, «tervendada» kapitalismi ja tagada selle häireteta funktsioneerimine. Nende küsimuste lahendamisel oli «Konjunktuur» toleaege kodanliku teaduse tasemel. Konkreetse ökonomika ja konjunktuuuri uurimisel, majandusliku arengu tehniliste tendentside esiletoomisel (tootmise ja tarbimise, nõudmise ja pakkumise, hindade jm. dünaamika), üksikule ettevõttele või tööstusharule optimaalse arenemise suuna planeerimisel (käitismajandusteadus) saavutati häid tulemusi. Kuid samal ajal ignoreeriti vastuolu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Nii jäi tootmistehniliste protsesside vaatlus lahtikistuks sotsiaal-majanduslike nähtustest. Rohke statistilise materjali alusel esiletoodud empiiriliste seaduspärasuste poliitökonoomiline analüüs puudus. Viimast on võimalik teostada ainult marksistliku teooria alusel. «Konjunktuuris» avaldati artikleid eelkõige Eesti majanduslike probleemide üle. Aeg-ajalt toodi andmeid ka teiste kapitalistlike riikide majanduselu kohta.

Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei põhiliseks sotsiaalseks baasiks olid poolproletaarlased ja arenemata klassiteadvusega töölised. Sõnades sotsialismi pooldajad, tegelikult kodanliku diktaatuuri aktiivsed toetajad, selliselt võib kokkuvõtlikult iseloomustada nimetatud partei liidreid (A. Rei jt.). Eesti Sotsiaaldemokraatlikus Töölise Parteiis oli ka tsentristlikke (M. Martna jt.) ja pahempoolseid suundi, kes suhtusid kriitiliselt valitsevasse sotsiaal-majanduslikku korda, jäid sotsialistliku ideaali juurde, kuid pooldasid reformistlikke sotsialismile ülemineku teid. Partei häälekandjateks olid ajalehed «Tulevik», «Ühendus», hiljem «Rahva Sõna».

Majandusliku mõtte teise leeri moodustasid proletariaadi ideoloogid, kes mitte ainult et kritiseerisid kodanlikku ühiskonda ja kapitalistlikku majandussüsteemi, vaid näitasid, et ainsaks teeks, mis võimaldab lahendada majanduslikke raskusi ja välja viia majanduslikust ummikust, on sotsialistliku korra revolutsiooniline taaskehtestamine Eestis.

Eesti majanduse marksistlik analüüs ja revolutsiooniline majandusprogramm kujunes võitluses kodanliku majandusliku mõttega.

Kuigi kodanluse terrori tingimustes olukord töölisklassi võitluse teoreetiliseks üldistamiseks oli äärmiselt ebasoodne, suutsid marksistlik majanduslik mõte ja marksismile lähedased progressiivsed ideoloogilised suunad juba tol korral üles seada tähtsaid ühiskondlik-majandusliku arengu küsimusi. Et töölisklassi huvid ajaloolise arengu huvidega objektiivselt ühte langesid ja et proletariaadi ideoloogid väljendasid ajaloolise arengu progressiivseid tendentse, siis lahendasid töölisklassi ideoloogid marksistlikule teooriale toetudes Eesti majandusprobleeme sügavalt ja perspektiivselt.

Omakasu rahva huvide kaitsmise sildi all — eesti kodanluse majanduslik mõte 1920.—1940. a.

1. KAPITALISTLIKE TOOTMISSUHETE TEOREETILINE ÕIGUSTAMINE KODANLIKUS EESTIS

A. VULGAARSE POLIITILISE ÕKONOOMIA PRINTSIIBID JA MARKSISMIVASTANE PROPAGANDA EESTI KODANLUSE MAJANDUSLIKUS MÖTTES

Eesti kodanluse ideoloogid seisid kapitalistliku korra tunnustamise ja õigustamise positsioonil. Kapitalistlik kord kuulutati «loomulikuks» ja igaveseks.

Kapitalismi idealiseerimisel kuulutati eraomandus ja eraalgatus majandusliku elu põhialuseks, kapitalistid-ettevõtjad aga rahva heategijateks — toitjateks. Propageeriti vaadet, et iga üksiku kapitalisti kasud juba iseendast tähendavad ka kogu rahva kasu, et kapitalisti kaukasse kogunev kapital tähendab rahvusliku tulu kasvu. Samal ajal ülistati eraettevõtlikkust kui «äriliselt paindlikku» ja kõige efektiivsemat majandussüsteemi. Sellistest mõttekäikudest olid läbi imbunud kodanlike ajalehtede ja ajakirjade kirjutised majandusküsimuste kohta, selliseid mõtteid avaldasid kodanlikud poliitikud pidevalt riigikogus ja mujal.

Kapitalismi pideva, kuigi sageli üsna vulgaarse ja pealiskaudse ülistamise kohta kodanlikus Eestis olgu toodud ainult mõned näited. Nii deklareeris eesti kodanluse omaaegne majandusminister K. Selter veel paar aastat enne kodanliku korra kukutamist: «Teame, et see süsteem (kodanlik kord. — Autorid) on inimlikkuse seisukohalt õige, praktilisuse seisukohalt — otstarbekas ja meie rahva meelsuse seisukohalt — ainusobiv.»¹ Asetades rõhu väitele, et kapitalistlik kord olevat igavene, kasutati taoliste, üsna laialdaselt levinud kontseptsioonide tõestamiseks psühholoogilisi argu-

¹ K. Selter, Sissejuhatusesks. «Konjunktuur» nr. 28/29 (3/4), 1937, lk. 133.

mente ja käsitleti kapitalismi võidulepääsu kui inimeste «meelsuse» muutusest tingitud nähtust.

Ulistades kapitalistide positiivset osa ühiskonnas, märgiti teisel, et kodanlus olevat «moodustanud ühiskonna ja riikliku olemise selgroo». ² Töösturi kohta kirjutati: «Seesugune ettevõtlik isik on majanduselu arenemisele täiesti vältimatu.» ³ Suurtööstur Puhki kujutati kogu eesti rahva heategijana jne. ⁴

Taoline, kapitalismi idealiseerimine oli kaugel teadusest, kuid see juurdus pideva propaganda tulemusena üsna sügavalt inimeste teadvusse. Selliseil diletantlikel kapitalismi apoloogia väljendusvormidel ei ole vajadust pikemalt peatuda.

Teoreetilises osas tugines kodanlik majanduslik mõte Eestis kahe maailmasõja vahelisel perioodil, nagu teisteski kapitalismi-maades, vanale, juba XIX sajandil tekkinud vulgaarsele poliitilisele ökonomiale. Kodanlikud vulgaarmajandusteadlased vaatlevad majanduslikke nähtusi pealispinnaliselt ja loobuvad nähtuste seemise olemuse uurimisest. K. Marx iseloomustas vulgaarset poliitilist ökonomiat järgmiselt: «Omakasupüüdmatu uurimise asemele astub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lõimitav apologetika.» ⁵

Kodanlik majanduslik mõte Eestis lähtus väärtuse, kasumi, palga, omandi jt. majanduslike kategooriate käsitlemisel samuti vulgaarse poliitilise ökonomia kontseptsioonidest. Neid marksistliku poliitilise ökonomia poolt ammu purustatud, kõigi kapitali-maade kodanlikule majanduslikule mõttele ühiseid kapitalismi apoloogia võtteid ei ole siinkohal põhjust üksikasjalikult vaadelda, sest midagi originaalset selles osas eesti kodanlik majandusteadus ei pakkunud. Ta ei saavutanud üldse silmapaistvat teoreetilist taset.

Kuid kodanlikul majanduslikul mõttel Eestis oli ka oma spetsiifika, mis tulenes siinse kodanluse ees seisvatest konkreetsetest ülesannetest.

Eriline koht eesti kodanluse ideoloogias oli marksismi teooria ja nõukogude korra vastasel võitlusel.

Kuigi lühikest aega, siiski oli Eestis (1917/18. aastal oktoobrist veebruarini ja 1918/19. aastal novembrist jaanuarini) kehtinud nõukogude võim. Nõukogude Liit oli kodanliku Eesti kõige lähem naaber. Sotsialistlikel ideedel oli neil põhjusil siin eriti suur külgetõmbejõud. Peale selle oli kodanlik Eesti üks kõige madalama elustandardiga maid Euroopas. Tööliste äärmine viletsus oli selleks objektiivseks baasiks, mis põhjustas terava klassivõitluse ja sotsialismi ideede pooldamist. Kapitalismi vastuolude teravnemise tingimustes mõistis eesti kodanlus, et teda ähvardab oht, ning ta akti-

² «Kaubandus-Tööstuskoja Teataja» 1936, nr. 11, lk. 247.

³ Mis on ettevõtja. Sealsamas, lk. 315.

⁴ Vt. J. Puhk ja Pojad. «Eesti tööstus ja kaubandus sõnas ja pildis». Tallinn, 1931, lk. 30.

⁵ K. Marx, Kapital, I kd. Tallinn, 1953, lk. 11.

viseeris ideoloogilist võitlust sotsialismi vastu. See ei tähendanud enam ainult võitlust marksistliku teooria vastu, milles olulisi ülesandeid täitis kodanlik majandusteadus, vaid ka otsest propagandat sotsialistliku riikliku ja ühiskondliku korra vastu.

Poliitilise ökonomia teoreetiliste küsimustega tegeldi kodanliku diktatuuri perioodil eeskätt Tartu ülikoolis. Siin said ettevalmistuse majandusteadlased, kelle vaadete kujunemisele avaldas mõju ülikoolis antud suund.

Tartu ülikoolis 1920.—1940. a. peetud teoreetilisi loenguid iseloomustas kapitalismi apoloogia vulgaarse kodanliku poliitilise ökonomia seisukohtadel ja marksistliku majandusteooria ründamine.

Ülikooli poliitilise ökonomia õppejõu professor M. Kurtšinski⁶ loengud olid vähe originaalsed. Nad seisid vaid eri kodanlike majandusteadlaste teooriate refereerimises. Avaliku vaenulikkusega suhtus Kurtšinski K. Marxi majandusõpetusse. Ta väitis, et see õpetus olevat «vigane» ja seega sobimatu uue ühiskonna üleschitamiseks. Kurtšinski püüdis eriti ümber lükata marksismi üht põhialust, nimelt õpetust majandusseaduste objektiivsest iseloomust ja sellest tulenevat seisukohta kapitalistliku ühiskonna paratamatust hukkumisest. Nii deklareeris Kurtšinski, et uue ühiskonnakorra võitu ei saavat üldse põhjendada teaduslike andmetega.

Kurtšinski väitis ka, nagu valitseks Marxi majanduslikes vaadetes «segadus», sest Marxi maailmatunnetus ühendavat erinevaid elemente, evolutsioonilisi ja revolutsioonilisi.⁷ Sellist käsitlust K. Marxi õpetuse «vastuoludest» oli Kurtšinskil vaja väljaastumiseks sotsialistliku revolutsiooni vastu. Kurtšinski arvas, et nende «vastuolude» tõttu võidi Marxi ideedest teha nii «ekslikku järeldust, nagu seda on enamlus». Viimane olevat teoreetiliselt vale juba sellepärast, et Venemaal ei esinenud veel suuri kapitale ega nende koondumist üksikute kätte. «Enamlased» tegid Kurtšinski arvates Marxi «evolutsioonilisest» õpetusest eksliku revolutsioonilise järelduse ja teostasidki sotsialistliku revolutsiooni. Taolisi seisukohti levitasid muide mitmesugused reformistid ja revisionistid Läänes ning vene menševikud Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise ajal.

K. Marxi majandusteaduslike tööde tähtsust püüdis Kurtšinski vähendada klassikalise kodanliku poliitilise ökonomia esindajate (A. Smith, D. Ricardo) ning Rodbertuse ja Malthuse ülistamisega, Kurtšinski väitis, nagu oleks K. Marx viimaste seisukohad üle võtnud ja neid oma eesmärkides kohandanud.

⁶ Mihhail Kurtšinski, sünd. 12. okt. 1876. a. Lõpetas 1899. a. Peterburi ülikooli. Tartu ülikooli poliitilise ökonomia professor, mitmete majandusteaduslike tööde autor.

⁷ Vt. M. Курчинский, Основы экономической науки (Tartu 1926), lk. 79 ja 186.

Ei K. Marx ega marksistid pole kunagi eitanud, et marksismi allikaks on klassikalise kodanliku poliitilise ökonomia teaduslikud printsiibid. «Adam Smith ja David Ricardo,» kirjutas V. I. Lenin, «uurides majanduslikku korda, panid aluse tööväär- tuse teooriale. Marx jätkas nende tööd. Ta põhjendas üksik- asjaliselt ja arendas järjekindlalt seda teooriat.»⁸ Kuid reaktsoonilise kodanluse ideoloogide Rodbertuse ja Malthuse vaated ei saanud kuidagi olla aluseks marksistlikule majandusteooriale. Kurtšinski arutlused annavad tunnistust sellest, et ta ei mõistnud dialektilist meetodit ja tegi sihilikult demagoogiat.

Kodanlik ajakirjandus kasutas töölisliikumise vastu välja astudes ainult vähesel määral Kurtšinski seisukohti. Tingitud oli see asjaolust, et Kurtšinski käsitlus oli liialt teoreetiline.

Paremini leidsid ülikooli poliitilise ökonomia esindajad ja kogu kodanlik ajakirjandus ühise keele K. Marxi lisaväärtuse teooria vassimisel. Marxi õpetus lisaväärtusest paljastab kapitalistliku ekspluateerimise olemuse ja on marksistliku majandusõpetuse nurkakiviks. On arusaadav, et kodanlus seda eriti ründas.

Kurtšinskil ei olnud midagi kaalukat ette tuua Marxi lisaväärtuse teooria vastu. Seepärast ei julgenud ta kapitalismi eksplua- taatorlikku olemust paljastavat mõistet «lisaväärtus» üldse selgi- tadagi, vaid hakkas seda lihtsalt moonutama. Käsitades sõna «lisaväärtus» sisuliselt «kasumina», lootis Kurtšinski varjutada Marxi lisaväärtuse õpetusest tulenevad järeldused. Meelevaldse moonutuse alusel jõudis ta välja väiteni, et lisaväärtuse teooria olevat ebalooiline ning vastuoluline. Tegelikult aga Kurtšinski lisaväärtuse teooriat ei analüüsinudki.

Kurtšinski ja mitmed teised eesti kodanlikud majandusteadla- sed pidasid «kahtlaseks» ka Marxi lähtekohta, et kapital jaguneb püsivaks ja muutuvaks. Muidugi sobis kodanlikele autoritele palju rohkem kapitali jagamine põhi- ja käibekapitaliks, sest see jaotus ei ava kapitali olemust. Vahetegemine püsiva ja muutuva kapi- tali vahel võimaldas aga Marxil avastada lisaväärtuse allika — tööliste tasuta töö.

Marxi lisaväärtuse teooria vastu oli suunatud ka ülikooli õppe- jõu E. Fählmanni töö «Eramajanduse süsteem». Selles seadis ta muu hulgas ülesandeks tõestada, et kasum on ringlussfääris tek- kiv «ülejääk». E. Fählmann kirjutas: «Ettevõtja ja kapitaliomaniku sissetulek ei olene mitte töölise ekspluateerimisest, vaid tarbijas- konna tarviduste jälgimisest ja turu vastuvõtlikkusest.»⁹ Nii väi- deti järelikult, et lisaväärtus, kasum ei teki tootmisprotsessis, vaid ringluses. Seega käis Fählmann vulgaarse poliitilise ökonomia

⁸ V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 5.

⁹ E. Fählmann, Eramajanduse süsteem. Tartu, 1933, lk. 14. Hiljem selgus, et nimetatud raamat osutus saksa vulgaarmajandusteadlaste seisukohtade plagi- aadiks.

esindajate jälgedes, kes sanuti pidasid primaarseks ringlust. Ringlusprotsessis ei looda aga väärtusi, vaid realiseeritakse nii kauba tootmise kulud kui ka lisaväärtus. Seega ei saa ringluses tekkida mingit «ülejääki» või kasumit.

E. Fählmanni arvates tekib «ülejääk» (kasum) seetõttu, et majanduselus toimuvat pidevalt mitteeqvivalentne vahetus. «Kuni viimase ajani valitses vahetuses ekvivalentsteooria,» kirjutas ta, «sotsialistid kaitsevad seda siimaani: hüved, mis üksteisega vahetusele tulevad, olevat «ühepalju» väärt. Vastamata jääb küsimus, miks neid sel juhul siis üldse vahetatakse.»¹⁰ E. Fählmannile kui kodanlikule majandusteadlasele jääb arusaamatuks kaupade vahetuse vajadus, sest ta ei tee vahet väärtuse ja tarbimisväärtuse vahel. Sellega on seletatav ka tema järgnev väide: «Ekvivalentprintsipi seame vastu kasuprintsiibi.»¹¹ Kui lähtuda E. Fählmanni seisukohast, et vahetus on alati mitteeqvivalentne, siis jääb arusaamatuks, kus on kasumi allikas.

Peale «vahetuse kontseptsiooni» kasutasid kodanluse ideoloogid veel teisigi vulgaarse poliitilise ökonomia seisukohti kasumi küsimuse vassimisel. Kasuminormi ja -massi vähendamiseks lisasid kodanlikud majandusteadlased tootmiskuludele kapitalisti «palga» oma ettevõtte juhtimise eest. H. Nieländer kirjutas: «Ettevõtja tuluks osutub ülejääk, mida saadakse, kui ettevõttesse mahutatud kapitali tulust ... on maha arvatud kapitali kasutamise protsent ja tööpalk, mida ettevõttes tegev ettevõtja on õigustatud arvama endale ... Sellist ettevõtja tulu ei saavuta sugugi kõik ettevõtted, enamik ettevõtteid annab ainult tavalise kapitaliprotsendi ja tööpalka.»¹²

Selle väga levinud väitega õigustasid kodanlikud autorid kapitalistide olemasolu. Seisukoht, et kapital iseendast annab protsenti, et kapital teenib, on üks XIX sajandi vulgaarse poliitilise ökonomia (Say) põhiväiteid, mille järgi maa loob rendi, kapital loob protsendi ning kasumi ja töö loob palga.¹³ Lisaväärtusest, mis näitab tööliste ekspluateerimist, polnud sellises käsitluses juttugi.

Kodanliku vulgaarmajandusteadlase Say teooriaga püüdsid marksismi ümber lükata ka rahvaerakonna ideoloogid. J. Tõnisson kirjutas otseselt, et ärimehe kasu on tasuks tema tegevuse eest.¹⁴ Rahvaerakonda kuuluv majandusteadlane A. Tõllasepp kirjutas teatud määral tööväärtusteooriat arvestades: «Inimese töö iseloomustavaks omaduseks on, et ta produtseerib rohkem, kui ise tar-

¹⁰ E. Fählmann, tsit. teos, lk. 5.

¹¹ Sealsamas.

¹² H. Nieländer, Majandusteadus. Lühike kokkuvõte üldisest majandusteadusest. II anne. Tallinn, 1931, lk. 7.

¹³ Vt. H. Josa, Omahind ja kapitaliteenistus tekstiilitööstuses. «Konjunktuur» nr. 19 (6), 1936, lk. 427.

¹⁴ «Postimees» nr. 71, 2. aprillist 1921.

bib.» Seda tarbimisest ülejäävat produkti nimetas Tõllasepp lisaväärtuseks. Lisaproducti ja lisaväärtust absoluutselt samastades kaotas ta töölise ekspluateerimise probleemi. Tõllasepa järgi olevat Marx eksinud väites, nagu ei looks püsivkapital lisaväärtust. Ta väitis, et «lisaväärtus on seda ülekalam, mida rohkem suudab inimene rakendada varemloodud hüvesid ühes loodusjõududega». Tõllasepp rõhutas eriti viimast momenti, nimelt loodust kui lisaväärtuse produtseerijat.¹⁵ Siingi kasutati marksismi vastu vulgaarse poliitilise ökonoomia seisukohti.

Marksismivastastes kirjutistes ilmnis sageli, et kodanlikel autoritel oli marksismist väga ähmane ettekujutus. K. Marxi mõisteti valesti. Tõelisteks marksistideks peeti K. Kautskyt ja E. Davidit. V. I. Lenini seisukohti peaaegu üldse ei tuntud.

30-ndate aastate algul, s. o. kapitalistlikus maailmas juba puhkenud majanduskriisi ja samal ajal Nõukogude Liidu sotsialistlikus majanduses tehtud edusammude tingimustes, peeti ülikoolis vajalikuks suunata noori teadlasi välja astuma marksistlike seisukohtade vastu.¹⁶ Sel teel immutati noored majandusteadlased süstemaatiliselt marksismivastase ideoloogiaga.

Marksismi teoreetiline arvustamine eesti kodanluse ideoloogide poolt oli vähe originaalne ja väikese praktilise mõjuga, sest kõik arutlused Oktoobrirevolutsiooni «ekslikkusest» ja sotsialismi ülesehitamise «võimatusest» lükkas ümber Nõukogude Liidu eksisteerimine. Et seda fakti ei saadud täielikult ignoreerida, siis hakkasid kodanlikud majandusteadlased ja poliitikategelased ideoloogilises võitluses Nõukogude Liidu vastu 20-ndail aastail väitma, et Nõukogude Liidu majandussüsteem olevat muutumas kapitalistlikuks. Professor A. Piip väitis isegi 1932. a.: «Kommunismist on Venes arenenud riiklik kapitalism.»¹⁷ Sellistes väidetes ilmnis Nõukogude Liidus valitseva ühiskondliku omanduse samastamine riikliku omandusega kapitalistlikus ühiskonnas.¹⁸ Väide, et «vahe kapitalismi ja kommunismi vahel on kadunud», millega opereeriti 30-ndail aastail, on kodanlikus majandusteaduses üsna levinud ka tänapäeval (nn. konvergentsteooria).

Ulatuslikult olid kodanlikus Eestis käibel Lääne-Euroopa ja Ameerika Ühendriikide neoliberalistlikelt autoritelt laenatud teooriad sotsialismi ülesehitamise võimatusest ja deklaratsioonid, et majanduselu ei saavat planeerida. Viisaastakutele ennustas eesti kodanlus kas läbikukkumist või siis nägi viisaastakutes suurt ohtu

¹⁵ «Postimees» nr. 9, 11. jaanuarist 1936.

¹⁶ Vt. J. Nõu, Talundite suuruse mõju tasumusse Eestis võrdlevalt Taani, Rootsi ja Soome tasumuse andmetega. Käsikiri. 1933, lk. 43; P. Kind, Eesti talundite suuruse mõju tasumusse. Auhinnatöö (käsikirjas). 1930.

¹⁷ A. Piip, Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. Tartu, 1932, lk. 26.

¹⁸ Vrdl. H. Ronimois, Relativiteedi probleem teoreetilises rahvamajandusteaduses. Magistritöö. Tartu, 1937, lk. 157.

kogu kapitalistlikule maailmale, eriti aga Eesti majandusele. Eesti rahvast hirmutati sellega, et viisaastaku täitmisel lämmatavat Nõukogude Liit oma naaberriigid.

Kodanliku ülikooli professor, hiljem hitlerlike okupantide käsilane J. Uluots väitis, et sotsialismi ei olevat võimalik teostada, ning pidas selle põhjuseks inimese mugavuse. Sotsialismi ülesehitamise edusammud sundisid Uluotsa 1931. a. sulge haarama eraomanduse kaitseks ja väitma, et kui poleks eraomandit, siis inimene ei teeks midagi ja lõpptulemuseks oleks nälg.¹⁹

Nõukogude Liidu areng lükkas ümber nii kodanluse lootused kapitalismi restaureerimisele kui ka laimu, nagu taotleks Nõukogude Liit ekspansionistlikke eesmärke. Tänapäeval ei ole kellelgi kahtlust, et just Nõukogude Liit on maailmas võimsaks rahu ja rahulikkude kooseksisteerimist taotlevaks jõuks.

Sotsialismivastases ideoloogilises võitluses kasutati juba kodanliku diktatuuri algpäevil rassistlike argumente. Deklareeriti, et sotsialistlik maailmavaade olevat Eestis «kunstlik». Levitati naeruväärset mõtet, et sotsialismi ideed olevat vastuvõetavad vene rahvale, kes olevat harjunud kollektiivselt töötama, kuid sobimatud individualistlikele eestlastele. Neid mõttekäike hakkasid kodanluse ideoloogid eriti esitama 30-ndail aastail, jälgides hirmuga kolhoosikorra edusamme Nõukogude Liidus. Fašistlike vaadetelega õigusteaduse professor E. Ein kirjutas 1933. a.: «Mis puutub suhtumisse majandusliku algatuse vormidesse, siis näib, et tänapäeva eestlase hingelaadi juures pole mõeldav mingisugune kollektiivne, sotsialistlik majandamine, vaid reeglipäraselt paremaks tuleb pidada eraalgatuslikku vormi.»²⁰ Samasugusel seisukohal oli ka K. Särğava, kes kinnitas, et «meie rahva ilmasuhtumisse ja sellesse majanduslikku korda, mis meile omane, ei sobi kommunism».²¹ K. Liidak (Liideman) — üks K. Pätsi diktatuuri ideoloogilisi tugisambaid — kirjutas 30-ndate aastate keskpaiku, et kollektivistide eestlasest ei saa, sest kolhoosikord polevat sobiv eestlase iseloomuga.²²

¹⁹ J. Uluots, Eraomanduse kaitse ja eraalgatuse vabadus. «Harjumaa Põlumeeste 10 aasta juubeli album», 1931, lk. 26.

²⁰ E. Ein, Mõtteid rahvuslikust poliitikast. «ERK», 1933, nr. 2, lk. 32.

²¹ K. Särğava (Peterson. — Autorid), Eestlane, baltlane, sakslane. «ERK», 1936, nr. 1, lk. 5.

²² K. Liideman, Põhijooni agraarprogrammi alustest. «Kas tunned maad». Tallinn, 1935, lk. 130.

Kaarel Liidak (Liideman) oli eesti kodanluse tähtsamaid ideologe põllumajanduse küsimustes. Kuid oma eriala põhiprobleemide kõrval käsitles ta ka sotsiaal-majanduslikke küsimusi.

Liidak sündis 1889. a., oli Kuusiku põllutöökatsejaama juhataja, hiljem töötas Talumajandusnõuandebüroos (RAKA, f. 2100, nim. 2, s. ü. 542). 30-ndail aastail luges Liidak Tartu ülikoolis ühiskondliku agronoomia kursust.

K. Liidakust kujunes K. Pätsi diktatuuri juhtivaid ideologe, kes tegi propagandat talurahva hulgas. Liidaku 30-ndate aastate kirjutistes oli olulisel kohal psühholoogiliste argumentidega arendatav eraomandi kaitse — eestlasele olevat

Eeltoodud seisukohtade autorid asetasiid pearõhu inimeste psühholoogiale. Nad sidusid sotsialismi ja kommunismi tekkimise rahvaste erineva iseloomuga. Taoliste «teooriate» lähtealus on ebateaduslik, idealistlik.

Meie tänapäeva tegelikkus on purustanud marksismivastased «rahvuspsühholoogilised» teooriad. Eesti kollektiviseeritud põllumajandus on silmapaistval kohal Nõukogude Liidus. Eesti kolhoosid ei ole halvemad kui mistahes teise Nõukogude Liidu vabariigi kolhoosid.

Paralleelselt teoreetiliste väljaastumistega sotsialismi vastu moonutasid kodanlikud ajalehed sotsialismivastases võitluses Nõukogude tegelikkust, kasutasid otsesest laimust ja puhusid üles sotsialismi ehitamisel esinenud raskusi. Nii tõi «Postimees» pidevalt sõnumeid, milles Nõukogude Liidu majanduselu kirjeldati kõige mustemais värvides. 1924. a. kinnitati, et sotsialistliku majanduse ülesehitamise katsed olevat ebaõnnestunud.²³ 1933. a. räägiti kolhoosikorra ebaõnnestumisest.²⁴ Samas laadis kirjutati ka 1936. a.²⁵

On mõistetav, miks astus kolhoosikorra vastu välja kulakluse huvisid väljendav «Kaja». Et sotsialistliku põllumajanduse edusammud 30-ndaail aastail olid ilmsed, Eesti väiketalupidamine aga kannatas kriisiraskuste all, siis püüdis «Kaja» kolhoosikorda igati laimata. Sealjuures pidi ta vastu tahtmist nõukogude korra edusamme tunnistama. Kolhoosikorra diskrediteerimiseks tuldi välja propagandaga, et kolhoosis «võetavat» talupojalt «kõik ära». Talupoeg ei saavat oma tööst midagi, sest kõik minevat töölistele. Tööliste eest hoolitsemine oli «Kaja» meelest asjatu. Tuues nõukogude ajalehtede järgi sõnumeid võitlusest kolhoosikorra vastastega, kuulus «Kaja» poolehoid eranditult kolhoosivara riisujatele ja saboteerijatele.

Mõni aasta hiljem pidi Isamaaliidu ja diktaator K. Pätsi häälekanja «Uus Eesti» juba tunnistama, et kolhoosid pole ikkagi läbi kukkunud. Küll refereeriti siingi «Pravda» järgi sõnumeid, mis rääkisid sotsialistlikus põllumajanduses veel esinevaist puudustest. Kuid lõpptulemusena sai autor ainult väita, et «Venemaal» ei ole kõik asjad «veel sugugi head».²⁶

Selles kokkuvõttes tunnistatakse vastu tahtmist Nõukogude Liidu saavutusi.

---

omane eraomandi instinkt (K. Liidak, Suunad ja kavad. Tallinn, 1939, lk. 27). Samal ajal astus ta pidevalt välja kollektiivse majapidamise vastu Nõukogude Liidus (Mõtteid eesti rahvuslikust ideoloogiast. Tartu, 1934, lk. 21). Nagu fašistidki, nii propageeris Liidak kõikjal «rahvusühtsust» ja kutsus selle loosungi all proletariaati loobuma klassivõitlusest (Kas tunned maad. Tallinn, 1935, lk. 108 jj.; Põllumajanduse sõjaaegseid päevamuresid. «Agronoomia» 1939, nr. 10, lk. 697 jj.).

²³ «Postimees» nr. 142, 27. maist 1924.

²⁴ «Postimees» nr. 38, 15. veebruarist 1933 jt.

²⁵ «Postimees» nr. 4, 5. jaanuarist 1936.

²⁶ «Uus Eesti» nr. 18, 5. oktoobrist 1936.

Ka sotsialistliku tööstuse edusammud häirisid Põllumeestekogude häälekandjat. «Kaja» kirjutas veel 1933. a., et kommunistidel olevat raskemad ajad alles ees ja sotsialismi püsijäämine ei olevat veel kaugeltki otsustatud. Küllaltki saamatult püüdis «Kaja» halvustada teise viisaastaku loosungit «Tehnika otsustab kõik». Kuid selle vastu ei suudetud muud esile tuua, kui et «tööline pannakse kahekordse töösurve alla: loo saadusi ja õpi masinat valmistama». Mis aga saaduste tootmises ja masinate valmistamise äraõppimises halba peaks olema, seda ei suudetud öelda.

1933. a. häiris kodanlust Nõukogude Liidu eelarve avaldamine. Ajal, mil kodanlik Eesti ja teised kapitalistlikud riigid kriisi all kannatasid, avaldus esimese sotsialismimaa eelarves suur hoolitus rahvahulkade heaolu ja kultuuritaseme tõstmise eest. «Kaja» püüab Nõukogude Liidu eelarvest kirjutada irooniliselt ja selle vastu usaldust kõigutada, kuid peab teatud kibestusega tunnistama: «Nõukogude eelarve väline, dekoratiivne hiilgus võib laiu rahvassse tõesti ergutada kindlamale usule sotsialistliku korra sisse. Peamiselt küll selle tõttu, et väljamineku osas kõik miljardid ja miljonid rublad aina on määratud tööks: rasketööstuse, kergetööstuse, sovhooside ja kolhooside ehitamiseks, ühiskondlike elukorterite elustamiseks, rahvahariduseks jne.»²⁷ NSV Liidu riigieelarve oligi kohandatud sotsialistlikuks ülesehitustööks ja seda pidi isegi poolfašistlik «Kaja» meeleepahaga tunnistama.

Vapside häälekandjas «Võitlus» avaldatud sõnumid Nõukogude Liidu kohta kubisesid valet ja laimust. Vapside ajaleht väitis 1933.—1934. a., et ka Nõukogude Venemaal on puhkenud majanduskriis. Seal seisvat suur osa vabrikuid tegevuseta ja valitsevat suur tööpuudus. Seda valet kirjutati esimese viisaastaku lõpul, kus iga objektiivne vaatleja pidi tunnistama, et Nõukogude Liidus toimub silmapaistev majanduslik areng ja tööpuudus on likvideeritud.

Marksismivastastes väljaastumistes jõudis vapside häälekandja «Võitlus» absurduseni: sotsialismi süüdistati «suurkapitalismi teenimises».²⁸

On huvitav märkida, et samu mõttekäike ja argumente kasutavad marksismi ja Nõukogude Eesti vastu suunatud propagandas praegugi välismaal viibivad endise eesti kodanluse esindajad ja nende järglased.²⁹

Emigrantlike majandusteadlaste tavaliseks antimarksistliku propaganda võtteks tänapäeval on samuti sotsialistliku majandussüsteemi moonutatud kirjeldamine. Selleks kasutatakse nüüd Nõukogude Eesti majandusliku arengu kohta käivaid materjale, kus-

²⁷ «Kaja» nr. 31, 5. veebruarist 1933.

²⁸ «Võitlus» nr. 74, 29. augustist 1933.

²⁹ P. Tõnu, Mille vastu, mille poolt? 1963, nr. 2, lk. 18.

juures neid võltsitakse ja moonutatakse. Nii väidab E. Poom³⁰, et Nõukogude Eesti elanikkonda eksploateeritavat, sest palju siin toodetust viidavat Nõukogude Liidu teistesse osadesse.³¹ E. Poom kas ei tunne olukorda või võltsib seda teadlikult. Ta räägib ainult Eesti NSV-s toodetud kaupade väljaveost teistesse liiduvabariikidesse, vaikib aga sisseveost. Juba esimestel sõjajärgsetel aastatel ületas kaupade sissevedu Eesti NSV-sse tunduvalt kaupade väljaveo. 1948. a. veeti meile kaupu sisse 262 miljoni rubla väärtuses, välja aga 149 miljoni rubla ulatuses.³² 1956. a. moodustas väljavedu 3 miljonit rubla, sissevedu aga 3,3 miljonit. Tegelikult on kogu kaubavahetus, sealhulgas ka väljavedu, laienenud enam-vähem proportsionaalselt meie vabariigi tööstuse arenguga. Aastail 1948—1961 suurenes kogu kaubavahetus 2,7-kordseks, sellest sissevedu 2,12-kordseks ja väljavedu 3,71-kordseks. Aastatel 1956—1961 oli tööstustoodangu iga-aastane kasvutempo keskmiselt 11,1%. Samal perioodil kasvas sisseveo maht igal aastal keskmiselt 10,3%, väljveo maht keskmiselt 11,4%.³³

Nagu toodud andmed näitavad, võtab vabariik võrdõigusliku liiduvabariigina võrdsetel alustel osa majanduslikust koostööst teiste NSV Liidu rahvastega.

*

Kapitalismi kaitstes toetusid eesti kodanluse ideoloogid järelikult vulgaarsele poliitilisele ökonomiale, mille valdkonnast valiti esijoones Say kolme faktori teooria. Oluline koht kodanlike majandusteadlaste käsitlustes oli sagedastel, kuid väheoriginaalsetel väljaastumistel marksismi teooria vastu ja Nõukogude tegelikkuse laimamise püüetel.

B. SOTSIAALSE DEMAGOOGIA MITMESUGUSED MEETODID

Esimese sotsialistliku riigi edukas arenemine sundis kodanlust otsima uusi argumente kapitalistliku korra kaitseks. Kahe süsteemi võitluse tingimustes hakati kapitalismile omistama jooni, mis on omased ainult sotsialistlikule ühiskonnale. Ulatuslikult levitati illusiooni kapitalismi transformatsioonist. Kapitalismist olevat

³⁰ Eduard-Rudolf Poom (Bomm) sündis 1902. a. Oppis Tartu ülikoolis majandusteadust. 1934. aastast alates oli Tartu ülikooli õppejõud. E. Poomi peamiste töödena võib nimetada: «Moodne töötehnika ja majanduskriis. Ratsionaliseerimine töös ja majanduses» ja «Käitismajandusteadus ja eramajandusteadus. Kriitiline uurimus». Tema sotsiaalmajanduslike vaadete hindamisel on tähtis just esimesena mainitu.

³¹ E. Poom, Majandusliku eksploatatsiooni probleemist. «Kodumaa küsimusi» I. Stockholm, 1959, lk. 9.

³² Ökonomika probleeme Eesti NSV tööstuses. Tallinn, 1964, lk. 102—103.

³³ Sealsamas.

kadunud sellised pahed nagu kapitalistide klassi valitsemine, tööliste ekspluateerimine ja üldse klassivastuolud. Taolisel sotsiaalsel demagoogial oli eesti kodanluse ideoloogias eriti oluline koht.

Eesti kodanluse ideoloogid ründasid neis tingimuses eelkõige marksistlikku õpetust klassidest ja klassivastuoludest. Üheks põhiliseks võtteks kujunes laialdane sotsiaalne demagoogia, mis jutlustas mitmesugustes variantides töö ja kapitali huvide harmooniat.

Töö ja kapitali huvide vastandlikkuse eitamisel kasutasid kodanlikud majandusteadlased vulgaarse poliitilise ökonomia teesi, mille järgi kapital ei olevat ekspluateerimisvahend, vaid lihtsalt tootmistegevuseks vajalik vara. «Kui meie tahame edasi saada, tahame oma produtseerimisele alust luua, siis ei peäks meie kapitaali mitte põlgama ehk hirmutama, vaid just kapitaali kogumisele õhutama, selleks soodsad pinda looma. Seda aga ei soodusta ei eraomanduse põhimõtte rikkumine, ei olemata kapitalistide hurjutamine, ei oleva kapitaali koormamine raskete tingimustega.»³⁴

Kodanlus püüdis asja kujutada nii, et seoses tööliste madala tööviljakuse, riigiettevõtete konkurentsi ja kõrge tulumaksuga ei ekspluateerita Eestis töölisi, vaid, vastupidi, «rahva heategijaid» — ettevõtjaid-kapitaliste. «Oleks äärmine aeg,» kirjutas «Päevaleht» 1927. aastal, «eramajandusele ja kapitalile heatahtlikult vastu tulla, temale võimalust anda end arendada ja teda vabastada üleliigsest ja asjatust kurnamisest.»³⁵

Eesti kodanluse ideoloogid väitsid demagoogiliselt, et marksistlik õpetus klassivastuoludest olevat väär, iganenud või vähemalt väär Eesti tingimustes. Selles suhtes oli otse programmiline N. Kõstneri antud «selgitus» eri klasside huvide ühtsusest. N. Kõstner³⁶ pidas vajalikuks selles küsimuses otseselt välja astuda

³⁴ «Kaja» nr. 41, 19. veebruarist 1926.

³⁵ «Päevaleht» nr. 179, 5. juulist 1927.

³⁶ Nikolaj Kõstner sündis 26. märtsil 1889. a. Lõpetas 1915. aastal Moskva Kaubandusinstituudi. Kodanlikus Eestis oli ta mitmel korral kaubandusministriks, ajakirja «Eesti Majandus» toimetajaks ja valitsuse komissariks Eesti Pangas. Luges Tallinna Rahvaulikoolis ja Kõrgemas Sõjakoolis statistikat ja majandusteadust, 1926. aastast alates Tartu ülikoolis õppeülesande korras majandusgeograafiat. 1932. a. valiti N. Kõstner praktilise poliitilise ökonomia erakorraliseks professoriks. Alates 1933. aastast töötas Rahvasteliidu komissarina Bulgaaria Riigipanga juures.

N. Kõstner oli enne Oktoobrirevolutsiooni seotud sotsiaaldemokraatliku liikumisega, liitus aga siis menševikega. N. Kõstner oli silmapaistvate teadmistega majandusteadlane. Kõstner läks hiljem üle kodanluse leeri. Kõstneri esimesed tööd (kandidaadiväitekiri 1915. a.) «Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Eestis» (ilmus eesti keeles 1927. aastal) ja «Rahva arvu kasvamine Eestimaal» («Noor Eesti» V, Tartu 1915) on kirjutatud progressiivsetelt seisukohadelt. Neis läheneb ta majandusküsimuste materialistlikult. Kodanlikus Eestis oli Kõstner 20-ndail aastail üks juhtivaid neoliberalismi esindajaid. Juba kodanliku Eesti algpeevil oli Kõstner seisukohal, et Eesti lülitugu imperialistlikku maailmasüsteemi kui põllumajandusliku tooraine ja poolfabrikaatide tootja ning

marksismi teooria vastu: «Marx seletas omal ajal, et töolisteklassi huvid lähevad kokku majanduslise edu nõuetega. Kuid niisamagused on ka kõikide elujõuliste ja edenevate rahvaklasside huvid. Töösturite, tööliste ja põllumeeste kui kolme tähtsama meie ühiskondliku klassi huvid on paratamata vastuolus, kuid ükski neist ei või vastuolusse sattuda Eesti majanduslise edenemise nõuetega, ja kui nad oma klassihuvisid õieti mõistavad, siis koordineerivad nad neid kahtlemata majanduslise edenemise nõudeid silmas pidades.»³⁷ Sellega ühelt poolt nagu tunnustati Marxi, arvestades ilmselt klassivõitluse teooria suurt populaarsust tööliste hulgas. Teiselt poolt hakati aga marksismi «täiendama» ja seati sealjuures rahvuslike huvide printsiip kõrgemale klassihuvide printsiibist. Rahvuslike huvidena esitati kodanliku riigi, s. o. kodanluse huvid. Lõpptulemusena viis see välja klassivõitlusest loobumise propagandale.

«Õigesti mõistetud klassihuvide koordineerimise» ideed arendasid mitmed autorid. Üks klassisõja kõrgemaid ohvitseri ja hili-sem ärikes J. Pitka kirjutab 1920. a.: «Et tööstuslikes ettevõtetes töö ilma kapitalita võimata, siis peavad nad käsikäes minema, aga mitte vaenuliselt üksteist vääratama, see on: töö kapitali hävitada püüdes, kapitali tööd välja kurnates. Kapitali tuleb kindlustada, et ta ettevõttes ära ei hävine ja sellega ettevõtte ka ei hävineks. Selleks on tarvis ettevõtte kindlustada ja kapitalile puhaskasu kindlaks määrata... Töö peab aga kõik saama, mis ta üle kindlaks määratud kapitali kasu välja töötab.»³⁸ Edasi arendas Pitka mõtet, et tööliste madala tööviljakuse tõttu antud momendil ettevõtjad kasu peaaegu ei saavatki! See seisukoht kujunes kodanluse ideoloogide sotsiaalse demagoogia keskseks ideeks, mis pidi õigustama tööliste palganõudmiste tagasitõrjumist. Suur-kodanluse ajalehe «Päevaleht» vastutav toimetaja J. Luiga kirju-tas, et peremees ja kapitali omanik Eestis ei saavat «peaaegu midagi», tööline saavat suhteliselt rohkem, kuigi tema tööviljakus olevat madal. Tööliste hädad olevat tingitud ainuüksi sellest, et nad halvasti töötavad, mitte aga asjaolust, et neid ekspluateeritakse. Majanduslike raskuste põhjuseks olevatki kõikjal asjaolu, et tööd tehakse vähe, selle eest nõutakse aga palju.

Luiga kutsus töölisi üles lahti saama eksiarvamusest, «nagu oleks ettevõtjad ilmaaegsed söödikud... Ettevõtja ülesanne on töö organiseerimine ja ilma selleta ei ole tööstust. Töö

---

tööstuskaupade sissevedaja, sest mingit muud teed kodanlikul väikeriigil ei saa olla. Selline seisukoht taotles tegelikult Eesti majanduslikku allutamist kapitalistlikele suurriikidele.

³⁷ Meie suuremad poliitilised parteid ja Eesti majanduspoliitik. «Eesti Majandus», nr. 17, 1923, lk. 259.

³⁸ J. Pitka, Töö ja kapital. «Päevaleht», nr. 45, 26. veebruarist 1920. J. Pitka märgitud artikkel oli vastuvõetav kõigile kodanluse gruppidele. Selle avaldasid lisaks «Päevalehele» ka «Postimees» ja «Vaba Maa».

organiseerimine aga nõuab suurt vaimlist tegevust ja loomevõimet. Ilma selleta on vähe kasu kapitaalist ja tooreainetest ja tööjõust.»³⁹

Sellises ettevõtja-kapitalisti osa iseloomustuses sisaldub eespool nimetatud vulgaarse poliitilise ökonomia seisukoht, et kasum on kapitalisti tasu ettevõtte töö organiseerimise eest, mitte aga tööliste tasu tööga loodud ja kapitalisti poolt omastatud lisa-produkt.

Ka sulaseid ekspluateeriv taluperemees saavat ainult «palka» talust, väitsid kodanluse ideoloogid. Arvates talu brutosissetulekust maha kõik kulud ja «kapitalide protsendinõudlused», jõudsid kodanlikud autorid tulemusele, nagu saaks peremees ja ta perekonnaliikmed talus tehtud töö eest viis korda vähem «palka» kui sulased.⁴⁰

Say konstrueeritud ja Sombardi laiendatud ebateadusliku ja apologetilise kolme teguri teooria alusel väideti, et kehtiv palgamäär ongi õiglane tasu töö eest. Taluperemees ei saavat põllutööliste kõrgeimat palka maksta selle tõttu, et ka kapital nõudvat tasu: «Tööd tehakse tasu eest, ka kapital nõuab tasu ja maatulunduslik tulu on tasu talundipidaja perekonna poolt tehtud töö eest ning ka talundisse mahutatud kapitali eest. Tulu talundist on kapitali ja töö n. n. koostöö tulemus.»⁴¹

Sääraste seisukohtade kilbiletõstmine oli kodanlusele vajalik kulaku ja töösturi kasumi ja selle allika maskeerimiseks. «Arvutuste» alusel jõudis tsiteeritud artikli autor «järeldusele», et talupidaja «töö väärtus» ja palk olevat langenud, kuna «kapitalitasumus» tõusnud. Põllutöölisel oli sellisest «tõestamisest» vähe kasu. Nagu kogu sellel «teorial», nii oli ka «töö väärtuse» ja ettevõtja «palga» langemise ideel kindel klassieesmärk: õigustada põllutööliste palgade langust.

Seisukohad «kapitaliteenistusest» ja «ettevõtja palga» teooria olid laenatud vulgaarse poliitilise ökonomia esindajatelt.⁴² Neile toetudes väideti, et kapitalistlikus ühiskonnas ei olevat ettevõtjate ja tööliste huvid sugugi lepitamatus vastuolus ning olevat täiesti võimalik korruga kaitsta mõlema huvisid. «Tegelikus elus näeme, et nende huvid nii mõnigi kord ühte langevad,» kirjutas «Postimees».⁴³ Nii ettevõtjad kui ka töölised, öeldakse edasi, on huvitatud tellimuste andmisest kohalikule tööstusele, teatud tööstusharude tollikaitse küsimustes aga langevad huvid kokku jne. —

³⁹ J. G. Luiga, Tööliste palgad ja ettevõtja kasu. «Päevaleht» nr. 267, 1. novembrist 1922.

⁴⁰ Talundite tasuvus ja tuluolud. «Eesti Põllumajandus», V kd., 1926 (Tallinn, 1927), lk. 157—158.

⁴¹ V. Ojamaa, Põllumeeste tulunduslik seisukord. «Konjunktuur» nr. 5, 1935, lk. 355.

⁴² Vt. A. Marshall, Principles of Economics, London 1890, lk. 543; W. Sombart, Der moderne Kapitalismus, Leipzig 1902, lk. 56.

⁴³ «Postimees» nr. 14, 15. jaanuarist 1929.

Sellise käsitlusega on klassivastuolude probleemi olemus teadlikult asendatud majanduselu pinnapealsete nähtuste kirjeldamisega. Millisest aspektist kumbki klass nimetatud küsimuste lahendamiseks on huvitatud, sellest ei räägitud, see aga on peamine. Kodanlusele on need nähtused majanduspoliitika probleemiks, mis taotleb kapitalistliku tootmisviisi paremat funktsioneerimist, s. o. paremaid võimalusi tööliste ekspluateerimiseks. Kapitalismi kindlustamine ei vasta aga mingil juhul tööliklassi huvidele.

Mõttekäiku, et tööliste ja tööandjate vahel olevat võimalik harmoonia, propageeriti kogu Pätsi diktatuuri ajal. Seda püüti tõestada väitega, et riik olevat «viimasel ajal» palju ära teinud tööliküsimuse lahendamiseks. Ka eraettevõtjad olevat ennastsalgavalt «tõstnud tööliste palku ja tasunud ka töölistele pühade puhkuspäevad ilma tööliste nõudmiseta. Mitmed vabrikud on hoolitsenud tööliste ja nende perekonnaliikmete kultuurse arengu eest, andes kasutada selleks otstarbeks vastavaid ruume ja abinõusid».⁴⁴ Edasi kurdeti, et vaatamata tehtule pole töölistel rahul ega ole loobunud võitlusest. Töölistele ei tule aga enam järeleandmisi teha. Klassirahu saavutamiseks ei tule ümber kujundada valitsevaid olusid, vaid tööliste mentaliteet. See ümberkujundamine on võimalik: 1) tööliste hariduse täiendamise ning 2) parema sotsiaalse hoolekande ja kindlustuse kaudu.⁴⁵

Niisiis peeti haridusliku taseme tõstmist esmajärguliseks ülesandeks kapitalisti ja tööliste vastuolude kaotamisel. «Hariduse läbi on võimalik tööliste teadvust tõsta, kuna ta läbi hariduse näeb, kui suur kohustus lasub igal isikul ühiskonnas, kes loob. See teadvus, et tema on vajalik riikliku elu arendamisel, tõstab ka tööliste endatunnet ning annab temale rahulduse.»⁴⁶

Soovitades panna rohkem rõhku tööliste kasvatamisele kodanlusele meelepärases vaimus, arvas artikli autor, et tööliste tähelepanu tuleb kõrvale juhtida igapäevastelt majandusmuredelt. Tööliküsimuse nn. lahendamisel lähtus J. Relve fašistliku professori E. Kanti mõtetest, et «inimene on jumal, kui ta uneleb ja loob, kerjus, kui ta laskub argipäeva pisiellu, selle üle mõtleb ja juurdleb».⁴⁷ Tööline olgu järelikult jumal ja unistagu, ning ärgu mõelgu igapäevasele leivale!

Kapitalismi ja kapitalistide transformatsiooni ja klassivastuolude leevendamist jutlustas ka «Postimees», kirjutades 1936. a., et «tööliste osasaamine majandusliku ettevõtlikkuse ainelistest tulemustest» olevat kõikjal maailmas «kasvava tendentsiga». Ettevõtjadki mõtleavad nüüdisajal «kaunis tõsiselt sellele», kuidas töö-

⁴⁴ J. Relve, Riik ja tööliküsimused. «Uus Elu» nr. 36, 6. veebruarist 1936.

⁴⁵ Sealsamas.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ E. Kant, Eestluse ülesandeid. «Tähiseid. Eestluse aastaraamat». Tartu, 1935, lk. 30.

liste ainelist heaolu tõsta, et neil hea töötaju oleks.⁴⁸ Kuid kapitalistide idealiseerimisele ja klasside harmoonia jutlustamisele ei järgnenud kõige vähematki katset tööliste olukorda parandada. Ei erakonna programmis ega praktilises tegevuses ei esinenud mingit püüet tulla vastu töölistele kas või mõnes teisejärguliseski küsimuses. Keskerakonna tegelased asusid tööliklassile vaenulikul positsioonil, taotlesid tööpäeva pikendamist, palkade alandamist ja rangeid karistusi töölisliikumisest osavõtjaile.

Kodanluse ideoloogide üheks sotsiaalse demagoogia võtteks oli ka kapitalistide-ekspluataatorite olemasolu eitamine kodanlikus Eestis. «Kui meie vähegi ümber vaatame,» kirjutas «Kaja» 1926. aastal, «siis näeme, et meil ei olegi sõna tõsisel mõttes neid kurnajaid kapitaliste.»⁴⁹ Mõni väiketööstur või väikemajaomanik polevat ju veel kapitalist. Eestis olevat vaid 5—6 suurtöösturit ja pangaomanikku. Nendegi varanduse suurus olevat maailma ulatuses ainult keskmine.⁵⁰

«Samuti kui meil sõna tõsisel mõttes ei ole kapitalistid, ei ole meil ka välja arenenud töölis-proletariaati,» väideti «Kajas». «Meil on vahe peremehe ja tööliste vahel veel koguni nõrk — tihti peab peremees palju rängemat ja palju kauem tööd tegema kui tema tööline.»⁵¹ Seetõttu, öeldi artiklis, ei ole õige väita, nagu ekspluateeriksid kapitalistid töölisi.

Eriti agaralt propageeriti klasside puudumist kodanliku Eesti põllumajanduses. Suurpõllumehi Eestis ei olevat, kuulutas «Kaja». Isegi nende puhul, keda loetakse suurpõllumeesteks, olevat küsitav, kas nad väiketalunikest üldse rikkamad on.⁵² Sel viisil püüti lugejat veenda, et kõik omanikud on ühtse «peremeeste» klassi liikmed, kuna koha suurus ja palgatöö ekspluateerimine polevat üldse oluline.

Vähe sellest, et kõik kohapidajad kuulutati kehvadeks «peremeesteks», jutlustati veel kulakute ja palgatööliste klassivastuolude puudumist. Suurtalunike esindajad riigikogus reklaamisid ennast kui kogu töötava talurahva esindajaid. Klasside puudumist maal nähti koos töötamises, ühise korteri jagamises, ühe söögilaua kasutamises. Sealjuures väideti, et ei saa ka õigeks pidada «õpetust, mis püüab tekitada klassivahesid põllumajanduslikus rahvas-
tikus»⁵³.

Nii püüdsid eesti kodanluse teoretikud tõestada, et kodanliku Eesti põllumajanduses ei valitsegi kapitalistlik tootmisviis!

Maaelanikkonna jagunemist klassideks eitas ka rida tööstus-kodanluse ideoloogee eesotsas N. Kõstneriga. Kui hinnata põlluma-

⁴⁸ K. Kornel, «Postimees» nr. 124, 28. maist 1933.

⁴⁹ «Kaja» nr. 41, 19. veebruarist 1926.

⁵⁰ Vt. «Päevaleht» nr. 179, 5. juulist 1927.

⁵¹ «Kaja» nr. 42, 20. veebruarist 1926.

⁵² «Kaja» nr. 58, 11. märtsist 1926.

⁵³ P. K i n d, Põllumajanduslikke juhtmõtteid. «ERK» nr. 1, 1934, lk. 18.

anduses peremeeste ja palgaliste vahelkorda ja ühiskondlikku kihistumist, kirjutas N. Kõstner, «siis võib otsusele tulla, et põllumajanduses tegev rahvas ühiskondlikult väga ühtlane on.»⁵⁴ Selle tingib asjaolu, et tegelikult «ei olegi palgatööd tarvitaja talupere mees kellegi kapitalist, vaid suuremal hulgal juhtumistel tarvitab ta palgatöölist a b i j õ u n a, tehes ise sedasama tööd, mis palgalinigi»⁵⁵. Niisiis eitab antud iseloomustus üldse palgatöö ekspluaateerimist põllumajanduses.

Niisugused mõtteavaldused ei olnud üksikud. «Meie kõik oleme kehvad,» väitis eesti finantsoligarhia silmapaistev esindaja J. Laidoner riigikogu tribüünilt, «meil ei ole kapitalistide klassi, keda võites töölised võiksid oma seisukorda parandada, vaid meie tööliste suurim õnnetus ongi, et oleme kapitalivaene maa.»⁵⁶ Sealjuures kinnitab Laidoner demagoogiliselt, et Eestis polevat üldse klassi, «kes elab lisaväärtusest, mis saadud tööliste kurnamise teel»⁵⁷. Selline võrdsuse deklareerimine «kehvikmiljonäri» Laidoneri ja ainult oma tööjõu müügist elatuva (juhul kui seda üldse õnnestuski müüa) proletaarlase vahel oli naeruväärne.

Eespool toodud väited on ekslikud nii teoreetiliselt kui ka paikapidamatud kodanliku Eesti tegelikkuse suhtes.

Klassivahe kodanlikus ühiskonnas ilmneb küllalt selgesti ka proletariaadi ja kapitalistide sissetulekute võrdlemisel. 30-ndate aastate teisel poolel oli töölise keskmine palk kodanlikus Eestis 40—50 kr. kuus. 1938. a. sai A/S «Põhjala» juhatuse esimees H. Feldmann «palka» ligi 2000 kr. kuus.⁵⁸ Sealjuures kuulus temale ja ta perekonnaliikmetele $\frac{2}{5}$ kõigest A/S «Põhjala» aktsiatest.⁵⁹ 1938. a. puhaskasust määrati aktsionäridele dividendiks 30 000 kr.⁶⁰, millest Feldmanni perekond sai endale 12 000 kr. ($\frac{2}{5}$ 30 000-st). Järelikult oli 1939. a. Feldmanni perekonna sissetulek 3000 kr. kuus ehk 60 töölise keskmine palk. Peale selle sai juhatuse esimees veel preemiat kasumilt. 1938. a. määrati juhatuse ja revisjoni liikmete preemiaks 4000 krooni.

Analoogilist tulude suhet märkis sots K. Ast oma kõnes Tartu töötatööliste koosolekul, kus ta ütles, et Narva linavabriku kümme-kond direktorit said niisama palju palka kui 500 töölist.⁶¹

«Klassihuvide harmoonia» propagandat sidus eesti kodanlus «r a h v u s ü h t s u s e» jutlustamisega. Natsionalismi idee varjus levitas kodanlus rahvusliku klassirahu ideed. Kodanlus mängis

⁵⁴ N. Kõstner, Statistilised etüüdid Eesti põllumajandusest. «Eesti Majandus» nr. 8, 1926, lk. 257.

⁵⁵ Sealsamas.

⁵⁶ «Päevaleht» nr. 64, 6. märtsist 1929.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ ORKA, f. 969, n. 1, t. 768, l. 89.

⁵⁹ Sealsamas, l. 79.

⁶⁰ Sealsamas, l. 92.

⁶¹ «Päevaleht» nr. 32, 2. veebruarist 1932.

sellega osavalt. Ka sel teel püüdis kodanlus tööliste klassiteadvust mürgitada.

Kahekümnendatel aastatel oli «rahvusühtsuse» lipukandjaks rahvaerakonna juht Jaan Tõnisson.⁶² Tema keskseks teesiks oli, et rahvuslikud huvid on klassihuvidega võrreldes primaarsed. «Rahvuslik on, mis sihitud kogu rahva eluhuvile!»⁶³, kirjutas Tõnisson pateetiliselt ja deklareeris, et rahva ühised huvid olevat vastandiks isiku, rühma ja kihi huvidele.

«Eesti rahvariikluse vaimus tuleb meil üldiseid asju nõnda ajada, et üksikute inimeste ehk tervete kihtide nõuded tarvilikku rahuldust leiaksid, niipalju kui nemad on õigustatud ja kokkukõlastatavad kogu rahva eluhuviga.»⁶⁴ Üsikute kihtide «õigustatud» nõuete kooskõlastamine pidavat toimuma sotsiaalse õigluse alusel, kinnitas Tõnisson suuresõnaliselt, ilma selle õigluse kriteeriume määramata, samas aga nõudis «kapitalile teenitud kasu». «Üldsuse huvi» oli järelikult ikkagi ainult kapitalisti huvi. Ka tõelist sotsiaalset õiglust ei ole töölisel kapitalismi tingimustes võimalik saavutada — siis lakkaks ju kapitalism olemast!

Rahvuslike huvide ühtsuse jutlustamisega püüdsid rahvaerakonna ideoloogid «tõestada», et kodanliku Eesti tingimustes on kõigi klasside huvid põhimõtteliselt kooskõlas. Klassivastuolud olevat mineviku pärand. Artiklis «Kuidas saame edasi?» kirjutas P. Põld⁶⁵: «Peame... lahti saama mineviku vangistusest, sellest vaimust, mis ei tunne ühiskondlikku ühtekuuluvust ning vastastikust vastutust, ja mis pärit aegadest, kus võõrad meid ohjes hoidsid põhimõtte järele: lahuta ja valitse.»⁶⁶ P. Põld kasutas osavalt populaarseid rahvuslikke loosungeid oma klassi huvide ja proletariaadi klassivõitluse vastu. Rahvuslike jõudude koondamine võõrvõimu vastu võitlemise ajal on tõepoolest võimalik. Kuid isegi rahvusliku kodanluse ja proletariaadi ühine osavõtt rahvuslikust vabadusvõitlusest ei muuda olematuks kodanluse ja proletariaadi klassivastuolusid.

Kolmekümnendatel aastatel laienes «rahvusühtsuse» jutlustajate ring. «Rahvusühtsuse» ja «rahvusliku majanduse» propaganda kujunes fašistliku propaganda oluliseks koostisosaks. Osutades Eesti majanduslikule «kehvusele» ja vähestele loodusvaradele, väideti, et kõikidel klassidel tuleb ühiselt pingutada rahvusliku majanduse ülesehitamisel (vt. lk. 122—126).

⁶² J. Tõnissoni majanduslikke vaateid varasemal perioodil on iseloomustatud Majanduse Instituudi poolt väljaantud töös «Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil». Tallinn, 1958.

⁶³ «Postimees» nr. 349, 24. detsembrist 1925.

⁶⁴ Sealsamas.

⁶⁵ Peeter Põld oli äärmiselt reaktiooniliste vaadetega Tartu ülikooli pedagoogikaproffessor. Rahvaerakonda kuulus alates selle asutamisest (1905. a.).

⁶⁶ «Postimees» nr. 54, 24. veebruarist 1928.

10 K. Pätsi diktatuurivõimu üks ideologe K. Liidak rõhutas pidevalt, et «mõnedelt isiklikelt ja kutsealastelt huvipositsioonidelt tuleb väikerahval paratamatult loobuda kõigi, kogu rahva ühistes huvides. Tugevamalt poolelt nõutagu järeleandlikumat hoiakut, nõrgemalt liigsest ägestumisest hoidumist»⁶⁷. K. Liidak ütles sealjuures välja ka kodanluse peamise soovi — on vaja «selgitada» just töölisklassile, et viimasel kui väikerahva liikmel tuleb loobuda isiklikest huvidest ja järgida ainult üldisi, s. o. tegelikult kodanluse huvisid. Kuigi K. Liidak demagoogiliselt soovitas ka tugevamale poolele «järeleandlikumat hoiakut», jäi see nõue kodanlikus ühiskonnas tühiseks sõnakõlksuks. «Järeleandlikuma hoiaku» üle otsustas iga tööstur, kaupmees või hallparun ise, lähedes oma kasu huvidest ja tööliste võitluse aktiivsuse astmest.

Üheks aktiivsemaks «rahvusliku» majanduse propageerijaks 30-ndatel aastatel oli Tartu ülikooli magister Eduard Poom (Bomm). E. Poomilt ilmus rida sellekohaseid eritöid ja artikleid.

Poom võttis üle mõningaid mõtteid saksa «ajaloolise koolkonna» esindajalt Fr. Listilt, kes eitas üldisi majanduselu seaduspärasusi ja väitis, et iga rahva juures areneb majanduselu oma spetsiifilises vormis, vastavalt selle rahva iseloomule. List õigustas sellise mõttekäigu alusel kapitalismi arenemise reaktsioonilist nn. preisi teed põllumajanduses: see olevat saksa rahva iseloomule vastav arengutee, mis kooskõlastavat aadli, kodanluse ja talurahva huvid. Listi ülistasid ka saksa natsismi ideoloogid⁶⁸, kes kuulutasid oma majanduse «rahvuslikuks majanduseks» ja õigustasid sel alusel teiste rahvaste majanduslikku orjastamist. E. Poom pidas Fr. Listi suurimaks teeneks «rahvusliku mõtlemisviisi» juurutamist majandusteaduses ja selle kaudu ka majanduspoliitikas.

Käsitledes kodanliku Eesti majanduslikku olukorda, kirjutas Poom, et Eestis polevat kahjuks seni näha rahvuslikku majanduspoliitikat. «Rahvuslik majandus, rahvuslik kapital, rahvuslikud tootlikud jõud — neid termineid pole me vist mitte kunagi kuulnud meie seniste majanduspoliitika juhtide suust ega leidnud nende programmidestki,» kirjutas E. Poom.⁶⁹ Taoline seisukoht oli suunatud tööliste klassivõitluse vastu. «Rahvuslike huvide» nimel pidid töölised loobuma oma klassihuvide eest võitlemisest ja pingutama oma jõudu, et toota kapitalistile rohkem lisaväärtust.

«Rahvuslik majandus» kujuneski 30-ndail aastail fašistliku kalakuga autorite (A. Grönberg, A. Lill, V. Ennet jt.) lööksõnaks. Nende peamiseks väiteks oli, et Eestis ei olevat rahvuslikku majandust paljude tööstusettevõtete välismaalastele kuulumise

⁶⁷ K. Liidak, Agraarpoliitika ja rahvuslus. «Suunad ja kavad». Tallinn, 1939, lk. 28—29.

⁶⁸ E. Storm, Volkswirtschaftlicher Grundriss. Berlin, 1937.

⁶⁹ E. Poom, Rahvus ja majandus. «Tähiseid. Eestluse aastaraamat». Tartu, 1935, lk. 41.

tõttu. A. Grönberg avaldas veendumust, et sakslaste lahkumisega 1939. a. võitvat rahvuslus ka tööstuses ja kaubanduses (põllumajanduses olevat see juba maareformiga võitnud) ning seal saavutatavat samuti murrang.⁷⁰ Seda seisukohta esitades ei võidelnud Grönberg väliskapitali, vaid ainult võõrast rahvusest ettevõtjate vastu. Võõrkapitali asendamine eesti kapitaliga pidi olema aluseks rahvusliku majanduse rajamisel, kusjuures töölise ja tööandja vahel peab valitsema tervem meeleolu. «Rahvusliku majanduse» nõudmise kaudu jõuti seega välja nõudmiseni, et rahvusliku majanduse rajamise nimel loobugu töölised võitlusest oma klassihuvide eest.

Sotsiaalse demagoogia meistrid olid vapsid. Valmistudes häärama võimu, rääkisid nad kõlavate sõnadega sellest, et töölise ja talupoja heaks ei olevat senised valitsused midagi teinud, et tööliised elavad äärmises viletsuses, et igal pool valitseb korruptsioon. Deklareeriti, et iga tööpuuduse tõttu kaotsiläänud tööpäev olevat «rahvuse põhivaranduse raiskamine... kuritegu kogu rahvuse vastu», et tööpuudus on majanduslik ja ühiskondlik väärnähtus. Vapsid lubasid võimule tulles kaotada tööpuuduse, korruptsiooni ja suurkapitalistide võimutsemise, kuid konkreetsed ettepanekud, kuidas seda teha, neil kas üldse puudusid või olid otse naeruväärsed. Nii kinnitasid vapsid, et nemad vaatavat tööliskonnale «kui Eesti riigi lahutamata jõukale osale» ja et igale kodanikule tulevat anda õigus «püüda jõukuse poole»!

Sellised sisutud deklaratsioonid ei suutnud loomulikult olla reaalseks aluseks kapitalismi pahede kõrvaldamisele. Seda eesmärki aga vapsid ei taotlenudki. Nad taotlesid vaid sotsiaalse demagoogiaga poliitiliselt arenemata kihtide toetust.

Kapitalistlike tootmissuhete ekspluataatorliku olemuse maskeerimiseks arendasid kodanluse ideoloogid Eestis ulatuslikult demagoogiat kapitali demokraatiseerimisest. Sellekohaselt hakati aktsiaseltse iseloomustama kui erilist «demokraatia väljendust» — igaüks võivat osta aktsiaid ja saada «omanikuks». Tegelikult võimaldas aktsiaseltside asutamine kodanlusel varjata kasumi kui lisaväärtuse muundunud vormi olemust, ühtlasi aga saada ka suuremat kasumit.

«Aktsiaseltsid,» kirjutas V. I. Lenin, «on tegelikult olemas selleks, et eksproprieerida kergeusklikke ja vähese varaga inimesi suurte kapitalistide ja spekulantide kasuks.»⁷¹

Asjaolu, et mõned töölised võivad kapitalistlikus ühiskonnas üksikuid aktsiaid omandada, ei tee neist veel kapitaliste. See oli kapitalistidele kasulik ja seda tunnistasid kodanlikud majandusteadlased ise. H. Nieländer kirjutas, et sellisel juhul «töölised mai-

⁷⁰ A. Grönberg, Majanduslik rahvuslus. «Eesti Üliõpilaste Seltsi Album» XI. Tartu, 1940, lk. 162.

⁷¹ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 170.

nitud ettevõtte vastu rohkem huvi tunnevad ja puhtakasu suurendamiseks töötavad»⁷².

Tegelikult mingit kapitali «demokratiseerimist» üksikute aktsiate omandamisel ei toimunud, sest aktsiate põhimass kuulus ikkagi kapitalistidele. Nii näiteks kuulus A/S «Jaak Puhk ja Pojad» aktsiatest 868 aktsiat kaubamajale «Puhk ja Pojad», 124 aktsiat Puhkide perekonnale ja 8 aktsiat 4 teisele aktsionäriale. Loomulikult oli nimetatud aktsiaseltsis kogu juhtimine Puhkide perekonna käes. Peale nende kuulus A/S «Puhk ja Pojad» juhatusse veel «Ilmarise» direktor J. Oja, kes oli ühtlasi aktsiaseltsi «Kemikaal» juhatuse liige.⁷³ Kapitalistide huvides kohandati ka maksuseadused vastavalt aktsiaseltside huvidele. Aktsiaseltsi loomine võimaldas maksta ka väiksemat tulumaksu. Öeldut kinnitab järgmine näide:

A/S «Puhk ja Pojad» peaaktsionäride tulumaks 1938. a.⁷⁴

1937. a. puhastulu kõigist allikaist	Maha arvatud			Maksustatav tulu	Maksusumma
	Tulumaksu seaduse § 19 põhjal	§ 21 põhjal	§ 22 ja 211 põhjal		
Puhk, J. 90.762	3.218	1.200	600	85.744	23.992
Puhk, E. 78.952	3.218	900	900	73.934	20.166
Puhk, Ed. 77.706	3.218	900	300	73.288	19.956
Puhk, V. 74.605	3.218	700	600	70.087	18.919

Tabelist selgub, et kogu tulumaksu summa A/S «Puhk ja Pojad» peaaktsionäridelt 1938. a. oli 82.953 kr. Kui aga saadud tulu kuuluks ühele isikule, oleks tulumaksu summa kujunenud järgmiseks.

Tulumaks 1938. a.⁷⁵

1937. a. puhastulu	Maha arvatud			Maksustatav tulu	Maksusumma
	TMS § 19 põhjal	§ 21 põhjal	§ 22 ja 211 põhjal		
Puhk 321.025	12.872	1.200	600	306.353	99.258

⁷² H. Nieländer, Majandusteaduse algmõisted. Lühikene kokkuvõte üldisest majandusteadusest. Tallinn, 1931, lk. 41.

⁷³ ORKA, f. 969, n. 1, s.-ü. 718, l. 10, 23.

⁷⁴ Vt. ORKA, f. 1784, n. 1, s.-ü. 12, l. 5—8.

⁷⁵ Vt. Maksuseadused ja määrused II. Tallinn, 1937. TMS -- 87/II.

Seega ainuüksi tulumaks oleks üksikomaniku puhul tõusnud 16.305 kr. võrra⁷⁶ Aktsiaseltsi puhul jäi see summa aga perekonda. Seepärast oli tavaline, et ettevõtete omanikud kasumite suurendamiseks löid nn. perekondlikke aktsiaseltsse.

Aktsiaseltside asutamisega kaasnes kapitali tsentraliseerimine ja majanduse monopoliseerimine. Kapitalide ja kapitalistide liit kujunes mitmete aktsiaseltside läbipõimimise teel. Näiteks 1932. a. omas A/S «Riigi Põlevkivitööstus» 740 ja A/S «Riigi Turbatööstus» 200 Eesti Panga osatähte.⁷⁷ Koos otsustati osta 1000 Eesti Panga osatähte.

Aktsiaseltside tihedaid majanduslikke sidemeid näitab seegi, et mitmed kapitalistid olid paljude aktsiaseltside aktsionärid. Suurkapitalistid Joakim Puhk, Viktor Päts ja Klaus Scheel olid näiteks 5 aktsiaseltsi juhatuses.

*

Sotsiaalpoliitiliste probleemide teoreetilises käsitluses lähtusid kodanlikud autorid järelikult valdavas osas kolme faktori teooriast ja tuletasid sellest «töö ja kapitali harmoonia», «rahvusühitsuse» ja kapitali «demokratiseerimise». Kodanluse eesmärgiks oli klassivastuolude maskeerimine ja tööliste klassivõitluse nõrgendamine. Sellise sotsiaalse demagoogiaga hõlbustati kapitali pealetungi töörahva huvidele.

2. EESTI KODANLUSE REAKTSIOONILISE MAJANDUS- JA SOTSIAALPOLIITIKA ÕIGUSTAMINE

A. EESTI MAJANDUSLIKU SÖLTUVUSE ÕIGUSTAMINE

Kodanliku vabariigi loomise ja kodanluse võimu kindlustamise järel polnud veel lahendatud küsimus, milliseks kujuneb Eesti koht imperialismi süsteemis. Kuid oli muidugi selge, et rahvusvaheline monopolistlik kapital püüab uut kodanlikku väikeriiki oma mõjusfääri haarata.

Sisepoliitiliselt süvenes Eestis aasta-aastalt reaktsioon. Kodanlus asus kitsendama demokraatlikke vabadusi, arendas pealetungi töölikklassile ja sõlmis omakasupüüdlikke kokkuleppeid rahvusvahelise monopolistliku kapitaliga, reetes oma maa rahvuslikud huvid. Poliitilise võimu omandanud eesti kodanlusele tähendas riiklik «iseseisvus» kõige soodsamaid tingimusi eesti töölikklassi

⁷⁶ Antud juhul ületas aktsionäride tulu 3000 kr., mille puhul tulumaksu % oli 36. Väiksema tulu puhul oli tulumaksu % aga madalam, näiteks 15–20-tuhandelise tulu puhul 25% jne.

⁷⁷ Vt. ORKA, f. 969, n. 1, s.-ü. 24, l. 167–168.

ekspluateerimiseks, samuti loodusvarade omakasupüüdlikuks kasutamiseks.

Eesti kodanlus alistus rahvusvaheliste monopolide majanduslikule diktaadile ja rahuldus osasaamisega suurmonopolide kasumitest. Majanduspoliitikat, mis allutas riigi imperialistidele ja rahvusvahelisele monopolistlikule kapitalile, pidi kodanlus kaitsma ka ideoloogiliste vahenditega. Sellises olukorras kujunes Eesti majandusliku sõltuvuse põhjendamine eesti kodanluse majandusliku mõtte üheks iseloomulikuks jooneks.

Majanduslike suhete valdkonnas oli enamik kodanlikke majandusteadlasi ja poliitikategelasi seisukohal, et juriidiline riiklik iseseisvus on küllaldane majandusliku iseseisvuse tagamiseks.

Neid seisukohti väljendas üks aktiivsemaid «iseseisvuse» demagooge J. Tõnisson, kes järjekindlalt väitis, et varem ekspluateeriti eesti rahvast võõra võimu poolt, «nüüd aga» ekspluateerimist ei olevat. Enne «pidime makse maksma, mis võõras võim meile peale surus ja sundis seda tegema, mis nõuti — nüüd aga seda, mis ise tahame ja heaks arvame». ⁷⁸

J. Tõnissoni seisukohta toetasid ka kodanluse teiste kihtide ideoloogid, sest selles anti üsnagi õige hinnang eesti kodanluse kui valitseva klassi majanduslikule seisundile. «Tahtjaks» ja «heaks arvajaks» kodanlikus Eestis ei olnud kogu rahvas, vaid kodanlus, kelle võimalused rikastumiseks tsaari-Venemaa tingimustega võrreldes tõepoolest laienesid. Proletariaat aga ei saanud kodanlikus «Eesti vabariigis» teha seda, mis ta oleks «tahtnud või heaks arvanud».

«Iseseisvuse» loosungi kasutamisel esitati kodanluse huvid kogu eesti rahva huvidena. Töölisklassi seisukohalt kujunes olukord vastupidiseks — formaalne riiklik iseseisvus, mille tagajärjeks oli eraldumine Venemaa rahvamajandusest, tõi kaasa suurtootuse laostumise ja töövõimaluste vähenemise. Töölise ekspluateerimise aste tõusis ja nende olukord halvenes.

Ka majanduslike suhete valdkonnas ei toimunud mingit «rõhumisest vabanemist». Kodanlik Eesti sattus sõltuvusse rahvusvahelisest monopolistlikust kapitalist ja üksikutest imperialistlikest suurriikidest. See olukord pidurdas tootlike jõudude arengut.

Eesti majanduslik alistamine lääneriikidele toimus järk-järgult. Seda protsessi õigustavad teoreetilised seisukohad kajastasid tegelikult süvenevat sõltuvust.

1923. a. kirjutas «Eesti Majandus» veel üsna realistlikult, et eesti suurtöösturid ei saa kuigi ulatuslikult arvestada Lääne turgu. «Konkureerida võivad nad Lääne-Euroopas ainult kõige suurema tööliste väljakurnamise teel, missugune võimalus aga juba suuremalt osalt kadunud on.» ⁷⁹ Autor N. Köstner on sealjuures arva-

⁷⁸ «Postimees» nr. 116, 4. maist 1923.

⁷⁹ Homo oeconomicus [N. Köstner]. Mõned teesised ja ääremärkused meie tollipoliitika suhtes. «Eesti Majandus» 1923, nr. 12, lk. 179.

misel, et tööliste olukorda veelgi halvendada ei ole enam võimalik. Suurtööstuse päästmiseks olevat ainult üks tee — turu laiendamine itta ja lõunasse.

Veel 1926. a. väljendati mõtet, et Eestil tuleks Nõukogude Liiduga kaubavahetust arendada ja mitte orienteeruda ainult Läänele, sest seal ei leia paljud Eesti kaubad turgu. Kuid poliitilistel põhjustel oli valitsus ilmselt selle vastu.⁸⁰

Kodanluse poolt 20-ndail aastail loodetud kapitalismi restaupeerimist Venemaal⁸¹ ei toimunud ja kodanliku Eesti võimumehed hakkasid maksimaalselt vältima majanduslikke sidemeid Nõukogude Liiduga, kartes «kommunismi mürgi» levimist. Eesti arengule avaldas majanduslike sidemete katkestamine NSV Liiduga negatiivset mõju, sest see: 1) tõi kaasa eesti töörahva ekspluateerimise rahvusvahelise monopolistliku kapitali poolt, 2) pidurdas tootlike jõudude kasvu, 3) oli aluseks poliitilisele sõltuvusele. Sellega ühenduses sattus kodanlik Eesti üha suuremasse majanduslikku sõltuvusse imperialistlikest lääneriikidest. Tuleb silmas pidada, et imperialismiajastul, nagu rõhutas V. I. Lenin, on «tüüpilised mitte ainult kaks peamist maaderühma: asumaade valdajad ja asumaad, vaid ka sõltuvate maade mitmekesised vormid, mis poliitiliselt, vormiliselt on iseseisvad, tegelikult aga mähitud finants- ja diplomaatliku sõltuvuse võrkudesse».⁸²

Kodanluse ideoloogilises võitluses kujunes samal ajal oluliseks probleemiks Eesti majandusliku sõltuvuse õigustamine. Kõige avalikumalt esitas neid seisukohti N. Kõstner artiklis «Kas on Eesti iseseisvus majanduslikult põhjendatud?». Maailmamajanduse arengu praegusel etapil, kui on tegemist enamarenenud maaga, kirjutas Kõstner, ei saa üldse mingisugust majanduslikku iseseisvust ollagi. «Tuhanded niidid ja niidikeseid köidavad meid, nagu ka suurriike, kogu maailmamajandusega ja teevad meid sellest rippuvaks.»⁸³ Seda mõtet arendades väitis Kõstner, et teatud riigi majandusliku sõltuvuse näitajaks olevat väliskaubanduse osatähtsus kaubakäibes. Mida enam suureneb väliskaubanduse maht riigi majandusel, seda vähem võivat juttu olla majanduslikust iseseisvusest. Kõstner väitis: «Et Eesti majanduslikult iseseisvam on kui paljud teised, enamarenenud suurriigid, tuleb just sellest, et ta oma arengus maha on jäänud ja ühes sellega, kuidas ta Lääne-Euroopale järele jõuab, peab tema majanduslik iseseisvus kahanema.»

Kõstner ilmselt mõistis, et imperialismi süsteemis Eesti majanduslik iseseisvus paratamatult veelgi väheneb. Selle protsessi kuulutas ta mainitud argumendiga progressiks ja õigustas seda.

⁸⁰ R. Renning, Eesti tööstus ja Nõukogude Liidu turg. «Eesti Majandus» 1926, nr. 9, lk. 327—336.

⁸¹ Vrdl. «Postimees» nr. 35, 5. veebruarist 1924; nr. 106, 17. aprillist 1924.

⁸² V. I. L e n i n, Teosed, 22. kd., lk. 244.

⁸³ «Kaitse Kodu» nr. 3, 1928, lk. 106 jj.

Märgitud kontseptsioonis seadis Köstner käsitlusobjektiks majandusliku iseseisvuse probleemi, kuid asendas selle arutelu käigus isoleerituse probleemiga ning tegi viimase kaudu järelduse iseseisvuse kohta. Ometi on tegemist kahe erineva mõistega. Isoleeritus ei ole iseenesest veel mingisugune iseseisvuse näitaja, samuti kui igasugune side ei ole sõltuvuse näitaja.

N. Köstner seostas majandusliku iseseisvuse küsimuse ainult väliskaubanduse mahuga, pööramata tähelepanu väliskaubanduse struktuurile ja olemusele. Teda ei huvitanud, mida veetakse sisse ja mida välja (kas toorainet või tööstustoodangut) ning kas on tegemist ekvivalentse või mitteekvivalentse vahetusega.

Väliskaubanduses kajastub küllaltki oluliselt maa tootlike jõudude arengutase ja tootmise struktuur. Ometi pole probleemi tuum mitte selles, kui palju sisse ja välja veetakse, ega ka selles, kui ulatuslikud on ühe või teise riigi majanduslikud välissidemed, vaid selles, kas on tegemist ekspluateerija või ekspluateeritava riigiga. Esimeste hulka kuuluvad kapitalistlikus maailmas põhiliselt tööstuslikult enamarenenud imperialistlikud suurriigid, teiste hulka majanduslikult mahajäänud ja sõltuvad maad. Viimaste hulgas aga oli ka kodanlik Eesti.

Vähemarenenud maade majandusliku ekspluateerimise üheks oluliseks vahendiks on mitteekvivalentne vahetus, mis kõige laiemas mõttes tähendab, et imperialistlikud maad saavad materiaalseid väärtusi märksa rohkem, kui mahajäänud maadele vastu antakse. Mitteekvivalentse vahetuse aluseks on ühiskondliku tööviljakuse taseme erinevus. Üldreeglina võidavad enamarenenud suurriigid selle tõttu, et väljaveokaupade — tööstustoodete individuaalne töökulu on neil madalam kui maailmaturu ulatuses ühiskondlikult vajalik töökulu. Imperialismiajastul lisandub sellele aga veel asjaolu, et mõjusfääride jaotamise tulemusena on võimalik kehtestada monopoolseid hindu ka riikidevahelistes käivetes. Monopoolselt kõrged hinnad kehtestatakse imperialistlike riikide kaupadele ja monopoolselt madalad mahajäänud maade toodangule.

Kapitalistliku tootmisviisi tingimustes on teatud riigi majandusliku iseseisvuse saavutamise eelduseks 1) välismaiste monopolide ja väliskapitali majandusliku hegemoonia likvideerimine ning 2) rahvusliku majanduse igakülgne arenemine ja tugevnemine. Nende mõlema näitaja osas toimus kodanlikus Eestis vastupidine protsess — välismaiste monopolide ja väliskapitali mõjuvõim kasvas, tööstuse, eriti rasketööstuse osatähtsus aga vähenes.

Eesti majanduse allutamisel rahvusvahelisele monopolistlikule kapitalile õigustasid kodanluse ideoloogid nii väliskapitali investeerimist kui ka kodanliku Eesti valitsusele antavaid laene. Nii üks kui teine kapitali sisseveo vorm toob aga kaasa vähearenenud maa majandusliku sõltuvuse.

Kui 20-ndate aastate esimesel poolel rajanes rahvusvahelise

monopolistliku kapitali huvi üksikute kodanliku Eesti ettevõtete või tööstusharude vastu lootusel, et Venemaal kapitalism taastub, siis järgnevatel aastatel hakati kodanlikule Eestile vaatama kui ühele majanduslikule lülile imperialismisüsteemis. Selle tagajärjel suurenes huvi Eesti majanduse vastu ja väliskapital hakkas intensiivsemalt Eestisse sisse tungima. See tähendas aga juhtiva positsiooni haaramist juba olemasolevate tootmisvõimsuste baasil, kusjuures mahutatud kapital täitis käibekapitali funktsiooni, tootmist märkimisväärselt suurendamata. Erandiks oli ainult põlevkivitööstus, kus väliskapitali positsiooni tugevnemine tähendas ühtlasi loodusvarade intensiivsemat ekspuuteerimist imperialistlike suurriikide huvides.

Eesti kodanlus hakkas huvi tundma väliskapitali vastu eriti pärast 1924.—1925. aastat, s. o. siis, kui Eesti Panga kullatagavarad olid ära kulutatud, õigemini — kodanlusele ära jagatud. Õiguse eest eesti töötavat rahvast ekspuuteerida ja suuri kasumeid Eestist välja vedada osutas monopolistlik rahvusvaheline kapital sealjuures vastuteeneid antud momendil võimulolevaile kodanluse rühmitustele.

Muidugi sai kodanlus ka ise aru, mida tähendas väliskapitali tungimine Eestisse. Need kodanluse rühmad, kes sellest kasu ei saanud, kõnelesid avalikult Eesti majanduse väliskapitalile allutamisest. Nii toonitas «Päevaleht» 1924. a., et väliskapitali tegevuse soodustamine «on Eesti majanduse võõraste kätte mängimine. Arvamine, et ettevõtjad väljamaalased ja mitte eestlased selleks oma kapitali meie pinnal asuvasse ettevõtetesse mahutavad, et kaasa aidata Eesti majanduse ülesehitamisele, on sama lihtsamelne nagu lootus, et ta vähese kasuga lepip.»⁸⁴

Samas aga artikli autor ütleb, et selline hinnang on maksev Eestis valitseva spekulatiivse kapitali kohta, kuna «tõsine» väliskapital pole veel tulnud. Kui ilmub viimane, siis peaks olukord muutuma. Miks ja kuidas «tõsise väliskapitali» ilmumisel olukord muutub, sellele jätab autor vastuse andmata. Küsimuse sellise käsitlemise põhjuseks antud momendil oli asjaolu, et «Päevalehe» taga seisva kodanluse ringkonnad äsja toimunud välislaenu tehingust osa ei saanud. See põhjustaski väljaastumised «rahvuslike majanduslike huvide» kaitseks. Üsna õigesti märgiti, et riigis, kus kõik tööstuslikud ettevõtted on väliskapitali käes, «riiklik võim muutub lihtsalt politseivõimuks, kes on sunnitud pidama sarnast korda, mis meeldib välispoolsetele suurisandatele. Pealegi ei saa ta oma palka peremeestelt, vaid on sunnitud seda kokku kloppima oma päevatöölise taskust.»⁸⁵

Samal ajal soovitas aga «Päevaleht» tuua väliskapital sisse laenu näol, sest see töötas kodanlusele suuremaid kasumeid.

⁸⁴ «Päevaleht» nr. 178, 6. juulist 1924.

⁸⁵ «Päevaleht» nr. 240, 6. septembrist 1924.

Ka «Kaja» ei olnud tegelikult väliskapitali sissetoomise vastu ja pidas «krediitide juurdevoolu» kõige kindlamaks allikaks välislaene.⁸⁶ Nii «Päevalehe» kui «Kaja» jutt rahvuslike huvide kaitsmisest jäi seega demagoogiaks.

Samasugust demagoogiat arendasid teisedki kodanlikud häälekandjad ja parteid. J. Tõnisson astus (kui ta veel valitsusse ei kuulunud) mitmel korral välja selle vastu, et välismaalastele põlevkivikontsessioone anda, kuid sealsamas rõhutas, et tal pole midagi selle vastu, kui «võõras töökapital meie maale loovate ülesannete kallale saaks asuda»⁸⁷.

Kõik need kodanlike parteide liidrite ja ajalehtede jutud sellest, et Eesti majandust ei tule välismaalastele ära müüa, ei andnud mingisuguseid reaalseid tagajärgi. Nendesamade parteide valitsuste poliitika tagajärjel oli 30-ndail aastail Eesti tööstuse ja panganduse paigutatud kapitalist välismaalaste käes üle 60%.

Iseloomulik näide sellest, kuidas kaitsti väliskapitali huve, on artikkel, milles käsitleti Kreugeri trusti kavatsusi Eesti tuletikutööstuse suhtes. Rääkides väliskapitali investeerimisest kui Eesti majanduse arendamise positiivsest tegurist, märgiti muu hulgas rõõmustava uudisena: «Ka Eesti tuletikutööstuses on oodata Rootsi suurtrusti rahvusvahelise kapitali tähtsamaid investeerimisi Eestis. See on mõeldav vast mõne suurema moodsa tikuvabriku ehitamise näol.»⁸⁸ Tegelikult tõi Eesti tuletikutööstuse allutamine rahvusvahelisele kapitalile kaasa enamiku vabrikute sulgemise.⁸⁹

20-ndate aastate lõpul ei avaldatud kodanluse ringkondades enam kriitilisi mõtteid väliskapitali sissetungimise vastu. Majanduse väliskapitalile allutamist kujutati siitpeale avalikult majanduse arengut tagava abinõuna. Selles küsimuses olid kõik kodanlikud parteid üksmeel.⁹⁰

Suurkodanluse ideoloog, «parteit» rahaminister L. Sepp väitis riigikogus: «Valitsuse peapüüd on olnud juurde tõmmata rohkem väliskapitali, sest see on värske veri rahvamajanduse organis- mis.»⁹¹ Tööerakondlane M. Juhkam ütles: «Meie võime anda sõbralikkude välismaade kapitaalile kõik soodustused metallurgia ja teistesse ettevõtetes paigutamiseks.»⁹² Kristliku rahvaerakonna tegelane W. Linnamägi arvas: «Ilma väliskapitaali juurde tõmbamiseta meie aga edasi ei saa.»⁹³ Sotside miinimumprogrammi üheks punktiks oli: «Tuleb leida abinõusid maapäue- ja loodus-

⁸⁶ «Kaja» nr. 151, 7. juunist 1924.

⁸⁷ «Postimees» nr. 204, 9. septembrist 1921.

⁸⁸ «Päevaleht» nr. 41, 11. veebruarist 1928.

⁸⁹ Tikutööstuse mahamüümist väliskapitalile kritiseeriti väikekodanlikes ringkondades. Vt. «Ühistegevusleht» nr. 3/4, 1928, lk. 59—60.

⁹⁰ «Ühistegevusleht» nr. 3, 1927, lk. 60.

⁹¹ III Riigikogu protokollid, III istungjärg (1927. a.), vg. 123.

⁹² II Riigikogu protokollid, VII istungjärg (1925. a.), vg. 273.

⁹³ Sealsamas, vg. 51.

varade ekspluateerimise edendamiseks, juurde tõmmates väliskapitaali.»⁹⁴

Eesti maapõuevarasid hakati varsti otse pakkuma väliskapitalile. 30-ndail aastail tehti Eestis uurimistöid rauamaagi leidmiseks. 9. detsembril 1937 toimus majandusminister K. Selteri ja A/S «Magna» direktori O. Suursöödi vahel läbirääkimine, kus jõuti otsusele, et ärakirja uurimistöid teostanud Geoloogilise Komitee aruandest saadab Majandusministeerium Eesti Londoni saatkonda, et tutvustada sellega Briti Välisministeeriumi ning järele pärida, kas inglased tunnevad huvi Eesti rauamaagi vastu ja kas nemad ei tahaks oma kapitale maagi tootmisel rakendada.

Muidugi lootsid kodanlikud tegelased sealjuures rahvusvahelistelt monopolidelt ka isiklikke hüvitusi saada.

Laenude saamist ja väliskapitali tungimist Eesti majandusse, seega süvenevat sõltuvust rahvusvahelisest monopolistlikust kapitalist hakati üha enam reklaamima kui iseseisvuse tunnust. Riigikogu läkituses vabariigi 10. aastapäeva puhul väideti, et Rahvasteliidu vastutusel kodanlikule Eestile antud laen ja Eesti ettevõtetesse mahutatav väliskapital on Eesti majanduspoliitilise iseseisvuse tunnusemärgiks.⁹⁵

Eeltoodust on selgesti näha, et kodanlike parteide majandusliku programmi oluliseks punktiks oli kaasaaitamine Eesti majanduse imperialistlikele suurriikidele allutamisele. Välismonopolidele pakuti kõige olulisemaid Eesti tööstusharusid, eeskätt tootmisvahendite tootmise ja loodusvarade ekspluateerimise harusid.

Samalaadsed argumendid välislaenude põhjendamiseks kajastuvad kokkuvõtlikult ka välislaenu seaduse seletuskirjas.⁹⁶ Ka siin oli kesksel kohal tees kapitali vähesusest Eestis. Seletuskirjas märgiti, et sõjaeelse rahakapitaliga võrreldes moodustas kapital 1926. aastal 3 korda väiksema summa. Kapitali vajatakse põllumajanduse ümberkorraldamiseks, maaparanduseks, tööstuse reorganiseerimiseks ja arendamiseks jne. Seda kõike saaks teha välislaenu saamisel. Välislaenu üheks tagajärjeks oleks ka «üldine tunduv laenuprotsendi langemine. See mõjuks kaasa, et kogu rahvamajandus suurema edukusega tegutsema võiks hakata».

Nagu esitatud väljavõtetest nähtub, oli välislaenu põhjendamise teoreetiliseks aluseks seisukoht, et krediidi avardamine võib kõrvaldada majanduslikud raskused. Seega oli lähtealuseks vulgaarne «vahetuskontseptsioon», mille järgi püüti taastootmisprotsessis esinevate häirete põhjusi otsida ringlussfääris. Sääraste kontseptsioonide vääraks lähtealuseks on see, et krediidimajandust peetakse tootlike jõudude arengu määrajaks. Täiesti kõrvale

⁹⁴ II Riigikogu protokollid, VII istungjärk (1925. a.), vg. 200.

⁹⁵ III Riigikogu protokollid, V istungjärk (1928. a.), vg. 391.

⁹⁶ Vt. III Riigikogu protokollid, III istungjärk (1927. a.), vg. 184—191. Järgnevad väljavõtted on samast allikast.

jäi aga sealjuures asjaolu, et kapitali investeerimise ja laenude kaudu allutati Eesti majandus tegelikult väliskapitalile.

Ometi ei olnud krediidi osa ebaõige hindamine määrav monopolistliku väliskapitali sissetungi apologetikas. Kesksel kohal oli ikkagi tees kapitali vähesusest.⁹⁷ Sellega püüti põhjendada nii väliskapitali investeerimist kui ka välislaenu. Mõlemad kiirendavad Eesti majanduse arendamist ning kindlustavat seega ka iseisivsust. Illustreeriksime seda kodanluse seisukohta vaid kahe väljavõttega. «Kui meie tahaksime oma riiki ja tema majanduselu ainult omal jõul üles ehitada, siis läheb see õige pikkamööda, teised jõuavad meist ette.»⁹⁸ «Kalduma peab arvamisele, et meile väliskapitali kaalutud töölerakendamine kaugelt kasulikum on, kui meie rahvamajanduse liiaks aeglane väljaarendamine.»⁹⁹

Välislaenude küsimuse arutamisel riigikogus 1928. aastal väitis J. Tõnisson isegi, et laenude produktiivne kasutamine ei eelda kohustuslikult materiaalsete väärtuste loomist. Riiklikus mõttes olevat produktiivsuse mõiste tunduvalt avaram: «produktiivseteks jäävad need laenud, mis aitavad eeldusi luua ja võimalusi esile kutsuda väärtuste loomiseks riigi- ja rahvaelu ülesehitamisel.»¹⁰⁰ Tuginedes sellisele iseloomustusele, väitis Tõnisson edasi, et ka sõja ajal tehtud laenud olevat olnud produktiivsed, kuna muidu «väerind oleks kokku varisenud» ja «mis oleks siis meie rahvamajandusest saanud»¹⁰¹.

Viimane seisukoht ei vaja erilisi kommentaare. Sellega oli selgesti välja öeldud, et kodanliku diktatuuri kindlustamise seisukohalt olid klassisõja ajal tehtud laenud kodanlusele «produktiivsed».

Kuidas hinnata kodanluse teesi kapitali vähesusest Eestis ning väidet, et väliskapitali sissetung saab seda leevendada? Kapitali vähesus ei olnud probleemiks üksnes kodanlikus Eestis. Ta oli ja on seda kõikides vähearenenud, sõltuvates maades, sest neist maadest veetakse kasum välja. Kodanlikus Eestis ei olnud ega saanudki olla piisavalt kapitali, selleks et muuta riiki tööstusmaaks. Kuid monopolistliku väliskapitali sissetung ei saanud leevendada kapitali vähesust, sest väliskapitali suur osatähtsus teatud maa majanduses takistab rahvusliku kapitali akumulierimist. Asjaolu, et kodanlikus Eestis oli üle poole tööstusse mahutatud kapitalist väliskapital, tähendab ühtlasi ka seda, et tööstuses loodud lisaväärtus voolas põhiliselt maalt välja. Seega vähenes väliskapitali

⁹⁷ Seisukohta «kapitali vähesusest» propageeriti ka 30-ndail aastail. Seda tegid suurbodanluse esindajad J. Laidoner, J. Puhk, K. Eenpalu, samuti kodanlikud majandusteadlased ja ajakirjanikud.

⁹⁸ «Postimees» nr. 192, 20. juulist 1924.

⁹⁹ «Postimees» nr. 10, 11. jaanuarist 1925.

¹⁰⁰ III Riigikogu protokollid, VII istungjärg (1928. a.), vg. 121.

¹⁰¹ Sealsamas.

sissetungimise tagajärjel rahvusliku kapitali osatähtsus ja mõju sfäär veelgi.

20-ndatel aastatel aga ei kajastanud tees kapitali puudusest või vähesusest kodanlikus Eestis mitte niivõrd objektiivset olukorda, kuivõrd just kodanluse subjektiivseid taotlusi. Rahulepingu alusel Nõukogude Venemaalt saadud 15 miljonit kuldrubla oleks Eesti oludes olnud küllalt suureks kapitaliks, kuid see kulutati põhiliselt ebatootlikult, jagati laenudena kodanluse mitmesuguste rühmadele.

20-ndate aastate esimesel poolel oli eesti kodanluse hulgas rühmi, kes hellitasid naiivseid lootusi, et koos poliitilise võimuga saavutavad nad imperialistlike suurriikide kodanlusega võrdset majanduslikku positsiooni ja saavad niisama suuri kasumeid. Need lootused varisesid kokku. Eesti kodanlus leppis varsti ülejääkidega, armuandidega, mida rahvusvaheline monopolistlik kapital oli nõus talle loovutama õiguse eest kasutada Eesti maapõuevarasid ja ekspluateerida eesti töölisi. Sellises olukorras tõstetigi esile kapitali vähesuse tees, mis pidi varjama Eesti majandusliku iseseisvuse loovutamist.

Lisaväärtuse väljavoolamine Eestist toimus mitmesuguseid, põhiliselt varjatud kanaleid mööda. Ainult murdosa sellest moodustas ametlikult makstav protsent välisvõlgnevuselt. Varjatud kanaleist oli levinumaiks väliskapitaliga töötavate ettevõtete toodete väljavedu madaldatud hindadega.¹⁰² Tegelikult avaldasid sama mõju ka importkaupade kõrgendatud hinnad. Väliskapitaliga töötavais ettevõtteis veeti suur osa kasumist välja dividendidena. Samuti oli neis ettevõtteis juhtiv kaader — direktorid, insenerid jt. — komplekteeritud välismaalastest, kellele makstud palgasummadest läks suur osa samuti välismaale. Seega ei soodustanud väliskapitali sissetung akumulatsiooni ega saanudki kapitalistlikus ühiskonnas olla mingiks rahvamajanduse «tervendamise» allikaks. Samal ajal hakkasid aga väliskapitali esindajad üsna peagi oma tingimusi kodanliku Eesti riigile dikteerima.

Küllaltki olulise tähtsusega oli ka mitmesuguste «komisjonitasude» maksmine väliskapitali esindajatele. Sealjuures püüdsid viimased igati pääseda tulumaksu tasumisest, ähvardades vastasel korral jätta «iseseisev» Eesti väliskrediidita. Näiteks pidi Scheeli pank 1921. aastal maksuma tulumaksu 59,5 miljonilt margalt, millega Scheel nõustus, peale selle veel 348 miljonilt margalt, mida klassifitseeriti komisjonitasuna Hollandi konsulile Boschile. Vastulauses sellelt summalt arvestatud tulumaksule toodi lisaks tavalisele juriidilisele argumentatsioonile välja ka põhiline trump — kui Scheel peab maksu maksuma, jääb ta pankrotti. Scheeli pank aga olevat Eesti majandusele väga oluline, sest

¹⁰² Vt. L. K a h k, Väliskapitali võimutsemine kodanliku Eesti metsatööstuses. «Eesti Kommunist» 1957, nr. 3, lk. 29—30.

ta on suuri välismaa krediite võimaldanud. «Herra Klaus Scheeli maksujouetuks tunnistamisega hävineks see muidugi ja loomulik tagajärg oleks nende krediitide ülesütlemine. Et see meie raskuste all kannatavale majanduselule otse katastroofiline oleks, ei tarvitse tõendusi.»¹⁰³ Lõpptulemuseks oli see, et nimetatud summalt maksu ei võetud. Järelikult ei küündinud kodanliku Eesti majanduslik «iseseisvus» rahvusvahelise monopolistliku kapitali kasumi maksustamiseni.

Kodanliku Eesti majandusliku sõltuvuse varjatud propageerimise mõistmiseks tuleb juhtida tähelepanu kodanluse poliitilisele demagoogiale. Eesti kodanlus hakkas 20-ndate aastate keskpaiku rääkima Nõukogude Liidu olematust agressiivsusest. Kodanluse ideoloogid püüdsid niiviisi õigustada Eesti allutamist monopolistlikule väliskapitalile: mida rohkem Eestisse on mahutatud väliskapitali, seda enam olevat Eesti kaitstud kommunismi ohu eest, sest ükski kapitalist ei taha oma mahutusi kaotada. «Sel juhtumisel oleks väliskapitaal meie saatusest otsekohealt huvitatud ja annaks meile tarvilikul korral mõjuvat toetust.»¹⁰⁴ «Päevaleht» kutsus 1925. a. jaanuaris kasutama 1. detsembri järeilmõju selleks, et «värsket verejuurevoolu väliskapitali näol meie majandusellu tõmmata»¹⁰⁵. Moment olevat soodus eriti seetõttu, et lääneriikides tehakse propagandat meie toetamiseks. Seal teatakse, et «kui meie — bufferriigid — langeme, siis kommunism ka vabamalt oma võidukäiku lääne poole jätkata võib».¹⁰⁶ Sageli avaldati mõtet, et välislaen ei ole kasulik mitte ainult majanduslikult, vaid tal on «kahtlemata veel suur poliitiline tähendus. Kui mõjukad väliskapitali ringkonnad Eesti rahvamajanduse edukusest huvitatud on, siis aitavad nemad kahtlemata kaasa, et välised hädaohud mitte ei saaks meie rahulikku tööd ja arenemist vägivaldselt takistama tulla.»¹⁰⁷

Põhimõtteliselt ei ole oluline, kas eesti kodanlus ise uskus seda müüti või mitte. Igal juhul õigustati sel viisil Eesti allutamist rahvusvahelisele monopolistlikule kapitalile.

Et kaitsta poliitikat, mis põhjustas Eesti sõltuvuse imperialistlikest lääneriikidest, ja põhjendada oma eitavat suhtumist majanduslikesse sidemetesse Nõukogude Venemaaga, hakkasid kodanlikud autorid 20-ndate aastate lõpul üle võtma balti saksa aadli ja kodanluse ideoloogide väiteid, nagu oleks Baltimaade majandus ammust ajast iseseisvalt arenenud ja nagu oleks kuulumine tsaariveneema koosseisu seda pidurdanud.¹⁰⁸ Mida enam kodanliku

¹⁰³ RAKA, f. 4355, n. 1, s.-ü. 1271, l. 14.

¹⁰⁴ «Päevaleht» nr. 137, 23. maist 1924.

¹⁰⁵ «Päevaleht» nr. 7, 9. jaanuarist 1925.

¹⁰⁶ Sealsamas.

¹⁰⁷ «Postimees» nr. 1, 1. jaanuarist 1927.

¹⁰⁸ Vt. O. J a l a j a s, Lühike ülevaade Eesti iseseisvuse tekkimisest ja arengust. Tallinn, 1928, lk. 156—157; «Päevaleht» nr. 41, 19. veebruarist 1920.

Eesti majanduslik sõltuvus rahvusvahelistest monopolidest süvenes, seda enam hoogustus demagoogia majandusliku «iseseisvuse» ajaloolistest juurtest. Lähtemomendiks võeti Eesti-Vene ajalooliste soodsate majanduslike sidemete eitamine või nende tähtsuse vähendamine. Kodanliku Eesti geopoliitik E. Kant arendas sellised seisukohad doktorikraadi vääriliseks tunnustatud «teooriaks».¹⁰⁹ Geopoliitikale toetudes levitati väidet, et Eesti ei olevat nii geograafiliselt kui ka majanduslikult kunagi olnud seotud Venemaaga, vaid Skandinaaviaga. Kant kasutas sel puhul rootsi geograafide leiutatud terminit «Baltoskandia», mis pidi Eesti välja kiskuma Ida-Euroopast ja liitma Skandinaaviaga. Kant seadis oma tööde eesmärgiks eitada Eesti-Vene majanduslike sidemete positiivsust ja kahetses, et Eestis on levinud arvamus Eesti ja Venemaa majanduslike sidemete vajadusest.

«Jätkeb küllalt tõestamisest, et sellise vildaka tõekspidamise võrdlemisi laialdast levikut veel tänapäevalgi tuleb pidada kahjatsemisvääriliseks anakronismiks,» kirjutas Kant. «Kõnelemata vanemaist aastakäigest, on sellised arvamused edasi kantud ka nooremasse generatsiooni. Isegi suur protsent noori majandusteaduse üliõpilasi vastab sellekohasele küsimusele tavaliselt, et vene hädatarvilikud elu-, eeskätt majanduslikud nõuded vajavad eesti ning balti sadamaid üldse.»¹¹⁰ Ja mis veel halvem — ollakse veendunud, et ka Eesti vajab Venemaa turge.

Neid õigeid arvamusi püüdis E. Kant ümber lükata. Ta väitis, et majanduspoliitika tulevat täielikult rajada geograafiliste tingimuste arvestamisele ning püüdis seejärel tõestada, et Eesti ei kuuluvat geograafiliste tunnuste järgi Ida-Euroopasse, vaid hoopis Skandinaaviasse. Kuid ka geograafiline argumentatsioon jäi Kandil nõrgaks. Ilma teadusliku põhjendusega asus Kant ümber tegema kogu maailmas juba minevikus ja tänapäeval tunnustatud maailmajagude piire ning soovitas Euroopa ja Aasia piiriks tõmmata 30-ndate aastate NSV Liidu läänepiiri.¹¹¹ Kant kirjutas: «Siin ei puutu kokku mitte ainult Venemaa ja rajariigid, ei — siin piirduvad kogunisti kaks maailmajagu: ühel pool — Euroopa ja teisel — Suur-Siber.»¹¹² E. Kant kiidab Molt-

¹⁰⁹ E. Kant, Umbrus, majandus ja rahvastik Eestis. Tartu, 1933. Doktoritöö. TRU Pearaamatukogu, I c-2260; vt. ka E. Kant, Eesti geopolitiilisest ja geökonoomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes. Tartu, 1931.

Edgar Kant sündis 1902. a. Oppis Tartu ülikooli matemaatika-loodusteaduskonnas, spetsialiseerudes majandusgeograafiale. Töötas ülikooli õppejõuna. Arendas reaktioonilist geopolitiikat Eestis. 30-ndail aastail oli veendunud fašismi ideoloog, kurikuulsa «ERK-i» klubi asutajaid ja juhte. Okupatsiooni ajal hitlerlaste kaastöölise ja Tartu ülikooli rektor.

¹¹⁰ E. Kant, Eesti geopolitiilisest ja geökonoomilisest asendist, lk. 2.

¹¹¹ E. Kant, Sealsamas, lk. 6—7.

¹¹² Sealsamas, lk. 4.

ket ja Berliini geograafiaprofessor Pencki samade seisukohtade eest Euroopa ja Aasia piiri määramisel.¹¹³

Kant ei suutnud muidugi tuua mingeid põhjendatud geograafilisi argumente esitatud seisukoha kaitseks. Pealiskaudseks ja eba-teaduslikuks jäi ka Kandi otse naeruväärne konstruktsioon, millega ta püüdis tõestada, nagu kuuluks Eesti maapinna reljeefi ja kliimatingimuste poolest Skandinaaviasse.¹¹⁴ Järgnevalt püüdis Kant näidata Eesti ja Skandinaavia «ühtekuuluvust» elanikkonna majandusliku tegevuse järgi. Ta koostas tabeli, mis pidi tõestama, et rahva jagunemine tegevusalade järgi on Eestis ja Skandinaavias samasugune, mistõttu ka Eesti kuulub Skandinaaviasse. Kuid tabel näitas, et «rahvastiku tegevusalade ühtsus» tegelikult puudus, ja Kant oli sunnitud seletama «näiliste» erinevuste põhjusi. Muidugi ei tõestaks isegi «rahvastiku tegevusalade ühtsus» kahes riigis veel nende geograafilist ühtekuuluvust. Rahvastiku tegevusalade iseloomu ja struktuuri määrab looduslik-geograafiline faktor vaid osaliselt. Tegevusalad ja nende struktuur on ajalooline ja muutuv kategooria, mis oleneb väga mitmesugustest teguritest, eelkõige aga ühiskonnakorrast, majandusliku arengu astmest jne.

Kanti huvitas ka rahvamajanduse ajalugu, mida ta käsitles sedavõrd, kui võrd oli vajalik Eesti ja Vene majanduslike sidemete puudumise või vähenemise tendentsi «tõestamiseks». Majandusliku suhtlemise näitajaks valis Kant ainult ühe teguri, nimelt väljaveo, ja vaatles sedagi ainult väga lühikese ajavahemiku (1903—1913) kestel. Kuid sellegi näitaja analüüs oli Kandil väga pealiskaudne. Peatähelepanu pööras ta Eesti sadamatele. Koostades tabelid siinsete sadamate kabotaaži kohta enne Esimest maailmasõda, näitas Kant, et protsentuaalselt Eesti sadamate osatähtsus Venemaa väliskaubanduses enne Esimest maailmasõda vähenes.¹¹⁵ Kant tegi sellest järelduse, et Venemaale ei olevat Eesti sadamad üldse vajalikud, ning väitis, et edaspidi oleks nende tähtsus veelgi vähenenud. Kogu see konstruktsioon rajanes valel eeldusel. Nimelt Tallinna sadama üldine käive vaadeldudki 15 aasta jooksul ei vähenenud, vaid koguni suurenes.¹¹⁶ (Vt. tabel lk. 65.)

Mõnevõrra langes ainult väljavedu.

Ekspordi langusest viie aasta kestel (1909—1913) ei saa muidugi teha mingit järeldust Eesti sadamate «mittevajalikkusest» Venemaale. Muide — ekspordi languse põhjustena tuuakse Tallinna börsikomitee aruandes järgmisi asjaolusid: Petrogradi uue sadama ja läti Ventspilsi sadama konkurentsi; Tallinna sadama

¹¹³ Lähemalt nimetatud küsimuse kohta vt. V. T a r m i s t o, «Geopoliitika» — eesti kodanluse poliitika üks teoreetilisi aluseid. «Eesti Kommunist» 1952, nr. 12, lk. 52—61.

¹¹⁴ Vt. E. K a n t, Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia. Tartu, 1934, lk. 23 jm.

¹¹⁵ E. K a n t, Eesti geopolitilisest ja geöökonomilisest asendist, lk. 14—15.

¹¹⁶ Vt. Отчет о деятельности Ревельского Биржевого Комитета за 1913 год. Ревель, 1915, lk. 76, 85.

Aastad	Kauba hulk (puudadest)	Väärtus (rublades)
1898—1902	27 076 040	79 996 383
1903—1907	25 842 290	81 632 374
1908—1912	31 144 402	93 217 605

otsese raudteeühenduse puudumist Venemaa sisekubermangudega; Tallinna sadama ladude, elevaatori jm. sisseseadete mittevastavust nõudeile, liiga väikest elevaatorit jm.¹¹⁷ Nii oli siin tegemist ajutiste ja muutuvate teguritega.

Kant jättis täiesti käsitlemata teised majanduslikku suhtlemist näitavad tegurid. Enne Esimest maailmasõda oli Eesti muutunud (oma majanduslike sidemete poolest) Loode-Venemaaga ühtseks tervikuks, Eesti tööstuse ja põllumajanduse toodangust turustati peamine osa Peterburis.¹¹⁸ Need andmed lükkavad Kandi väited täielikult ümber.

Kandi majandusloolises ekskursis avaldub kodanlikule teadusele tüüpiline oskamatus vahet teha oluliste ja ebaoluliste nähtuste ja tegurite vahel. Nii püüdis Kant ebateaduslikest seisukohtadest lähtudes tõestada, nagu oleksid Eesti ja Nõukogude Liidu majanduslikud sidemed kahjulikud, ja õigustada seega Nõukogude Liidule vaenulikku majanduspoliitikat.

Balti riigid on Kandi arvates vajalikud Euroopa ja «Suur-Siberi» piirina. Ta võrdles nimetatud riike Hollandi, Belgia ja Luksemburgiga, kes asuvad omavahel vaenujalal olevate Saksamaa ja Prantsusmaa vahel.¹¹⁹ See seisukoht vastas ka ühe osa inglise, ameerika ja saksa imperialistide seisukohale, kes nägid Balti riikides tõket kommunismiohule. Ent Kandi kontseptsioon ei olnud siiski kodanlikus Eestis valitsev.

Niisiis selgub, et kodanlikud majandusteadlased ja poliitika-tegelased õigustasid väga mitmesuguse argumentatsiooni abil eesti kodanluse majanduspoliitika tulemust, nimelt Eesti majanduslikku sõltuvust imperialistlikest lääneriikidest. Nii kodanluse majanduspoliitikas kui ka seda põhjendavais teooriates väljendus riigi rahvuslikke huvisid mahasahkerdanud kodanluse iseloom.

Emigratsioonis viibivad eesti kodanluse ideoloogid, endised poliitikategelased ja nende järglased ei ole suutnud majandusliku iseseisvuse küsimuses mingit uut kontseptsiooni esitada.¹²⁰

¹¹⁷ Отчет о деятельности Ревельского Биржего Комитета за 1913 год, lk. 85.

¹¹⁸ Vt. V. Tarmisto, «Geopoliitika» — eesti kodanluse poliitika üks teoreetilisi aluseid. «Eesti Kommunist» 1952, nr. 12, lk. 59.

¹¹⁹ E. Kant, Eesti geopolitilisest ja geökonoomilisest asendist, lk. 11—12.

¹²⁰ Vt. A. Varma, Taastamisküsimusi. «Kodumaa küsimusi» I. Stockholm, 1959, lk. 25.

Emigrantide propagandas etendab suurt osa kodanliku Eesti majandusliku arengu ja «lääne orientatsiooni» idealiseeritud käsitlus. Kodanliku Eesti ja Nõukogude Liidu majandussuhete ajalugu aga moonutatakse. Nii kinnitatakse, et Nõukogude Liit olevat olnud süüdi Eesti 1929.—1933. a. majanduskriisis, sest ta polevat olnud nõus ostma Eesti liha ja võid.¹²¹ Väidetakse põhjendamatult, et Nõukogude Liit olevat seadnud majandusliku koostöö nõudeks niisugused poliitilised ja majanduslikud tingimused, mis olevat ähvardanud kodanliku Eesti sõltumatust. Mingit tõestust sellele väitele ei esitata. Faktid aga räägivad hoopis teist keelt. Majanduslik suhtlemine Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel oli Eestile ilmselt kasulik. 1920. aastal läks Nõukogudemaale kodanliku Eesti ekspordist 15,4, 1921. a. 28,6 ja 1923. a. 6,7 protsenti.¹²² Aastail 1920—1921 Nõukogude Venemaaga toimunud võrdlemisi elava kaubavahetuse tõttu hõlmas sõjajärgne majanduskriis (mis Lääne-Euroopas oli väga terav) Eesti rahvamajanduse oma võimusesse vaid osaliselt. Mingit «sõltuvusse sattumist» Nõukogude Venemaast selle tulemusena ei toimunud.

Majandusliku orientatsiooni küsimuses on kodanluse ideoloogide loosung endine: tagasi imperialistlike suurriikide teenistusse. Sisuliselt pole seega midagi muutunud kodanlike majandusteadlaste — emigrantide mõttelaadis.

B. VALITSEVATE AGRAARSUHETE JA KODANLIKU AGRAARPOLIITIKA KAITSMINE

Eestis teostatud kodanlik maareform oli suhteliselt radikaalne. Sellega likvideeriti mõisnike suurmaavaldus, mis oli feodaalkorra jäänuste majanduslikuks alustoeaks. Mõisnike valdav osa koosnes balti parunitest.

Maareformi teostamisele oli kodanlus sunnitud asuma poliitilistel kaalutlustel.

Nõukogude võimu poolt 1917. a. väljakuulutatud mõisate nationaliseerimise oli eesti kodanluse organ nn. Eesti Päästekomitee oma päevakäsuga 24. veebruarist 1918 «tühistanud» ja käskinud võõrandatud mõisad endistele mõisnikele tagasi anda. Seega eesti kodanlus seadis saksa mõisnike huvid kõrgemale eesti rahva huvidest. Sama aasta lõpul alanud kodusõda tõi maaküsimuse uuesti päevakorda. Eesti Tööraha Kommuun taastas Oktoobrirevolutsiooni maadekreedi ja asus seda kodanluse võimu alt vabastatud territooriumil ellu viima. Taastatud maaseadus oli Eesti Tööraha Kommuuni ajal suure külgetõmbejõuga ka neile kehvikutele, kes

¹²¹ M. Ojamaa — A. ja T. Varmaš, Eesti ajalugu. Stockholm, 1946, lk. 391.

¹²² Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 424.

virelesid kodanliku võimu all. Et lahendamata maaküsimus sisaldas kodanlikule korrale suurimat ohtu, seda tundis eesti kodanlus kodusõja käigus pidevalt.

Poliitilised põhjused, miks kodanlus oli sunnitud maareformi ellu viima, on selgesti formuleeritud sotsiaaldemokraatia liidri A. Rei poolt Asutavas Kogus 23. aprillil 1919 peetud kõnes, milles ta ütles, et maaküsimus on «kõige valusam küsimus, see on meie rahva, meie riikluse olemise küsimus. Kui Asutav Kogu mitte ei suuda või ei taha meie maaolusid põhjalikult parandada, seda põhjalikku maauuendust läbi viia, mida rahvas Asutavalt Kogult nõuab ja ootab, siis ähvardab meie Asutavat Kogu ja riiklist iseisvust kokkulangemine. Kui see terav küsimus saab ära otsustatud suurmaaomanduse lõpetamise, riigi omanduseks võtmise ja maa rahvale tarvitada andmise teel, — ainult siis kaotab iga-sugune vabariigi vastaline kihutustöö põhja».

Veelgi avalikumalt kirjutas poolteist aastakümnet hiljem J. Uluots maareformi teostamise poliitilistest motiividest: «Ühtlasi oli enam kui selge, et vaenlase» (s. o. Eesti Tööraha Kommuuni) «käes tuleb kahjutuks teha see moraalne relv, mis ta omas senise Eesti agrariorra näol... See sõltus Eesti vabariigi agrariseadusandlusest, millises ulatuses see relva käestlõõmine vaenlaselt võimalikuks saab.»¹²³

Maareformiga tahtis kodanlus lahendada veel teisegi küsimuse, nimelt laiendada oma sotsiaalset baasi. Mõisamaa jagamisega soetati juurde suur hulk taluperemehi, kes olid huvitatud kodanliku riigi ja ühiskonnakorra säilimisest. Veelgi enam — kodanlus viis maareformi läbi selliselt, et riigistatud mõisamaadega premeeriti sotsialistliku korra vastu võidelnud isikuid. Sellega taotleti ustava ja aktiivse põhikihi loomist kodanliku korra toetamiseks. Peab märkima sedagi, et valitseva klassina oli kodanlus rikastumise eesmärgil ka ise otseselt huvitatud mõisnike suurmaaomandi ümberjaotamisest.

Kuulutanud välja progressiivselt hinnatava balti parunite mõisate ja maaomandi võõrandamise, teostas Eesti kodanlik valitsus maareformi reaktiooniliselt. Reformiga said 1919.—1923. a. maad kodanlusele eriti ustavad isikud tasuta (1919.—1923. a. — 43,8% maast), endised rendikohapidajad said samal ajavahemikul 29,3% ja teised 26,9% mõisamaadest. Enamik maata talurahvast (sulased, endised mõisatöölised jt.) maad ei saanud.

Maareform ei olnud isegi järjekindlalt antifeodaalne. Kuni kodanliku diktatuuri lõpuaastani säilitasid 150 parunit oma mõisad nn. «mõisasüdamete» näol, kusjuures igale mõisnikule kuulus keskmiselt 80 hektarit maad. Oli aga ka niisuguseid mõisnikke,

¹²³ Vt. H. Kruus, Eesti kodanliku riigi loomine kui klassivõitluse ja reaktiooni tee Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni vastu. «Rahva Hääle» nr. 258, 2. novembrist 1946; nr. 259, 3. novembrist 1946.

kellele kuulus 200—500 hektarit.¹²⁴ Sealjuures võõrandati mõisnike maa tasu eest. See kujutas endast järelikult maa väljaostu.

*

Agraarküsimuse käsitlemine kodanluse majandusteoreetikute poolt kujunes kodanliku valitsuse agraarpoliitika apoloogiaks. 20-ndail aastail olid selles kesksel kohal vaidlused kodanliku maa reformi ja selle teostamise ümber.

Nagu juba kodanliku Asutava Kogu päevil, olid radikaalse maareformi vastasteks põllumeestekogude tegelased. 1920. a. ütles K. Päts Riia saksa ajalehele antud intervjuus, et mõisate edaspidisele jagamisele tuleb viibimata piir panna, saksa mõisnikele tuleb aga mõisate eest kindlasti tasu maksta.¹²⁵

Liiga radikaalseks pidas maareformi ka Rahvaerakond.

Järgnevail aastail püüdsid kodanluse ideoloogid samm-sammult valmistada avalikku arvamust ette mõisate eest tasumaksmise seaduse läbiviimisele. Kodanluse enamus pooldas põhimõtteliselt tasumaksmist juba maaseaduse vastuvõtmisel. Tasuta võõrandamine, kuigi see oleks puudutanud ainult mõisnike maaomandit, oli kodanlusele vastuvõtmatu kui eraomanduse puutumatus vastu suunatud akt. Ainult konkreetne poliitiline olukord — terav klassivõitlus — ei võimaldanud kodanlusel otsekohe taotleda tasumaksmist. Oli ju rahval liiga värskest meeles Oktoobrirevolutsiooni päevil toimunud mõisamaade tasuta natsionaliseerimine. Rahvas oli loomulikult parunitele maa eest tasumaksmise vastu.

Maaküsimuse kodanliku käsitlemise tüüpiliseks näiteks olid «Päevalehe» vastutava toimetaja J. G. Luiga kirjutised (1923. a.), milles öeldi, et sisuliselt pole sakslastel küll õigust tasu saada, kuid neile tulevat siiski vastu tulla ja «kahjud pooleks teha».

Otsus balti parunitele tasumaksmise kohta võeti vastu 1927. a. Seda õigustati argumendiga, et Eesti ei tohtivat oma «head nime» välismaa ees (s. o. Lääne imperialismi ees) rikkuda, ei tohi end lasta süüdistada kommunismis. Seega «iseseisvas» Eesti riigis tunnistas kodanlus avalikult, et ta peab alluma Lääne imperialismi diktaadile ja sellekohaselt maksma balti parunitele mõisamaade eest tasu.

20-ndate aastate algul püüdsid mõningad kohalejäänud saksa aadlikud maareformi vastu välja astuda ja seda negatiivses valguses näidata. Muidugi ei sõandanud nad puudutada küsimuse aadlivastast poliitilist aspekti, vaid viisid mõisate jagamise probleemi majanduslikule pinnale. Saksa aadlik H. v. Schulmann, prof. Ed. Berendts jt. deklareerisid, et suurmaapidamine Eestis olevat majanduslikult kasulikum kui väikemaapidamine. Maareformi

¹²⁴ R. Antons, Agraarsuhted kodanlikus Eestis, lk. 49 jj.

¹²⁵ Vt. «Vaba Maa» nr. 205, 11. septembrist 1920.

tulemuseks olevat teravilja toodangu langus ja põllumajanduse allakäik.¹²⁶ Sel viisil tahtsid nimetatud autorid maareformi diskrediteerida. Maareformi ja selle läbiviimist ründas järjekindlalt ka «Kaja»¹²⁷

Ilmekalt vaidles selliste seisukohtade vastu N. Köstner. Tunnistades, et suurpõllupidamine võimaldab tõepoolest intensiivset maaharimist ja võib majanduslikult kasulikum olla kui väikepõllupidamine,¹²⁸ rõhutas ta, et mõisnike latifundiumid tuli maareformiga ometi kaotada. Köstner toonitas, et maareform oli oma iseloomult mitte ainult majanduslik, vaid ka sotsiaalne ja poliitiline akt. Ta märkis ühtlasi, et mõisad ei edenenud majanduslikult mitte ainuüksi põllumajandussaaduste tootmise alusel, vaid ka mitmesuguste majanduslikku laadi privileegidele toetudes (viinamüüki jm.). Seega pidas Köstner õigusega kodanlikus maareformis positiivseks neid külgi, mis olid suunatud feodaalse maaomandi ja balti-saksa privileegeritud mõisnikkonna vastu.

Maareformi elluviimisel tekkis kodanluse eri kihtide vahel vaidlusi küsimuse ümber, kas jätta endised mõisamaad riigi omandiks ja anda need asunikele kasutada põlisrendi alusel või müüa maa pärisomandiks. Riigimaa- ja rendisüsteemi pidasid suurkodanluse ringkonnad liiga radikaalseks, sotsialistlikuks või isegi kommunistlikuks ja eraomandi printsiibi rikkumiseks.

Kodanluse jõukamad kihid pooldasid maa müümist pärisomandiks. Põllumeestekogude häälekandja «Kaja» kirjutas, et «põllumehed» kalduvad rohkem eraomandi poole. Rent mõjuvat psühholoogiliselt halvasti maa saajatele, ei innusta asunikku talu eest hoolitsema, ei võimalda laenu tegemist, mis maaparanduseks vajalikuks võiks osutada. «Kaja» arvas siiski, et nii rent kui ka maaost võiksid eksisteerida paralleelselt, sest ka rendil olevat palju pooldajaid.¹²⁹ Maarentimise printsiipi kaitsesid põllumeestekogude ringkonnad, lähtudes ilmselt suurmaaomaniku huvidest, kes mõnel puhul oli huvitatud oma maa väljarentimisest. Sellega väljendati nende kapitalistide taotlusi, kes soovisid oma kapitali rakendada põllumajandusse. Sellekohaselt hakkas eriti 30-ndail aastail ikka sagedamini esinema seisukohti, et maaomanik ei tarvitse ise olla põlluharija, vaid võib maad ka välja rentida ja rendist elada.¹³⁰

Lähtudes eraomandi printsiibi kaitsmise põhimõttest, pooldas maa eraomandiks müümist enamik linnakodanluse ideolooge. Müümise vajadust põhjendati omaniku vastandamisega rentnikule (esimesel on suurem kindlustunne ja ta harib maad paremini) ja maa

¹²⁶ H. v. Schulmann, Kas oli maareform majanduslikult tarvilik? «Eesti Majandus» 1925, nr. 43, lk. 695—697; Ed. Berendts, Maamaksu korraldusest Eestis. «Eesti Majandus» 1923, nr. 4, 7—8, 11.

¹²⁷ Vt. «Kaja» nr. 11, 15. jaanuarist 1921; nr. 99, 11. aprillist 1924.

¹²⁸ N. Köstner, Teravilja toodang ja tarvitus. «Eesti Majandus» 1925, nr. 39, 40.

¹²⁹ «Kaja» nr. 11, 15. jaanuarist 1921.

¹³⁰ «Uus Eesti» nr. 59, 15. novembrist 1935.

kui krediidiobjekti funktsiooni taastamise vajadusega. Muu hulgas hirmutati asunikke ka mõisnike tagasituleku võimalusega, kes rendi puhul saavat mõisa endale tagasi võtta. «Niikaua kui maad seadusandlisel teel ei ole rahvale päriseks saanud, ei ole rahvas midagi saanud, ega mõisnik midagi kaotanud.»¹³¹

Maareformi teostamisel ja agraarsuhete käsitlemisel oli kodanluse ideoloogidel erilisel kohal talude soovitava suuruse küsimus. Probleem suur- või väikemajapidamise eelistest põllumajanduses on vana ja tal on eri aegadel isesugune iseloom. Kapitalistlike suhete tekkimisel ja feodalismivastase võitluse perioodil oli väikemajapidamise pooldamine põllumajanduses feodalismivastase võitluse koostisosaks ning oli sihitud feodaalmõisate vastu. Sellelt seisukohalt kaitses väikepõllupidamist klassikalise poliitilise ökonomia esindaja Adam Smith ning rida teisi kodanluse ja talurahva ideologe. Nende autorite käsitluses tähendas talumajanduse kaitsmine mitte suurmajapidamise, vaid feodaalse suurmaamandi ründamist, olles seega progressiivne. Lähtudes põllumajanduslikust tootmisprotsessist ja kapitalistide huvidest, kaitses aga osa varasemaid kodanluse ideologe, eriti nendes maades, kus feodaalne mõisamajapidamine puudus, kapitalistlikke suurmajandeid väikemajandite vastu (füsiokraadid, A. Young jt.).

Eestis aga astusid talurahva ideoloogid XIX sajandil feodaalkorravastases võitluses välja suurmajapidamise vastu ja kaitsesid väiketalupidamist. Väikemajapidamise kaitsmine oli neis tingimustes progressiivne ja seetõttu laiade rahvahulkade silmis populaarne. Kodanliku maareformi teostamise ajal väljendus väikemajapidamise kaitsmises mõisnikevastane suunitus ja ka maata talupoegade soov maad saada.

Talude suuruse küsimus kujunes aga varsti kapitalistliku ühiskonna sotsiaal-majanduslikuks probleemiks, mille puhul küsimus seisis suurtaluomanike, s. o. jõuka maakodanluse ja kehviktaluvoja vahekorras.

1919. a. maareform oli määranud kindlaks nn. kahehobuse normaaltalu suuruse. Põllumeestekogud astusid algusest peale välja suuremate talude eest. «Normaaltalu» peeti liiga väikeseks majandusliku arengu jaoks, kuulutati ette, et nii väikesed talud jäävad kiratsema, lähevad pankrotti ja siis langevat kõik maksud vanade suurtalude kanda. Kirjutati, et uued, loodavad väikesed talud, kui neid on liiga palju, ei suuda anda küllalt kaubatoodangut ja varustada linnu toiduainetega. «Kaja» püüdis selliste kirjutistega igati pidurdada mõisate jagamist «normaaltaludeks», ilmselt lootes, et hiljem, klassivõitluse vaibumisel, avaneb kodanlusel võimalus endistest mõisamaadest suuremaid maatükke enda valdusse haa-

¹³¹ «Päevaleht» nr. 288, 17. detsembrist 1920.

rata.¹³² Tegelikult see nii oligi. Suurtalude loomise propageerimine oli rahva hulgas ebapopulaarne ja 20-ndail aastail ei sõandanud seda eriti innukalt kaitsta ka põllumeestekogude tegelased. Hiljem tuldi selle mõtte juurde tagasi avalikumalt. Kui K. Päts 30-ndail aastail kehtestas suures osas maakodanlusele tugineva diktatuuri, asus ta aktiivselt kaitsma suurtalude loomist.

Esinedes 1936. a. kõnega põllutöökoja kongressil, ütles K. Päts, et ainult väiketaludega «ei saa läbi», ja esitas nõude, et edaspidi pöörataks rohkem tähelepanu suurtalude arendamisele.¹³³

K. Päts ei olnud nõus nendega, kes nõudsid talude suuruse ülempiiriks 50 tiinu.¹³⁴ Ta ülistas fašistlikku Saksamaad, kus tema arvates «tervet elu» sisse seatakse, suuri talusid kaitstakse ning põllumees «paruniks» tehakse. Sama soovis Päts saavutada ka Eestis.¹³⁵

Suurtalusid pooldas samuti majandusminister L. Sepp, kes arvas, et väikepõllumeeste oma perel põhinev tootmisviis ei anna lootust põllumajandussaaduste odavamaks tootmiseks.¹³⁶ Isegi varasem väiketalude «püsimise» teooria pooldaja K. Liidak arvas 1939. a., et üle 100 hektari suurusi talusid tulevat soodustada.

«Sellistest suurematest taludest on tulevikus lootus saada rohkem valikut talupoegkonna ja ka riigi juhtkonda, missugune peab olema maaga seotud, majanduslikult sõltumatu ja vaimselt ning hariduslikult küllalt kõrge (kuni akadeemilise) kvalifikatsiooniga,»¹³⁷ kirjutas Liidak.

Liidaku käsitluses omandas Pätsi suurtalude propaganda konkreetsuse. Ta soovitas nimelt kujundada 400—500 suurtalu, mille omanikele pidi maal kuuluma nii majanduslikult kui ka poliitiliselt valitsev seisund. Üle 100 hektari suuruste talude omanike hulgast pidi olulises osas kujunema riigi juhtkond. Suurtalude kõrval oleksid võinud edasi eksisteerida keskmised ja ka väiketalud. Viimased olid mõeldud suurtalude tööjõuga kindlustamiseks. Selliste plaanide kohaselt asuski K. Päts looma privilegeeritud hallparunite eliiti, milleks ta võttis otsesest eeskuju Hitleri-Saksamaa põllumajanduse korraldusest, kehtestades Saksamaa eeskujul talude pärimise eelisõiguse institutsiooni jne.¹³⁸

Enamik kodanluse ideolooge Eestis pooldas siiski keskmisi ja väiketalusid, mõistes nende all majapidamisi, mida maaomanik ise majandab. Praktikas lahendati Eestis küsimus, kas kapitalistlik

¹³² «Kaja» nr. 11, 15. jaanuarist 1921.

¹³³ «Uus Eesti» nr. 325, 30. novembrist 1936.

¹³⁴ Sealsamas.

¹³⁵ Vt. ORKA, f. 1112, n. 1, s. ü. 292, l. 21.

¹³⁶ Eesti majanduspoliitika sihtjooni. «ERK» nr. 1 (59), 1939, lk. 10 jj. Kokkuvõtte majandusminister Sepa kõnedest.

¹³⁷ K. Liidak, Agraarpoliitika ühiskondlik-kultuurilisi saavutusi ja probleeme. «Suunad ja kavad». Tallinn, 1939, lk. 40.

¹³⁸ «Uus Eesti» nr. 67, 23. novembrist 1935; «Uus Eesti» nr. 77, 3. detsembrist 1935.

suurmaapidamine või kapitalistlik väikemaapidamine, viimase kasuks.

Mõned kodanlikest agraarökonomitidest esitasid üldteoreetilise väite, nagu oleks kaasajale üldse tüüpiline väiketalu. Pidades silmas põllumajandust, kirjutab K. Inno: «Kui nüüd tahame teha mõningaid üldisi järeldusi ülaltoodud arutelust, siis peame tahes või tahtmata nentima suurkäitise üha suurenevat sobimatust nüüdisaegsesse arenevasse kapitalistlikku ühiskonda. Ta väljatõrjumine väike- ja keskkäitise poolt on käimas pea kõigis mais, kusjuures keskkäitist ähvardab suurkäitise saatus.»¹³⁹

Oma väite tõestamiseks tõi K. Inno Saksamaa, kus aastail 1882—1925 väiketalude (2—20 ha) pindala suurenes 18,6%, kuna aga suuremate talude pindala vähenes samal ajal 39,2%. Sama tendentsi nägi ta Eestis, Lätis, Leedus, Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides.¹⁴⁰

K. Inno valis oma näiteid kas ekslikult või tahtlikult sajandivahetusest ja vaatles enamasti selliseid maid (välja arvatud Ameerika Ühendriigid), kus tol ajal feodaalsuhete jäänused põllumajanduses asendusid kapitalistlike suhetega. Ei ole muidugi õige, kui kapitalismi arengut põllumajanduses uuritakse peamiselt sajandivahetuse andmete põhjal. Et kapitalismi areng põllumajanduses toimus palju aeglasemalt kui tööstuses, siis sajandivahetus oli paljudes riikides selles sektoris alles kapitalismi tõusuperioodiks.

Olukord muutus põhjalikult pärast Esimest maailmasõda, kapitalismi üldkriisi perioodil. Põllumajanduses süvenes väiketalude laostumise protsess ja suuretevõtted saavutasid valitseva seisundi.

Ka kodanliku Eesti põllumajanduses toimus maa ja põllumajanduslike tootmisvahendite koondumine kõige suuremate talude omanike kätte. 1929. aastaks oli suurtalude kätte koondunud juba 49,4% maa üldpindalast.¹⁴¹ Muidugi olid suurtalud oma mõõtmeilt endistest mõisatest väiksemad, kuid nende osatähtsus Eesti külas oli suur, kusjuures see pidevalt kasvas. Seega avaldus ka kodanliku Eesti põllumajanduses kapitali akumulatsiooni üldine seadus — väheste kätte koondus suurem osa maast ja põllumajanduslikest tootmisvahendeist, enamik maaharijaist jäi ilma isegi oma pisikohtadest. Suurtalude juhtivat osa kapitalistlikus põllumajanduses ei tohi muidugi mõista selliselt, nagu peaks nende arv või nende valduses olev maa absoluutselt suurenema (seaduspärasem on nende arvu vähenemine). Suurtalude juhtiv osa tähendab seda, et nemad määravad põllumajanduse arengusuunad, et nemad on majanduslikult valitsevad. Väiketootjate väljatõrjumine suurtoot-

¹³⁹ K. Inno, Suur- ja väikekäitis põllumajanduses. «Majandusteaduslik ajakiri I». Tartu, 1931, lk. 139.

¹⁴⁰ Sealsamas, lk. 138.

¹⁴¹ Talundid ja maakasutus Eestis. Tallinn, 1940, lk. 7.

mise poolt ei tähenda esimeste viivitamatut eksproprieerimist, kuid viib nende järkjärgulisele laostumisele.

Väiketalu propageerimisel kasutasid eesti kodanlikud majandusteadlased tavaliselt väikekodanlikest teooriatest ülevõetud argumente.

Nii olevat väiketalu tõesed töötajad püsivam (oma perekonnaliikmed) kui suurtaalu (palgalised) ja seetõttu olevat seal töövõime suurem. Olles tuttav kohalike tootmisolukordadega, võivad väiketalu pidaja paremini arendada oma põllumajanduslikku tootmist vastavalt maapinna iseärasustele.¹⁴²

Majandusteaduse õpikus tuuakse väikemajandi eeliseks veel töötajate otstarbekamat kasutamist ja tööriistadega hoolikamat ümberkäimist. Eeltoodud väited on õiged ainult sel juhul, kui väiketalu tõesed töötajad on vähe mehhaniseeritud, palgalise töötajate abil majandatavate põllumajandusettevõtete tõesed töötajad. Mehhaniseeritud kapitalistlikus suuretööstuses aga ei ole nimetatud probleemid olulist tähtsust.

Põllumajandusliku väikeettevõtte teise eeliseks märkisid eesti kodanlikud ja väikekodanlikud majandusteadlased nende suuremat tulukat. Püüti näidata, et väiketalu on saak ühe hektari kohta suurem kui suurtaalu. See olevat tingitud asjaolust, et väiketalu tõesed töötajad (keskmiste näitajate alusel) rohkem loomi ühe hektari kohta, mistõttu seal saavad ka paremini maid väetada.

Eeltoodud arvamustes kajastuvat teoreetilist seisukohta¹⁴³ kritiseeris juba V. I. Lenin. Kapitalistliku ühiskondliku majandusliku korra algperioodil, põllumajanduse vähesel mehhaniseerimisel tingimustes võis tõepoolest püsida väiketalu suurema intensiivsuse illusioon. Tänapäeval on vaieldamatult selge, et väikemajapidamine ei suuda ei tootmistehniliselt ega ka majanduslikult suurmajandusega võistelda.

Väiketalu oluliseks eeliseks pidasid kodanlikud autorid ka nende väiksemat sõltuvust maailmaturu konjunktuurilistest kõikumistest. Gümnaasiumi majandusteaduse õpikus kirjutati: «Õige tähtis väikepõllupidamise esidus on selles, et väikepõllupidaja sõltub vähem turust, sest esiteks tarvitatakse tema majapidamises suur hulk selles toodetud produktidest, teiseks pole tema majandusliku tegevuse eesmärgiks mitte kasusaamine, vaid esijoones endale ja oma perekonnale elatise hankimine.»¹⁴⁴ Sama seisukoha esitas V. Ojamaa, kes kirjutab: «Nemad (väiketalu tõesed töötajad) — Autorid) töötavad ainult enesele, neil pole vaja kellegi ukse taga käia tööd otsimas. Nad suudavad toita ja katta oma perekondi ka siis,

¹⁴² Vt. R. Kleis ja R. Rägo, Majandusteadus ja kodanikuõpetus gümnaasiumile. Tartu, 1934, lk. 46.

¹⁴³ Vt. V. I. Lenin, Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad». Teosed, 13. kd., lk. 159—170.

¹⁴⁴ R. Kleis ja R. Rägo, tsit. õpik, lk. 46.

kui toodetel polegi hinda.»¹⁴⁵ Autor ülistab seega väikemajandi naturaalmajapidamise iseloomu ja tahab väita, nagu töötaks väikemajapidaja ainult endale, saaks endale kogu oma tööga loodud produkti ja nagu polekski väiketalud oma iseloomult kapitalistlikud. Väiketalupidaja ei anna muidugi nii palju kaubatoodangut kui suurtalud, kuid ka väikemajandid võtavad kapitalistlikus majandussüsteemis osa ühiskondliku taastootmise ja jaotamise protsessist. Väiketalud pidid paratamatult ostma endile vajalikke tööstussaadusi ega saanud sugugi läbi ilma «turuta», sest naturaalmajanduse ajad olid ikkagi möödas. Vastukaubana pidid nad oma toodangut andma. Nn. hinnakääride tõttu andis väiketalunik osa oma toodangust tööstuskapitalistidele tasuta, sest põllumajandussaaduste hinnad langesid kodanlikus Eestis kiiremini kui tööstussaaduste omad. Vähem kannatasid hinnakääride all suurtalud, sest hulгимүүgi indeks langes aeglasemalt. Pealegi maksis riik eksportööridele juurde.

Maksud riigile ja kohalikele omavalitsustele lasusid väiketaludel raske koormana. Nii võeti talunikelt tulumaksu, kinnisvaramaksu (üle 2 hektari suuruselt maalt), isikumaksu, maksu laske-riistade ja jahilubade pealt jne. Rääkides maal valitsenud meeleoludest maksukoorma suhtes, ütles asunike koondisse kuuluv K. Kornel 1931. a. riigikogu koosolekul: «Meeleolu on sarnane, et öeldakse, riigilt oleme saanud, oleme heameelega nõus maid tagasi andma, oleme nõus töötama ... nagu truud hinged, kuid makse ei suuda maksta.»¹⁴⁶

Ei pea paika ka J. Kurkuse väide, et väiketalundite olukord Eestis olevat parem kui suurtalundite oma,¹⁴⁷ mida autor püüdis tõestada andmetega, nagu oleks väiketalundite võlgade koorem väiksem kui suurtaludes. Kurkus ei võtnud aluseks võlga koor- matud talude absoluutarvu, vaid ainult neid talusid, mille omanikud täitsid ja saatsid tagasi vastavad ankeetlehed. Juba see asja- olu ei võimaldanud õiget pilti saada. Teiseks võrdles ta võlgadega koor- matud talude arv u suurusrühmiti. Kuid nn. väiketalude hul- gas oli paaritiinulisi kohti, millele laenu ei antudki. Üldse ei ole õige võrrelda võlastumise uurimisel talundite arv u, vaid võlg tuleb arvutada hektarite järgi. Selliselt toimides selgub, et kõige suurem võlasumma hektari kohta oli kuni 10 hektari suuruste talude rühmas (144 kr) ja väikseim üle 50 hektari suuruste talude rühmas (51 kr.).¹⁴⁸ Tuleb märkida sedagi, et väiketaludes moodustas võlg suurema osa kui suurtaludes ja selle tõttu oli seda raskem tasuda.

¹⁴⁵ V. O j a m a a, Rahvamajanduse elustamisele. «Agronoomia» nr. 11, 1934, lk. 426.

¹⁴⁶ «Päevaleht» nr. 319, 22. novembrist 1931.

¹⁴⁷ J. K u r k u s, Talundite võlakoormis ja maksuvõime. «Põllumajanduseturg» nr. 46, 1932, lk. 518—519.

¹⁴⁸ R. A n t o n s, Agraarsuhted kodanlikus Eestis, lk. 125.

kuni 10 hektari suurustes taludes	—	24,9%
10—20	—	18,9%
20—30	—	18,6%
30—50	—	16,3%
üle 50	—	17,3%

Need andmed ja ka väiketalude pankrotistumise andmed ¹⁵⁰ lükkavad veel kord ümber väiketalude suurema «tulukuse» ja nende püsivuse teooria.

Nagu näeme, kirjutasid väikemajapidamise eelistest nii suur- talude ideoloogid kui ka keskmiste ja väikeste talumajandite huvide kaitsjad. Hallparunite esindajad rääkisid sel puhul ikka «talust üldse» ja «põllumehest üldse», selleks et kaitsta suur- talu hüvisid ja varjata selle ekspluataatorlikku olemust. Hädad, mille all kapitalistlikus ühiskonnas tavaliselt talupojad-väiketootjad kannatavad, esitati talupidaja hädadena «üldse» ja peeti omaseks ka suur- talule, kes muutus niiviisi «vaeseks kannatajaks».

Väiketalude eeliseid propageerides pidid ka kodanlikud autorid möönma nende majanduslikke raskusi. Oli ju selge, et väiketalud ei saanud osta masinaid ega väetisi niisugusel hulgal kui suur- talud. Paljude väikekodanlike vaadetega autorite arvates aitavat väiketaludel raskustest üle saada ühistegevus. K. Inno võttis selles osas omaks revisionist E. Davidi mõtte: «Põllumajandus- likud tootjate ühingud ühendavad tehnilised ja kaubanduslikud suurkätise hüved väikekätise psühholoogiliste hüvedega.» ¹⁵¹ Ka ülalnimetatud majandusteaduse õpikus kirjutatakse, et «väikeette- võtete üldpuudustest aitab aga väikepõllumeest üle ühistege- vus». ¹⁵²

Need autorid ei võtnud arvesse, et oma olemuselt on kooperat- sioonil (ühistul) kodanlikus ühiskonnas klassiiseloos. Ühistud kaitsevad kahtlemata talupoega mõningal määral kaupmeeste ja suurtootjate vastu. Enne Oktoobrirevolutsiooni aitas ühistegevus taludel omandada teatud võistlusvõimet mõisate vastu. Kodan-liku Eesti põllumajanduses kujunesid põllumajanduslikud ühistud esijoones suur- talunike ja ainult mõningal määral keskmike orga- nisatsioonideks. Väikekohapidajaid ja renditalupidajaid oli neis vähe. Näiteks oli karja kontrollühingute liikmeil 1935. a. keskmis- selt 7,2 lehma. ¹⁵³ Samasugune oli olukord ka piimaühistutes, rehe- peksumasinade ühistutes jne. Väikepõllumeestele ja kehvikutele suleti pääs ühistutesse kõrgete liikmemaksude abil. Kartuliühis-

¹⁴⁹ G. Abel, Väikemajapidajate seisukord mööduval aastal. «Uus Talu» nr 12, 1932, lk. 436.

¹⁵⁰ 1938. a. näiteks moodustasid alla 10 hektari suurused talud 42,4% oksjoni alla sattunud taludest. «Eesti Statistika» nr. 223 (6). Tallinn, 1940, lk. 282.

¹⁵¹ E. Davi d, Sozialismus und Landwirtschaft, 2. Aufl., 1922, lk. 689.

¹⁵² R. Klei s ja R. R ä g o, tsit. õpik, lk. 46.

¹⁵³ Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn, 1937, lk. 65.

tute osamaks oli 50—200 krooni, Ühistegeliku Keskpanga liikme- maks 100 krooni jne.¹⁵⁴ Kuigi osamaks võis vahel ka väike olla, oli liikmete vastutus võlakohustuste eest väga suur. Pilstvere piimaühingu osamaksuks nõuti ainult kümme krooni, kuid ühingu liikmete vastutus ühingu võlgade eest oli osamaksuga võrreldes kümnekordne.¹⁵⁵ Petseri Tarbijate Ühisuse peakoosolekul 20. juunil 1928 otsustati, et iga «liige vastutab ühisuse võlakohustuste eest peale oma osamaksu veel kr. 150.— suuruses».¹⁵⁶

Kõrge materiaalne vastutus pidurdas ühingu liikmeskonna kasvu väikemaapidajate hulgast. Seevastu koondasid ühistutes teatud rahatuusad endi kätte suured kapitalid, mida kasutati oma huvides. Taolised ühingud muutusid väiketootja allutajaks monopolistlikule kapitalile, kuigi reaktsionäärid selgi puhul rääkisid demagoogiliselt ühistust kui väiketootja kaitsjast.¹⁵⁷ «Pole kahtlust,» ütles V. I. Lenin, «et kooperatsioon kapitalistliku riigi tingimustes on kollektiivne kapitalistlik institutsioon.»¹⁵⁸

Ühistegelikud organisatsioonid alluvad kapitalistlikus majandussüsteemis valitsevale konkurentsiseadusele. Osa neist hävitati fašistliku diktatuuri toetusel suurbatali poolt 30-ndail aastail. Endiste omavahel konkureerivate ühistegelike organisatsioonide ja eraettevõtete asemele loodi kolm ühistute keskliitu — «Võieksport», «Eesti Munaeksport» ja «Eesti Lihaeksport», kellele anti väljaveo alal ainuõigus. Neil liitudel ei olnud enam midagi ühist ühistevõlvusega ja nad kujunesid tüüpilisteks kapitalistlikeks monopolideks. Nende eesmärgiks oli hindade tõstmine, mida nimetati «põllumehele töötasu kindlustamiseks»¹⁵⁹. Monopolistlikke koondisi, mida loodi põllumajandussaaduste hindade tõstmiseks ja kõrgel hoidmiseks, nimetati demagoogiliselt «ühistegevuseks». Sel teel samastati ühistu, mis oli väiketootjate kooperatsiooniks, ja põllumajanduslik monopol.¹⁶⁰ Et monopolid olid tegelikult suunatud väiketootja vastu, seda pidid tunnistama ka kodanlikud majandusteadlased, näiteks paljud ühistegevust traditsiooniliselt propageerivad keskerakonda kuuluvad tegelased. «Postimees» märkis 30-ndail aastail, et põllumajanduslikud ühistud on muutunud väheste suurtalunike ja kapitalistide huvisid kaitsvaiks monopolistlikeks koondisteks. Seda olukorda peeti «väärnähtuseks» ning arvati, et viimase kaotamisel võiksid ühistud jälle hakata täitma neile omistatavat põhifunktsiooni — «kaitsma» väiketalu konjunktuuri kõikumiste, kriiside ja üldse kapitalistlikus ühiskon-

¹⁵⁴ Vt. R. Antons, tsit. teos, lk. 224.

¹⁵⁵ Vt. Pilistvere piimaühingu 1930. aasta aruanne. (TRÜ Teaduslik Raamatukogu, A. 38162.)

¹⁵⁶ ORKA, f. 1079, n. 1, s.-ü. 1, l. 7.

¹⁵⁷ M. Kuldkupp, Kavad ja nende teostamine. «ERK» nr. 9/10, 1936, lk. 215.

¹⁵⁸ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 432.

¹⁵⁹ «Kaja» nr. 34, 9. veebruarist 1930.

¹⁶⁰ Vt. näiteks kogumikku «Ühistegevus Eestis 1902—1927». Tallinn, 1927.

nas väikemajapidamist ähvardavate hädade vastu.¹⁶¹ Ka «Päeva-leht» kirjutas, et võiekspordi monopoliseerimisega ei osuta põllu-töökoda mingeid teeneid talumeestele, sest igasuguse võistluse kõrvaldamine annab «Estoniale» hindade määramisel «diktaatori õigused»¹⁶².

Kui veel 1936. a. tegutses Eestis ligi sada ühingut, kes mune kokku ostsid¹⁶³, siis 1937. a. loodi selleks ainus organisatsioon «Eesti Munaeksport», mis tegeles ka kanasööda müümisega.¹⁶⁴

Sel viisil asetati tegelikud tootjad täielikku sõltuvusse mono-poolsete koondiste keskliitudest. Selle tulemusel said põllumajan-dussaaduste turustamiseks loodud keskliidud suuri kasumeid. 1939. a. oli «Eesti Munaeksporti» kasum 20 546.27 krooni.¹⁶⁵

Nii ei suutnud «ühistegevus» lõpptulemusena ikkagi väiketalu suurkapitali vastu kaitsta ja ta alistus ise monopolidele.

Väiketalu pidamise propagandat kasutati mitte ainult talupoegade väikemajapidamise tootmistehniliseks õigustamiseks, vaid selle alusel kaitsti kulakluse huvides nn. popsikohtade asutamist. Sel eesmärgil samastati väiketalu paarihektarilise kääbus-majandiga, mille loomise eest osa autoreid väga aktiivselt välja astus. Maareformi seaduse koostamisel ja selle elluviimisel oli säärase ettepanekute eesmärgiks teenida kodanluse klassihuviseid. Sellega taheti lõhkuda tööliklassi ja talurahva liitu, vähendada revolutsioonilisi jõude maal. Kääbusmaalapi andmisega loodeti endine sulane muuta väikeomanikuks, kes enam ei võitleks kodan-luse vastu, vaid püüaks ise kodanlaseks saada. Tihti oli sellise väikekoha omaniku majanduslik olukord halvem kui töölisel, kuid ta tõepoolest tundis end peremehena. Lenin kirjutas sellise nähtuse kohta järgmist: «Kodanlus muidugi ainult seda vajabki, et võimalikult paljud kesk- ja väiketalu pojad kipuksid rikaste kilda, et nad usuksid võimalusse pääseda puudusest ilma võitluseta kodan-luse vastu, et nad loodaksid oma hoolsusele, oma ihnutsemisele, oma rikastumisele, mitte aga liidule maa- ja linnatööstega. Kodanlus püüab kõigest jõust seda petlikku usku ja lootust maa-mehes ülal hoida, püüab teda igasuguste mesimagusate juttudega äiutada.»¹⁶⁶

Just seesugust iseloomu kandis «Postimehe» propaganda nn. normaaltaludest väiksemate talude loomise eest. J. Tõnisson oli arvamusel, et mõisate jagamisel võiks asutada kas või 10—15-vakamaalisi kohti.¹⁶⁷ Demagoogiliselt väitis ta, et mida väiksemaks

¹⁶¹ «Postimees» nr. 170, 1. augustist 1921; nr. 156, 13. juunist 1924; nr. 176, 4. juulist 1936.

¹⁶² «Päevaleht» nr. 123, 6. maist 1932.

¹⁶³ Vt. ORKA, I, 969, n. 1, t. 427, l. 45.

¹⁶⁴ Sealsamas, f. 72, n. 18, t. 263, l. 1.

¹⁶⁵ Sealsamas, l. 2.

¹⁶⁶ V. I. L e n i n, Teosed, 6. kd., lk. 358.

¹⁶⁷ [J. Tõnisson] - n, Kes peab maad saama? «Postimees» nr. 50, 4. märtsist 1921.

mõisad jagatakse, seda rohkem inimesi maad saab. Väiksemal maatükil võivat ka ära elada, sest maaharimine minevat järjest põhjalikumaks ja väikseid maatükke haritavat kindlasti paremini kui suuri.¹⁶⁸ Samal ajal saadi siin leeris väga hästi aru, et arvukate väikemajapidamiste loomine toob kaasa põllumajanduse viljakuse languse.¹⁶⁹ Sotsiaalse demagoogia motiiv oli väga ilmne kõlava pealkirjaga artiklis «Maad maata meestele!», milles J. Tõnisson süüdistas maaliitlasi ja tööerakondlasi, kes olevat maad liiga suurte kohtadena jaganud ja maatamehed — põllutöölised — ilma jätnud.¹⁷⁰ Artiklis «Asunikkude kongressi puhul» kirjutas «Postimehe» rahvamajanduse spetsialist A. Tõllasepp: «Maareformi teostamise ülesandeks ei ole küll mõnetiinuliste kohtade loomine, kuid niisamuti ei saa meie ka ainult normaaltalude asutamisega läbi. Tuleb mõlemaid luua, kuid sellesjuures püüda teatavat ülekaalu normaaltaludele anda. Mõnetiinulisi kohti tuleks just endistele mõisatöölistele anda.»¹⁷¹

Kui kahekümnendatel aastatel seati nimetatud küsimuse käsitlemisel esiplaanile sotsiaalne demagoogia, siis hiljem kõlab üha selgemini teine oluline motiiv: kääbusmajandite loomine riigimaadel on suurtalude kasulik. Otseselt ütles selle mõtte välja T. Sinberg: «Perekonna või n. n. normaal-talude kõrval on tarvilikud ka väiksemad maakohad, mis ei võimalda (meie sõrendus. — Autorid) talupidaja perekonnale äraelamist oma maapidamisest (eluasemekohad, käsitöölised, kalurite krundid jne.), kuna nende abil on võimalik siduda maaga ka neid inimesi, kes tegevad väljaspool põllumajandust.»¹⁷² Kõrvalteenistusena arvestati esijoones töötamist sulasena. Viimast varianti pidas silmas ka O. Laaman, kui ta kirjutas: «Arvestades, et meie oludes kuni 10-halised talundid neljandiku tööjõust võivad ära anda kõrvaltööna teistesse talunditesse, saame umbes 39 000 töötajat, kes võiksid suurematesse taludesse tööle käia.»¹⁷³ Järelikult väikekohtade loomise propageerimine tähendas samal ajal ka suurtalude huvide kaitsmist (neile tööjõu kindlustamise kaudu).

Majanduskriisi ajal loodeti, et väikekohtade asutamine võib saada üheks kriisi ja tööpuudust leevendavaks asjaoluks. Väiketalude või õigemini sulaste eluasemete loomine pidi maale paigutama senisest rohkem inimesi, sealjuures linna kõige revolutsioonilisemat elementi — töötatöölisi. Loodeti, et neil omanikena kujuneb «tervem», s. o. vähem revolutsiooniline meelelaad kui linna-

¹⁶⁸ «Postimees» nr. 55, 10. märtsist 1921; nr. 73, 5. aprillist 1921.

¹⁶⁹ «Postimees» nr. 5, 8. jaanuarist 1921.

¹⁷⁰ «Postimees» nr. 18, 23. jaanuarist 1922.

¹⁷¹ «Postimees» nr. 52, 4. märtsist 1922.

¹⁷² T. Sinberg, Asundustegevuse võimalusi Eestis ja selle korraldamise põhijooni. Tallinn, 1933, lk. 37—38.

¹⁷³ O. Laaman, Põllutöölised ja popside küsimus Eestis. «Agronoomia» nr. 8, 1937, lk. 578.

töölistel. Seda argumenti rõhutati kriisi ajal pidevalt. On iseloomulik, et Põllumeestekogude ideoloogid, kes kodanliku riigi algpäevadest alates olid suurte, kulaklike talude huvide kaitsjad, astusid kõige agaramalt välja «maaga sulaste» institutsiooni loomise eest.

Kodanluse majanduspoliitikas oli oluliseks probleemiks põllumajanduse ja tööstuse vahekorra määramine ja nende tootmisharude struktuuri küsimus.

Kodanliku riigi algaastail lootis eesti kodanlus, et ta suudab astuda endise saksa ja vene tööstuskodanluse asemele, säilitada suurtööstuse ja rikastuda töölisklassi ekspluateerimisest.

Kahekümnendate aastate alguses oli enamikus majanduspoliitilistes kirjutistes asetatud pearõhk tööstusele. «See aeg on möödas,» kirjutas «Päevaleht» 1920. a., «kus põllutööd meie ainsaks majanduslikuks ülevalpidajaks kiideti. Nüüd viimaks on arusaamisele jõutud, et põllumajandus ilma arenenud tööstuseta ja laialdase kaubanduseta Eesti riiki mitte üleval pidada ei suuda.»¹⁷⁴ Samas vaimus kirjutas kahekümnendate aastate alguses ka «Postimees».

Erineval seisukohal asusid maakodanluse ideoloogid, kes juba kodusõja päevil ja kodanliku riigi esimestel aastatel kaitsesid seisukohta, et Eesti majanduse aluseks on põllumajandus. Seda seisukohta püüdsid maakodanluse ideoloogid kaitsta kogu kodanliku diktatuuri perioodi vältel, kuigi Põllumeestekogude liidrid tööstuse alal ise aktiivselt spekuleerisid ning praktilises majanduspoliitikas ka tööstusmonopolide huvisid kaitsesid. Väga iseloomustavalt kõneles 1921. a. eelarve arutamisel J. Laidoner: «Meie rahva majandusline praegune olevik, kui ka tulevik seisab ikkagi põlluharimises... Kui aga põllumajandus lonkama hakkab, siis ei aita mingisugused teised kõrvaltööstuse harud, siis meie ikkagi oma eelarvet kokku seada ei saa.»¹⁷⁵

1923.—1924. a. lokaalse majanduskriisi tagajärjel ja jõudude vahekorra muutumisega poliitilisel areenil kujunes ametlikuks doktriiniks põhimõte: «Eesti rahvamajanduse alus on põllupidamine... Seda peab igaüks, kes Eestis majanduspoliitikat tahab ajada, eeskätt meeles pidama.»¹⁷⁶ Niisugusele positsioonile asusid ka senised suurtööstuse arendamise pooldajad. «Päevaleht», mida kodanlikus Eestis õigustatult peeti suurtöösturite ja -ärimeeste häälekandjaks, deklareeris vastutava toimetaja Luiga artiklis: «Aga viimaks oleme äratundmisele tulnud, et suurtööstusel meil loomulikku pinda ei ole ja meie kunstlikult seda ikkagi ülevalpidada ei jõua. Riik ei või oma peale võtta kohustust oma kodanikele tööd ja teenistust muretseda sel alal, mis nad ise aga taha-

¹⁷⁴ «Päevaleht» nr. 56, 10. märtsist 1920.

¹⁷⁵ I Riigikogu protokollid, III istungjärk (1921. a.), vg. 180.

¹⁷⁶ [N. Kõstner], Mõned teesised ja ääremärkused meie tollipoliitika suhtes, «Eesti Majandus» nr. 12, 1923, lk. 179.

vad.»¹⁷⁷ Kes ennast teatud alal elatada ei suuda, peab ümber õppima ja asuma tööle teisele alale. «Niisugune tänulik ala on meil olemas põllumajanduses, kus veel tuhanded virgad käed võivad tegevust ja leiba leida.»¹⁷⁸ Üldiseks muutusid kinnitused, et «põllumajandus on tõesti ainuke iseseisev ja kandvam majandusharu Eestis, mis suuremale hulgale kodanikkudest ülespidamist annab, riigile kõige enam otsekoheseid ja kaudseid maksusid sisse toob ning kõigile teistele majandusharudele äraelamist võimaldab, neile tooresaineid valmistades või nende saadusi tarvitades.»¹⁷⁹

Põllumajanduse tõstmine esiplaanile kajastas Eesti majanduse struktuuri muutumist ja selle kasvavat sõltuvust imperialistlikest riikidest.

Põllumajandusliku orientatsiooni poliitikat asuti kodanlikus Eestis teostama suurtalunike, hallparunite huvidest lähtudes. Kogu riigi majanduspoliitika seadmist hallparunite teenistusse põhjendasid maakodanluse ideoloogid avalikult. Näiteks kirjutas vastuseks õigustatud väidetele, et suurtalunike huvides kehtestatud kõrgendatud vilja sisseveetollid tõstavad elukallidust linnas, maakodanluse häälekandja «Kaja» 1927. a.: «Meie majanduselu aluseks on põllumajandus, mis tahab öelda, et kõikide meie rahvakihide püsiv majandusline heaolek võib põhjeneda ainult põllumeeste tulude ja kulude soodsa vahekorra peal.»¹⁸⁰ Ühesõnaga, taluperemeeste majandusliku heaolu saavutamisele tulevatki rajada kogu riigi poliitika.

Põllumajandusliku orientatsiooni võidulepääsuga hakati kodanluse majanduspoliitikas viitama Taani eeskujule. Taani kui ilma eriliste maapõuevaradeta ja ilma asumaadeta, aga agrotehniliselt kõrgetasemelise põllumajandusega ja suhteliselt jõuka kodanlusega kapitalistlik väikeriik, tundus eesti kodanlusele ideaalina. Taanist võeti eeskju ka karjamajanduse arendamisel, mis on Eesti kliimatilistes tingimustes täiesti loomulik ja algas juba XIX sajandi teisel poolel. Mingit pealesunnitud kunstlikku «tansi-seerimist» selles poliitikas näha ei või.¹⁸¹

Taani ideaalist rääkisid ka tööstuskodanluse ideoloogid. Nii kirjutas N. Kõstner 1925. aastal: «Meie võime päris kindlalt ka praeguste hindade juures oma viljatoodangut tõsta ja peame ka seda tegema, sest see on üks osa meie Daani ideaalist. 1924. a. oli Daanis nisusaak hektarilt 26,6 dop. tsentn. ja Eestis 8,3; rukki-saak oli Daanis 13,3 dop. tsentn., Eestis 8,7; odrasaak oli Daanis 24,9 ja Eestis 7,7 dop. tsentn. Kui daanlased seda võivad, ilma et nad ilmaturu madalaid hindu kardaks, siis peame ka meie seda

¹⁷⁷ «Päevaleht» nr. 325, 4. detsembrist 1923.

¹⁷⁸ Sealsamas.

¹⁷⁹ «Põllumees» nr. 3, 1924, lk. 49.

¹⁸⁰ «Kaja» nr. 214, 15. septembrist 1927.

¹⁸¹ Vt. E. Brandt, Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil. Tallinn, 1955, lk. 37.

võima, ehk meie ei saa kunagi Daani ideaali kätte.»¹⁸² Sel juhul oli mõningail kodanlikel majandusteadlastel ja poliitikategelastel ka üsna utoopilisi plaane. 1925. a. esitas Põllutöoministerium teesi, et Taani eeskju jälgimisel peaks võieksport 1935. aastaks ületama 1925. a. ekspordi ligi 10-kordselt. Sellele vaidles vastu N. Kõstner¹⁸³, kes näitas, et Põllutöoministeriumi kalkulatsioon — tõsta või väljavedu 1937. aastaks 66,7 tuh. tonnile ei oma reaalselt majanduslikku alust. Autor märkis, et pärast 1921. aastat kasvas või väljavedu suhteliselt kiiresti seetõttu, et enne seda oli või eksport üldse keelatud. Kasv saavutati peamiselt olemasoleva piimatootmise taseme alusel. Et aga tõsta piimatoodangut esitatud projekti ulatuses, on vaja põllumajandusse mahutada täiendavalt kapitali, mida on raske hankida. Et tõsta või väljavedu 66,7 tuh. tonnile, selleks oleks vaja soetada 950 tuh. uut lehma, muretseda neile sööt, ehitada laudad jne. Kui need miljardid kõik kokku arvata, «siis peaks igale lapsele päevaselge olema, et Eesti põllumajandusel lähema 10 aasta jooksul seesuguseid miljarde kusa-gilt võtta ei ole ja et ta ka neid mahutada ei saa, kui nad käepärast oleksid, sest nad ei suudaks ennast ära tasuda.»

Siit selgubki, et Taani järgimise loosungit kasutati selleks, et hankida riigilt rahalisi ressursse maakodanluse maksimaalseks toetamiseks. On ju selge, et eramajanduse tingimustes tähendas «miljardite mahutamine põllumajandusse» hallparunite riiklikku toetamist, sest ainult nemad tulid eksportööridena arvesse. Muide vaidles N. Kõstner nimetatud kavadele vastu, lähtudes sealjuures niinimetatud «kahaneva mullaviljakuse seadusest».

Huvitav on märkida, et «kahaneva mullaviljakuse seaduse» tähtsamaks kaitsjaks oli N. Kõstner — tööstuskodanluse ideoloog, kes püüdis tõestada, et põllumajanduse riiklik toetamine ei ole otstarbekohane, sest selle tagajärjeks on põllumajanduse tasuvuse edasine vähenemine.

«Kahaneva mullaviljakuse seadust» tunnistasid mitmed kodanlikud teoreetikud Eestis.¹⁸⁴

Maaomanike ringkondades püüti sellele «seadusele» viitamisega järjest suuremaid riiklikke toetusi välja kaubelda, sest iga järgnev kapitalimahutus andvat väiksemat efekti. Ka põllutööliste madala palga õigustamiseks ning selle tõeliste põhjuste maskeerimiseks sobis «kahaneva mullaviljakuse seadus».

Kui karjamajanduse arendamist Taani eeskujul võib hinnata positiivselt, siis täies ulatuses Taani idealiseerimine on siiski negatiivne nähtus.

Taanile kui eeskujule viidates põhjendas maakodanlus Eesti

¹⁸² N. Kõstner, Teravilja toodang ja tarvitus. «Eesti Majandus» nr. 40, 1925, lk. 648.

¹⁸³ N. Kõstner, Või väljaveo kasvamise väljavaated. «Eesti Majandus» nr. 6/7, 1926, lk. 227—235.

¹⁸⁴ Vt. R. Kleis ja R. Rägo, tsit. õpik, lk. 46.

täieliku agrariseerimise kava. Kui Eestiga võrdsetes kliimatingimustes olev Taani tuleb väga hästi toime agraarmaana, siis võivat seda teed käia ka Eesti. Et see pidi riigi paratamatult viima sõltuvusse imperialistlikest suurriikidest, kes olid põllumajandussaaduste tarbijad ja tööstussaaduste tootjad, see kodanlust ei häirunud. Üsna pea hakati Taanile osutades sõltuvust avalikult õigus-
tamagi. Rääkides välislaenu tegemisest, märgiti, et ka Taanil on suur välisvõlgnevus ja mingit häda selles ei olevat.

Taani seadmine eeskujuks teenis eesti kodanluse käsitusel aga veelgi tähtsamat eesmärki, ja nimelt kapitalistlike tootmissuhete idealiseerimist mitte üksnes põllumajanduses, vaid kodanlikus ühiskonnas üldse. Püüti näidata, nagu oleks kapitalistliku riigi tingimustes võimalik arendada tootlikke jõude nii põllumajanduses kui ka tööstuses, nagu seda tehti Taanis. Vaatamata põllumajanduslikule profiilile olevat Taanis tööstus arenenud ja linnaelanike osatähtsus küllalt suur. Erilise tähtsuse omandas Taani sotsiaalsete suhete ja elatustaseme idealiseerimine. Taanit kujutati maana, kus talupoeg elab jõukalt, kus pole tunda klassivahe-
sid, kus väiketootmine on ennast täielikult õigustanud jne. «Taani ideaal» oli seetõttu oluliseks relvaks sotsiaalses demagoogias, mida ei kasutanud kaugeltki mitte ainult eesti kodanlus. Täie teravusega on «Taani ideaali» tegeliku olemuse paljastanud V. I. Lenin, näidates, et «ideaalse maa» tegelikkus iseloomustab «kõige täielikuma selgusega kapitalistlikku agraarkorda, teravalt väljendatud kapitalistlike vastuolusid põllunduses ja karjanduses, põllumajandusliku tootmise kasvavat kontsentratsiooni, väiketootmise väljatõrjumist suurtootmise poolt, maaelanikkonna valdava enamuse proletariseerumist ja vaesust»¹⁸⁵.

Eesti kodanluse põllumajanduslikku poliitikat majanduskriisi ja sellele järgnenud aastatel iseloomustas seisukoht, et põllumajandust tuleb lugeda «ainukeseks majandus-
haruks, mis kõige kiiremalt Eesti riiki majanduslikest raskustest üle aitab, ja kogu rahvamajanduse arenemiskäiku ja sotsiaalvahe-
kordi tervendavalt mõjutab»¹⁸⁶. Kriisiperioodil pidavat riik tähelepanu pöörama esmajoones põllumajandusele. Põllumeestekogude esindajad nõudsid suurpõllumeestele antavate toetuste suurendamist. Tulevat laiendada põllumajandussaaduste kaitsetolle, tõsta sel alusel põllumajandussaaduste hindu siseturul ning viia valit-
suse abil läbi kodumaise vilja sundjahvatamine.¹⁸⁷ Riik «korraldagu» rukki ostu ja müüki, s. t. hakaku maksma suurtalunikele põllumajandussaaduste ekspordipreemiaid. Põllutöökoda ja Põllutöö-
ministeerium olid seisukohal, et põllumehe kahjud peab riigikassa enda kanda võtma.¹⁸⁸ Põllutöökoda nõudis, «et riigiasutused, kus

¹⁸⁵ V. I. L e n i n, Teosed, 13. kd., lk. 190.

¹⁸⁶ «Päevaleht» nr. 191, 19. juulist 1929.

¹⁸⁷ IV riigikogu täielikud protokollid, III istungjärk, 1930, lk. 443.

¹⁸⁸ Vt. ORKA, f. 1112, n. 1, t. 159, l. 10.

tarvitatakse tootlustamiseks suuremal määral liha, nagu kaitseväge, vangimajad jm., ostaksid põllupidajatelt liha kõrgema hinnast, kui on turuhind, ja et ostmine sünniks ilma väljapakkumisetä¹⁸⁹. Sellistes nõudmistes kajastub ilmne püüe seada riigiaparaat suurtalunike teenistusse.

K. Pätsi diktatuuri ajal hakatigi ellu viima endise Põllumeestekogude taotlusi. K. Päts tunnistas avalikult, et tema majanduspoliitika põhiliseks ülesandeks on «põllumehe abistamine». «Põllumeheks» peeti muidugi taluomanikku. Näiteks maksis riik 1935. a. ainult või hinna kindlustamiseks 4 936 000 krooni.¹⁹⁰ Millist kasu suurtalunikud sellistest juurdemaksudest said, aitab selgitada järgmine näide. Valitsuse otsusega 13. jaanuarist 1933 lubati majandusministril müüa 1930. a. lõikusest loomasöödaks kuni 6000 tonni rukist hinnaga 60 kr. tonn.¹⁹¹ 1930. a. maksis tonn rukist hulgimüügi korral aga keskmiselt 120 kr.,¹⁹² mida maksis ka riik. Järelikult võisid suurtalunikud 1933. a. oma 1930. a. riigile müüdud rukki suurte kasudega loomasöödaks tagasi osta. Ainuüksi 10 tonni pealt oli teenistus 600 kr. Rukki ostmine loomasöödaks oli eriti kasulik veel seetõttu, et 1933. a. maksis tavaliselt loomasöödana tarvitata-va kaer hulgimüügi korral keskmiselt 100 kr. tonn.¹⁹³ Riigikassale, s. o. maksumaksjatele, läks see mahhinatsioon maksma keskmiselt 360 000 kr. Sellist toetust suurtalunikele õigustasid aga maakodanluse ideoloogid kui põllumajanduse toetamist.

Põllumajanduse eelisarendamise propageerijad hakkasid 30-ndail aastail kasutama oma seisukohtade tõestamiseks argumente, mis olid laenatud fašismi ideoloogidelt. Nii väitis K. Liideman (Liidak), et Eesti majanduse ja kultuuri edasiviijaiks saab olla ainult põllumees. Iseseisev ja elu edasiviija olevat ainult maa-mees, kuna linn kasvatavat massinimest, kes töötab ainult käsu järele.¹⁹⁴

Põllumajanduslikku suunda kande- v ideoloogia sai Eestis 30-ndail aastail aluseks fašistlikule diktatuurile. Põllumeestekogude häälekandja «Kaja» kirjutas pidevalt sümpaatiaga Mussolini-¹⁹⁵ Ka Hitleri võimuletulekut tervitati.¹⁹⁶ Vahepeal muutis «Kaja» küll oma suhtumist Saksamaasse, kui viimane tõstis Balti riikide põllusaadustelt võetavaid tolle. Varsti hakkas aga Saksa-
maa Eestist piimasaadusi suuremal hulgal ostma ja siis ei olnud enam tõkkeid fašistliku orientatsiooni arenemisel. K. Pätsi ja Isa-

¹⁸⁹ «Sakala» nr. 48, 30. aprillist 1932.

¹⁹⁰ ORKA, f. 969, n. 1, t. 382, l. 33.

¹⁹¹ Sealsamas, t. 123, l. 567.

¹⁹² Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn, 1937, lk. 100.

¹⁹³ Sealsamas.

¹⁹⁴ K. Liideman, Mõtteid eesti rahvuslikust ideoloogiast. Tartu, 1934, lk. 25—26.

¹⁹⁵ «Kaja» nr. 16, 19. jaanuarist 1933.

¹⁹⁶ «Kaja» nr. 27, 1. veebruarist 1933.

maliidu ajaleht «Uus Eesti» hakkas hitlerlikust Saksamaast üha positiivsemalt kirjutama. Järjekindlalt soovitati majanduslikult orienteeruda Saksamaale ja mitte enam Inglismaale.¹⁹⁷ Ka tööstuskodanluse häälkandja «Päevaleht» asus kiitma fašiseeruva Saksa-
maa põllumajandust ja Hitleri majanduspoliitilisi samme.¹⁹⁸

Nii näeme, et tegelikult pidid pateetilised ja kõlavad sõnad põl-
lumehest kui rahva elujõu allikast Eestis õigustama väga kitsa
suurtalunike kihi toetamise poliitikat.

Otseselt apologetiliste, kodanlikku agraarpoliitikat õigusta-
vate käsitluste kõrval hakkasid kodanlikud majandusteadlased
eriti 30-ndail aastail uurima (pärast maareformi) toimunud põllu-
majanduse arengut Eestis. Rõhk asetati mitmesuguste kvantita-
tiivsete seoste selgitamisele. Statistiliste andmete alusel toodi
esile suur-, keskmiste ja väiketalude arvuline dünaamika, nende
jagunemine maakondade järgi, uuriti põllumajandussaaduste hin-
dade probleemi, talude võlakoorma suurust. Need käsitlused olid
enamikus konstateerivat laadi, kuid suutsid esile tuua üsna olulisi
kodanliku Eesti põllumajanduse arengu seaduspärasusi. Selle-
kohaseid artikleid ilmus eelkõige ajakirjas «Eesti Põllumajandus».

C. EESTI KODANLUSE TÖÖSTUSPOLIITIKA JA SELLE TEOREETILINE PÕHJENDAMINE

Kodanlik Eesti sai tsaari-Venemaalt pärandiks suhteliselt hästi
arenenud ja sõjas vähe kannatada saanud tööstuse.

Esimestel aastatel pärast kodanliku riigi loomist domineeris
Eestis tööstuslik orientatsioon (1920.—1924. a.). Sel
ajal hellitati lootust Venemaalt päritud suurtööstuse baasil ning
Nõukogude Liidult rahulepingu alusel saadud 15 miljoni kuldrubla
abil üle võtta varem vene ja saksa kodanlusele kuulunud majan-
duslikud positsioonid.

20-ndate aastate algul oli majanduslik suhtlemine Eesti ja Nõu-
kogude Venemaa vahel veel võrdlemisi elav. Majanduslikud side-
med NSV Liiduga olid kodanlikule Eestile ilmselt kasulikud. Kuid
kodanlik valitsus keeldus peagi tihedamast majanduslikust suht-
lemisest Nõukogude Liiduga, kuigi seda nõudsid isegi kodanluse
äriringkonnad. Aasta-aastalt vähenes majanduslik koostöö kahe
naaberriigi vahel.

Majandusliku koostöö vähenemine esimese sotsialismimaaga
1920.—1940. aastal oli tingitud eelkõige poliitilistest asjaoludest.
Eesti kodanlus kartis, et tihedate majanduslike sidemete puhul
võiks kommunistlik ideoloogia Eestisse imbuda. Ja teiseks —

¹⁹⁷ «Uus Eesti» nr. 7, 8. jaanuarist 1936.

¹⁹⁸ «Päevaleht» nr. 177, 3. juulist 1936.

kodanlik Eesti võttis osa imperialistlike suurriikide poolt organiseeritud Nõukogude-vastasest majanduslikust blokaadist.

Samal ajal tegi kodanlus kõik, et lülitada kapitalistliku maa-ilmamajanduse süsteemi, kus ta aga võis jääda ainuüksi sõltuvaks agraarmaaks. Eesti kodanluse hulgas ei olnud ühtegi kihti, kes oleks püüdnud kapitalistlikule Läänele majandusliku alistumise tendentsi tõsiselt pidurdada.

Juba 1921. aastal hakkasid ilmnema tööstussaaduste turustamise raskused ja juba siis asetati lootused imperialistlikule Läänele. Arvati, et Ameerika Ühendriigid peaksid sõjas kannatada saanud Euroopa hädast välja aitama. Nii märgiti turustamisraskuste käsitlemisel: «Ainuke lootus seisab selles, et Ameerika kapitalistid, mis oma puuvilla valmistamisest huvitatud, Euroopale krediididega appi tuleb ja võimaldab vabrikutele ladusse töötamist. On kindel, et kui puuvilla hind juba ennesõjaaegse määranäi on langenud, siis riide valmistamine ladusse ilma riisikota võimalik on. Ka tuleks Ameerikal selleks appi tulla, et kehvaks jäänud ja sõdade ning revolutsioonide läbi ärakurnatud Euroopa tarvitajat jällegi ostujõulisemaks teha aidata.»¹⁹⁹ Tegelikult propageeriti seliselt majanduse alistamist Ameerika kapitalile.

Eesti tööstussaaduste võistlusvõimelisuse probleem oli teiseks oluliseks kodanluse majandusteoreetikuid huvitavaks küsimuseks, milles esikohale seati eesmärk alandada hindu palkade allasurumise kaudu. Riik andku välja «tööstuse suhtes soodsad seadused, korraldades otstarbekohaselt tööliste ja tööandjate vahekorra».²⁰⁰ «Otstarbekohase vahekorra» all mõistis artikli autor õpilaste palga alandamist ja töökaitse seaduste muutmist ettevõtjate kasuks, sidudes järelikult oma «tööstusliku orientatsiooni» töötava rahva ekspluateerimise süvendamise poliitikaga. Selline seisukoht kujunes kodanluse ideoloogidel valitsevaks.

Lisaks tööseadusandlikele abinõudele nõuti tööstusele odavat ja pikaajalist riiklikku laenu ning tööstuse varustamist odava energiaga.

Seega soovitati kodanlik riigiparaat rakendada otseselt tööstuskodanluse huvide teenistusse, suurendada seadusandlikult tööliste ekspluateerimist ja asuda tööstuse riiklikule krediteerimisele. Odav riiklik krediit oli kodanlusele tähtsamaks kiire rikastumise vahendiks.

1923.—1924. a. lokaalne majanduskriis näitas küllaltki selgelt, et Eesti suurtootmise säilitamise ja arendamise plaanidel sellisel kujul, nagu kodanlus oli lootnud, puudus reaalne alus. Imperialistlikus maailmas valitseva konkurentsivõitluse tingimustes ei saanud riiklik krediit olla ammendamatuks allikaks. Võimul olevad kodanluse rühmad pidasid niisuguses olukorras isiklikult kasuli-

¹⁹⁹ «Eesti Majandus» nr. 3, 1921, lk. 7.

²⁰⁰ «Päevaleht» nr. 132, 11. juunist 1922.

kuks Eesti loodusvarade mahasahkerdamist välismonopolidele, viimaste majanduslikule diktaadile alistumist ja leppisid neilt «teenete eest» saadavate tuludega. Sellega ühenduses hakati propageerima seisukohta, et suurtööstuse arenguks Eestis ei ole eeldusi.

Eesti kodanluse tööstuspoliitikat põllumajandusliku orientatsiooni aastail (1925—1936) iseloomustab imperialistlike suurriikide nõudmistega kohanemise tendents.

Suurtööstuse likvideerimist kujutati kui paratamatut protsessi. «Meie ei ole mitte nii rikkad, et elujõuetuid ettevõtteid riigi küllal vee peal hoida. Nad tulevad likvideerida, et elujõuliste töösigivuse tõstmiseks kapitaali vabaks teha... Õigust ei ole meil aga riiklise krediidi-sõnniku peal lavataimi kasvatada, mis meie kliimat ei kannata.»²⁰¹ Suurtööstuse all mõeldi kõigepealt metallitööstust. Viimase tulevikuperspektiivi hindamisel lähtuti eeldusest, et metallitööstuse suuretvõtted on Venemaa pärandiks, mis Eesti «rahvamajanduse ümberkorraldamist tunduvalt segavad»²⁰². «Ümberkorraldamine» tähendas alistumist Läänele.

Mõnel puhul arvestati ka nüüd veel teistki võimalust: «Teine ja suurem spekulatsioon on sihitud tulevase Suur-Venemaa peale. Loodetakse, et siis, kui Nõukogude valitsus kukub ja uus valitsus võimule pääseb, Venemaalt võimalik on suuri tellimisi saada.»²⁰³ Samas aga artikli autor kummutab need lootused. Ka sellel «tulevasel Venemaal», ütleb ta, samuti kui praeguselgi puuduks sisemine kapital. Välislaenu aga saaks ta kõigepealt mitte rahas, vaid kaubakrediidina, mille andmiseks Eesti ei ole suuteline. Lisaks sellele paiknevad siinsed tehased kaugel toorainest ja küttest, mistõttu nad on Sise-Vene tehastega võrreldes halvemas olukorras. Neil kaalutlustel tulevat metallitööstus ikkagi likvideerida.

Kolmanda võimaluse suhtes esitati küllaltki realistlikke mõtteid: «Välisurule aga ei või suurmetallitööstuse tooted pääseda ega seal võistelda, sest peab oma tooraine välismaadelt muretsema, kuna aga viimaste maade tööstus selle kõik koha pealt ammutab ning olles paremini organiseeritu, on tal suured kapitalid, head tööjõud ja kauaaegne vilumus käsutada.»²⁰⁴ Seega nii või teisiti ei ole lootusi metallitööstuse suuretvõtete käikulaskmiseks ja nad on vaja likvideerida.

20-ndate aastate keskpaiku hakkasid kodanluse ideoloogid üksmeelselt rääkima vajadusest loobuda suurtööstuse riiklikust toetamisest, «riiklikuks huviks» olevat vajadus siduda rahvast maa külge ja mitte tõmmata teda maalt linna.²⁰⁵

Kui kodanliku diktatuuri algaastail hinnati kõigi olemasolevate tööstusharude arenguperspektiive optimistlikult, siis kahekümnen-

²⁰¹ «Eesti Majandus» nr. 20, 1924, lk. 342.

²⁰² «Päevaleht» nr. 33, 3. veebruarist 1926.

²⁰³ Sealsamas.

²⁰⁴ Sealsamas.

²⁰⁵ «Eesti Majandus» nr. 5, 1925, lk. 70.

date aastate keskpaigaks selline optimism märksa vähenes. Jõuti arusaamisele, et kapitalistlikul maailmaturul ei suudeta konkureerida, kapitalistlikku Venemaad aga ikkagi ei ole! Et suurtööstus Eestis ei saa eksisteerida ilma välisturuta, siis «Eesti tulevases majandusplaanis tuleks suurtööstusettevõtetega arvestada kui erakorraliste nähtustega».

On õige, et Eesti metallitööstus ei olnud võimeline oma saadusi kapitalistlikul maailmaturul turustama. Kapitalismi üldkriisi tagajärjel toimunud turu ahenemise ja konkurentsivõitluse teravnemise tingimustes ei suutnud kodanliku Eesti metallitööstus võistelda kapitalistlike suurriikidega.

Tunnetades oma küündimatust suurtööstuse valdajana, asus eesti tööstuskodanlus 20-ndate aastate teisel poolel põhjendama kesk- ja väiketööstuse majanduslikke eeliseid. Neid propageerisid eriti keskerakondade majandusteoreetikud. Nii kirjutas 1928. aastal K. Kornel, et ei ole põhjust olla vaimustatud ainult suurtööstusest. «Väike- ja kesktööstus ei ole võistluses suurtööstusega mitte langenud. Otse ümberpöörduvalt, ta on kasvanud.»²⁰⁶ Väiketööstus soodustavat sotsiaalse rahu kindlustamist, võimaldavat paremini arvestada siseturu nõudeid jne. Säärased seisukohad olid ilmselt reaktioonilised.

Üheks järjekindlaks suurtööstuse kaitsjaks oli kahekümnendate aastate keskpaiku N. Köstner, kes asus seisukohal, et ei ole otsarbekohane püüda siseturgu varustada kodumaise tööstuse toodanguga, vaid tuleks anda vaba tegevusväli rahvusvahelisele tööjaotusele. «Meie arvates,» kirjutas ta «Eesti Majanduses» 1924. a., «ei ole ka tarviski iseäralist rõhku panna selle peale, et siseturg meie oma tööstussaadustega täielikult varustatud saaks. Niisuguse poliitikaga looksime siia ainult hulga väikesi kiratsevaid ettevõtteid, mis kallilt produtseeriksid ja millel hinge sees suudetaks hoida ainult kõrge tollikaitse varai... Valmistuse peale siseturu jaoks tuleb rõhku panna, kuid Eesti suurtööstuse peaaülesandeks jääb eksport.»²⁰⁷ Selleks, et edukalt töötada, on vaja mitte nomenklatuuri laiendada, vaid spetsialiseeruda. «Nüüdsel ajal võib vabrik ainult siis produktiivselt töötada, kui tal on oma spetsialiteet, mida ta hulgaliselt valmistab. Teha täna õmblusmasinaid ja homme ehitada soomuslaevu ühes ja samas vabrikus on küll tehniliselt mõeldav, kuid majandusliselt võimata.»²⁰⁸

Selline kontseptsioon kajastas objektiivselt imperialistlike suurriikide monopolistlike ringkondade huvisid. Teatavasti kuulus valitsev positsioon Eesti eksporttööstuses väliskapitalile. Ettepanek — arendada peamiselt ekspordiks töötavat tööstust ja spetsialiseeruda kitsale nomenklatuurile tooraine ja poolfabrikaatide

²⁰⁶ «Postimees» nr. 198, 24. juulist 1928.

²⁰⁷ «Eesti Majandus» nr. 13, 1924, lk. 226—227.

²⁰⁸ Sealsamas, lk. 226.

tootmises — tähendas tegelikult tööstuse jätmist väliskapitali mõjusfääri. Eesti siseturg oleks selliselt jäänud suurriikide monopolide varustada. Olukorras, kus «Lääne orientatsioon» oli aktsepteeritud, teist võimalust praktiliselt ei olnudki.

Maakodanluse ringkondades võttis võimust seisukoht, et tööstust ei ole Eestis üldse vaja arendada. Kohalikku turgu varustava tööstuse loomist hinnati kui «vildakat patriotismi», mis takistavat õiget majanduslikku arenemist. Selle asemel pidi eesmärgiks olema — toota rohkem põllumajandussaadusi, jättes tööstussaadustega varustamise «vanade tööstusmaade» mureks. Välismaa «tööstussaaduste sisseveo takistamise läbi luuakse kunstlik seisukord, mis rahva linnadesse koondab ja tööstusalal tegevusse paneb, kuna ometi seesuguseid tööstussaadusi palju odavamalt ja paremini võivad valmistada vanad tööstusmaad ja ühtlasi sellega omale võimalusi luua suuremaks põllumajandussaaduste ostmiseks.»²⁰⁹

Süsteemaatiliselt selle suuna eest välja astudes kirjutas «Kaja» juba 20-ndate aastate algul nende tööstusharude arendamise vastu, mille saadusi võis välismaalt odavamalt osta. Ei olevat vaja valmistada tollikaitse alla kuuluvaid kalleid saadusi, ka põllutööriistu mitte, vaid seda, mis vajalik, veetagu sisse välismaalt.²¹⁰ «Kaja» lähtus siin muidugi jõuka taluperemehe huvidest, kellele antud momendil oli kasulik saada odavaid tööstuskaupu ja põllutööriistu.

Soovitades spetsialiseeruda väheste poolfabrikaatide tootmisele, propageeriti tegelikult Eesti täielikku majanduslikku alistamist imperialistlikele suurriikidele. Selles programmis kajastus poliitika, mida kodanlus Eestis praktiliselt teostama asus.

30-ndail aastail viis see poliitika olukorrani, kus Eesti oli sunnitud müüma põllumajandussaadusi suurriikide poolt dikteeritud hindadega, kuid ostma mitte neid kaupu, mida rahvamajandus vajas, vaid seda, mille ostmist imperialistlik suurriik kliiringu süsteemi alusel nõudis.

Kodanliku Eesti tööstusele oli iseloomulik kapitali kontsentratsiooni ja monopolistlike koondiste tekkimise tendents. Need nähtused on kapitalistlikus ühiskonnas tüüpilised. Mitmed Eesti kodanlikud majandusteadlased asusid järjekindlalt monopolide kaitsmise positsioonile.

Kapitali kontsentratsioon on ühiskonna progressi alus, kirjutas prof. E. Berendts. Käsitledes kapitali kontsentratsiooni ajaloolisest aspektist kirjutas ta: «Ja kus oleksime meie praegu, kui seda kapitaalide kontsentreerimist ei oleks olnud? Kas oleks meil olemas raudteid, suuri aurikühisusi, Atlandi kaableid? Kas oleks meil suuri krediitasutusi, kinnitusseltse? Muidugi mitte! Meie seisak-sime veel endi ürgesivanemate tasapinnal.»²¹¹ Selles kontseptsioo-

²⁰⁹ «Eesti Majandus» nr. 5, 1926, lk. 188.

²¹⁰ «Kaja» nr. 102, 8. maist 1921.

²¹¹ «Eesti Majandus» nr. 40, 1924, lk. 726.

nis oli õigesti esile toodud kapitali kontsentratsiooni soodustav mõju tootlike jõudude arengule. Samast tehti aga edasine järeldus, et kõige eesrindlikumaks majandusvormiks on monopolid — sündikaadid ja trustid. «Viimasel ajal,» märgitakse «Eesti Majanduse» järgmises numbris, «on väljamaa tehaste praktikas märgata tendentsi sündikaatide ja trustide poole. Majandusliselt peaks see olema väga arusaadavaks nähtuseks, sest kriisid hävitavad nõrgemat osa tööstusest, püsima jääda võivad ainult suured ettevõtted suurte kapitaalidega, sissetöötatud tegevusega ja organiseeritud turuga.»²¹²

On huvitav, et neis «Eesti Majanduse» artiklites ilmneb püüe ühendada monopolide kaitsmist konkurentsi printsiibi kaitsmisega. Vaba konkurentsi ülistamine moodustas teatavasti XX sajandi 30-ndate aastateni kapitalismi apologetika ühe peatelgedest. Isegi kapitalismi jõudmisel monopolistlikku staadiumi püüdsid paljud kodanlikud majandusteadlased eitada monopolide olemasolu või käsitlesid neid kui mingit erandnähtust. Järk-järgult läks kodanlus üle otsesele monopolide apoloogia, millega ka tänapäeval seotakse konkurentsi põhimõtet.

Kodanlikud eesti majandusteadlased kirjutasid siiski võrdlemisi vähe monopolidest. Kui aga kirjutati, siis oli valitsevaks monopolide idealiseerimise tendents. Püüti tõestada, et monopol ei too kaasa hindade tõusu, vaid, vastupidi, soodustab nende langetamist, sest ta likvideerivat «kõlvatu konkurentsi» ja vähendavat üksikettevõtete riisikot. Käsitledes sündikaadi «Eesti Paber» loomist, märgiti «Eesti Majanduse» toimetuse kommentaaris: «Ei või ju salata, et müügi koondamine, ning selle läbi tellimiste õiglane jaotamine üksikute ettevõtete vahel, tervendavalt tööstuse peale mõjub ning haiglased konkurentsi nähtused kõrvaldab.»²¹³

Sellise käsitlusega püüti kapitalistlikule majandusele tüüpilisi jooni kujutada erandlike kõrvalekaldumistena, «haiglaste nähtustena». Selle kontseptsiooni kohaselt olid monopolid kapitalismi pahede kõrvaldajad, mitte aga vastuolude äärmise teravuseni viijad: «Uuemad uurimised väljamaal on näidanud, et kriisi suuremaks põhjuseks, nii tööstuse kui ärielu alal, on liig suur ettevõtete arv, ja sellest tingitud omavaheline surmav võistlus ning liig palju kaupade valmistamine.» Et «ära hoida tervete tööstusharude vaeseksjäämist ja hukkumist, tuleb rahvusvaheliselt ühineda selleks, et vähendada produktsiooni tõelise nõudmise normideni. Produktsiooni vähendamine on tehniliselt mõeldav ainult teatud hulga ettevõtete täielise sulgemise abil, et teised tehased seda suurema koorma all tegutseda võiks.

²¹² «Eesti Majandus» nr. 41, 1924, lk. 740.

²¹³ «Eesti Majandus» nr. 7, 1925, lk. 9.

Sellega on võimalik odavamalt kaupu turule saata ja sealjuures siiski tarvilist kasu saada.»²¹⁴

Siin esines juba avalik monopolide aploogia ja seda äärmiselt reaktioonilisel kujul. Tootmise piiramist, s. o. loobumist tootlike jõudude arendamisest, ja teisi monopolide võimutsemisega kaasas käivaid nähtusi õigustati kui «loomulikke» nähtusi. Usna pea peale pööratult iseloomustati monopolide loomist kui progressi ja toodangu hinna alandamise tagatist.

Mõningal määral astusid monopolide vastu välja kesk- ja väikekodanluse ideoloogid. Väikeettevõtjad tundsid endil teravalt monopolide survet. Monopolide võimutsemine laostas väikeettevõtjaid. Siit oli tingitud mõningane monopolide kriitika, mida arendasid näiteks keskerakondlik «Postimees» ja siia leeri kuuluvad majandusmehed. Astudes välja keskmiste ja väikeettevõtjate huvide eest, kirjutas «Postimees» monopolistliku kapitali kiskjalikest võtetest väikeettevõtjate mahasurumisel: takistusi tooraine saamisel, hinnapoliitikat, mis mõjus hävitavalt väiketootjale, riigivalitsuse ja monopolide koostööd.²¹⁵ Neist negatiivsetest nähtustest ülesaamiseks soovitati aga täiesti küündimatuid vahendeid. Levitati illusiooni, et seadusandluse ja kontrolliga on võimalik monopolide «kuritarvitusi» piirata. Väljendati arvamust, et «õige» majanduspoliitikaga on võimalik taastada vaba konkurents, mis piiraks monopolide võimutsemist.²¹⁶

Kõik need väiketootja seisukohalt avaldatavad monopolide ohjeldamise projektid olid naiivsed, utopilised ja oma olemuselt reaktioonilised. Nende eesmärgiks oli monopolistliku kapitali võimutsemise kõrvaldamine kapitalistliku tootmisviisi säilimisel ja «vaba kapitalismi» juurde tagasi pöördudes.

«Postimehe» väljaastumistes monopolide vastu väljendus illusoorne lootus, nagu oleks võimalik selline kapitalism, mis on rajatud konkurentsile, kuid milles puuduvad monopolid, kartellid ja trustid. Kodanliku Eesti ja kogu kapitalistliku ühiskonna praktika näitab, kui ebareaalsed on sellised illusioonid.

Esimesel pilgul võib jääda mulje, nagu langeks rahvaerakondlike majandusmeeste monopolidevastased seisukohad ühte väikekodanliku monopolide kriitikaga. Tegelikult polnud see nii. Väikekodanluse ideoloogid seovad monopolide kriitika konkreetsete monopolistlike koondiste vastaste abinõude programmiga, mis monopolide võimutsemist tõepoolest piiravad. Rahvaerakondlikel majandusteadlastel ja teoreetikuil selline programm puudus. Monopolide laialisaatmist ja kontrolli nende tegevuse üle nad ei pooldanud. Monopolide piiramiseks soovitas «Postimees» stimuleerida konkurentsi ettevõtete vahel. Niiviisi levitati põhjendamatult

²¹⁴ «Päevaleht» 21. veebruarist 1921.

²¹⁵ «Postimees» nr. 242, 19. oktoobrist 1921.

²¹⁶ «Postimees» nr. 313, 19. novembrist 1936.

kujutlust, nagu oleks võimalik monopolide tegevust paralüseerida ja muuta nad kahjututeks organisatsioonideks. Tegelikult aga rajabki vaba konkurents teed monopolidele.

Astudes välja «kuulmata kasu», liigkasuvõtmise, marodeerimise vastu, ei arvustanud «Postimees» lisaväärtuse omastamise printsiipi ennast. «Õiglane» kasu olevat lubatud ja endastmõistetav. J. Tõnisson kirjutas: «Ärilise tegevuse õiglaseks tasuks on kasu, mis ärimees harilikudes oludes vabal võistlusel saab.»²¹⁷ Järelikult olid keskerakonna majandusmehed seisukohal, et mõdukas kasu on lubatud ja õiglane, nagu on «õiglane ja loomulik» ka tööliste ekspluateerimine.

Monopolide vaoshoidmist pidi keskerakondlike teoreetikute arvates võimaldama ühistegevus. Ühistegelik liikumine tõkestavat kapitali koondumise «kitsaarvulise ettevõtjate kogu kätte»²¹⁸, järelikult monopoli tekkimise. Kuid samas toonitati, et ühistegevus kuuluvat eramajanduse sektorisse ja tal on samasugune iseloom nagu aktsiaseltsidel ja kartellidel. Rõhutati, et ühistegelike organisatsioonide majandusliku tegutsemise eesmärgiks on kasum.²¹⁹ Nii avaldus järjekordselt selle leeri majandusmeeste taotlus oma meestele — seekord ühistegevuse sildi all — kasumi saamise võimaluste loomine. Keskerakondade majandusteoreetikute kirjutistes kajastub kõikjal keskkodanluse soov jõuda ise monopolisti seisundisse, mitte aga püüe pidurdada monopolide tekkimist.

On muidugi arusaadav, et kodanluse ideoloogid kaitsesid eromandit, eraettevõtlikkust ja eraalgatust. Kuid neiski küsimustes on kodanlikus ühiskonnas võimalikud demokraatlikud seisukohad, milleks võib teatud tingimustel pidada riigikapitalismi elemente. Kodanlikus Eestis olid 20-ndail aastail eriti Põllumeestekogud, suurtöösturite ringkonnad ja mitmed majandusteadlased (N. Köstner jt.) resoluutsed riigiettevõtete vastased.

Mõnevõrra erinev seisukoht neis küsimustes tundub esialgsel vaatlusel olevat Rahvaerakonnal, kelle teoreetikud kaitsesid näiteks 1921. a. põlevkivitööstuse säilitamist riigi ettevõttena ega pidanud õigeks selle andmist kontsessioonina väliskapitalistidele. Kui riik annab oma parima ja suurima kaevanduse koos tööriistade ja inventariga välismaa ettevõttele, siis luuakse sellega viimasele monopoli seisund, kirjutas «Postimees». Lõpetades oma tööstuse, lõpetab ta võistluse, sest oma erakapital on liiga väike, et võistelda väliskapitaliga.²²⁰

Selle seisukoha mõistmiseks tuleb silmas pidada, et õlikontsessiooni küsimuses arvestas Rahvaerakond oma valijaid, kelleks olid suures osas väike- ja keskettevõtete omanikud. Õlitööstuse minekul välismaiste monopolistide kätte võis eeldada õli hinna

²¹⁷ «Postimees» nr. 71, 2. aprillist 1921.

²¹⁸ «Postimees» nr. 124, 28. maist 1933.

²¹⁹ «Postimees» nr. 176, 4. juulist 1936.

²²⁰ «Postimees» nr. 188, 22. augustist 1921.

tõusu, mis muidugi riivas valusalt õli tarvivat väikeettevõtjat. Seda rõhutaski J. Tõnisson, kirjutades: «Võime näidata arvudega, et meie oma õli tarvitajale palju kallimalt kätte tuleb, kui riik ei ole hinda reguleerimas.»²²¹ Järelikult pidi riigivõim reguleerima majanduselu kesk- ja väikeettevõtjate, s. o. rahvaerakonna valijate huvides.

Rahvaerakondlikul valitsusel oli 20-ndail aastail kavatsus ka väliskaubandust ärilise ettevõttena riigi käes hoida. Väliskaubanduse organisatsioon («Eesti riigi kaubatalitus») pidi hakkama tegutsema riikliku ettevõttena, hiljem pidi sellega liituma erakapital 49% ulatuses. 20-ndate aastate algul loodeti sel teel etendada Venemaa ja Lääne-Euroopa kaubavahetuses vahendaja osa.

Riikliku ja erakapitali segaettevõtteid peeti vajalikuks luua ka laevanduse alal. Riik pidi neis olema peaosanikuks, aktsionärideks oleksid võinud olla kõik soovijad «suurkapitalistidest kuni laevateenijateni».²²² Nendes projektides arendas J. Tõnisson reaktsioonilisi «rahvakapitalismi» teooriatele lähedasi mõtteid. «Laevateenijate» osavõtt laevanduse aktsiaseltsist ei suuda kaotada kapitalismi ekspluataatorlikku olemust. Üksikute aktsiate omanikud ei saavuta otsustamise õigust aktsiaseltsi tegevuses.

«Rahvakapitalismi», «rahva aktsiate» propageerimine on ulatuslik võte neoliberalismi teoorias, kaasa arvatud ka tänapäeval. 20-ndail aastail levis see seisukoht Ameerika Ühendriikides ning oli ilmselt suunatud tööliste klassivõitluse vastu. Väideti, et ettevõtete aktsiaid omavad kapitalistid ja töölised ei ole «tänapäeval» enam vaenulikud jõud, vaid on partneriteks ühtses tootmisprotsessis ja ettevõtte juhtimisel. Niisuguse propagandaga ja illusoorse lubadusega, et iga tööline võib paari aktsia omandamise kaudu saada kapitalistiks, loodeti uinutada tööliste klassiteadvust. Eesti Rahvaerakonna leeris lisandus taoliste seisukohtadele ka «rahvusühtsuse» propaganda.

Nagu eespool märgitud, võib riigikapitalismi elementide arendamist kodanlikus riigis pidada suhteliselt progressiivseks, kui see lähtub tõelisest püüdest takistada monopolide võimutsemist ja kaitsta riigi majanduslikku sõltumatust. Eesti Keskerakonna poliitikas selline progressiivne tendents puudus. J. Tõnisson ise toetas innukalt välislaenude tegemist. Pealegi oli Keskerakonna poliitikas ja tema ideoloogide kirjutistes riigiettevõtete kaitsmine seotud järjekindla pealetungiga tööliklassile ja reaktsioonilise sotsiaalpoliitika õigustamisega.

Kodanluse tööstuspoliitika omandas pärast 1934.—1936. aastat mitmeid erijooni. Tol ajal hakati uuesti innukamalt propageerima tööstuse arendamist ja laiendamist. Ka teoreetilistes töodes ja juhtivate majandustegelaste esinemistes hakkasid

²²¹ «Postimees» nr. 204, 9. septembrist 1921.

²²² «Postimees» nr. 4, 7. jaanuarist 1921.

kõlama uued noodid. 1936. a. ütles majandusminister K. Selter: «Meie seisame keset murrangut majanduselus, millest tööstus peab tõusma võrdseks alussambaks rahvamajanduses põllumajanduse kõrval.»²²³ Kodanlikud autorid on ise seda perioodi nimetanud industrialiseerimise perioodiks. Selline iseloomustus on liialdatud. On tõsi, et viimastel aastatel enne Teist maailmasõda suurenes teatud määral tööstusettevõtete arv ja tööstustoodang. Kuid tööstuse põhifondide osas ei jõutud isegi Esimese maailmasõja eelsele tasemele.²²⁴ Mingist «märkimisväärsest tõusust» ei saa selgi perioodil rääkida. Tööstuse teatud tõus ei olnud kohaliku iseloomuga, vaid oli tingitud sõjakonjunktuuri kujunemisest. Sõjaks ettevalmistuv hitlerlik Saksamaa vajas mitmesuguseid saadusi ja ostis neid muu hulgas ka Eestist. «Üheks tööstustegevuse tõusu põhjustajaks 1934. a. oli eksportvõimaluste laienemine,» kirjutati Eesti Panga aastaraamatus.²²⁵

Koos tööstuse osatähtsuse tõusuga hakkasid majandusteadlased tööstusprobleemide käsitlemisele suuremat tähelepanu pöörama. On iseloomulik, et nüüd said võimalikuks seisukohad, milles väideti, et «kõik lisaväärtused elatustaseme tõstmiseks luuakse rahvamajanduses harilikult tööstuse poolt», kuna põllumajandus andvat ainult kõige hädavajalikuma elamiseks.²²⁶ Taolised tööstust kaitsvad «teooriad» olid mõeldud selleks, et õigustada monopolidele antavaid soodustusi ja toetusi.

Tööstuse arendamise projektid 30-ndail aastail olid tavaliselt seotud monopolistliku riigikapitalismiga ja majanduse «reguleerimisega» ning püüdsid teoreetiliselt õigustada majanduselu fašiseerimist.

Kaubanduspoliitika s lähtus eesti kodanlus oma konkreetsetest majanduslikest huvidest, mis olid kodanluse eri kihtidel erinevad.

Kodanliku diktatuuri esimestel aastatel reguleeriti väliskaubandust välja- ja sisseveolubade — litsentsidega. Neil aastatel oli esiplaanil küsimus litsentside süsteemi kaotamisest, mida pooldas kodanluse valdav osa, lootes vabast sisse- ja väljaveost suuri kasumeid saada. Litsentside süsteemi asemel kehtestati 20-ndail aastail tollid, mille suhtes kodanluse eri kihtidel kujunes erinevaid seisukohti.

20-ndate aastate algul võimul olnud väikekodanlik Tööerakonna valitsus kehtestas suhteliselt kõrged tarbainete sisseveotollid. See tõstis saaduste hindu, mille all kannatas väikese sissetulekuga

²²³ «Päevaleht» nr. 47, 1. maist 1936.

²²⁴ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tallinn, 1958, lk. 40.

²²⁵ Eesti majandus 1934. a. Eesti Panga aastaraamat. Tallinn, 1935, lk. 29.

²²⁶ A. Grönberg, Majanduslik rahvuslus. «Eesti Üliõpilaste Seltsi Album XI». Tartu, 1940, lk. 163.

palgatööline. Teiselt poolt soodustasid kõrged kaitsetollid kodumaise väike- ja kesktööstuse tekkimist.

Vabakaubanduse printsiipe kaitses järjekindlalt N. Kõstner, kes lähtus eeldusest, et Eesti rahvamajanduse alus on põllumajandus, mida tulevat ka tollipoliitikas eelkõige arvesse võtta. Kõstner oli seisukohal, et tööstus põhiliselt kaitsetolle ei vaja. Välisturule töötavate suurtööstuse ettevõtete kaitsmine tollidega võivad olla «soovitav ainult suure ilmariigi piirides. Kaitsetolli piirides olles võivad nad hindu siseturul, kui see küllalt suur on, kõrgel hoida, ja oma ülejääkisid dumping süsteemil välismaail realiseerida, et täie hooga produtseerida ja sellega produktsiooni kulusid madalal hoida»²²⁷. Et aga Eesti siseturg on liiga väike, ei saavat sellist poliitikat ajada. Siin ei saa katta välisturul saadud kahjusid siseturu kõrgete hindade arvel. Selle tõttu ei peaks suurettevõtetele olema mingit huvi kaitsetollide suhtes ja «nende püüd peaks olema kaitsetollisid üldse vähendada, mis elukallidust vähendaks ja odavamalt produtseerida lubaks»²²⁸. Tsaari-Venemaalt päritud suurettevõteteil (metalli- ja puuvillatööstus) ei ole Kõstneri arvates võimalik niikuinii elu sees hoida, ka selliste vahenditega mitte, nagu kaitsetollid ja riigi abirahad.

Kaitsetollidest olevat kõigepealt huvitatud siseturgu varustavad väike- ja kesktööstuse ettevõtted. Selliste ettevõtete kaitsmine toovad aga vahetult kahju Eesti rahvamajanduse alusele — põllumajandusele —, sest neis ettevõtetes on tööviljakus madal, toorainet kasutatakse ebaratsionaalselt jne. «Kui näit., Tallinnasse «keemiateshas» asub,» kirjutab Kõstner, «mis kõrgete tollide kaitse sellega tegemist hakkab tegema, et väljamaalt sissetoodud essentsid Eesti piiritusega segada ja siis «oma» lõhnaõlisid turule saadab, mis oma alaväärtusluse pärast peaaesjalikult maal tarvitajaid leiavad, siis kaotab sellelābi Eesti põllumajandus mitmes suhtes. Esiteks kaotab ta töölised, kes maal põllutöös võib olla sigivamalt oleks töötanud, kui uues vabrikus, teiseks kaotab ta kui lõhnaõlide tarvitaja kõrgete hindade kaudu. Põllumajanduse produktiviteet langeb ja ühtlasi läheb produktsioon kallimaks.»²²⁹

Seega asus Kõstner seisukohal, et püüda kõike valmistada kodus on majanduslikult põhjendamata, sunnib tarvitajale peale halba kaupa ja tõstab ühtlasi elukallidust. Seda seisukohta propageeris järjekindlalt ka N. Kõstneri toimetatav ajakiri «Eesti Majandus». Kui mõningates artiklites tehtigi siin järeleandmisi «mõõdukate» kaitsetollide pooldajatele, siis oli see erandiks.

Kohaliku tööstuse kaitsmisega kõrgete tollidega, kirjutab «Eesti Majandus» 1924. a., «võime meie küll luua väikesi ettevõtteid

²²⁷ [N. Kõstner], Mõned teesised ja ääremärkused meie tollipoliitika suhtes. «Eesti Majandus» nr. 12, 1923, lk. 179.

²²⁸ Sealsamas.

²²⁹ «Eesti Majandus» nr. 12, 1923, lk. 180.

kõiksugu kribu-krabu valmistamiseks sisemaal, kuid ühtlasi raiume elukalliduse tõstmisega seda oksa maha, mille peale meie elujõulised suurettevõtted toetuvad. Meie tõstame nende produktsiooni kulusid ja teeme raskemaks nende võistlust väliturul.»²³⁰

Selle kontseptsiooni üsna realistlikuks tuumaks oli mõte, et imperialismisüsteemi kuuludes ei saa väikene Eesti võistelda suurriikidega tööstussaaduste tootmisel, vaid võib eksisteerida ainult poolfabrikaate ja põllumajandussaadusi tootes. Sealjuures ei kaalunud selle kontseptsiooni autorid üldse võimalust, et suurtööstus võiks orienteeruda Nõukogude Liidu turule.

Vabamajanduslik tollipoliitika vastas Eesti eksporttööstuse huvidele. Viimane oli kodanlikus Eestis esijoones välismaalaste käes ja tootis välismaa jaoks poolfabrikaate. Siseturul omandasid need ettevõtted monopoolse seisundi ka ilma kõrge kaitsetollita. Suurettevõtjate huvides oli aga hoida madalal tasemel sisseveetavate tarbekaupade hindu, sest see võimaldas alla suruda tööliste palku ning püsida konkurentsivõimelisena rahvusvahelisel turul. Järelikult kaitses «Eesti Majandus» oma tollipoliitika seisukohtadega objektiivselt rahvusvahelise monopolistliku kapitali huvisid.

Peamiselt kohalikule turule töötavate ettevõtete (eelkõige väike- ja kesktööstuse) taga seisvad ringkonnad püüdsid igati tõestada tööstuse tollikaitse vajadust. Kaitsetollid pidid olema abinõuks, mis looksid võimaluse siseturu kas või osalisekski säilitamiseks kohalikule suhteliselt nõrgalt organiseeritud tööstusele, ja kindlustama neile ettevõtetele kõrgema kasumi.

Tööstuse kaitsetollidesse suhtusid eitavalt maakodanluse ideoloogid. Nad väitsid järjekindlalt, et tööstus elavat põllumeeste kulul, kuna maaelanikud «on kõige suuremad kaubatarvitajad ja peavad kaitsetollid kinni maksma, mis tööstuse kaitseks maksma pandud»²³¹.

Samal ajal soovis aga maakodanlus teostada tollikaitset põllumajandusele. Juba 20-ndate aastate keskpaiku tõstis maakodanlus üles küsimuse teravilja sisseveo kitsendamisest tollide kõrgendamise abil, väites, et on vaja kaitsta kohalikke teraviljakasvatajaid odava välismaise vilja eest. Vilja sisseveotollide tõstmine võimaldaks taluperemeestel tõsta põllumajandussaaduste hindu siseturul ja osta siis «õiglasel alusel» tööstuskaupu.

Nende seisukohtade vastu astus välja N. Kõstner, kes näitas arvude najal, et osa sisseveetavast viljast on läinud maale loomatoiduks. Seega teraviljale sisseveotolli määramise puhul maksab tolli ka maamees, kes tarvitab sisseveetavat vilja. «See tõstab ka produktide valmistamiskulusid ja tõmbab kriipsu läbi sellest Daani ideaalist, mille poole meie püüame — loomatoitu sisse

²³⁰ «Eesti Majandus» nr. 27, 1924, lk. 500.

²³¹ III Riigikogu protokollid, V istungjärg, 1928. a., vg. 164.

vedada ja karjasaaduseid välja.»²³² Pidades teravilja sissevedu normaalseks nähtuseks Eesti põllumajanduse spetsialiseerumise seisukohalt, märgitakse artiklis: «Mitte kõrgete viljahindade poliitikat ei pea meie ajama, vaid peame kõik tegema, et viljahinnad võimalikult madalad oleks, sest vilja suhtes oleneme meie välis-trust.»²³³

N. Köstner väitis edasi, et püüe tõsta tollide abil põllumajandussaaduste hindasid nende vastavusseviimiseks tootmiskuludega ei saa anda positiivset tulemust. «Tootmiskulud on ärilises ettevõttes sisemise kalkulatsiooni asi... Hind, millega ettevõtte oma saadusi turul müütab, ei ole tuletatud mitte tootmiskuludest, vaid tekib turu tingimustest — nõudmise ja pakkumise vahekorra-st... Kellelgi ei tule mõttesegi sellepärast mõne kauba eest rohkem hinda maksma hakata, kui see teatud ettevõttel kallis maksma on läinud.»²³⁴ Kui tööstuses olevat võimalik mõningal määral hindu reguleerida pakkumise vähendamise abil monopoolsete organisatsioonide tegevuse tulemusena, siis põllumajanduses seda teha ei saavat.

N. Köstner kaitses siingi järjekindlalt ekspordiks töötavate ettevõtete huvisid. Eelnevale teoreetilisele arutlusele lisas ta argumendi, et leivahindade tõus, mis järgneb sisseveetava teravilja tolli tõstmisele, tõstab elukallidust, sunnib tööstureid tõstma tööliste palka ja on kahjulik tööstuse konkurentsivõimele välisurul.

Olgu märgitud, et tsiteeritud N. Köstneri mõtteavaldus sisaldab teoreetiliselt ebaõige lähteotsiooni. Lugeses kauba hinna sõltuvaks ainult nõudmise ja pakkumise vahekorra-st turul, eitas Köstner tootmishinna, rääkimata selle algkuju — väärtuse — osa hindade kujunemisel. On õige, et see turuhindasid ei mõjuta, kui «teatud ettevõttel» individuaalne tootmishind on kõrgem antud haru keskmisest. Kuid ometi ei ole õige käsitleda kogu kodanliku Eesti põllumajandust üksikettevõttena. Samuti on ebaõige väide, nagu ei oleks põllumajanduses võimalik hindade reguleerimine monopoolsete organisatsioonide poolt.

*

Eelneva alusel võime öelda, et majanduspoliitika probleeme käsitlevad kodanlikud autorid väljendasid eesti kodanluse eri kih-tide konkreetseid majanduslikke huvisid ja õigustasid kodanluse mitmesuguste gruppide omakasupüüdlikke taotlusi. Neile kõigile oli ühine nõustumine tegelikult võidulepääsenud reaktsioonilise majandusliku arengu tendentsiga, nimelt Eesti majanduselu allu-tamisega väliskapitalile ja Eesti muutmisega imperialistlike riikide agraarripatsiks.

²³² N. Köstner, Teravilja toodang ja tarvitus. «Eesti Majandus» nr. 40, 1925, lk. 647.

²³³ Sealsamas.

²³⁴ «Päevaleht» nr. 236, 31. augustist 1927.

Kodanluse ideoloogid ei saanud 1920.—1940. aastal piirduda ainuüksi demagoogiaga klassivastuolude puudumisest ning teoreetiliste arutlustega tööliste ja kapitalistide huvide ühtsusest, sest tegelikkus kummutas igal sammul sellised väited. Kapitalistliku ühiskonna vastuolud avaldusid majanduslikult nõrgas, rahvusvahelisest monopolistlikust kapitalist ja suurtest imperialistlikest riikidest sõltuvas väikeriigis eriti teravalt. Veeretasiid ju rahvusvahelised monopolid kriiside ja depressioonide ajal oma raskused võimalikult suures ulatuses sõltuvatele riikidele. Eesti kodanlus ei loobunud muidugi kasumitest, vaid rõhus rängalt proletariaati. Kodanlik Eesti oli üks kõige madalama elustandardiga ja kõige madalamate tööliste palkadega maid Euroopas.²³⁵ Kodanluse ideoloogid püüdsid sellises olukorras avalikult õigustada kodanluse sotsiaalpoliitika ühte põhitendentsi ja nimelt tööliklassile teostatavat pealetungi. Esikohal oli selles võitlus tööliste palkade alandamise eest. Siin oli kodanluse ideoloogidele teoreetiliseks lähtekohaks väide, et Eestis olevat kapitali kasud madalad, kapital olevat aga õigustatud kasu saama ja seepärast tulevat vähendada kulusid, s. o. tööliste palka.

Kodanlikud majandusmehed deklareerisid, et mõned ettevõtted töötavat pidevalt kahjumiga. Niiviisi püüti lugejatele sisendada mõtet, et kapitalistide olukord Eestis olevat raskem kui proletariaadil, kes saab «kindlat palka».

Kõige üksmeelsemalt rääkis kodanlus kapitali mahutamise mittetasuvusest põllumajanduses.

Taluomanik ja tema perekonnaliikmed, kirjutas N. Kõstner, olevat pidanud «kõikides Eesti talundites madalama päevapalgaga leppima kui ta oma teenijatele maksis, ning suurtaalundites oli ettevõtja tasu tööpäeva eest vaevalt üks viiendik harilikust ajateenija palgast.»²³⁶ Sellist absurdset väidet «tõestati» meelevaldse arvudega žongleerimise teel. Numbrid näitavad, et sulased ekspluateerivat peremehti, kuna viimased saavat «palka» sulasest vähem! Vastavad «numbrid» saadi paberil puhastulust kapitali protsendi (7%) ja palgalise töötasu mahaarvamiseiga, kusjuures jäaki käsitleti kui peremehe palka. Puhastulu summat vähendati sihilikult ka sellega, et põhivahendite amortisatsiooniprotsent arvestati väga kõrgena. Esines juhtumeid, kus avansseeritud kapital fikseeriti tegelikult suuremana, mis vähendas paberil kasumi summat.

²³⁵ Vt. H. Allik, Võrdlusi tööstustööliste elatustasemest Eestis. Tallinn, 1957; S. Ahelik, Arstiabist ja sotsiaalkindlustusest kodanlikus Eestis. Tallinn, 1964.

²³⁶ N. Kõstner, Töö tasuvusest Eesti põllumajanduses. «Päevaleht» nr. 230, 25. augustist 1927.

Nii saadigi tulemused, mis pidid tõestama, et peremehe «palk» on väiksem kui sulase oma.

Sel teel õigustati põllutöölise palkade vähendamist.

Avalikud tööliste vastased väljaastumised olid eelkõige iseloomustavad Põllumeestekogude tegelastele ja nende ajalehele «Kaja». Siin ei püütudki enamasti varjata ekspluateerimise süvendamise taotlust, vaid öeldi otse välja, et kodanlus on riigi peremees ja «kel vägi, sel võim». 1921. a. nõudis «Kaja» põllutöölise palga viivitamatut kärpimist, sest see olevat jäänud sõjaeelsele tasemele, tööstustöölise palgad olevat aga tugevasti langenud. «Kõrged» palgad põllumajanduses polevat millegagi põhjendatud.²³⁷

Palga alammäära seaduse arutamisel III riigikogus väitis Põllumeestekogude üks tegelastest P. Järve, et põllumees ei saa saaduste eest sellist hinda, «mis nende produtseerimise kulud kinni kataks».²³⁸ Järelikult ei ole mõeldav sulaste olukorra parandamine. sest see laostaks peremehed. Selle asemel tuleks sulaste palgad viia senisest tasemest allapoole.

30-ndate aastate algul toimunud palkade vähendamise kiitis avalikult heaks Põllumeestekogude tegelane ja K. Pätsi diktatuuri propagandajuht H. Oiderman, kes oli otse vaimustatud asjaolust, et eramajanduse süsteem võimaldas kriisiraskused veeretada tööliste õlgadele, kärpides nende palka.²³⁹

Irvitamiseks tööliste üle võib pidada tuntud kulakliku tegelase K. Tonkmani sõnavõttu elatusmiinimumi suuruse arutamisel riigikogus: milleteks juukselõikuse ja habemeajamise kulud elatusmiinimumis. «Kas see peremehe asi on, kas sulasel habe on või mitte. Tuleb ette ka niisuguseid sulaseid, kes üldse elus kordagi habet ei aja, ja ka neid, kellel üldse habe ei kasvagi, aga peremees peab habemeajamise eest palka maksma.»

Tööliste palkade vähendamise õigustamise kõrval arendasid kodanluse ideoloogid rünnakut 8-tunnisele tööpäevale, mis oli kehtestatud Oktoobrirevolutsiooni ajal ja mida kodanlus otsekohe ei julgenud tühistada.

Eelkõige hakkasid selle vastu välja astuma jällegi maakodanluse ideoloogid, kes väitsid, et põllumajanduses ei saavat nõuda 8-tunnist tööpäeva. Põllumajandust ei saavat vaadelda kui «tööstust», sest siin valitsevat hoopis isesugune olukord.²⁴⁰ Põllumajanduses ei olevat üldse kapitalistlikke suhteid, vaid seal valitsevat patriarhaalne majapidamine, sest ka peremees ise töötavat koos sulasega. Seepärast ei olevat õigustatud maatöölise ametiühingu nõudmised kehtestada 8-tunnine tööpäev.²⁴¹

²³⁷ Põllutöölise palgaseadus. «Kaja» nr. 62, 18. märtsist 1921.

²³⁸ III Riigikogu protokollid, IV istungjärg, 1927. a., vg. 192.

²³⁹ «Kaja» nr. 1, 2. jaanuarist 1933.

²⁴⁰ «Kaja» nr. 62, 18. märtsist 1921.

²⁴¹ «Kaja» nr. 17, 22. jaanuarist 1921.

Väga iseloomustavad on ajalehes «Postimees» avaldatud kirjutised 8-tunnise tööpäeva vastu. Ajaleht kirjutab, et Eestis olevat tööliste tööviljakus madal ja seepärast peaks «kauem töötama». Soovitavaks peeti 60-tunnist töönädalat.²⁴²

1924. a. esinenud majanduskriisi üheks põhjuseks kuulutati «liiga lühike tööpäev» nii põllumajanduses kui tööstuses. Tööstus ei suutvat 8-tunnise tööpäevaga anda odavat toodangut, mis taluperemehele on vajalik (põllutööriistad). Põllumajanduses ei tulevat aga 8 tunniga üldse toime.²⁴³ Kõigis neis arutlusis lähtuti endastmõistetavalt peremehe huvist.

Oktoobrirevolutsiooni mõjul ja 20-ndate aastate alguse ulatusliku töölisliikumise tingimustes oli eesti kodanlus sunnitud kehtestama mitmeid suhteliselt demokraatlikke sotsiaalseadusi. Seda sotsiaalseadusandlust ründasid pidevalt kodanluse reaktsioonilised ideoloogid. Tavaliselt väitsid nad, et vabariigi algaastail kehtestatud hoolekande, tööpuuduse ja sotsiaalkindlustuse seadused olevat «liiga kallid» ja «ei vasta meie rahva majanduslikule kandejõule».²⁴⁴ Taoliste kinnituste eesmärgiks oli tööliste ekspluateerimise süvendamise õigustamine.

Rahvusühtsust jutlustav «Postimees» leidis isegi, et hädaabi-tööliste palk olevat liiga kõrge, arstiabi haigekassade kaudu aga üldse asjatu.²⁴⁵

Põllumeestekogude ringidest tehti pidevalt ettepanekuid kogu hoolekande seadusandlus ja töötatööliste toetamine ära kaotada.²⁴⁶

K. Pätsi diktatuuri ajal õigustati avalikult pealetungi töölis-klassile. Üheks esimeseks fašistliku valitsuse sammuks oli tööliste streigivabaduse piiramine nn. «töötulide lahendamise seaduse» kehtestamisega. «Uus Eesti» kirjutab, et seni on valitsenud «võimatu» olukord: «Isegi siis, kui streiki õhutati mitte majanduslikel, vaid poliitilistel kaalutlustel, ei olnud seni riigil midagi vahele rääkida.»²⁴⁷ Nüüd ei olevat streik küll veel mitte täiesti keelatud, kuid riigile on antud võim «pahatahtliku võitluse likvideerimiseks».²⁴⁸ Diktatuuri tingimustes võis valitsus muidugi kuulutada iga streigi «pahatahtlikuks».

Edasi arendas ajaleht puhtakujulist demagoogiat; streigivabaduse piiramine olevat tööliste eneste nõudmine! Töölised kogu maailmas olevat võidelnud piiramatu vabamajanduse vastu ja nõudnud mitmesuguseid survevahendeid omanike «vaba voli»

²⁴² «Postimees» nr. 80, 22. märtsist 1924.

²⁴³ «Kaja» nr. 28, 30. jaanuarist 1924.

²⁴⁴ «Kaja» nr. 64, 16. märtsist 1933; «Kaja» nr. 30, 4. veebruarist 1933.

²⁴⁵ «Postimees» nr. 39, 16. veebruarist 1933; nr. 202, 30. juulist 1933.

²⁴⁶ «Kaja» nr. 26, 2. veebruarist 1921; «Kaja» nr. 117, 4. maist 1924; «Kaja» nr. 28, 30. jaanuarist 1924; «Kaja» nr. 64, 16. märtsist 1933.

²⁴⁷ «Uus Eesti» nr. 42, 29. oktoobrist 1935.

²⁴⁸ «Uus Eesti» nr. 81, 7. detsembrist 1935.

vastu. Seepärast olevat õiglane nüüd, kui vabamajandusest on loobutud, asuda ka streikide piiramisele ja nende reguleerimisele üld-
suse huvides.²⁴⁹

Töölise vastu oli suunatud ka diktaator Pätsi ülbe kõne, mida ta pidas veebruaris 1936 kokkukutsutud töölisvanemaile (mõni aeg enne tööliskoja asutamist). Päts ütles avalikult, et kõige tähtsamaks ülesandeks on ta pidanud taluperemeeste abistamist ja selleks on läinud ka töolistelt saadud maksud. Kui muud riigiasjad korda saavad, — s. o. viimases järjekorras — võib käsile võtta töölise olukorra. Deklareerides, et «siin on veel palju ära teha», esitas Päts ettepanekud piirata töölise streigivabadust ja asutada tööliskoda. Viimase ülesandeks pidi olema koos valitsusega «töölisi paremini organiseerida» ja kõiki sotsiaalseid uuendusi, «mida meie oleme tunnistanud tarvilikuks ja mille vastu vaielda ei saa, läbi viia».²⁵⁰

Töölisklassile pealetungi õigustamiseks kasutas kodanlus ka tööpuuduse probleemi käsitlemist.

Krooniline ja massiline tööpuudus on kapitalismi üldkriisi perioodil teravaks majanduslikuks ja poliitiliseks probleemiks. Alaline tööpuudus annab kujukalt tunnistust kapitalismi roiskumisest. Kriisiperioodidel aga võtab töötute võitlus eriti suure ulatuse. Sellises olukorras on kodanlus sunnitud tegelema tööpuuduse probleemiga ja otsima «retsepte» tööpuuduse piiramiseks.

Kodanliku diktatuuri algaastail eitas eesti kodanlus tööpuuduse olemasolu, viidates sealjuures tööbörside andmetele. 1920. a. kuulutas ETA (Eesti Telegraafiagentuur), et «Eestimaal pole tööpuudust». Tööbörsi andmete järgi tuli välja, et 1920. a. esimese nelja kuu jooksul oli keskmine töötute arv päeva kohta 3798 inimest, samal ajal kui vabu kohti oli keskmiselt 4056. Tegelikult aga ei andnud need andmed õiget pilti ei töötusjatest ega töövõimalustest. Osa töötuid, kellel ei olnud reaalselt lootust töö saamiseks tööbörsi kaudu, ennast seal üldse ei registreerinudki. Niinimetatud vabad kohad olid suures osas töötingimuste ja asukoha tõttu vastu võtmatud. Perekonnaga inimesel ei olnud ju võimalik minna maale sulaseks, sest peremehed neid ei palganudki.

Kodanlikud autorid tunnistasid siiski juhutöölise olemasolu, kuid tegid sellest faktist oma huvidele vastava järelduse. Nii kirjutas A. Kink 1920. a., et alevikkudes on palju rahvast kogunenud, kes enne sõda ja sõja ajal «ainult päeviti ehk kuu viisi kõige kibedamal töö ajal väljas tööl käisid, sellejuures niisugust hinda võttes, et 2—3 kuu teenistusega terve aasta ära elada võisid... Seni kui sarnast elementi vähe oli, ei mõjunud see nii laastavalt meie majanduslike elu peale, aga kahjuks tõuseb see väärnähtus iga

²⁴⁹ «Uus Eesti» nr. 90, 16. detsembrist 1935.

²⁵⁰ «Uus Eesti» nr. 41, 11. veebruarist 1936.

aastaga»²⁵¹. Autor soovib naiivselt «priitahtlikult lahti ütelda nii lühikeseajalisest töötamisest». Selline manitsus oli naeruväärne — soovitati asuda alalisele tööle, ilma et alalist tööd oleks leidunud.

Teravalt kerkis tööpuuduse küsimus päevakorda juba 1923.—1924. aasta majanduskriisi perioodil. Ilmsete faktide surve ei olnud enam võimalik eitada tööpuuduse olemasolu. Kuid eitati alalist tööpuudust ja räägiti ainult ajutistest raskustest, mis olevat viinud töövõimaluste «mõningale ahenemisele».

Väga tüüpiliselt käsitles tööpuuduse küsimust tol ajal «Päevaleht». Konstateerides töömahu vähenemist mitmetes ettevõtetes ja tööstusharudes, kirjutas ajaleht: «Endiselt on seisukord raske metallitööstuse ettevõtetes... Shokolaaditehastes on viimasel ajal tulnud tööliste arvu vähendada... Narvas jätkab Kreenholmi vabrik 19. maist 1765 töölisega tegevust, edaspidi on ette näha tööliste arvu vähendamine umbes 150 inimese võrra... Aseri tsemendivabrikul praegu väljavaateid ei ole. Kärkla kalevivabrik hakkab loodetavasti uuesti töötama maikuu lõpul. On kolmesaja inimese ümber tööta.»²⁵² Kuid nende tõsioludele vastavate faktide kõrval hakati täiesti põhjendamatult rääkima töövõimalustest põllutöödel ja turbarabades ning tehti meelevaldne järeldus: «Kokkuvõttes ei saa ütelda, et praegu tööpuudust oleks, kuid igale kutsetöölisele ei jatku tema kutsekohast tööd.»

Kodanluse ideoloogid püüdsid sageli töötuid kujutada nii, nagu oleksid nad laisad ja hoiaksid kuritahtlikult tööst kõrvale. Sellise töötute iseloomustuse eesmärgiks oli põhjendada väljaastumisi nende abistamise vastu. «Kas ei tohiks meie meeles pidada tõe, et tööta tööliste jagatud vara on igavesti rahvamajandusele kasutoomata kadunud; on hoopis kahju toonud ühiskonnale: loonud laisklejate kihi, kes elavad teiste kihtide, maksualuste varast, kes tööst võõrdunud ja hulkuvaks elemendiks ühiskonnas saavad... Meil... vajatakse töölisi tuhandete kaupa (põlevkivi tööstus), ent töölisel tõrguvad minemast.»²⁵³ Selle alusel esitas autor küsimuse: «on meil siis tööpuudus, tööpuudus seal, kus töölisel valida?!»²⁵⁴ Niisiis olevat tööpuuduses süüdi hoopis töölisel ise, mitte aga kapitalistlik kord.

Alalise töötute reservarmee eitamisel kasutasid kodanluse ideoloogid tavaliselt argumenti, nagu oleks maal vähe tööjõudu.

«Tööpuudus on üldiselt nüüdse aja majandusliku elu (kapitalistliku tootmisviisi. — *Autorid*) loomulikuks kaaskäijaks ja tuleb olude järele suuremal ehk vähemal määral ilmsiks,»²⁵⁵ tunnistas suurbourgeois häälkandja «Päevaleht». Seejärel püüti aga tõestada, et kodanliku Eesti kohta see maksev ei ole. Siin olevat töö-

²⁵¹ «Päevaleht» nr. 120, 2. juunist 1920.

²⁵² «Päevaleht» nr. 130, 16. maist 1924.

²⁵³ «Päevaleht» nr. 132, 18. maist 1924.

²⁵⁴ Sealsamas.

²⁵⁵ «Päevaleht» nr. 19, 20. jaanuarist 1928.

puuduses (mille olemasolu artikli autor ei eita) süüdi töölised ise, sest nad tungivad linna, kuigi maal oleks palju ära teha.

Tegelikult aga valitses kodanlikus Eestis tööpuudus ka maal, kuigi siin esines see varjatumas vormis. Suur arv kääbusmajandite «omanikke», samuti hooaja- ja päevatöölised kuulusid sisuliselt töötute reservarmeesse.

Taolised seisukohad meenutavad mõningate kodanlike majandusteadlaste (A. Marshall, A. C. Pigou) teooriat «vabatahtlikust tööpuudusest», mille all mõisteti üksikutes rajoonides ja tööstusharudes esinevat tööpuudust. Kujutades tööpuudust kui juhuslikku, episoodilist, lokaalset ja ebaolulist nähtust, taheti varjutada tema seaduspärast iseloomu kapitalistlikus ühiskonnas.²⁵⁶

Olgu märgitud, et osa kodanlike autoreid Eestis tunnistas varjatud tööpuudust maal. N. Kõstner väitis, et põllumajanduses on töökäsi liigagi palju. Võrreldes Eesti andmeid Taani omadega, kirjutas ta, et «Eesti põllul töötab enam kui kaks korda rohkem rahvast kui Taanis.»²⁵⁷ Selleks, et rohkem rahvast mahutada maale, oleks vaja suuri kapitalimahutusi tootmise intensiivistamiseks, «mida võib olla isegi terve inimpõlve jooksul koguda ei suudeta. Enne seda aga ei ole mingisugust lootust põllumajandusse uusi inimesi mahutada mitte üksi produktiivselt, vaid ka lihtsalt «sööda peale», sest et põllumajanduse arendamine meil eeskätt veel näib põllumajandusliku rahva hõrendamist nõudma — et ülejääjad produktiivsemalt olemasoleval maalal töötama saaks hakata.»²⁵⁸ Selline iseloomustus oli põhiliselt õige. Sellega oli tegelikult mõõndud ka töötute reservarmee olemasolu maal ja tunnistanud fakti, et maal on inimesi lihtsalt «sööda peal», s. o. neid, kes hädavaevalt kõiguvad nälja piiril ja töötavad ainult kõhutäie eest.

Kodanluse ideoloogid väitsid sageli, et tööpuuduse oluliseks põhjuseks olevat tööliste liigne nõudlikkus.

Tehes kokkuvõtet 1928. a. korraldatud nõupidamisel tööpuuduse küsimuses, seadis tolleaegne riigivanem J. Tõnisson tööpuuduse põhjustest kõneldes esiplaanile nn. hingeelulise külje; peamine häda seisnevat selles, et inimeste nõuded olevat liiga kõrged.

Põllumeestekogude tuusad J. Laidoner ja K. Päts tunnistasid 1928. a. intelligentsi tööpuuduse olemasolu ja soovitasid piirata intelligentsi ettevalmistamist. Pätsi ja Laidoneri rünnak intelligentsile tähendas algavat rünnakut senise suhteliselt demokraat-

²⁵⁶ Vt. И. Г. Блюмин, Критика буржуазной политической экономии, II, lk. 152—153.

²⁵⁷ N. Kõstner, Ühe tüttervislase rännak Eesti agrarpoliitikasse. «Eesti Majandus» nr. 11, 1926, lk. 420.

²⁵⁸ «Eesti Majandus» nr. 11, 1926, lk. 421.

liku koolikorra vastu.²⁵⁹ 1928. a. ei tunnistanud K. Päts üldise tööpuuduse olemasolu. Kui ta ise ehitamisega tegelnud, polevat pottseppa kuskilt saada olnud!²⁶⁰ Seda fakti pidas Päts küllaldaseks tõestuseks väitele, et üldist tööpuudust ei eksisteeri.

Tuleviku perspektiivi optimistliku kujutamisega püüdis kodanlus põhjendada töötute huvidele vastavate nõuete tagasilükkamist. Hoolimatult väideti, et töötuid ei peagi toetama, sest «riik ei ole hoolekandenasutus». Keegi ei olevat veel sellest surnud, et toetust pole antud jne.²⁶¹

Ent 1929.—1933. a. kriisi perioodil ei saanud kodanluse ideoloogid üldist tööpuudust enam varjata. Esialgu püüti väita, et töötute puhul on tegemist ainult laiskusega.²⁶² Ajalehes «Päevaleht» kirjutati: «... paljud tööpuuduse all kannatajaist osutuvad saama-tuiks ja kehaliste defektidega isikuteks...»²⁶³

Selliste küüniliste avaldustega tahtsid kodanluse esindajad varjata ähvardavalt kasvavat tööpuudust kui sotsiaalset nähtust. Väide, nagu oleks kümnetest tuhandetest töötutest enamik olnud füüsiliste ja vaimsete defektidega või lihtsalt laisad, on muidugi naeruväärne.

Põllumeestekogude ja hiljem «Isamaaliidu» leeri kuuluvad majandusmehed aga kinnitasid ka kriisi ajal veel, et jutt tööpuudusest olevat liialdatud. Tööpuuduse — niivõrd kui seda esinevat — olevat hoopis põhjustanud senine hoolekandeseadus ja töøbörsi korraldus! «Laialdased abiandmise võimalused» hoolekandeseaduse kaudu avaldavat «demoraliseerivat mõju laialdastele hukadele ja kasvatavat kodanikkude kihte, kes katsuvad ennast ühiskonna kulul ära elatada»²⁶⁴. Töøbörsil võivat end aga igaüks töötuna registreerida ning seetõttu olevat nimestikkudes inimesi, kes tööd «tõeliselt» ei vaja või ei viitsi teha või on hooletud ega otsi tööd.²⁶⁵ Miks samadel aastatel kogu kapitalistlik maailm oli tabatud kriisist ja kannatas tööpuuduse all, selle selgitamiseks olid eeltoodud primitiivsed «seletused» muidugi küündimatud.

Selliste tööpuuduse «põhjuste» esitamisel oli kindel eesmärk. «Kaja» taga seisvad suurtalude peremehed tahtsid suurt töötute armeed kriisi ajal ära kasutada põllutöölise palga allasurumiseks. Põllumeestekogude häälkandja hakkas varsti taotlema sulaste palga viimist hädaabitööde tasust madalamale.²⁶⁶

«Kaja» tervitas Pätsi valitsuse kavatsust võtta revideerimisele

²⁵⁹ 1934. a. viidi läbi reaktsiooniline koolireform, mis pidurdas kehvematele õpilastele keskarhituduse andmist; kaotati ülikooli autonoomia, õppimine kõrgemas koolis muutus kallimaks jm.

²⁶⁰ «Päevaleht» nr. 13, 14. jaan. 1928.

²⁶¹ Vt. III Riigikogu protokollid, II istungjärk (1926), vg. 287—288.

²⁶² Vt. IV Riigikogu protokollid, III istungjärk (1930), lk. 566.

²⁶³ «Päevaleht» nr. 71, 13. märtsist 1930.

²⁶⁴ «Kaja» nr. 30, 4. veebruarist 1933.

²⁶⁵ «Kaja» nr. 45, 22. veebruarist; nr. 64, 16. märtsist 1933.

²⁶⁶ «Kaja» nr. 45, 22. veebruarist 1933.

töötute nimestikud tööbörsides ja osa seal registreeritud töötset-
jaid nimestikust kustutada. Massilist tööpuudust kriisi ajal tahtis
maakodanlus ära kasutada oma huvides. «Kaja» veergudel tehti
ettepanek üldse ära kaotada hädaabitööd ja inimesed linnast maale
suunata, s. o. sundida neid minema sulasteks kulakute juurde.²⁶⁷
Maale sõitnud inimestele kavatseti anda nii väikesed maalapid, et
perekond neilt ühelgi juhul täit ülalpidamist ei oleks saanud, vaid
oleks olnud sunnitud abiteenistust otsima. Kogu plaani olemus
seisiski selles, et riigi rahadega ehitada taluomanikele sulaste kõr-
tereid ja kindlustada niiviisi peremehele odav tööjõud.²⁶⁸

Veelgi avalikumalt kaitsti suurtalunike huve ametlikus projek-
tis, mis nägi ette töötatöölise kohustuslikus korras maale saatmist.
1932. a. soovitas riigikogu rahaasjanduse komisjon, et «töötatöölise
püütaks paigutada maale põllupidajate juurde eeldusega, et
põllupidajad töölistele annaksid korteri ja söögi, kuna tasuta maks-
saks riik»²⁶⁹. Sama ettepanekut toetas ka Põllutöökoda.²⁷⁰ Töötute
maale saatmine riigi rahadega (riik maksab palga) oli mõeldud
suurtalunikele tasuta tööjõu muretsemiseks.

Keskerakonna tegelased arendasid tööpuuduse küsimuse käsit-
lemisel ulatuslikult sotsiaalset demagoogiat ning jutlustasid
humaansust ja rahvuslike huvide ühtsust, mida tulevat silmas
pidada töötute probleemi lahendamisel. Kuid tegelikult õigustati
ka selles leeris pealetungi tööliklassile. Rahvaerakonna hääle-
kandja «Postimees» pidas 1923. a. isegi kasulikuks tunnistada töö-
puuduse olemasolu. Et tööstusettevõtete töömaht väheneb, siis suu-
reneb tööpuudus. Tööpuuduse likvideerimiseks antagu aga riik-
likku krediiti just kesk- ja väiketööstusele.²⁷¹ (Viimaste omanikud
moodustasid ju keskerakonna valijaskonna!).

«Postimees» asus tööpuuduses süüdistama ametiühinguid(!),
«kes esinevad ainult poliitiliste nõudmistega»²⁷². Kui töötatöölised
hädaabitöödel protesteerisid raskete töötingimuste vastu, siis tõstis
«Postimees» otsekohe kära ja asus töötuid süüdistama töö põlga-
mises.²⁷³ Ilmse heameelega konstateeris «Postimees» neid fakte,
kui töölisel streigi ajal palgast ilma jäid.²⁷⁴

Eespool toodud materjalid lükkavad täielikult ümber emigrant-
like autorite väited, kes kinnitavad, nagu oleks kodanlik Eesti
olnud mingi klassidest vaba riik, kus puudunud klassivastuolud ja
tööliklass elanud «valitsuse kaitse all».

Lõppkokkuvõttes kõik kodanlikud parteid, nende juhid ja ideo-

²⁶⁷ «Kaja», nr. 50, 28. veebruarist 1933.

²⁶⁸ «Kaja» nr. 30, 4. veebruarist 1933; nr. 45, 22. veebruarist 1933.

²⁶⁹ Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid, IX istungjärk, 1932, lk. 3733.

²⁷⁰ ORKA, f. 1112, n. 1, s. ü. 35, l. 79.

²⁷¹ «Postimees» nr. 344, 23. detsembrist 1923.

²⁷² «Postimees» nr. 22, 23. jaanuarist 1924.

²⁷³ «Postimees» nr. 38, 8. veebruarist 1924.

²⁷⁴ «Postimees» nr. 78, 20. märtsist 1924.

loogid õigustasid kodanluse pealetungi töölisklassile, püüdsid vähendada palka, pikendada tööpäeva, ründasid tööliste kättevõidetud poliitilisi õigusi (streigi-, ühinemise, koosolekute vabadus) ja sotsiaalset seadusandlust.

3. KODANLIKUD KRIISITEOORIAD JA KRIISIVASTASED PROGRAMMID REAKTSIOONI TEENISTUSES

Nagu kogu kapitalistlikus maailmas, nii ka kodanlikus Eestis koondus kahe maailmasõja vahelisel perioodil majandusteadlaste tähelepanu majanduskriisidele.

Kodanluse ideoloogid püüdsid kõikjal levitada illusiooni, nagu oleksid majanduskriisid kapitalistlikus ühiskonnas juhuslikuks nähtuseks ega ole tõsiseks ähvarduseks kapitalismile.

Ka Eestis oli kodanlikule majandusteooriale iseloomulik majanduskriiside põhjuste otsimine pinnapealsetes nähtustes. Sellele lisandus püüe leida vahendeid kriiside ületamiseks töölisklassi arvel.

Kodanliku majandusliku mõtte klassiiseloom avaldus selgesti juba sõnavõttudes 1923.—1924. a. lokaalse majanduskriisi kohta. Kodanluse ideoloogid levitasid neil aastail väidet, et kriisi põhjuseks olevat tööliste madal tööviljakus ja liiga kõrged palgad. Siit kujunes välja seisukoht, et «vabariigi kodanikud üldsummas rohkem ära tarvitavad, kui nad luua suudavad»²⁷⁵. Börsikomitee poolt kokkukutsutud «asjatundjate komisjon» tuli sellisele järeldusele: «Üldiseks majanduslike raskuste põhjuseks on asjaolu, et sõja ja revolutsiooni tagajärjel töö produktiviteet langenud on, nii töötahtmise, töösuse kui ka tööaja suhtes, kuna laiate hulcade tarvitused sellele vastu lõusnud on ja et suured hulgad rohkem tarvitavad, kui nad produtseerivad.»²⁷⁶ Toodud mõttekäigud kujutavad endast rünnakut tööliste elustandardile («lailaldased hulgad tarbivad liiga palju») ja kavatsust süvendada veelgi eksploateerimist (tuleb nõuda, et hakatakse rohkem tootma, s. o. pingsamalt töötama).

1923.—1924. aasta majanduskriisi Eestis iseloomustas osa kodanluse ideolooge kui senise majanduspoliitika kriisi. Kriisi tekkimise põhjusi otsiti krediidsifääris ja leiti, et selleks olevat olnud liiga vaba tööstusettevõtete riiklik krediteerimine, mis kutsunud esile «asutamistungi», kusjuures ei olevat arvestatud toodangu turustamise võimalusi. Sellise mõtte formuleeris pangadirektor J. Sihver: «Ei saa tähendamata jätta, et meil on märgata liig suurt ettevõtlikkust, mis kapitaaliga kokkukõlas ei ole. Asutatakse ettevõtteid ilma kapitaalita ja tahetakse neid ülespidada ainult laenude abil.»²⁷⁷ Esines seisukohti, mis pidasid kriisi põhjuseks

²⁷⁵ «Päevaleht» nr. 189, 17. juulist 1924.

²⁷⁶ «Päevaleht» nr. 219, 16. augustist 1924.

²⁷⁷ «Eesti Majandus» nr. 29, 1923, lk. 455.

majanduslikku elevust 20-ndate aastate algul. Rahandusminister G. Westel märkis riigikogus muu hulgas: «Seletada, et ainult Eesti Pank oma laenupoliitikaga on kriisi välja kutsunud, ei ole õiglane. Kriisi on välja kutsunud üldine tõus, mis meil peale 1921. aastat majanduslikes kui ka riigielus oli, ja see tõus võib olla on meid liig optimistlikeks teinud.»²⁷⁸ «Asutamistungile» ja «ettevõtlikkusele» viitamise üheks eesmärgiks oli püüe õigustada Nõukogude Venemaalt rahulepinguga saadud kulla kergekäelist kulutamist. Tegelikult ei toimunud ju mitte mingit «üldist tõusu», vaid massiline spekulatsioon kiire rikastumise eesmärgil. Osa riigilaenuga «asutatud» ettevõtteid olid algusest peale fiktiivsed.

Oluline on siinjuures märkida, et mõned kodanlikud autorid tunnistasid 20-ndatel aastatel kriiside paratamatust kapitalistliku korra tingimustes ega pidanud võimalikuks kriiside vältimist majanduspoliitiliste abinõudega, nagu seda hiljem, 30-ndate aastate kriisiteooriates teha püüti. Nii kirjutas N. Kõstner 1923. a. detsembris: «Kriisid on nii vanad kui kapitalistline majandus, nende mehanism on majandustegelastele täielikult selge, kuid siiaajani ei ole kõige selle selguse peale vaatamata veel mitte korda läinud kriisiseid kõrvaldada. Nende kõrvaldamine oleks võimalik ainult sel juhtumisel kui rahvamajandust niisama ühest kohast juhtida saaks, kui seda eramajanduses tehakse.»²⁷⁹ N. Kõstner mõistis õigesti, et ei ole võimalik majanduse «ühest kohast juhtimine» kapitalistlikus ühiskonnas, kus valitseb tootmise anarhia.

Käsitledes konkreetselt 1923.—1924. a. kriisi tekkimise põhjusi Eestis, viitas ka N. Kõstner ülemäärasele «asutamise tungile», mis olevat tunduvalt suurendanud igasuguste äride arvu. Järelemõtetamata ettevõtete asutamisele olevat õhutanud madalaprotsendiline, liig vabalt jagatud riiklik krediit, mis soodustanud nõudmise kasvu kaupade järele siseturul. Selle tagajärjel tõusid hinnad. Kasvas import ja osalt ka tootmine, kuna kaupade pakkumine nõudmisest mööda jõudis. Sellise olukorra saabumine oli paratamatu. Sama paratamatu oli aga, et «Eesti Pank» ja ka teised pangad krediitide andmist sunnitud olid kitsendama.²⁸⁰ Lõputult krediteerida ei olnud võimalik. Krediitide vähendamine kahandas aga nõudmist kaupade järele.

Iseloomustades õigesti neid eri põhjusi, mis soodustasid 1923.—1924. a. kriisi tekkimist Eestis, väljendas «Eesti Majandus» ka ulatuslikuma üldistuse: «Kriis on kapitalistlike majanduse loomulik kaasnähtus, mida rahvamajandus kui niisugune kergesti üle elab, ehk tema all küll üksikuid nõrgemaid majapidamisi kokku variseb.»²⁸¹

²⁷⁸ «Päevaleht» nr. 341, 20. detsembrist 1923.

²⁷⁹ Kriisi põhjustest. «Eesti Majandus» nr. 41, 1923, lk. 641.

²⁸⁰ Sealsamas, lk. 642.

²⁸¹ «Eesti Majandus» nr. 41, 1923, lk. 641.

Oigest väitest, et majanduskriisid on kapitalistliku majanduse seaduspärane nähtus, järeldas Köstner, et kriise ei tarvitse eriti karta, need tekivad ja mööduvad, ilma et kapitalistlik kord ja kodanlik ühiskond selle tõttu hädaohtu satuksid. Kriisi ajal hävivat ainult üksikud nõrgemad ettevõtted, eriti aga need, mis on asutatud spekulatsiooni eesmärgiga.

Taoline suhtumine majanduskriisidesse oli kodanlike majandusteadlaste hulgas levinud XX sajandi algul. Mitmed majanduse lu tsüklilise arengu teooriate pooldajad väitsid, et «tsüklitele» ja kriisidele vaatamata areneb kapitalistlik majandus ometi tõusujoones.

1923.—1924. a., mil majanduskriisil Eestis oli tõepoolest lokaalseid erijooni ja ta ei omandanud eriti pikaajalist ja katastroofilist iseloomu, sõandasid kodanlikud autorid ilmselt veel rääkida kriiside paratamatusest kodanlikus ühiskonnas. Kuid juba siis astus Köstner väga resoluutselt välja majanduskriiside tõelise olemuse marksistliku teooria vastu. Köstner mõistis väga hästi, et K. Marxi kriisiteooriast on kodanlusele kõige hädaohtlikum väide: kapitalistliku ühiskonna seaduspärased kriisid on ületootmise ja sellele mitte vastava ostujõu kriisid. Tulenesid ju siit järeldused kodanliku ühiskonna ekspluataatorliku iseloomu kohta.

Köstner kirjutas, et «ülevalmistamise kriis» võivat esineda ainult põllumajanduses, kus aga mingist liigsest ettevõtlikkusest ei saavat rääkida. «Tööstus-kaubanduslistel kriisidel ei ole niisugust iseloomu ja nende põhjus ei ole mitte ülevalmistuses, vaid nõudmise kõikumistes.»²⁸² Tuginedes M. Tugan-Baranovski formuleeritud ebaõigele seisukohale, nagu tuleneks kriis rahvamajanduse põhikapitali suurendamise perioodilisusest, kirjutas Köstner: «Sellepärast on loomulik, et kriis ennast peasjalikult avaldab nn. rasketööstuses, mis rahvamajanduslist põhikapitaali valmistab ja ainult kaudselt kannatavad selle all teised tööstusharud. Vabrikute ehitamine ja suurendamine, uute raudteede ehitamine, laevaehitus ja lõppude lõpuks ka majade ehitus on need alad, kuhu kapitaali hookaupa mahutatakse ja ettevõtteid, mis neile ehitustele materjaale valmistavad, on need, kes selle hootise nõudmise tagajärjel kriiside all kannatavad.»²⁸³ Selle tõestuseks olevat tähelepanek, et kõik XIX sajandi kriisid olevat tekkinud suuremate raudteede ja vabrikute ehitamise «palaviku» lõppemisel. Selline ehituspalavik olevat olnud ka Eestis. «Meie oleme kahtlemata oma rahvamajanduslist põhikapitaali suurendanud ja selle alla vaba kapitaali kinni pannud. Käesoleva aasta sisseveos mängib sarnane põhikapitaali sissevedu kõige tähtsat osa (3 mil-

²⁸² Eesti Majandus» nr. 4, 1924, lk. 51.

²⁸³ Sealsamas.

jardi kaheksast miljardist üldsisseveost) ja temas asuvad meie kriisi algpõhjused.»²⁸⁴

N. Köstneri käsitluses on küsimus kriisi põhjustest nii-öelda pea peale pööratud. Põhikapitali uuendamise vajadus, olles materiaalseks aluseks kriiside perioodilisusele, on samal ajal üheks olulisemaks teguriks, mis teeb võimalikuks kriisijärgse tootmise elavnemise. Üheaegselt tööliste ekspluateerimise tugevdamisega püüavad kapitalistid tootmiskulusid alandada ka uute seadmete ja masinate muretsemisega. Ei vasta tegelikkusele väide, nagu kannataksid kriisi all ainult üksikud ettevõtted, mitte aga rahvamajandus tervikuna, samuti ei ole õige, et kriis avaldub peaaeglikult rasketööstuses. Seda ei saa väita ka siis, kui kasutada ainult 1923.—1924. a. majanduskriisi andmeid. Kuigi see kriis avaldas laastavat mõju metallitööstuse suurettevõtetele, ei ole ometi õige, et kriisi all kannatas eelkõige või peamiselt metallitööstus. Suheliselt rohkem kahanes tootmine tekstiilitööstuses, väikeettevõtjate arv vähenes poole võrra jne. 1923.—1924. aasta lokaalne majanduskriis oli ikkagi ületootmiskriis, kusjuures aluseks oli kapitalismi põhiline vastuolu, mille üheks avaldusvormiks on ka vastuolu tootmisvõimaluste (aga samuti juba toodetud ja sisseveetud kaubakoguste) ja ostujõulise nõudmise vahel. Ei rasketööstuse saadustel ega tekstiilitööstuse toodangul polnud ostjaid — see pärast polnudki võimalik nende tootmist jätkata.

1924. aastal hakati propageerima ka psühholoogilisi kriisiteooriaid. Nii kirjutas vabrikantide ühisuse sekretär K. Maurits: «Meie juures valitseb isiklike huvide etteseadmine, kohusetunde puudus. Meil ei ole mingit lugupidamist väärtusliku vastu ega kokkuhoidmise printsiipi... meie asutustes raisatakse aega... Sarnased puudused on läbi imbunud terveist meie riiklikust elust ja neid võime tähele panna kõikidel meie tegutsemise aladel.»²⁸⁵ Konstateerinud sellised puudused, teeb autor järelduse: «Just meie rahva kvaliteeti oleks tungivalt vaja parandada, siis suudaksime ka tulevikus julgemalt igasugustele majandusiikele raskustele vastu astuda.»²⁸⁶ Selles käsitluses esineb juba silmanähtavalt fašismiteooria elemente, mis pääsesid Eestis võidule 30-ndate aastate teisel poolel.

Eesti kodanlike majandusteadlaste ja poliitikategelaste hulgas domineerisid seega 20-ndail aastail põhiliselt samad kriisiteooriad kui Lääne-Euroopaski. Nende peamiseks jooneks oli kaupade ületootmise eitamine ja kriisi põhjuste nägemine kohalikes tasakaaluhäiretes, krediidi- või ringlussfääris. Liberalistlikku majanduspoliitikat kaitsvad kodanlikud majandusteadlased püüdsid vähendada kriiside tähtsust, et eitada riigivõimu sekkumise vajadust majandusellu ning kaitsta vabamajanduse printsiipi.

²⁸⁴ «Eesti Majandus» nr. 4, 1924, lk. 52.

²⁸⁵ «Päevaleht» nr. 8, 10. jaanuarist 1924.

²⁸⁶ «Päevaleht» nr. 8, 10. jaanuarist 1924.

1929.—1933. a. ülemaailmne majanduskriis avaldas kodanlikule majanduslikule mõttele väga suurt mõju. Kriis vapustas paljusid traditsioonilisi kodanluse ideoloogide kujutlusi kapitalistlikust majandusest. Ka valitseva korra apoloogid pidid möönma, et majanduskriisid ähvardavad kapitalismi hävingule viia. Siitpeale muutus kriiside kartus üldiseks. Ükski kodanlik majandusteoreetik ei pääsenud nüüd enam mööda kriisiküsimuse käsitlemisest. Kriisi põhjuste teoreetilise analüüsi kõrval kerkisid sealjuures esikohale küsimused kriisidevastasest majanduspoliitikast. Majanduskriiside tekkimise põhjuste selgitamise katsed on 30-ndatest aastatest peale tihedalt seotud mitmesuguste kriisivastaste programmide väljatöötamisega.

1929.—1933. a. kriis tabas teravalt ka kodanlikku Eestit ja avaldas suurt mõju nii majandusteoreetilistele käsitlelustele kui ka majanduspoliitikale.

Eestis esines nii kriisi ajal kui ka pärast seda mitmeid äärmiselt naiivseid kriiside kontseptsioone. Nii kirjutas H. Nieländer: «Majanduslikud kriisid ei ole sugugi ainult uuema aja nähe. Kriise on olnud alati; külluse ja heaolu ajad on vaheldunud nälja ja viletsusega. Madala arengu aegadel olid majanduse kriisid veelgi vapustavamad, kuna inimesed siis rohkem ärarippusid looduse ürgjõududest. Keskajal valitsesid hirmsad näljahädad, mis olid esile kutsutud ikaldustest.»²⁸⁷

Arusaamatuks jääb vaid see, kas siin on tegemist autori primitiivse mõtteviisiga või loodab Nieländer veel XX sajandil leida inimesi, kes ei eralda majanduskriise keskajal esinenud näljahädadest. Majanduslik ületootmiskriis on ainult kapitalistlikule tootmisviisile omane nähtus. Kriiside kuulutamiseiga kõigile formatsioonidele omaseks püüti tegelikult varjata kapitalismi vastuolusid.

Üks autoreid, kes 1929.—1933. aasta majanduskriisi ajal astus teadlikult ja veendunult välja kõigi seisukohtade vastu, mis seostasid kriiside tekkimise kapitalistlike tootmissuhetega, oli N. Köstner. 1923.—1924. a. oli ta öelnud, et kriis on kapitalistliku ühiskonna tavaline nähtus, mida ei tarvitse karta. Nüüd aga, kus kriis oli kogu kapitalistlikku maailma vapustanud, väitis Köstner, et see on tekkinud juhuslikest asjaoludest ja ekslikust majanduspoliitikast.

Köstner kinnitas, et üheks majanduskriisi tähtsamaks põhjuseks Eestis olnud 1928. a. halb viljasaak.²⁸⁸ Kriis ei olevat seega tingitud ületootmisest, vaid alatootmisest.

N. Köstner ajab siin segi kaks küsimust. Üks on ikalduse tõttu Eestis tekkinud ajutiste majanduslike raskuste probleem ja teine — kogu kapitalistlikku maailma 1929. a. haaranud majanduskriis.

²⁸⁷ H. Nieländer, Majandusteaduse algmõisted. Tallinn, 1931, lk. 74.

²⁸⁸ «Päevaleht» nr. 48, 18. veebruarist 1930.

Ikalduse tõttu tekkinud olukord süvendas kriisiraskusi, kuid ei olnud selle algpõhjuseks. 1929. a. alanud majanduskriis ei saanud muidugi alguse kodanlikust Eestist. Eesti majandus moodustas vaid kübeme imperialistlike riikide ühtsest majandussüsteemist ning allus kõigile kapitalistliku maailma konjunktuuri muutustele. Kriisi põhjus peitus kogu kapitalistlikus tootmissüsteemis. Eesti kodanlikud majandusteoreetikud lootsid aga naiivselt veel pärast New Yorgi börsikrahhi, et Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides puhkenud majanduskriis Eestit ei puuduta. Tegelikult hakkas Lääne-Euroopas kujunenud olukord (põllumajandussaaduste hindade langus, üldine sisseveo piiramine) kodanlikule Eestile peagi otsesest mõju avaldama. Eestis süvenes majanduskriis eriti pärast seda, kui naelsterlingilt võeti 1931. a. septembris ära kulla alus.

Köstneri teiseks oluliseks väiteks oli, et kriisi põhjusi tuleb otsida tehnika kiires arengus, millest on tingitud ajutised disproportsioonid.²⁸⁹ Teooria, mis nägi kriiside tekkimise põhjusi tootmis-tehnilises sfääris, on üsnagi vana. 30-ndail aastail hakkas seda ühesi arendama tuntud ameerika majandusteadlane A. Hansen, kelle kriisiteooria kohaselt turu mahu pidavat määrama tehniline progress ja rahvaarvu kasv. Tehnika areng võimaldavat toota röhkem, kui selleks on tootmisvõimsusi. Varjatud kujul sisaldus selles seisukohas «alatarbimise» teooria elemente.

Muidugi ei põhjusta tootmis-tehnilised raskused iseenesest majanduskriise. Arenev tehnika loob ise rea vahendeid, mis võimaldavad neid raskusi ületada. Seda märkis teatavasti juba K. Marx, kes näitas, et tootmisprotsessi tehnilised vahendid — masinad, transpordivahendid jm. — võimaldavad väga kiiresti muuta lisaproducti uuteks tootmisvahenditeks. Marx kirjutas, et teadus ja tehnika annavad tegevkapitalile võime laieneda, mis ei olene tema antud suuruselt.²⁹⁰ Tehnika areng ja edusammud tekitavad kriise, tööpuudust ja viletsust tööliklassile ainult kapitalistliku korra tingimustes.

Spetsiaalselt agrarkriisi küsimust käsitles 30-ndail aastail fašistlike vaadetega M. Kuldkepp, kes püüdis samuti kõrvale juhtida tähelepanu kriisist kui kapitalistliku ühiskonna olemusest tingitud nähtusest ning piirdus konjunktuuriprobleemi ja konkreetse ökonoomika valda jääva küsimuse asetusega.²⁹¹

Agrarkriisist jagusaamiseks soovitas M. Kuldkepp 1936. a.

²⁸⁹ «Päevaleht» nr. 203, 29. juulist 1930.

²⁹⁰ K. Marx, Kapital, I kd, Tallinn, 1953, lk. 526.

²⁹¹ M. Kuldkepp, Kavad ja nende teostamine. «ERK» nr. 9/10, 1936, lk. 215.

M. Kuldkepp (sünd. 1912), Konjunktuuriinstituudi, Tartu ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna tehniline tööjõud, oli reaktsiooniliste vaadetega majandusteadlane. Saksa okupatsiooni ajal astus hitlerlaste teenistusse. Hiljem emigreerus Rootsi.

sügisel Viinis toimunud esimese Pan-Euroopa agraarkonverentsil vastuvõetud seisukohti. Neis deklareeriti riikidevahelise majandusliku koostöö vajadust. Tegelikult tähendas see püüdu veeretada kriisiraskused nõrgematele väikeriikidele.

1937. a. väljendas õigeid seisukohti majanduskriiside kohta E. Jaska, kirjutades, et loodusõnnetused ei saa olla kriisi põhjuseks (E. Jaska peab silmas just agraarkriise). «Seega võivad looduskatastroofide tagajärjel tekkinud saakide vähenemine, taudid jne. põllumajanduse tasuvust viia küll lokaalselt tunduvalt alla, kuid «kriisiks» seda siiski pidada ei saa, kuna selle tekkimispõhjused ei ole majanduslikku laadi.»²⁹² Toodud mõttega võib nõustuda.

Edasi kirjutab E. Jaska samuti täiesti õigesti, et «a g r a a r - kriisi peamiseks ja selgemaks avaldajaks on põllumajandussaaduste hindade, s. o. vahetuseväärtuse langus.»²⁹³

Miks see aga on nii? Miks hinnad langevad? Selle kohta märgib Jaska, et probleemi on püüdnud küll lahendada mitmesugused kriisiteooriad, kuid seniajani tagajärjetult. Jaska möönis seega, et kodanlik teadus ei ole suutnud anda veenvaid seletusi kapitalistliku majandussüsteemi seaduspäraste nähtuste kohta.

Jaska tunnistas ka, et marksistlikud agraarkriisiteooriad on «samm edasi» kodanlike teooriatega võrreldes. Ta oli õigesti aru saanud sellestki, et marksistlikus teorias on agraarkriisi põhjuste selgitamisel olulisel kohal maarendi muutuse ja püsivuse küsimus.

Keskerakondlikest autoritest tegeles kriisi küsimusega A. Tõllasepp.²⁹⁴ Refereerides Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides käibel olnud kriisiteooriaid, mõistis ta mõningal määral nende puudusi, eriti kriisi põhjuste selgitamisel. Siiani olevat vaieldav ja lahendamatu küsimus, mis oli kriisi põhjuseks — kas ületootmine, alatarbimine, üleinvesteerimine, praeguse rahandussüsteemi puudused või midagi muud. Kriis olevat väljendunud kõigepealt hindade languses, kuid mitte hindade langus ei põhjustanud kriisi, nagu arvavad mõned autorid, vaid hinnad langesid kriisi mõjul.²⁹⁵ Analüüsides mitmesuguseid arvamusi kriisi kohta, kirjutab Tõllasepp õigesti, et kriisi ei saa pidada rahaturust olenevaks. Raskused rahaturul algasid igal pool pärast kriisi puhkemist ja olid kriisi tunnuseks, mitte aga selle põhjustajaks.²⁹⁶ Tõllasepp viitab T. Tooke'i «Hindade ajaloole» (Tooke-Newmarch, History of Prices. London 1857) ja võtab omaks seisukoha, et raha hulk ei ole hindade määrajaks, madalad hinnad aga on raske majandus-

²⁹² E. J a s k a, Agraarkriisi-teooriad. «Konjunktuur» 1937, nr. 36/37, lk. 787.

²⁹³ Sealsamas.

²⁹⁴ «Konjunktuur» 1935, nr. 2, lk. 174—179.

²⁹⁵ «Postimees» nr. 286, 22. oktoobrist 1936.

²⁹⁶ «Postimees» nr. 161, 13. juulist 1933.

liku olukorra iseloomustajaks. Majanduselu ja konjunktuuri paranemisega algab just hindade tõus.²⁹⁷

Majanduskriisi põhjuste otsimine krediidi ja rahanduse sfääris oli iseloomulik silmapaistvale osale kodanlikest majandusteadlastest XIX sajandil ja XX sajandi algul. Kuid kapitalismi üldkriisi perioodil oli üldiseks nähtuseks sellealaste kriisiteooriate mõju vähenemine. 1929.—1933. a. kriisi ajal hakkas üldiselt võidule pääsema seisukoht, et võitluses kriiside vastu on valitsuse sammud krediidi- ja rahandusvallas mingis ulatuses vajalikud, kuid neist üksi ei piisa kriisi vastu võitlemiseks.²⁹⁸ Sellel seisukohal asus ka A. Tõllasepp, kes hakkas kaitsma mitmel pool Lääne-Euroopas kriisi ajal levinud nn. «reguleeritava inflatsiooni» teooriat, mille silmapaistvaks esindajaks oli Keynes. Samal seisukohal oli 1933. a. rahvuslik Keskerakond, kes valitsusse pääseses viis krooni kursi alla.

Tõllasepa seisukohad selles küsimuses on mõnevõrra vastuolulised. Ühelt poolt kirjutas ta, et «meil ei oleks praegusel ajal põhjust majanduse elu intensiivsust ja tasuvust püüda raha hulga suurendamisega tõsta. See võib eitavaid tulemusi anda, nagu see oli Ühendriikides.» Teatud vastuolus eelmise väitega on aga järgmine seisukoht: «Meie rahamärkide arvu tuleb suurendada, kuid see peab sündima kooskõlas majanduse elu nõuete ja arenemisega, nõnda, et rahvamajandus seda raha, mis tsirkulatsioonis on, ka tõeliselt kannab ja temale püsiva ning kindla väärtuse annab.»²⁹⁹ Need arutlused kajastasid ilmselt vastuolusid krooni kursi küsimuses, mis esinesid tolelaegses Keskerakonnas. Krooni kursi lange mine tõstis hindu ja oli kasulik kesk- ja väikeettevõtjatele, kes moodustasid suure osa Keskerakonna valijaist. Kuid hindade tõus tabas raskelt palgasaajaid, kelle hulgas (ametnikud, intelligents) Keskerakonnal samuti oli pooldajaid. Keskerakonna juhtkonnas oli nii krooni kursi alandamise pooldajaid kui ka selle vastaseid. See olukord ilmselt kajastubki Tõllasepa vastuolulises käsitluses.³⁰⁰

Tõllasepp ise näis asuvat seisukohal, et 1929.—1933. a. kriis on ületootmise ja alatarbimise kriis. Teda mõjutanud alatarbimise teooria oli levinud liberaalkodanlikes ringkondades. XIX sajandil olid seda kaitsnud põhiliselt väikekodanlikud kapitalismi kriitikud (S. Sismondi). Kuigi selle teooria pooldajad ei suutnud esile tuua kriiside peamist põhjust, konstateerisid nad ometi mõningaid kapitalismi vastuolusid, eriti aga vastuolu tootmise ja tarbimise vahel.

²⁹⁷ «Postimees» nr. 172, 26. juulist 1933.

²⁹⁸ Vt. И. Г. Б л ю м и н, tsif. teos, III kd., lk. 172—174.

²⁹⁹ «Postimees» nr. 172, 26. juulist 1933.

³⁰⁰ Võimalik, et Tõllasepp oli krooni kursi langemise vastu. Oma järgnevaiski artiklites avaldas ta selle sammu kohta reserveeritud mõtteid. Siin võis kaasa rääkida asjaolu, et krooni kursi alandamine tuli eriti kasuks ekspordõrdele, s. o. suurkodanlusele, kelle hulgas oli vähe Keskerakonna valijaid. J. Tõnisson, Keskerakonna juht ja «Postimehe» toimetaja, oli aga innukas krooni kursi langemise pooldaja, nii et ajalehes vaevalt selle vastu sai kirjutada.

See asjaolu tegi alatarbimise teooria vastuvõtmatuks enamikule kodanlikest majandusteadlastest. 1929.—1933. a. majanduskriisi ajal ei saanud kodanlikud majandusteadlased enam täielikult ignoreerida vastuolu tootmise ja tarbimise vahel. Selle vastuolu sunnitud tunnistamine on üks kodanliku poliitilise ökonomia kriisi väljendajaid. Kuid «alatarbimise teooria liberaalne variant» erineb tunduvalt vanast väikekodanlikust teooriast, mis arvustas kapitalistlikus ühiskonnas valitsevaid jaotusprintsipi ja tegi järelduse, et kriisivastase võitluse põhivahendiks on palga tõstmine. Kodanlik-liberaalne alatarbimise teooria ei arvusta natsionaalse tulu jaotamise printsipi kapitalistlikus ühiskonnas. Põhikohk asetatakse siin tarbimise, ka mittetootmisalase tarbimise stimuleerimisele, mõõdukale «reguleeritud» inflatsioonitendentsi toetamisele, kusjuures viidatakse liiga suurele tööpuudusele kui sotsiaalsele hädaohule.

Tõllasepp oligi ilmselt omaks võtnud eespool nimetatud seisukohad. Tema rõhutas pidevalt, et majanduskriis on alatarbimise kriis. Kui tootmine ei ole kooskõlas rahva ostujõuga, siis see olukord põhjustabki kriisi.³⁰¹ Nagu paljud sellel seisukohal asuvad kodanlikud majandusteadlased, nii oli ka Tõllasepp arvamusel, et majanduskriisi ületamiseks olevat vaja suurendada tarbimist (mitte rahva ostujõudu), kusjuures ta pidas oluliseks ka mittetootmisalase tarbimise kasvu.³⁰² Et see võimalikuks saaks, peaks suurenema natsionaalne tulu. Sealjuures ei räägi Tõllasepp selle õiglasemast ümberjaotamisest. Kuidas tööline aga saaks tarbimist suurendada ilma palga suurenemiseta, seda küsimust ta ei käsitle, kuid osutab ometi sotsiaalsele hädaohule, mis peitub töötatöölise suures arvus. Kuidas tööpuudusest jagu saada, selle kohta ei oska Tõllasepp midagi soovitada, vaid ütleb, et seni ei ole otsitud küllalt mõjuvaid abinõusid tööpuuduse vastu võitlemiseks ja nende pahede kõrvaldamiseks, mis tööpuudus «ühiskonnale», s. o. kodanlikule ühiskonnale toob. Kuid Tõllasepp ruttab kinnitama, et tööpuudus ei olevat paratamatult seotud kapitalistliku korruga ja kapitalistliku korra püsimine ei tähenda tema arvates sugugi tööpuuduse paratamatust.

Tunnistanud, et ükski senine kriisiteooria ei ole küllaldane kriisi põhjuste seletamiseks, asub A. Tõllasepp käsitlema konjunktuuriprobleemi, püüdes asendada kriisi mõiste konjunktuuri lainelise arenemise mõistega. Sealjuures refereerib ta Ameerika Ühendriikides 30-ndail aastail levinud seisukohti. Tunnustavalt märgib Tõllasepp konjunktuuri uurimise tehnika arengut, matemaatiliste meetodite kasutamist struktuuriliste muutuste kui ka konjunktuuriliste võnkumiste selgitamiseks.³⁰³

³⁰¹ «Postimees» nr. 286, 22. oktoobrist 1936.

³⁰² «Postimees» nr. 116, 1. maist 1936.

³⁰³ «Konjunktuur», 1935, nr. 2, lk. 174—179.

Mõtte, nagu oleks majanduskriis ühtlasi kapitalismi kriis, tõrjus veelgi resoluutsemalt tagasi K. Kornel. Kornel toetus oma seisukohtades W. Sombardile. Ta rõhutas, et majanduskriis (1929—1933) ei ole enam tavalise konjunktuuri faasi iseloomuga, «millele varem või hiljem järgneb tõus», vaid majanduselu struktuuri muutev kriis. Samuti kinnitas Kornel, et «praegune majanduslik süsteem ei ole enam kapitalistlik, nagu ta seda oli möödunud sajandil. Järelikult ei ole meil põhjust kõnelda praegusest erakorralisest raskest ja pikast majanduse kriisist»³⁰⁴. Seega püüdis K. Kornel laiu töörahva hulki viletsusse paisanud kriisi kujutada positiivse nähtusena. See olevat paratamatu ühekordne tegur «vana» ja ilmselt «halva» kapitalismi muutumisel uueks, millel ei olevat enam endisi negatiivseid jooi.

Majanduskriiside probleemi käsitles spetsiaalselt Ed. Poom. Tunnistades kapitalistliku ühiskonna arengu positiivseks küljeks eelkõige tehnika arengu, ülistas ta toototlikkuse suurendamist kaasajal selliste vahenditega, nagu teilorism ja fordism. Väga naiivne oli Ed. Poomil Fordi põhimõtete olemuse iseloomustamine, mille ta võttis kokku järgmiselt: «Töösturi ülesandeks pole toota kasu ja spekulatsiooni jaoks, vaid tarbijaskonna, konsumendi, kogu ühiskonna jaoks.»³⁰⁵ H. Fordi kuulutamine ühiskonna heategijaks, kinnitus, et Fordi tegevust ei ajendanud kasumi saamine, on kapitalismi demagoogilise apoloogia tüüpiline näide.

Majanduskriiside tekkimise põhjuseks oli Poomi arvates «eramajanduslik ratsionaliseerimine», sest see suurendab tööstust.³⁰⁶ Poom pidas kummaliseks vastuolu, mis seisnevat selles, et tehnika edusammud annavad võimaluse inimese vajadusi rahuldada, aga samal ajal nälgib 25 miljonit inimest. See olevat paradoks, et ühiskonnas valitseb häda ja nälg ülikülluse tõttu, et toodang tõuseb, aga ostujõud langeb.³⁰⁷

Poom kirjeldas isegi õigesti kapitalistlikus ühiskonnas valitsevat ületootmist ja madalast ostujõust tingitud alatarbimist. Ta pidas kapitalistliku majanduse suuremateks probleemideks, kuidas teostada ratsionaliseerimist, nii et see kahju ei tekitaks, ja kuidas kooskõlastada tarbijate ostujõudu toodangu väärtusega. Poom märkis küllalt kriitiliselt, et «kapitalistlik majanduskord pole suutnud lahendada rahuldavalt eelmainitud majanduslike ülesandeid, vaid vastuoksa tal koguni puuduvad elundid ja võim üldsuse huvide kaitseks»³⁰⁸. Kirjeldades kriiside tekkimise mehaanikat, ei tahtnud aga Poom näha kriiside ja tootmise anarhia põhjusi tootmisvahendite eraomanduses.

³⁰⁴ «Postimees» nr. 124, 28. maist 1933.

³⁰⁵ E. Poom, *Moodne töötehnika ja majanduskriis*. Tartu, 1932, lk. 55—56.

³⁰⁶ Sealsamas, lk. 97—98.

³⁰⁷ Sealsamas.

³⁰⁸ E. Poom, tsit. teos, lk. 102.

Olles sunnitud tunnistama, et kapitalism ei ole suuteline majanduskriise vältima, kinnitas Poom, et kõigi inimeste vajadusi ei ole suudetud rahuldada ka sotsialistlikus ühiskonnas. Nõukogude Liidus olevat rahva olukord alles halb, statistikat aga, mis räägib saavutustest, ei võivat uskuda. Viidates «statistika ebausaldatavusele» ja väites, et pole teada, mis Nõukogude Liidus tõepoolest toimub, püüab autor kõigutada inimeste usku sotsialistlikku ühiskonda. Sealjuures jättis Poom silmapaari vahele, et 1932. a. ei olnud Nõukogude Liidus sotsialistlik ülesehitustöö veel lõpule viidud.

Poomi seisukohtades avaldub mõningaile kodanlikele majandusteadlastele (kapitalismi üldkriisi perioodil) iseloomulik joon, nimelt üksikute marksistliku teooria seisukohtade kasutamine. E. James kirjutab, et kodanlikud majandusteadlased pöörasid majanduskriisi käsitlemisel erilist tähelepanu alatarbimise teooriale, kuigi nende arusaamine sellest erines Marxi omast.³⁰⁹ Säärane «sotsialistlik» fraseoloogia ja antikapitalistlik demagoogia olid aga eriti iseloomulikud fašismile. Seepärast ongi arusaadav, et ka E. Poom seadis ideaaliks «juhitava majanduse» ja korporatiivse korra fašistliku Itaalia eeskujul.

Mõne aasta pärast loobus Poom üldse majanduskriiside kriitilisest käsitlemisest. «Eesti Entsüklopeedias» ta ainult refereeris mitmesuguseid kodanlikke kriisiteooriaid ja märkis, et need on osutunud ühekülgeteks ning ei suuda kriiside tekkimise põhjust selgitada. Need teooriad olevat «moodsas» majandusteaduses asendunud konjunktuuriteooriaga.³¹⁰ Teatavasti muutusid konjunkturi uurimised 30-ndail aastail kodanlikus majandusteaduses küllaltki ulatuslikuks ja olid oma olemuselt kodanliku poliitilise ökonomia kriisi üheks väljendajaks. Nendega loobus kodanlik teadus majanduselu nähtuste seesmise olemuse tundmaõppimisest ja piirdus ajutise iseloomuga seoste vaatlemisega. Konjunkturi uurimise alusel töötati välja mitmesugused «konjunkturi stabiliseerimise» vahendid, millega loodeti majanduskriise leevendada.³¹¹ Hirmu tekitava sõna «kriis» asendamine terminiga «konjunkturi kõikumine» pidi kogu probleemile süütu iseloomu andma.

30-ndail aastail levis Eestis ka nn. «psühholoogiline» kriisiteooria, mis otsis kriisi põhjusi psüühilistes, mitte aga majanduslikes nähtustes.

Psühholoogilist kriisiteooriat oli arendanud Keynes, kes leidis, et kriiside tekkimise põhjusi aitab seletada ettevõtja psüühika, nimelt optimistlike ja pessimistlike illusioonide vaheldumine, millega ettevõtja konjunkturi muutustele reageerib.³¹² Kui inim-

³⁰⁹ Э. Ж а м с, История экономической мысли XX в. М., 1959, lk. 426.

³¹⁰ Vt. Eesti entsüklopeedia IV. Tartu, 1934, vg. 1166.

³¹¹ Vt. И. Г. Б л ю м и н, tsit. teos, III kd., lk. 194—195.

³¹² Д. М. К е й н с, Общая теория занятости, процента и денег. М., 1949, lk. 153—154.

psüühika oleks teisiti korraldatud, siis taastootmisprotsess omandaks teistsuguse iseloomu. Keynesi selliste arutluste eesmärgiks oli varjata kapitalistliku majandussüsteemi põhilist vastuolu, nimelt tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamisvormi vahelist vastuolu.

Eestis harrastasid žongleerimist psühholoogiliste kriisiteooriaga eriti vapsid. J. Libe kirjutas, et majanduselu nähtused ja ka majanduskriis ei olevat ainult «objektiivsed majandustoodete ja tarvete kvantitatiivsed suhted», vaid olevat eelkõige inimeste psüühika avaldusvorm. «Mitte produktsioon, üle- ja alaproduktsioon ei too kriisi, ei tekita segadusi, vaid see, kui need kvantitatiivarvud ja suhted saavad teadvuseks, elamuseks ... kui nad mõjustavad meie psüühet.»³¹³ Libe kinnitas, et psüühikas tekkiv paanika võivat 5%-lise üleproduktsiooni puhul hindu alla lüüa 50% võrra ja tekitada kriisi. Säärane diletantlik arusaamine oligi aluseks vapside demagoogiale, kes lubasid võimule tulles «psüühilise riigiteooria» alusel luua korra, milles ei ole kriise.

Niisiis näeme, et kodanlikus Eestis väljendas enamik majandusteoreetikuid reaktsioonilisi seisukohti kriiside küsimustes. Osa kodanlikke autoreid astus sihikindlalt välja majanduskriiside marksistliku õpetuse vastu. Püüti väita, nagu oleksid kriisid ajutine, mööduv, mitte aga kapitalistliku korra paratamatu nähtus. Vahendeid kriisi ületamiseks otsiti proletariaadi arvel.

4. VABAMAJANDUSE JA MAJANDUSELU REGULEERIMISE TEORIAD KODANLIKUS EESTIS

A. NEOLIBERALISTLIKUD SUUNAD KODANLIKUS EESTIS

Majandusliku liberalismi teooriad domineerisid 20-ndatel aastatel. Nende pooldajate aktiivsed väljaastumised olid esialgu suunatud riigikapitalismi tendentside vastu. Riigiettevõtted kodanlikus ühiskonnas on muidugi kapitalistlikud ettevõtted, kuid nad võivad kujuneda teatud vastukaaluks monopolidele ja loovad soodsamad tingimused tööliste klassivõitlusele.

20-ndatel aastatel riigiettevõtete vastu välja astudes kaitsesid majandusliku liberalismi pooldajad innukalt eraomanduse printsiipi. Noor ja korraldamata riik, kirjutas suurkodanluse häälkandja «Päevaleht» 1920. a., ei saa «riigi tööstuslikes ja majanduslikes elus juhtivat osa veel etendada, vaid temas peab eraalgatusel õige tugev sõnaõigus jääma».³¹⁴ Eriti teravate kallaletungide objektiks ajakirjanduses said «Riigi Sadamatehased», mille kuumist riigile püüti kujutada määrava tegurina suurtööstuse, eriti

³¹³ «Võitlus» nr. 126, 30. detsembrist 1933.

³¹⁴ «Päevaleht» nr. 88, 21. aprillist 1920.

aga metallitööstuse likvideerimisel. «Päevalehe» juhtartiklis kirjutab N. Kõstner: «Meie tehaseid (jutt on metallitööstuse suurettevõtetest. — *Autorid*) sunnitakse riiklise vastutusega võistluse abil kahjulikke tellimisi võtma.»³¹⁵ Sellise konkurentsi tagajärjel peavad ettevõtted oma ukseid sulgema ja sisseseaded vanarauaks müüma.

Astudes välja valitsuse kavatsuse vastu omandada Peetri tehased selleks, et sinna üle viia Sadamatehaseid, kirjutab «Eesti Majandus» toimetuse kommentaar, et riigiettevõtete asutamine olevat avantüür. «Mitte üle viia ei tule sadamatehaseid, ja selleks võib olla riigikassat uue sajamiljonilise väljaminekuga koormata, milleks üks hiljutine poolametlik interview «Päevalehes» kodanikke ette valmistas, vaid neid nende praeguses asukohas kiires korras likvideerida.»³¹⁶

Selline kirjutus «Eesti Majanduse» veergudel ei olnud juhuslik ega olnud suunatud ainult ühe ettevõtte (Sadamatehased) vastu. See oli üldise joone konkreetseks avalduseks. Lisaks sellele olid pidevalt terava kriitika objektiks riiklik merelaevandus, riigi turbatööstus jne. Praktiliseks ettepanekuks, mida tegid esijoones «Eesti Majanduse» ja «Päevalehe» artiklite autorid, oli: likvideerida vastavad riiklikud ettevõtted ja anda nad soodsatel tingimustel üle eraettevõtjatele. Põhjendusi riigiettevõtete likvideerimiseks toodi mitmesuguseid. Olulisemaks neist oli väide, et riigiettevõtte tegevus ei ole vajalikul määral paindlik. Eraettevõttes olevat olukord teine: «Seal on tarvilistel kordadel tihti tehtud ja tehakse uued sisseseaded, võetakse tarvitusele uued ja paremad töötamisviisid jne. ... sest eratehase peäülesandeks on olnud — olla produktiivne rahvamajanduse üldises massis ja anda kasu.»³¹⁷

Palju räägiti madalast tööviljakusest ja pillamisest riigiettevõtetes. Nii riigiettevõtte juhtkond kui ka töölisel olevat hooletud, sest palgad saadakse niikuinii eelarvest.³¹⁸ Sellega väljendati varjatud kujul erakapitali üht peamist pretensiooni riigiettevõtete vastu: viimastes hoitavat palgad liiga kõrgel tasemel.

Küsimuse tuum ei peitunud muidugi inimeste «madalas kõlbluses», mis takistavat riigiettevõtete edukat arenemist, vaid selles, et tööstuslikul suurkodanlusel ei olnud tol ajal valitsevat positsiooni, selleks et majandada riiklik-monopolistliku kapitalismi vormis. Selle tõttu astusidki suurkodanluse ideoloogid välja põhiliselt «vaba ettevõtlikkuse» lipu all.

Vabamajanduse suuna järjekindlaks kaitsjaks 20-ndail aastail oli N. Kõstner, kes isegi ulatusliku ettevõtete riikliku krediteerimise poliitika vastu välja astus.³¹⁹ Analoogilisel seisukohal asus

³¹⁵ «Päevaleht» nr. 96, 9. aprillist 1925.

³¹⁶ «Eesti Majandus» nr. 35, 1925, lk. 567.

³¹⁷ «Eesti Majandus» nr. 41, 1924, lk. 739.

³¹⁸ «Päevaleht» nr. 271, 5. oktoobrist 1927.

³¹⁹ «Eesti Majandus» nr. 33, 1923, lk. 514—515.

L. Sepp 1927/28. a. eelarve põhjendamisel. Kurtse kapitali aeglase akumulatsiooni üle, märkis L. Sepp muu hulgas: «Riigilaenu, mis eelarve arvel antakse, ei aita meid mitte, kuna selle juures üldine kapitali summa ei suurene, vaid meie võtame olemasolevast kapitalist osa ainult kokku ja juhime selle riiklikult soovitavaks peetavatele teistele majandusaladele.»³²⁰ Samas avaldab L. Sepp arvamust, et kasulikum oleks jätta raha «kodanike» (s. t. monopolistide) taskusse, kes suudaksid «nende summadega rohkem väärtusi luua, kui seda riik suudab»³²¹.

On õige, et emissiooni arvel antav riiklik krediit ei paranda laiendatud taastootmise tingimusi. Samuti on õige, et riikliku krediidiga ei saa üheaegselt katta akumulatsiooni puudujääki kõikides rahvamajandusharudes. Kuid nii L. Sepp kui N. Köstner kaitsesid tegelikult suurtöösturite huve. Riigilt krediidi taotlemise ja saamise praktika sundis valitsusi, kes sellist poliitikat teatud kindkonna huvides teostasid, tulumaksu tõstma, seega ühelt töösturite rühmalt võtma ja teisele andma. Need olid lisakaalutlused, miks suurrakenduse huvide kaitsjad astusid välja progressiivse tulumaksu, aga ühtlasi ka riigi ulatusliku majandusliku sekkumise vastu. Kuid juba 20-ndail aastail kirjutasiid muidu vaba ettevõtlikkust pooldavad majandusteadlased, et riik võivat vajaduse puhul «kutsuda korrale» üksikuid monopolistlikke koondisi. «Kuid ei tule unustada, et valitsusasutustel on abinõud käepärast, tarbekorral oma nõudmisi maksma panna, kas krediitide reguleerimise näol, ehk, kus ettevõtteid võõrad kapitaalid finantseerivad, nagu näit. paberivabrikuid, siis tollipoliitika abil.»³²² Tüüpiline oli sealjuures riigiaparaadi kujutamine klassihuvidest kõrgemalseisva jõuna, kes olevat suuteline tegutsema, lähtudes rahvamajanduse kui terviku vajadustest.

Kodanluse hulgast astus riigikapitalistlike tootmisettevõtete kaitseks välja J. Tõnisson ja põhiliselt ka Rahvaerakond tervikuna. 1920. a. lõpul toimunud I riigikogu valimiste eelses Rahvaerakonna programmavalduses märgiti, et tähtsamate loodusvarade — põlevkivi, turba, Narva kose — ekspuaterimisel peab juhtiv positsioon kuuluma riiklikule kapitalile.³²³ Järgnevatel aastatel seda seisukohta konkretiseeriti ja leiti, et kõige otstarbekohasem on, kui riik tegutseb ettevõtjana segaaktsiaseltsides, kus juhtiv koht kuulub riiklikule kapitalile. Siit selgubki, miks «Postimehe» ringkonnad toetasid riigiettevõtteid. Ilmselt loodeti, et riigiettevõtete eksisteerimine segaaktsiaseltsidena võimaldab aktsiate omandamist ka väiksemate kapitalide omanikel, kelle huvisid Keskerakond kaitses.

Omaette suunana esines «vaba ettevõtlikkuse» teooria Eestis

³²⁰ III Riigikogu, protokollid, III istungjärk, 1927. a., vg. 123.

³²¹ Sealsamas.

³²² «Eesti Majandus» nr. 7, 1925, lk. 100.

³²³ «Postimees» nr. 277, 2. novembrist 1920.

30-ndail aastail. Selle teooria propageerijate hulgas oli nii suurkodanluse esindajaid kui ka väikekodanluse ideolooge.

Sel perioodil oli ajalooline situatsioon teistsugune. Kriisist vapustatud kodanlik maailm hakkas riigivõimus nägema päästvat jõudu, kes peab garanteerima kapitalistliku majanduse häireteta funktsioneerimise. Kuid osa kodanlust pidas endiselt majanduselu riigistamist hädaohuks «püha eraomanduse» printsiibile ja kaitses eraettevõtlikkust. Fašistliku «majanduse reguleerimise» praktika näitas samal ajal, et võimul olevad finantsoligarhia grupid hävitavad reguleerimise ettekäände all oma konkurente. Sellises olukorras astusid tugevamad monopolistide grupid mitmel pool välja vabamajanduse printsiipide kaitseks, lootes kapitalistlikus konkurentsivõitluses võitjaks tulla. Kuid majanduse riikliku reguleerimise vastu astuti välja ka fašismivastase võitluse kaalutlustel.

Üheks suuremaks organisatsiooniks Eestis 30-ndail aastail, kes taotles eraalgatuse laiendamist, lootes niiviisi kõigist majanduslikest raskustest üle saada, oli Kaubandus-Tööstuskoda ja selle juhid. Esinedes 1933. aastal Tartu kaupmeeste ja töösturite koosolekul, nõudis koja juhataste esimees suurtööstur J. Puhk täielikku vabakaubandust, vabadust eraalgatusele.³²⁴ Sedasama nõudis ta Balti riikide majanduskonverentsil. «Riigivõimu vahelesegamine eramajandusse on haiglane nähe; kõik, mida suudavad korda saata üksikud kodanikud majanduslikul alal, tuleb jätta kodanike eneste ülesandeks.»³²⁵

J. Puhki puhul on säärane nõudmine arusaadav. Olles kodanlikus Eestis üks suuremaid rahamehi ja paljude ettevõtete omanikke, suutis ta toime tulla ka ilma riigi otsese toetuseta. Puhki huvides oli vaba ettevõtlikkuse printsiibi rakendamine. Seda põhjendas ta mõnikord naiivset laadi argumentidega. Nii ütles ta 1939. aastal Riiginõukogus: «Riikliku tööstuse ja riikliku kaubanduse arendamine tähendab sisuliselt rahva proletariseerumist, ja see on loomulik, sest kodanikule ei jää ju muud üle, kui hakata riigipalgaliseks.»³²⁶

J. Puhki toetas M. Pung, kes küll kriisiraskuste ületamisel soovitas kasutada riigi abi, kuid ei pooldanud majanduselu riiklikku «reguleerimist». Rahvusliku Keskerakonna üleriiklikul konverentsil ütles Pung: «Võime piirata seadusandlusega üht kui teist, kuid kaubandus peab olema vaba.»³²⁷ Nagu neoliberaalid üldse, nii arvas ka Pung, et kriisi ajal tuleb riigil vastuolusid pehmedada. Kriise olevat võimalik kui mitte ära hoida, siis vähemalt nõrgendada kitsenduste tegemisega uute ettevõtete rajamisel.³²⁸ M. Pung ja tei-

³²⁴ «Postimees» nr. 44, 22. veebruarist 1933.

³²⁵ «Võitlus» nr. 82, 16. septembrist 1933.

³²⁶ Vt. Tsentraliseeritud majandus ja organiseeritud vaesus. «Päevaleht» nr. 70, 11. märtsist 1939.

³²⁷ «Päevaleht» nr. 110, 23. aprillist 1932.

³²⁸ «Päevaleht» nr. 86, 28. märtsist 1931.

sed teda pooldanud autorid tegid ettepaneku mitte lubada asutada ettevõtteid neil aladel, kus vabrikuid on ettevõtjate arvates küllaldaselt. M. Punga vaated on tüüpilised neoliberaalidele, kes soovivad riigi kaasabi turu kindlustamisel rasketel momentidel, muidu aga peavad õigeks jätta erakapitalile maksimaalne tegevusvabadus.

Kui suurtöösturite esindajad 30-ndail aastail astusid põhimõtteliselt välja riigi ulatusliku sekkumise vastu majandusellu, siis nende üheks argumendiks oli, et sel teel õonestatakse eramajanduse aluseid. Nende ringkondade arvates oleks konjunktuuri paranemist 30-ndate aastate teisel poolel võinud kasutada teisiti, ja nimelt «lasta kosuda» kaubandust ja tööstust, «et võimaldada temale uusi väärtusi luua». ³²⁹ Nii nägime, et majanduslikult võimsad suurkapitalistid lootsid vaba konkurentsi ja kõrgkonjunktuuri tingimustes suurtele kasudele ka ilma riigivõimu toetuseta. Samal ajal aga kasutasid nad meelsasti diktatuurivõimu, kui oli vaja võistlejaid kõrvaldada või majanduslikke mahhinatsioone läbi viia. ³³⁰

Keskerakonna majandusmehed pooldasid 20-ndatel aastatel riigi majanduslikku ettevõtlikkust ja mõningat majanduselu reguleerivat tegevust. Nende eesmärgiks oli olnud soodsate tingimuste loomine vabale konkurentsile, millele läheneti kesk- ja väikeettevõtja seisukohalt. 30-ndail aastail asus «Postimehe» majanduse osakonna juhataja A. Tõllasepp esialgu eitavale seisukohale majanduselu reguleerimise suhtes. Ta väitis õigesti, et eraomandusele rajatud korra tingimustes võib küll koostada programme, nagu põllumajanduse arendamise programm, kuid ellu viia plaanimajandust ei saa. Et plaanimajandus eeldavat poliitilist diktatuuri, siis osutub see «demokraatia ja parlamentarismi õonestamiseks majanduslikust küljest». ³³¹ Sellistes väidetes väljendus ettevaatlik liberaal-kodanlik opositsioon K. Pätsi diktatuurile. Et partei juhil J. Tõnissonil ei olnud midagi diktatuurimeetodite vastu, kui ta ise neid teostada sai, seda näitab tema riigivanemaks oleku aeg 1933. a., mil tema esimeseks sammuks oli sõjaseisukorra kehtestamine ja ajalehtede vabaduse piiramine.

Rahvahulkade vaenu fašistliku diktatuuri vastu kasutasid vabamajanduse kaitsjad üsna sageli laimu levitamiseks sotsialistliku majandussüsteemi kohta. Nii samastati sotsialistlik plaanimajandus fašistliku «majanduse reguleerimisega», jättes aga sealjuures silmapaari vahele sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi täieliku seemise antagonismi.

Vabamajanduslikud suunad kodanliku Eesti majanduslikus

³²⁹ «Uus Eesti», 5. veebruarist 1936.

³³⁰ Vt. O. Sepre, Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses. Tallinn, 1963, lk. 129–133.

³³¹ «Postimees» nr. 250, 14. septembrist 1935.

mõttes nõrgenesid pidevalt. See tendents avaldus kõikjal kodanlikus majandusteaduses kahe maailmasõja vahelisel perioodil.

Liberaalid Eestis püüdsid 30-ndail aastail kritiseerida fašistlikku majanduspoliitikat, kuid tegid seda aralt ja nende kriitika oli vähe efektiivne. Rohkem kui fašismi kartsid liberaalid tööliklassi ideoloogiat ja töölisliikumist, seda ainsat jõudu, mis fašismi võidulepääsu oleks suutnud pidurdada. Sel põhjusel ei suutnud nad asuda isegi järjekindlalt antifašistlikele positsioonidele. 1930-ndail aastail oli valdav osa liberaale nõus diktatuurivõimuga praktiliselt koos töötama.

B. REGULEERITAVA KAPITALISMI TEOORIAD KODANLIKUS EESTIS

Küsimus riigi osast majanduselus kerkis kodanlikus Eestis päevakorrale juba 20-ndail aastail.

Märkisime eespool, et sellal suhtus enamik kodanluse ideolooge (välja arvatud Rahvaerakonna liidrid) eitavalt riigi kui ettevõtja tegevusse. Riigiettevõtteid (s. o. riigikapitalismi) peeti kodanluse ringkondades eraettevõtlikkuse, eraalgatuse printsibi rikkumiseks. Kuid samal ajal omistati riigile olulisi majanduslikke funktsioone, mis eelkõige pidid väljenduma kodanlusele soodsas majanduspoliitikas.

Enamik kodanluse rühmitusi nägi 20-ndail aastail riigis kreditori, kes jaotab natsionaalset tulu ümber kapitalistide ühe või teise rühmituse huvides. Riiklik krediit pidi olema päästerõngaks, mis hoiab vee peal uppumise ohus olevat tööstusettevõtet, ja katma põllumajanduses kujunenud puudujäägi, samuti pidi riiklik krediit olema üheks maksimaalse kasumi kindlustamise vahendiks.

Riiklikule krediidile pretendeerisid nii tööstuskodanlus ja maakodanlus kui ka ärimehed, ehitus- ja laevanduse ettevõtjad. Riiklike krediitide taotlemisel püüti näidata, nagu oleks just see konkreetne tegevusala või ettevõtte rahvamajanduslikult kõige vajalikum. Ühtede või teiste kapitalistide rühmade eelistamine krediitloomisel olenes suurel määral konkreetsetest jõudude vahekorrad poliitilisel areenil.

20-ndatel aastatel oli tüüpiline, et kapitali ümberjaotamist riigi vahendusel pooldasid eelkõige maakodanluse ja tööstusliku keskkodanluse huvide kaitsjad. Riigi abi vajalikkust põllumajanduses põhjendasid maakodanluse esindajad sellega, et kapitali mahutamise põllumajandusse ei tasu ennast ära.

Täie selgusega kajastuvad nende ringkondade huvid «härrasasuniku» J. Lehtmani sõnavõtus riigikogus, kes kinnitas, et polevat õiged väited, nagu peaks riik «oma käed meie majanduselust üldse eemale tõmbama, peaks laskma elul minna nii, nagu see läheb, peaks kapitali jätma elanikkude kätte, et need otsiksid sellele kõige parema mahutuspaiga. Riik peab majanduselu juhtima,

juhtima kapitali neile aladele, kus ta tulevikus kasutoov võiks olla, peab juhtima neile aladele, mis tulevikus võiksid elu tuiksooneks kujuneda, kuigi riigil niisugusel juhtumisel tuleb kapitali võtta kodanikkudelt maksude näol.»³³²

Siin avaldus juba selgesti eesti maakodanluse kõige reaktsioonilisema osa seisukoht, mille eesmärgiks oli riiklik-monopolistlike vahendite kasutamine hallparunite huvide maksimaalseks rahuldamiseks: võetagu kapital maksudena teistelt kihtidelt ja «juhitagu» hallparunite taskusse.

Võitlus riikliku krediidi pärast käis üksikute kodanluse gruppide vahel. Krediidi taotlus tugines riigi eelarvesse koondatud summade ümberjagamise võimalusel, kusjuures lõviosa riigi eelarve tuludest moodustasid sellal kaudsed maksud. Seega oli kõigis neis plaanides tegemist riiklik-monopolistlikule kapitalismile iseloomuliku nähtusega, kus kapitalistile kasumi kindlustamise üheks abinõuks on riigi eelarve.

Üheks «majanduse reguleerimise» vormiks kapitalistliku tootmisviisi tingimustes on väliskaubanduse mõjutamine tollipoliitikaga. Imperialismi ja eriti kapitalismi üldkriisi perioodil avaldub selles kodanluse eri rühmituste võitlus riiklik-monopolistliku kapitalismi kasutamiseks oma huvides.

1929.—1933. a. kriisi ajal ja pärast seda nõudsid kõik kodanluse rühmad riigi suuremat vahelesegamist majandusellu.

Nägime, et isegi endised majandusliku liberalismi pooldajad hakkasid kriisi mõjul vajalikuks pidama riigiaparaadi kasutamist kodanluse võimule ohtlike häirete kõrvaldamiseks. «Majanduse reguleerimise» probleem omandas Eestis 30-ndail aastail spetsiifilise tähenduse. Kapitalistliku «kavamajanduse» pooldamine sai fašistliku majanduspoliitika heakskiitmise sünonüümiks. Fašistlikus majanduselu «juhtimises» avaldub riiklik-monopolistliku kapitalismi kõige reaktsioonilisem variant: ühe kitsa finantsoligarhia grupi majanduslik diktatuur, mida teostatakse poliitilise terrorirežiimi kaudu. Eestis asus sellele positsioonile järk-järgult valdava osa kodanluse ja väikekodanluse ideoloogid.

Fašistlikke seisukohti esines kõige järjekindlamalt ja avalikult nn. vabadussõjalaste ehk v a p s i d e m a j a n d u s l i k u s p l a t v o r m i s.

Vapside esimesed esinemised trükisõnas kujutasid endast sõimu seniste poliitikategelaste aadressil. Nagu natsid Saksamaal enne võimuletulekut, nii tegid ka vapsid ohjeldamatut demagoogiat, lubades kõikidele rahvakihtidele ja klassidele kõikvõimalikke hüvesid.

«Oma «suure» majandusprogrammiga tulid vapsid välja «Võitluse» sellekohases artiklis «Rahvuslik majandus»³³³, kus dekla-

³³² III Riigikogu protokollid, III istungjärk (1927. a.), vg. 305.

³³³ «Võitlus» nr. 1, 11. jaanuarist 1932.

reeriti erinevus majanduslikust liberalismist ja sotsialismist ning kritiseeriti demagoogiliselt Eestis valitsevat sotsiaal-majanduslikku korda. See kriitika piirdus üksikute kodanluse juhtide mitmesuguste mahhinatsioonide paljastamisega, ei arvustanud aga hoopiski kapitalistliku korra printsiipe.

Ülespuhutud «sügavamõttelistes» fraasides asuti ümber lükka sotsialismi «ekslikke teoreetilisi aluseid». Sotsialismi üks rajajaid olevat Rodbertus (!). Sotsiaaldemokraatia eesmärgiks olevat kogu rahvast proletariseerida.³³⁴ Sotsialismi sotsioloogilised alused olevat ebaõiged, sest sotsialistid rääkivat ühiskonnast üldse, mitte aga konkreetsetest ühiskondadest, s. o. rahvustest ja riikidest. Ajalooliselt olevat sotsialism ebaõige seepärast, et ta tahtvat kõrvaldada ajaloolises protsessis tööjaotuse tulemusena kujunenud hierarhiat (s. o. rikkaid ja vaeseid) ja omandatud õigusi (s. o. eraomandust) jne. Selliste demagoogiliste jaburdustega kaitsesid vapsid eraomandust ja klassiühiskonda.

Vapside arvates tulevat natsionalistliku majanduse aluseks võtta eraalgatus ja rahvuslik huvi, sest eraalgatus olevat tulukam kui riiklik algatus. Eestis olevat riiklikku algatust liiga palju olnud. Nüüd tulevat eraalgatust toetada ja tugevdada.

Kapitalile lubatud toetus sobis kogu kodanlusele. Sellest võisid endale kasu loota ka väikesed peremehed, keda kriis oli laostanud või raskesse olukorda asetanud. Kriteeriumiks, mille alusel otsustada, keda konkreetset peaks riik toetama, kuulutati «rahvuslik huvi». Selliste ebamääraste väljendustega opereerisid võimule-tuleku perioodil ka saksa natsid.

Oma sotsiaalpoliitilise programmi deklareerisid vapsid järgmiselt: «Eraalgatuse baasil ja rahvuse huvide suunas organiseeritud tootjad tegurid (s. o. kapitalistid ja töölised. — *Autorid*) peavad omavahel koos töötama ja sellest koostööst oleneb nende õiguste ja kohustuste vastastikkus.» Seda harmoonilist koostööd olevat võimalik saavutada, kui kaotatakse võitlus ning töölised ja kapitalistid arendavad koostööd rahvuse üldhuvides.

See «programm» oli samuti laenatud saksa natsidelt, kes enne võimuletulekut lubasid rahuldada saksa rahvuse kõigi klasside huvi. Nagu näeme, võtsid vapsid omaks kõik olulised «natsionaalsotsialismi» seisukohad, samuti «majandusteooriad».

Soovides fašismi rahvale meelepärasemaks teha, toodi selle kohta näiteks Itaalia, mille olukorda tunti Eestis vähe, ja mitte rahva hulgas ebapopulaarne Saksamaa.³³⁵ Itaalia majandust seati vapside programmides avalikult eeskujuks.

Majanduse ülesehitamist ja kriisi ületamist «rahvusliku majanduse» nõuete alusel lubasid vapsid ka 1933. a. detsembris toimunud kongressi otsustes. Nende ideoloog, Tartu Ülikooli eradotsent

³³⁴ «Võitlus» nr. 50, 4. juulist 1933.

³³⁵ Sealsainas.

V. Kupffer märkis, et «ues algavas majandusjärgus kandub peaarõhk maailmamajanduselt jälle rohkem rahvamaajandusele» (on mõeldud rahvuslikku majandust).³³⁶ Samu mõtteid propageeriti tol ajal ka Itaalias ja Saksamaal.

Eestis kavatsesid vapsid «rahvusliku majanduse» sildi all kehtestada oma rühmituse diktatuuri teiste kodanluse gruppide ja kogu rahva üle.

Majanduslike raskuste põhjuseks kuulutasid vapsid seniste poliitiliste parteide ebaõige majanduspoliitika. Väljendades oma mõttekaaslaste seisukohti, väitis vapside juht A. Sirk, et majanduslike raskuste peapõhjuseks olevat sisepoliitiline olukord, erakondade võitlus.³³⁷ Erakondadevahelise võitluse kõrval olevat kriisi põhjustanud psühholoogilised momendid (nii väitis vapside ideoloog V. Kupffer)³³⁸, Eesti looduslikud ja kliimaatilised tingimused jne.

Oma programmis vapsid deklareerisid, et nende poolt loodavas «rahvusriigis» säilitatakse kapitalistliku süsteemi majanduslik alus — eraomandus.³³⁹ Samal ajal esitasid vapsid demagoogilisi «plaane»: seni olevat riigi ja majanduse juhid Eestis arendanud võistlusvõimetuid produktsiooniharusid, mida olevat toetatud kaitsetollide, preemiate ja juurdemaksudega. Peab leidma uusi produktsiooniharusid ja loobuma võistlusvõimetust produktsioonist. Kogu kunstlik tööstuse ja tootmise toetamine tulevat kaotada, maksud viia miinimumini ning sellega saavutada esijoones piimanduse, siis seakasvatuse võistlusvõimelisus. Selliselt alaneks elukallidus ja tõuseksid palgad, mille madal tase olevat võistlusvõimetu töö tulemus.³⁴⁰ Põllumehelise olukorra kindlustamiseks lubati anda talle eluase ja võtta tarvitusele abinõud sissetulekute suurendamiseks.³⁴¹

Põllumajanduse kõrval lubati arendada tööstust: «Tööstuse suundamisel [suurendamisel] tuleb pöörata suuremat tähelepanu senisest kesk-, väike- ja käsitööstuse arendamisele. Suurtööstust tuleb meil arendada niivõrd, kui selleks on looduslised ja majanduslised eeltingimused elujõuliseks kujunemiseks.»³⁴²

Erilist rõhku lubati panna laevanduse ja kalanduse arendamisele.

Vapside taolised lubadused kõigile kihtidele olid ainult propagandavõtteks naiivse väikekodanluse ja väheteadlike tööliste pool-

³³⁶ «Võitlus» nr. 78 (123), 7. septembrist 1933.

³³⁷ «Võitlus» nr. 122, 19. detsembrist 1933.

³³⁸ «Võitlus» nr. 65, 8. augustist 1933.

³³⁹ «Võitlus» nr. 123, 21. detsembrist 1933.

³⁴⁰ «Võitlus» nr. 32, 19. novembrist 1932; nr. 33, 26. novembrist 1932; nr. 123 (168), 21. detsembrist 1933.

³⁴¹ «Võitlus» nr. 123, 21. detsembrist 1933.

³⁴² Sealsamas.

lehoiu võitmiseks. Deklareeritud eesmärkide saavutamine oli kapitalismi tingimustes võimatu. Ei olnud ju mingeid konkreetseid väljavaateid põllumajandussaaduste turu laiendamiseks, suur- tööstuse «tulusate harude» leidmiseks ning samal ajal kesk- ja väike- tööstuse arendamiseks ning põllumajanduse, laevanduse jm. õit- seleviimiseks. Vapside tõelised eesmärgid tulevad esile nende nõud- mises asendada senised juhtivad tegelased riigi ja majanduselus «uute nägudega» ning teostada oma majanduslikud eesmärgid diktaatorliku riigivõimu abil: riik pidi olema otsustavaks jõuks majanduselus. Järelikult oli vapside eesmärgiks jagada pärast võimu haaramist riigi sissetulekud oma meestele.

Ka «töövahekorrad» lubati reguleerida riigivõimu abil. Lubati kehtestada uus töökorralduse seadus ning luua nn. töökohtud. Vii- mased pidid lahendama tülid tööliste ning ettevõtjate vahel. Kogu töövahekorradade süsteem pidi lahendatama nn. «rahvustervikluse» mõistest lähtudes. Sealjuures kavatseti ära keelata ka streigid.

Tööpuuduse lahendamiseks esitasid vapsid ka oma «positiivse» programmi. Nad soovitasid luua uudismaakohti, likvideerida riigi- mõisad, töötud aga üle viia linna ääremaadele, kus tuleks jagada linnamõisad, et töötud võiksid neil maadel rajada aianduskohti.³⁴³ Kõigi nende «ettepanekute» demagoogiline iseloom on päevaselge. Kust aga pidid töötud kodanliku korra tingimuses kapitali võtma, et neile jagatud maatükkidele majapidamisi luua, seda küsimust üldse ei puudutatud. Vapside soovitus, et igaüks «püüdku rikkuse poole» ja tööline olgu ühtse eesti rahva jõukas (!) liige, kõlas irvi- tusena tööliste üle. Vapside arvates polevat üldse vaja vahet ekspluateerija ja ekspluateeritava vahel, sest mitte selline polevat inimühiskonna eri gruppidesse jagunemise kriteerium. Inimesi tulevat gruppidesse jagada ainult rahvuste järgi.³⁴⁴ Seetõttu ole- vat loosung «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» eesti töölis- klassile vastuvõtmatu.

«Meil Eestis on kõik rahvakihid seotud üksteisega elu ja surma peale, ühe heakäekäik sõltub teise heaolust. Kui tööline on tööta... ei saa tema ka osta põllumehelt, kaupmehelt, töösturilt,»³⁴⁵ deklareeris A. Sirk «kaikameeste» kongressil. Kõigi «rahvakihtide koostöö» pidi tagama korporatiivne kord. Tegelikult kavatseti tööliklassi surumisega kutseraamidesse lõhkuda tema ühtsust võitluses kodanluse vastu. Vapside plaanide teostamine oleks kaotanud kõik klassivõitluse saavutused ja tohutult rasken- danud proletariaadi võitlust. Niisiis kasutasid fašistid ka Eestis endale poolehoidjate värbamisel rahvustunnet, väikekodanluse eba- teadlikkust, mõningate proletariaadi kihtide vähest klassiteadvust ja esineti isegi sotsialistliku fraseoloogiaga. Meenutame siinkohal,

³⁴³ «Võitlus» nr. 5, 20. märtsist 1932.

³⁴⁴ «Võitlus» nr. 52, 8. juulist 1933.

³⁴⁵ «Võitlus» nr. 122, 19. detsembrist 1933.

et G. Dimitrov rääkis Kominterni VII kongressil: «... enda maskeerimine sotsiaalse demagoogiaga andis fašismile võimaluse tõmmata endaga kaasa terves reas maades kriisist tabatud väikekodanluse masse ja isegi mõningad osad proletariaadi kõige mahajäänumaist kihtidest... Fašism mitte ainult et õhutab masside sügavalt juurdunud eelarvamusi, vaid ta mängib ka parimail tundeil, nende õigluste tundel ja mõnikord isegi revolutsioonilistel traditsioonidel.»³⁴⁶ See iseloomustus on üldiselt õige ka eesti fašistide kohta.

Fašistliku majanduspoliitika põhiliseks tendentsiks oli majanduselu militariseerimine. Hitlerlik Saksamaa valmistus süstemaatiliselt agressiivseks sõjaks. Vallutatavate maade ekspluateerimisega kavatseti üle saada omaenda majanduslikest raskustest. Sellest püüdsid õpetust võtta ka eesti fašistid.

Üks fašismi teoreetikuid Eestis J. Maide kirjutas 1932. a., et majanduslikest raskustest väljapääsuks olevat vaid «Eesti koloniaalpoliitika alustamine ja arendamine ning Eestile asumaade soetamine».³⁴⁷ Samu mõtteid propageerisid ka Ilmar Tõnisson, Ed. Riisman jt. Samas artiklis J. Maide märgib, et kodanlik Eesti olevat kvalifitseeritud tööjõuga nii üle küllastatud, et ainult asumaadel saaks seda tööjõudu väärikalt ära kasutada.³⁴⁸ Arvutati isegi välja, kui palju peaks Eestil olema asumaid troopilistel aladel, et oma tööstust arendada.

Asumaade vajalikkuse ja selle puudumise rõhutamisega püüdis eesti kodanlus maskeerida kriisi ajal eredalt ilmnenuid raskuste tõelisi põhjusi, mis peitusid kapitalistlikes tootmissuhetes.

Naeruväärne, oma olemuselt aga sügavalt reaktsiooniline teooria «Eesti asumaade» loomisest ei leidnud laia kõlapinda.

Vapsid ei olnud kodanlikus Eestis ainsaks fašistlikuks rühmituseks. Hitlerliku Saksamaa eeskujul majanduselu «reguleerimisel» hakkas 30-ndate aastate algul propageerima fašistlikku ideoloogiat levitav nn. «Eesti Rahvuslaste Klubi» (ERK), mille ümber koondus fašiseeruv kodanlik intelligents. «Klubi» põhimõtteid avaldas ajakiri «ERK». «ERK» kirjutas, et majanduselu peab korraldama riik ning andma sellega majanduslikule tegevusele ja arengule kavakindluse. Isiklikku initsiatiivi rakendatagu «kavakohaselt ja üldsuse huvides».³⁴⁹ Et taolised natsidelt laenatud loosungid pidid eelkõige kaitsma finantsoligarhia huviseid, see selgub «ERK-is» avaldatud artiklitest.³⁵⁰ «ERK» soovitatud

³⁴⁶ Г. Димитров, Наступление фашизма и задачи Коммунистического интернационала в борьбе за единство класса, против фашизма. Избранные произведения, т. 1, М., 1957, lk. 377—378.

³⁴⁷ J. Maide, Eesti koloniaalpoliitikast «Välis-Eesti Almanak», 1932, nr. 11, lk. 2.

³⁴⁸ Sealsamas, lk. 4.

³⁴⁹ «ERK» nr. 9—10, 1933, lk. 221 jj.

³⁵⁰ Vt. J. Poopuu, Oludepoliitika või plaanimajandus... «ERK» nr. 7/8, 1934, lk. 127; K. Peterson, Järeldusi ja väljavaateid. «ERK» nr. 3/4, 1934, lk. 53 jm.

majanduselu juhtimise organisatsioon oli otseselt üle võetud hitlerlikult Saksamaalt.

«ERK-is» avaldatud kirjutiste autorid soovitasid allutada kõigi ettevõtete majanduslik tegevus suurte võimupiiridega majandusnõukogule, mis vastaks hitlerliku Saksamaa «Reichswirtschaftsratile». Tööstusettevõttesse soovitati ametisse seada riigikontrolörid.³⁵¹

On teada, mida selline poliitika tähendas fašistlikul Saksamaal: vähesed hiigelkontsernid ja pangad etendasid majandusdiktatoorte osa, kasutasid riigiaparaati endale hiigelkasumite tagamiseks ja oma konkurentide füüsiliseks hävitamiseks. Ühel osal kesk- ja väikefööstusest lasti tegutseda, kui ta kuulekalt püsis ettenähtud raamides.

«ERK» hakkas varakult propageerima ka fašistlikule «tööorganisatsioonile» üleminekut. «Üldse kogu meil valitsev töövahekordade süsteem, mis põhjeneb iganenud «klassivõitluse» teooriale, vajab tulevikus tuulutamist ja uute põhimõtetega asendamist,» kirjutab «ERK».³⁵² Üleskutsed klassivõitlusest loobumiseks teenisid ainult kodanluse eesmärke.

Itaalia ja saksa fašistlikku süsteemi asus propageerima J. Vilms, kes muu hulgas kuulutas, et Eesti peab «klassiriigist» saama «rahvusriigiks». Seda eesmärki olevat võimalik saavutada korporatiivse korra kaudu, mis olevat «rahva enese plaanimajandus, mingi segu isiksusest, rahvuslusest, sotsialismist ja kapitalismist»³⁵³.

Niisugune fraseoloogia oli 30-ndail aastail tüüpiline fašistidele. Fašistliku «kavamajandust» asus pooldama ka Ed. Poom. Kapitalistliku majandussüsteemi puudustest jagusaamise võimalus peitus tema arvates fašismis. Poom idealiseeris fašistlikku majandussüsteemi, väites, et seal olevat kõrvaldatud liigne ja kahjulik võistlus, kutsealaste korporatsioonide kaudu olevat eri kihtide huvid tasakaalustatud, plaanimajandus võimaldavat aga ratsionaalset majanduse organiseerimist. Poom kirjutab vaimustusega, et Itaalias on keelatud streigid ja töölised ei tohi «omavoliliselt» kohalt lahkuda. Sellest tegi ta järelduse, et Itaalia kord on «ratsionaalsema ühiskondliku majanduskorra otsingu» tähelepanuväärivaks tulemuseks.³⁵⁴

Fašistlikke jooni oli ka nn. tsentraliseeritud kapitalismi ideedes, mis kujutasid riiklik-monopolistlikku kapitalismi uue, enam mitte kapitalistlike tootmissuhete vormina.

Kodanlikus Eestis kirjutab sellest O. Arrover O. Randro pseudonüümi all. Randro deklareeris, et tsentraliseeritud kapitalism on

³⁵¹ ERK-ide majanduspoliitilisi nõudeid. «ERK» nr. 9/10, 1934, lk. 170.

³⁵² «ERK» nr. 4, 1933, lk. 109.

³⁵³ J u h a n V i l m s, Erakondadeta ühiskonna poole. Tallinn, 1933, lk. 105, 128.

³⁵⁴ E. P o o m, Moodne töötehnika ja majanduskriis, lk. 104—105.

kõigi sotsiaalsete viletsuste jäädava kaotamise tagatiseks.³⁵⁵ Kapitalistlikule tootmisviisile omased puudused kirjutas autor tsentraliseerimata kapitali arvele. Kapitali tsentraliseerimiseks soovitas ta riigi kaasabil kiirendada kapitali akumulatsiooni, rõhutades, et tsentraliseerimine peab toimuma «kapitalistlistel alustel teadlikult»³⁵⁶.

Süvenedes Randro mõttekäiku selgub, et kapital peab kontsentreerima tsentraliseerituna monopolistide klassi kätte. Nende tegevust pidavat aga kontrollima «arenenud rahvas, s. o. kõik klassid koos tervikuna»³⁵⁷. Selleks soovitab ta luua erilisi majandusparlamente, rahanduskogusid jt. selliseid organeid. Kuid erandomandusele rajatud tootmissuhete tingimustes pole võimalik mingi rahva kontroll tootmisvahendite omanike, monopolistide tegevuse üle, sest sel puudub nii poliitiline kui ka majanduslik alus. «Tsentraliseeritud kapitalismi» ideed püüdsid fašistlikku majanduspoliitikat kohandada väikekodanluse arusaamadele.

Fašistlikku diktatuuri asus Eestis ellu viima kodanluse rühmitus, mille tuumiku moodustas endine Põllumeestekogude partei. Selle häälkandja propageeris juba ammu «juhitavat majandust», ilma et avalikult oleks heaks kiidetud Itaalia või Saksa lašismi. 1929.—1933. a. kriisi päevil ilmus ajalehes rida teoreetilisi kirjutisi majanduse riikliku reguleerimise kaitseks. 1933. a. kirjutas «Kaja», et täielik plaanimajandus olevat küll utopia, kuid «kontrollitud majanduse» juurde jäämine olevat Eestile eluküsimuseks.³⁵⁸ Diktatuuri kehtestamise järel sellesuunalised sõnavõttud süvenesid.³⁵⁹

1934.—1935. a. viis diktaatorliku võimu haaranud K. Päts läbi mitmeid majanduslikke korraldusi, mis kujutasid endast riiklik-monopolistliku kapitalismi reaktsioonilise tendentsi avaldumisevormi. Taluperemeeste huvides kehtestati monopoolsed põllumajandussaaduste hinnad (või, munade ja peekoni hinna kindlaksmääramine, teraviljamonopoli sisseseadmine). Selle kõrval algas tööstuse süstemaatiline reguleerimine valitsuse ümber koondunud monopolistlike rühmituste huvides.³⁶⁰ Neid samme õigustati mitmesuguste argumentidega. Rõhutati põllumajanduse toetamise vajadust, sest põllumajandus olevat eesti rahva põhielatusala. Samal ajal kuulutas valitsus välja ka oma tööstuse arendamise kavad, milles otseselt välja öeldi, et üht osa ettevõtteid ja tööstusharusid hakatakse kõigi vahenditega toetama, teatud osa «kriisi-

³⁵⁵ O. R a n d r o, Tsentraliseeritud kapital. (Riigikapitalile järgnev aste.) Kõnsept. Tallinn, 1930, lk. 23.

³⁵⁶ Sealsamas, lk. 11.

³⁵⁷ Sealsamas, lk. 17.

³⁵⁸ «Kaja» nr. 266, 12. novembrist 1933.

³⁵⁹ «Kaja» nr. 248, 20. oktoobrist 1934.

³⁶⁰ Vt. «Uus Eesti» nr. 8, 25. septembrist 1935; nr. 10, 27. septembrist 1935; nr. 36, 23. oktoobrist 1935.

konjunkturi tööstust peab ennast aeg-ajalt kokku tõmbama»³⁶¹. Muidugi jäi valitsuse otsustada, keda ta toetab, keda aga sunnib kokku tõmbuma, sest parlamendi kontrolli valitsuse tegevuse üle enam ei olnud.

Pätsi valitsuse sammud süvendasid Eesti majanduslikku sõltuvust Saksamaast, orienteerudes poolfabrikaatide ja sõjavarude tootmisel Saksa sõjatööstusele. Saksa orientatsioon ja sealt poliitiliste eeskujude otsimine ei olnud aga eesti rahva hulgas kuigi võrd populaarsed. Seepärast püüti taolist majanduspoliitikat esialgu kaitsta otseste vale ja demagoogiaga. Vastupidi tegelikule olukorrale väideti, et valitsuse poliitika taotlevat majanduslikku iseseisvust, mida Eestil seni polevat olnud.³⁶² Saksamaaga olevat aga k a s u l i k kaubelda ja sellepärast seda jätkatakse.³⁶³

«Uus Eesti» asus ka teoreetiliselt käsitlema «reguleeritava majanduse» küsimust. Väideti, et erakapitalismi süsteemis toimub tänapäeval kõikjal ümbersünd ja arenemine. Taolised seisukohad olid jällegi laenatud saksa «natsionaalsotsialismi» ideoloogidelt. «Uue kapitalismi» loomise sidusid K. Pätsi diktatuuri õigustajad esialgu riikliku ettevõtlikkusega ja riikliku reguleerimisega. Resoluutselt tõrjuti tagasi kõik «kartused», nagu võiksid need sammud tähendada üleminekut riikliku kapitalismi või riikliku sotsialismi süsteemile. Eramajandust riikliku majandusega asendada ei olevat valitsusel mingit kavatsust.³⁶⁴

K. Liidak rõhutas 1939. aastal, et kavatsatud ja juba teostatud «majanduse reguleerimine» erineb printsiipiaalselt planeerimisest sotsialistlikus ühiskonnas.³⁶⁵ Et Liidaku soovitatud kavamajandusel ei olnud midagi ühist sotsialistliku plaanimajandusega, selles ei ole loomulikult mingit kahtlust. Tuginedes tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, kasutab sotsialistlik riik teadlikult majandusliku arenemise seadusi ja juhib plaanipäraselt kogu majanduse arengut, kusjuures majandamise eesmärgiks on ühiskonna kõigi liikmete vajaduste kõige täielikum rahuldamine. Kõik «majanduse reguleerimised» riiklik-monopolistliku kapitalismi tingimustes taotleavad aga kõrgete kasumite kindlustamist kapitalistidele, kapitalistliku majanduse paremat funktsioneerimist, seega ka ekspluateerimise säilitamist ja süvendamist. Samal ajal saavad «majandusplaanid» kapitalistlikus ühiskonnas olla ainult plaanid-soovitused, mitte aga plaanid-direktiivid.

Täiesti demagoogiliselt väitis aga Liidak, nagu poleks Pätsi agraraarkavad Saksamaa eeskujul loodud. Liidak rääkis küll valitsuse majanduspoliitika «omapärasest», kuid ei suutnud mingis osas

³⁶¹ «Uus Eesti» nr. 51, 7. novembrist 1935.

³⁶² «Uus Eesti» nr. 72, 28. novembrist 1935.

³⁶³ Sealsamas.

³⁶⁴ «Konjunktuur» 1934, nr. 1, lk. 4.

³⁶⁵ K. Liidak, Kindlama agraraarkava poole. «Süüna ja kavad». Tallinn, 1939, lk. 133–134.

näidata printsiipiaalset erinevust K. Pätsi «kavamajanduse» projektide ja fašistliku Saksamaa riiklik-monopolistliku kapitalismi praktika vahel. Tegelikult seisib erinevus ainult selles, et kui Saksamaal asus valitsus kriisist ülesaamiseks finantseerima sõjatööstust ja juhtiva seisundi omandas väike grupp tööstuskodanlust, siis Eestis toetus Pätsi diktatuur esijoones maakodanlusele ja poolfabrikaate tootvale suurkodanlusele, kelle huvides oli saaduste eksportimine Hitleri-Saksamaale. Saksamaa valmistus agressiivseks sõjaks. Eesti kodanliku käabusriigi majanduspoliitika sisuks ei saanud muidugi olla iseseisev orientatsioon agressioonile ja majanduselu militariseerimine. Pätsi tegutsemise «omapära» seisib selles, et ta muutis Eesti militariseeritud Hitleri-Saksamaa majanduslikuks ripatsiks. K. Liidaku püüe K. Pätsi poliitikat fašismist eraldada oli tingitud Saksamaa natsistliku režiimi äärmisest ebapopulaarsusest eesti rahva hulgas. Antifašistlike meeleolude levimisele oli otsustavalt kaasa aidanud Eestimaa Kommunistlik Partei.

Kinnitades korduvalt, et eraomanduse printsiipi ei rikuta ja eraalgatuse kaotamist ning sotsialismi või kommunismi elluviimist ei toimu, kuulutasid Pätsi diktatuuri ideoloogid varsti avalikult, et «reguleeritud majanduse» kehtestamine andvat tunnistust selle kohta, et ajalooliselt olevat saabunud aeg loobuda piiramatust demokraatiast ja teostada «demokraatia uuendus».³⁶⁶ See natsidelt laenatud loosung õigustas parlamentarismi hävitamist.

K. Pätsi majanduspoliitika kujuneski diktaatorlikuks monopolide riiklikuks toetamiseks. Monopolid said seadusliku õiguse tegutsemiseks, riik organiseeris ise monopole, väljaspool monopole seisvaid ettevõtteid piirati, kontrolliti ja sageli hävitati.

1939. a. määrati suurte võimupiiridega «usaldusmehed» 10 ettevõttesse. Tegelikult võisid need usaldusmehed teostada majanduslikku diktaati.

K. Pätsi fašistlikku majanduspoliitikat hakkas toetama enamik kodanluse rühmitusi.

Täielikult leppisid riiklik-monopolistliku kapitalismi poliitikaga tööstusliku suurkodanluse huve esindav ja varem majandusliku liberalismi positsioonidel asunud «Päevalehe» ringkonnad. Kohe pärast Hitleri võimuletulekut 1933. a. avaldas «Päevaleht» juhtkirja, milles kuulutati, et demokraatia ei olevat dogma ja kõikjal olevat saabunud aeg piiramatust demokraatiast loobuda. Seejärel hakkas «Päevalehes» pidevalt ilmuma kirjutisi, milles majanduselu riiklik juhtimine heaks kiideti. «Päevaleht» oli rahul olukorraga, sest et eraomandus on jäänud püsima ja eraalgatust pole hävitatud.³⁶⁷ Kiideti heaks olemasolevaile ettevõttele monopoliseeritud loomine. See vähendavat omavahelist konkurentsi, võimaldavat

³⁶⁶ «Uus Eesti» nr. 82, 24. märtsist 1936.

³⁶⁷ «Päevaleht» nr. 102, 16. aprillist 1936.

tõsta toodangu kvaliteeti ja muuta Eesti tööstus võistlusvõimeliseks välisturul.

Töölise minimaalpalkasid soovitas seadusega kindlaks määrata J. Taklaja, lähtudes sealjuures suurtöösturite huvidest. Taklaja kirjutab, et poolkäsitööstuslikes väikeettevõtetes on palgad madalamad kui suurtööstuses, seepärast suudetavat esimestes saadusi odavamalt valmistada ja niiviisi isegi suurte vabrikutega võistlust arendada. Tõepoolest — suurtööstuses, suure arvu ametiühinguisse organiseeritud tööliste puhul oli ettevõtjail raske murda tööliste vastupanu palga alandamise katsete puhul. Väikeettevõttes oli aga madala palga vastu protesteerivat töolist kerge valandada või üldse mitte tööle võtta. Taklaja ettepanek oligi suunatud väikeettevõtete vastu ja oli kujundatud Saksamaa praktika kohaselt. Saksamaal keelati käsitöölisele ja väikeettevõtjale odavamalt töötamine kui seadus ette nägi. Sellega kindlustati suurtöösturite huvid. Miinimumpalga seaduslik kindlaksmääramine viis ühtlasi selle miinimumpalga stagneerumisele. Nii see oli kavatsatudki. J. Taklaja idee kohaselt pidi ettevõtte «tervendamisel» ja tulukuse tõstmisel, s. o. kapitalisti kasumite suurendamisel üks osa raskustest langema töövõtjale, s. o. töölisel.

Taklaja pidas positiivseks nähtuseks mitmesuguseid riiklikke abinõusid, mis pidid aitama kriise «vältida». Nii soovitas ta valitsusel hakata töolistelt ja teenistujatelt erilist maksu võtma, et luua sel teel «kriisi vältimiseks» reservfond.³⁶⁸ Selle plaani elluviimine oleks järjekordselt suurendanud kapitalistide kasumeid.

J. Taklaja ettepanekud olid laenatud saksa natslikelt majandusmeestelt.

Majanduslikest raskustest ülesaamist riigi aktiivse vahelesegamise kaudu hakkas Pätsi diktatuuri ajal kaitsma L. Sepp, kes varem oli olnud vabamajanduse pooldaja. L. Sepp ei tunnista küll, et ilma reguleerimiseta oleks kapitalismi edasine eksisteerimine küsitav, kuid on arvamusel, et riik peab majandussüsteemis ilmnenud raskusi leevendama.

«Küsimus, mil viisil arendada tootmistegevust (tööstust. — *Autorid*), kas eraalgatuslikul alusel või riikliku ettevõtlikkuse teel, on sellejuures kaugelt teise järgu tähtsusega küsimus, mida tuleb lahendada igakord olenevalt olukorrast ning lähtudes põhimõttest: võimalikult kiiremalt, võimalikult väiksemate kulutustega võimalikult suuremaid tagajärgi.»³⁶⁹ L. Sepa arvates on riiklike algatuste ja korralduste ülesandeks leevendada majandusliku tõusu või mõõna mõju. L. Sepp võrdleb majanduselu tõusu mootori käivitamisega. Algul on raske, aga kui käima läheb, siis tuleb kiiresti lahti lasta, sest muidu võib vastu näppe saada.³⁷⁰ Samasugune ole-

³⁶⁸ «Eesti Kroonika 1937», Tartu, 1938, lk. 41.

³⁶⁹ «ERK» nr. 1, 1939, lk. 12.

³⁷⁰ Sealsamas.

vat olukord ka majanduselus. Riik peab asja käima panema, suunama kapitale teatud tootmisaladele, seejärel aga, kui abi enam vaja pole, jätma eraalgatusele vabad käed.

Pumba või mootori käivitamise teooriad olid ulatuslikult levinud Ameerika Ühendriikide kodanlikus majandusteaduses.³⁷¹ Nendega püüti lugejale sisendada mõtet, et majandusliku konjunktuuri elustamiseks ja katastroofilistest kriisidest ülesaamiseks on vaja ainult väikest stiimulit, s. o. üsna mõõdukat riiklike kulutuste kasvu. Tegelikult nõuab monopolistlik kapital riigi väljaminekute hiiglaslikku suurendamist ja püüab riigi eelarvet oma kasumite suurendamise allikana maksimaalselt ära kasutada.

Majanduselu militariseerimine on üks riiklik-monopolistliku kapitalismi reaktioonilise tendentsi, fašistliku majanduspoliitika olulisi avaldumisvorme. Sõjaliste kulutuste suurendamist püüti õigustada ka Pätsi diktatuuri ajal. L. Sepp püüdis 1939. aastal oma kõnes eelarve kohta sõjaliste kulutuste suurendamist põhjendada just majandusteoreetiliste argumentidega: «Liberalistlikud möödunud sajandi majandusteoreetikud ei pea riiklikke kaitsekulusid produktiivseteks. Tänapäev esinevad nad aga paratamatult oma kulude kalkulatsiooni komponendina igasuguste teiste kindlustuspreemiade kõrval, millede määr samuti oleneb muutlikest olukordadest, kas ta suureneb või väheneb.»³⁷²

Niisiis olevat L. Sepa sõnade järgi imperialismiajastul sõjaliste kulutuste iseloom põhjalikult muutunud. Endistest mittetootlikest kuludest on nad kodanluse enda käsitluses saanud majanduselu saneerivaks «kindlustuspreemiaks».

Sõjaliste kulutuste õigustamiseks püüdsid kodanluse ideoloogid mängida sõnadega «majandussõda» ja «sõjamajandus».

«Kui sõjamajandus on üheks majanduse eri vormiks, siis majandussõda seevastu on üheks sõja eri vormiks.»³⁷³ Eestis olevat tegemist hädavajaliku sõjamajandusega jne. Taolise sofistika püüti näidata, et sõjalised kulutused on kapitalistliku majanduse hädavajalik komponent.

Sellised seisukohad rajanevad üsna suurel määral Keynesi teorial, kes soovitas kriisidest ja tööpuudusest ülesaamiseks ning kapitalistide kasumite suurendamiseks suurendada tarbimist, sealhulgas ka mittetootlikku tarbimist.

Muidugi ei suudeta sõjaliste kulutuste suurendamisega saavutada tõelist majanduslikku übersündi ega kõrvaldada kapitalismi vastuolusid. Sõjatööstuse toodangut ei ole võimalik kasutada ei tootmis- ega tarbimisvahendina. On ju see oma olemuselt mää-

³⁷¹ И. Г. Блюмин, Критика буржуазных экономических учений, т. II, lk. 483—484.

³⁷² L. Sepp, Riigivolikogu stenograafilised aruanded. 1939, lk. 124.

³⁷³ H. Nurk, Majanduse mobilisatsioon (konspekt). Koostatud kpt. A. Otsa poolt E. V. T. Ülikoolis 1939. a. II sem. peetud loengute põhjal. Tartu, 1940, lk. 15.

ratud tootlike jõudude purustamiseks. Majanduslikult aga tähendab ulatuslik sõjatööstus otsest natsionaalse tulu kaotsiminekut. K. Marx kirjutab, et tootmise rakendamine sõjaliste eesmärkide teenistusse on «majanduslikus suhtes sama kui rahvus viskaks vette ühe osa oma kapitalist»³⁷⁴. Sõjatööstus kisub ühe osa ühiskondlikust produktist eemale tootlikust kasutamisest ja selle lülitamisest taastootmisprotsessi. Samal ajal soodustab relvastumine omakorda sõdade vallapäästmist.

Fašistlikku diktatuuri toetas põhimõtteliselt ka Keskerakond. Kuigi Keskerakonna majandusteoreetikud arvustasid majandusliku tegevuse täielikku allutamist riigi kontrollile, leidsid nad, et K. Pätsi valitsus ei ole majandusellu vahelesegamises läinud üle «lubatud» piiride. Keskerakonna tegelaste majandusteoreetilised vaated olid lähedased neoliberalismile. Kuid fašistliku majanduspoliitikaga leppimist võimaldasid need seisukohad üsnagi hästi.

1936. a. ilmus Keskerakonna häälekandjas sari artikleid vabamajanduse, reguleeritud majanduse ja K. Pätsi majanduspoliitika kohta. Selleks ajaks oli juba selge, et K. Pätsi diktatuuri majanduspoliitika on riiklik-monopolistliku kapitalismi äärmiselt reaktiooniline variant. Majanduselus tähendas see ühe finantskodanluse grupi valitsemist teiste üle. Samal ajal toimus just 30-ndail aastail tööstuse killustumine, rohkete poolkäsitööstuslike ettevõtete asutamine.³⁷⁵ Diktatuuri ajal ei esinenud erilist tendentsi väikeetevõtete ja töökodade arvu vähendamiseks. (Küll aga ei lastud uusi ettevõtteid asutada aladel, kus valitsusega seotud kapitalistide grupid võistlust kartsid.)

Keskerakond kujundas oma majandusprogrammi teatavasti esmajärjekorras keskmiste ja väikeetevõtete huvide baasil. Seejärel on arusaadav, et kesk- ja väikekodanluse esindajad Pätsi majanduspoliitika suunaga rahule jäid. «Postimees» kinnitas: «Viimaste aastate majanduslik areng on näidanud, et kui meie tööstusel üldse on arenguvõimalusi, siis just kesk- ja väiketööstusel ühes käsitöoga.»³⁷⁶ «Postimehe» arvates olevat toimunud positiivne «struktuuri muutus» ja nimelt väike-, kesktööstuse ja käsitöö osatähtsuse tõus. Suurtööstuse hävimine olevat loomulik, sest «suurtööstusele on meie siseturg väike. Välisurgude heatahtlikkusele on aga väga hädahohtlik rajada tööstust, sest välisurg võib kaduda kiiremini, kui ta võideti».³⁷⁷ Sellise käsitluse alusel väideti vastupidiselt tegelikule olukorrale, et Eesti majandus olevat muutunud nüüd rahvusmajanduseks ja vabanenud välissõltuvusest! Olevat toimunud üleminek enesevarustamisele, majanduslikule autarkiale. Niiviisi tehti hädast voorus!

Majanduse autarkia idee oli üks saksa fašistliku majandus-

³⁷⁴ Архив Маркса и Энгельса, т. IV, lk. 29.

³⁷⁵ Vt. O. S e p r e, tsit. teos, lk. 53—55.

³⁷⁶ «Postimees» nr. 35, 6. veebruarist 1936.

³⁷⁷ Sealsamas.

teooria põhialuseid ja sellele toetudes õhutasid hitlerlikud majandusteoreetikud maadevallutusi, mis olevat vajalik autarkia saavutamiseks, s. o. saksa suurtööstusele turgude ja tooraine baaside vallutamiseks. «Postimees» aga, kasutades sama terminit, propageeris tagasipöördumist primitiivse väiketootmise juurde ja kuulutas selle autarkiaks — majanduslikuks iseseisvuseks. Samal ajal oli artikli autor vaimustatud asjaolust, et Eesti rahvamajandus olevat siiski võistlusvõimeline välisturgudel sellepärast, et «meie tootmiskulud on väiksemad kui mujal». Tööliste madalate palkade ja madala elustandardi säilitamine oli seega Keskerakonna poliitikategelastele teretulnud nähtus. Deklareerides järjekordselt oma orienteerumist siseturgu varustavale tööstusele, asus Keskerakonna juhtiv majandusmees A. Tõllasepp analüüsima päevakorral olevat probleemi: kas ja kui suurel määral peab riik majandusellu vahele segama ning kas Eestis on see vahelesegamine läinud üle soovitava piiri. Tõllasepp konstateeris, et majandusliku liberalismi poliitika teostamisega XIX sajandil ja ka hiljem saavutati silmapaistev toodangu tõus, mis viis väikese hulga kodanike rikkastumisele. Kuid kaugelt suurem osa ühiskonnast paisati vaesuse ning puuduse kuristikku. Tõllasepp märkis, et see olukord kutsus esile esimeste sotsialistlike õpetuste tekkimise ja vaenu majandusliku liberalismi vastu, nimelt kollektiivsuse pooldajate leerist. Kuid liberalismi vastaseid tekkis ka äärmiste konservatiivide seas.³⁷⁸ (Konservatiivideks nimetab Tõllasepp kateedersotsialismi rajajat A. Wagnerit ning kapitalismi apoloogeete A. Weberit ning W. Sombardit.)

Nimetatud autorid kuuluvad kapitalismi apoloogide kõige reaktioonilisemasse tiiba. Sombart oli oma tegevuse viimasel perioodil teatavasti otseselt fašistliku ideoloogia kandjaks (vt. tema töö «Saksa sotsialism», 1934). Positiivne suhtumine neisse autoreisse on iseloomustav «Postimehe» majandusideoloogiale 30-ndaail aastail. Seejärel püüdis A. Tõllasepp tõestada, et Eestis polevat põhjendatud etteheiteid valitsusele, nagu piiraks riik oma majandusliku tegevusega eraalgatust ja haaraks enda kätte majandusalasid, mis võiksid eramajanduse valdkonda kuuluda. «Viimasel ajal on kuulda ütlusi, et meil ähvardab riigikapitalism eramajandusele hädadohtlikuks saada, sest riik kiskuvat majanduse enda kätte.»³⁷⁹ «Postimees» ei pidanud seda etteheidet õigustatuks. Majandusliku liberalismi varjukülgede ilmsikstulekuga olevat kõikjal suurenenud nende arv, kes nõuavad riigilt kindlat vahelesegamist majandusellu. Tänapäeval ei võivat riik enam nii vähe huvi tunda majanduse vastu nagu endistel aegadel. A. Tõllasepp kinnitas edasi, et Eestis ei olevat mingit eramajanduse lämmata-

³⁷⁸ «Postimees» nr. 42, 13. veebruarist 1936.

³⁷⁹ /A. Tõlla/-sepp, Riigikapitalism Eestis. «Postimees» nr. 60, 3. märtsist 1936.

mise tendentsi või hädaohtu riigikapitalismi poolt. Riigivarade rohkus ei tähendavat sugugi, et riik arendab eramajandusele kahjulikku poliitikat. «Postimehe» arvates polevat riigi päralt olevad varad üldse suurenenud, vaid on koguni vähenenud, sest suur osa riigi maaomandist ja metsadest ning peaaegu kõik laialipillatud riigile kuulunud tööstusettevõtted on ära müüdnud. Paljudele kasulikele eramajanduse aladele on riik andnud toetussummasid.³⁸⁰ Kõike seda pidas «Postimees» positiivseks nähtuseks ja oli nõus teostatava majanduspoliitika üldsuunaga, s. o. fašistliku majanduspoliitikaga.

Saksa ja itaalia fašismi praktika oli eeskujuks K. Pätsi diktatuuri sotsiaalpoliitikale. Selles oli keskseks korporatiivse süsteemi elluviimine, mille propageerimisel ja õigustamisel kõik kodanluse grupid ühise keele leidsid.

Kutsekodadel pidid olema järgmised eesmärgid:

- 1) tõsta kutse-eetilist moraali,
- 2) rakendada «väärtusi loovad sotsiaalsed grupid viimistlema oma kutseala tehniliselt ja hoolitsema ka oma liikmete majandusliku heaolu eest».
- 3) kujundama «...rahva sotsiaalne kooperatiivne esindus Rahvuskogu».³⁸¹

Milliseks kujunes aga olukord tegelikult, mida tähendasid tegelikult eeltoodud punktid? Kutse-eetilise moraali tõstmise ja ühise võitluse nimel «oma kutsehuvide» eest kutsusid kodanlikud teoreetikud töölisi «loovale koostööle» jne. Teiste sõnadega, kutsusid töölisi loobuma klassivõitlusest ja nõudsid tööliste sõnakuulelikku alistumist oma peremeestele, sest nad kuulutati peremeestega ühe-kutselisteks.

Jutlustades «loovast koostööst» klasside vahel kutsekodade raamides ei unustatud alla kriipsutamast kapitalistide valitsevat seisundit majanduselus. Nende valitsevat kohta tootmises õigustati loosungiga «Õige mees õigele kohale».³⁸²

Direktorite kohtadele, ettevõtete omanikeks kõlbasid kodanluse ideoloogide arvates oma «psühholoogilistelt võimetelt» ainult kapitalistid. Varanduseta inimesed loeti sobivaiks vaid töölise kohale ja pidid seal «loovalt» kaasa aitama «rahvusliku» majanduse ülesehitamisele.

Mis puutub kodade deklareeritud ülesandesse võidelda oma liikmete heaolu eest, siis selles küsimuses töölisel ja kapitalistil ei saanud olla «ühiseid huvisid». Kodanluse poolt asutatud kutsekojad kaitsesid kapitaliste ja olid suunatud tööliste vastu.

Kodanluse «kutsekojad» seadsid oma tegevuse tulipunkti muidugi kodanlust huvitavad majandusprobleemid. Kaubandus-Töös-

³⁸⁰ «Postimees» nr. 60, 3. märtsist 1936.

³⁸¹ «Eesti Kroonika 1936». Tartu, 1937, lk. 29.

³⁸² M. K u l d k e p p, Kutsenõutamisest Eestis. «Konjunktuur» 1940, nr. 62/63, lk. 55.

tuskoda võttis sel eesmärgil osa isegi uue kriminaalkoodeksi projekti arutamises 1937. aastal. Koda saatis nimelt majandusministri kirja ja taotles, et kriminaalkoodeksi projekt § 347 p. 3 lõpp ära jäetaks. Nimetatud lõik nägi ette karistuse õigel ajal tööliste palga maksmata jätmise pärast. Töösturid ei olnud sellega nõus, väites, et töölepingute põhjal peavad nad niikuinii viivist maksma. Kiri lõpeb sõnadega:

«Meie arvates on selline karistus töandjaile liialt raske, pealegi kui see kvalifitseeritud juhtumil võib sündida 6-kuulise arestiga ilma rahatrahvi võimaluseta.»³⁸³ Kriminaalkoodeksi § 347 p 3 lõpp jäetigi ära.

Majanduslikus võitluses olid kodanluse organisatsioonid iseisvamad ja tugevamad kui tööliste omad, sest nende käsutada oli materiaalne jõud ja riigiaparaat. Niisis tähendas võitlus kutsekodade liikmete healolu eest tegelikult kodanluse organiseeritud võitlust töölisklassi vastu. Tööliskoja ülesandeks oli aga töölisklassi tegevusühtsuse lõhkumine. Selle asutamise järel väitsid fašistliku diktatuuri apoloogeetid pidevalt, et palgavõitlus põlevat elu peaülesandeks ja tegelemine sellega takistavat üldist edenemist.³⁸⁴

Ühenduses tööliskoja asutamisega tõsteti üles nn. «töörahu» lepingute sõlmimise küsimus. Lepingutega võtsid mõlemad pooled — töölised ja ettevõtjad — endile teatud vastastikused kohustused. Koda pidi «töörahu» saavutamist toetama. Neis lepinguis nähti ette tööliste mõningad järeleandmised, sageli ainult näilised järeleandmised. Kapitalist sai aga garantii, et töölised ei alusta streiki, mis lepingu kehtides tunnistati seadusvastaseks.

«Töörahu» probleem oli mõnda aega päevakorral olnud ka rahvusvahelises ulatuses. See oli esile kerkinud 20-ndate aastate lõpul, majanduskriisi ajal. Arutades «töörahu» küsimust, kirjutati 1929. a. eesti sotsiaaldemokraatide häälekandjas «Rahva Sõna», et juhul kui ettevõtjad täidavad tööliste nõudmisi, siis võib neile järele anda ning sõlmida töörahu.³⁸⁵ Nii ilmnus järjekordselt eesti sotside koostöö kodanlusega, sest tegelikult olid «töörahu» lepingud ühepoolsed, olid lepingud, mille kodanlus tööliste peale surus.

Tähtsamaks nõudeks tööliste «töörahu» lepingute puhul oli, et nad loobuksid streikidest. See nõudmine viidi sisse K. Pätsi konstitutsiooniga ja selle täitmist asus valitsus kontrollima.³⁸⁶ Ettevõtjad kohustusid «töörahu» lepingu põhjal maksma tööliste säärast palka, mis kataks vähemalt elatusmiinimumi nõuded. Lahitiseks jäi aga küsimus, kui kõrge on elatusmiinimum ja kes määrab selle taseme. Tegelikuses kujunes olukord, et töösturid ei

³⁸³ ORKA, f. 969, n. 1, s.-ü. 310, l. 86.

³⁸⁴ «Uus Eesti» nr. 90, 16. detsembrist 1935.

³⁸⁵ «Rahva Sõna» nr. 4, 6. jaanuarist 1929.

³⁸⁶ Vt. «Riigi Teataja» 1937, nr. 21, lk. 389.

nõustunud tööliste poolt nõutud palkadega ning kasutasid mitmesuguseid põhjendusi tööliste palkade alandamiseks. 1937. aastal deklareerisid tekstiilitöösturid, et nemad enam palka ei tõsta, «kuna see kajastuks otseselt toodete hinnatasemes ja põhjustaks elukalliduse tõusu»³⁸⁷. Seega hoiatasid töösturid töölisi, et palga kõrgendamisel tõstavad nad tekstiiltoodete hindu. 1936. a. oli aga tekstiilitöölise tunnitasu 5,1 senti madalam keskmisest tööstustöölise tunnitasust kodanlikus Eestis.³⁸⁸ Järelikult pidid tekstiilitöölised «töörahu» kehtimisel nõustuma neile dikteeritud madalate palkadega.

Kaubandus-Tööstuskoja koosolekul 1935. a. vastuvõetud otsuses minimaalpalga kindlaksmääramise kohta väideti, et tööstuses olevat palgad niigi kõrgemad kui põllumajanduses. Palkade tõstmine tööstuses ei tulevat kõne alla, sest see oleks Kaubandus-Tööstuskoja arvates suurendanud maalt linna siirdumist.³⁸⁹ Et osa kodanlike autoreid pidas kriiside põhjuseks rahva maalt linna valgumist, siis peitus siin varjatud ähvardus: palkade tõstmine võib põhjustada majanduskriisi puhkemise. Kodanluse eesmärgid ja soovid võttis kokku kohalike sakslaste häälekandja «Revalsche Zeitung», kutsudes üles kodurahu (tegelikult sellesama «töörahu») säilitamise nimel palku mitte tõstma.³⁹⁰

Niisiis pidid «töörahu» lepingud tegelikult õigustama madalaid palkasid. Töolistelt nõuti aga «töörahu huvides» oma elulistest nõudmistest loobumist.

Kutsekojad pidid etendama vahendaja osa valitsuse ja rahva vahel. Nad olevat loodud selleks, et «tasakaalustada poliitilisi voole». Veelgi konkreetsemalt ja avalikumalt kirjutas selle kohta H. Tammer:

«Mida riigivanem kodade organiseerimisega näib tahtvat kätte saada, paistab olevat seltskonna eliidi ja eriteadlaste koondamine rahvuskogusse ja parlamenti, et need võiksid sotsiaalseid küsimusi arutada ilma poliitiliste kirgede kaasa mängimiseta ja seega olla ka teatavaks tasakaalustavaks piduriks erakondlikul alusel valitud rahvaesindajaile.»³⁹¹

Kuna kodade juhtkond oli reaktsioonilise kodanluse käes, on selge, milliste «poliitiliste kirgede kaasamängimist» ei soovitud. Ka selle ülesande täitmisel jäid kutsekojad truuks diktaatorile.

Kutsekodasid kujutati kui «rahvusliku riigisuuna» elluviimise vahendeid. Sealjuures püüdsid kodanlikud autorid tõestada, et kutsekojad polevat veel korporatiivne kord. Fašistliku «ERK-i»

³⁸⁷ Üleriikliku Tekstiilitöösturite Ühingu Aastaraamat I, nov. 1937, lk. 56.

³⁸⁸ Vt. sealsamas.

³⁸⁹ «Kaubandus-tööstuskoja Teataja» 1935, nr. 6, lk. 89.

³⁹⁰ Vt. Die Wirtschaftsfrage im ersten Vierteljahr. «Revalsche Zeitung» nr. 98, 2. maist 1936.

³⁹¹ «Eesti Kroonika 1935». Tartu, 1936, lk. 24.

kaastööline Karl Peterson kurtis 1934. a. avalikult, et kojad Eestis erinevad Itaalia ja Saksa korporatsioonidest seetõttu, et neil puuduvad fašistlik ja natsionaalsotsialistlik iseloom.³⁹² Tõepoolest, veel tegutsesid ametiühingud, elanikkonna sundühendamisel korporatsioonidesse tehti alles esimesi samme jne. Pätsi diktatuuri kindlustudes omandasid aga kutsekojad järjekindlalt fašistliku iseloomu.

Nagu nägime, levisid kodanlikus Eestis üsna ulatuslikult majanduselu riiklikku reguleerimist pooldavad majandusteoreetilised ja majanduspoliitilised seisukohad. Sellekohaseist riiklik-monopolistlikku kapitalismi õigustavaist teooriaist kujunes 1930-ndail aastail Eestis valitsevaks kõige reaktioonilisem — fašistlikku majandus- ja sotsiaalpoliitikat põhjendav ning õigustav suund.

*

Eesti kodanluse majanduslik mõte kajastas reaalselt tegelikkust läbi kodanluse klassihuvide prismas. Kodanluse majanduslike vaadete apologetiline põhifunktsioon väljendus kapitalistlike tootmisuhete teoreetilises kaitsmises, eriti aga kodanluse majandus- ja sotsiaalpoliitika õigustamises. See poliitika oli objektiivselt reaktiooniline: ta viis Eesti majanduslikku sõltuvusse imperialistlikust Läänest, ei kasutanud ka kodanliku ühiskonna võimalusi tootlike jõudude arenguks ja otsis süstemaatiliselt teid töölisklassi ekspluaatõerimise süvendamiseks. Kodanliku majandusliku mõtte eri suundade vahel ei olnud printsiipiaalseid erinevusi. Kõige tähtsam, nimelt valitsevate tootmisuhete kaitsmises olid kodanlikud majandusteadlased ühtsel seisukohal. Teoreetilistes küsimustes tekkinud eri suunad väljendasid erinevate teede valikut, mida soovitati kasutada kapitalismi kindlustamiseks. Konkreetse ökonoomika probleemide osas erinevused kodanliku majandusliku mõtte eri suundade vahel olenesid mitmesuguste kodanluse kihtide erinevaist majanduslikest huvidest.

Kapitalistliku majanduskorra apoloogia kodanlikus majanduslikus mõttes oli keerukalt põimunud praktilise funktsiooniga, millel ei puudunud positiivsed jooned. Need olid tingitud vajadusest tunnetada kapitalistliku majanduse funktsioneerimise mehhanismi. Konkreetse ökonoomika küsimuste uurimisel, toodangu dünaamika ja majandusliku konjunktuuri uurimisel oli kodanlikul majanduslikul mõttel positiivseid saavutusi. Need uurimused ei läinud aga kaugemale mõningate seaduspärasuste empiirilisest konstateerimisest. Nähtuste sotsiaalset iseloomu, ulatust ega mõjusfääri kodanlikud teadlased selgitada ei suutnud.

---

³⁹² K. Peterson, Ebaselgeid jooni kutsekodade korraldamises Eestis, «ERK» 1934, nr. 11/12, lk. 176 jj.

Väikekodanluse majanduslikud vaated 1920.—1940. a.

1. VÄIKEKODANLIKUD MAJANDUSLIKUD VAATED

A. KESKMISED KIHID KODANLIKUS EESTIS

Kapitalistliku ühiskonna põhiklassideks on kodanlus ja proletariaat. Põhiklasside kõrval eksisteerivad kodanlikus ühiskonnas arvukad ja mitmekesised elanikkonna keskmised kihid¹: talurahvas, käsitöölised, väikekaupmehed, osa ametnikke, intelligents, kes kapitalistlikus tootmissüsteemis asuvad sotsiaal-majanduslikult kodanluse ja proletariaadi vahel. Sellest seisundist ühiskonnas tulenebki nende kihtide ideoloogia.

Väikekodanlikud ettevõtjad kuuluvad üheaegselt nii omanike kui ka töötajate hulka. Töötajana tunneb väikekodanlus kaasa tööliklassile ja on isegi solidaarne tema võitlusega parema tuleviku eest. Omanikuna kadestab ta kodanlust ja tahaks ise kuuluda privilegeeritud vähemuse hulka. K. Marx kirjutab, et väikekodanluse esindaja koosneb «ühelt poolt» ja «teiselt poolt». Selline on ta oma majanduslikes huvides ja seepärast ka oma poliitikas, oma usulistes, teaduslikes ja kunstilistes vaadetes. Selline on ta oma moraalil, selline on ta kõiges. Ta on kehastatud vastuolu.»² Väikekodanlikus ideoloogias esineb seepärast nii konservatiivseid, reaktsioonilisi kui ka progressiivseid, demokraatlikke jooni. Väikekodanluse eri rühmade kõikumine oleneb konkreetsest olukorrast, sellest, kuivõrd sõltuv on väikekodanlus (nii materiaalselt kui ka vaimselt) kodanlusest või kuivõrd lähedane ta on revolutsioonili-

¹ Sotsiaalse kihi all mõistab marksism vahepealseid, üleminevaid ühiskonna gruppe, kellel ei ole kõiki ühe klassi tunnuseid. Ka põhiklasside eri elemente, s. o. nende sisemist struktuuri arvestades räägitakse sotsiaalsetest kihtidest. Vt. Городские средние слои современного капиталистического общества. М. 1963, lk. 30—31, 50.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма. М., 1953, lk. 158.

sele töölisklassile, samuti teatud konkreetset maal kujunenud ajaloolistest traditsioonidest.

Väikekodanlus kaitseb eraomandust, kaubatootmist, eraalgatust ja üldse kapitalistliku tootmise aluseid. Ta ei ole põhimõtteliselt rikkuse kogumise ja ekspluateerimise vastu, kuid arvustal tegelikult kujunenud rikkuse jagunemist ja tahaks ise sellest suuremat osa saada. Väikekodanlus astub tavaliselt välja monopolistliku kapitali vastu, mille esindajad on enda kätte haaranud määratu suured varandused.

Väikekodanlus vaatab riigile tavaliselt kui klassidest kõrgemal seisvale organile, mis peab kaitsma kogu elanikkonna huvisid. Ta usub «puhtasse demokraatiasse», s. o. usub, et kodanlikus ühiskonnas on võimalik kõikide klasside ja kihtide võrdsus. Riigivõimult taotlevad väikekodanluse esindajad suurkapitali ülevõimu kõrvaldamist ja väiketootmise toetamist. Kui tegelikkuses osutub riigi poliitika väikekodanluse suhtes vaenulikuks, siis on väikekodanluse esindajad tavaliselt arvamusel, et selles on süüdi üksikud võimul olevad isikud, juhuslikud asjaolud, ebaõnn. Arenenud kapitalistlikes riikides toimivas seaduspärasel väikekodanluse laostumise protsessis satub väikekodanlus, eriti majanduskriiside ajal, kergesti kodanluse kõige reaktsioonilisemate ideoloogide demagogia ohvriks. Väga ulatuslikult suutis väikekodanluse kahepaikust ja kõikumist ära kasutada fašism oma võimuletuleku perioodil, tõmmates endaga kaasa arvukad väikekodanluse hulgad.

Kuid väikekodanlus võib olla mitte ainult konservatiivne ja reaktsiooniline, vaid ka radikaalne ja revolutsiooniline. Üleminekul feodalismilt kapitalismile täitis väiketootmine ajalooliselt progressiivset ülesannet. See sai aluseks revolutsioonilise kodanlik-demokraatliku ideoloogia kujunemisele feodalismivastase võitluse perioodil.

Väikekodanluse ideoloogidel võib esineda sotsialismi ideede omaksvõtmist, kusjuures väikekodanlik sotsialism kaitseb tavaliselt mitmesuguseid võrdsustamise tendentse ja on sageli utopilise iseloomuga.

Kodanlikus ühiskonnas ei suuda väikekodanlus tõusta revolutsioonilise proletariaadi tasemele, kuid proletariaadi liitlasena võib ta tegutseda revolutsiooniliselt. Ajalooline areng on täielikult kinnitanud sügavat tõde V. I. Lenini sõnades, kes väitis, et veendumuselt ei muutu väikesed peremehed «kunagi sotsialistideks, otseseks, tõelisteks sotsialistideks. Nad muutuvad sotsialistideks, kui nad näevad, et väljapääsu ei ole.»³

Väikekodanlikud hulgad toovad revolutsioonilisse liikumisse oma illusioonid, reaktsioonilise fantaasia, nõrkused ja vead. Kuid nagu ütles V. I. Lenin, on revolutsiooni jaoks nende nõrkustest palju olulisem see fakt, et nad objektiivselt ründavad ja arvusta-

³ V. I. L e n i n, Teosed, 28. kd., lk. 192.

vad kapitali. Kannatades kapitalistlikus ühiskonnas järjest rängemalt nii monopolide kui ka riigivõimu surve all, on väikekodanlus otse sunnitud välja astuma riiklik-monopolistliku kapitalismi vastu. Siit tuleneb kapitalistliku ühiskonna üksikute pahede kriitika, mis on iseloomulik väikekodanlikule ideoloogiale ja mida tuleb ajalooliselt hinnata progressiivseks. Kuid isegi kapitalistlikku ühiskonda kritiseerides ei taotle väikekodanlus kodanliku ühiskonna sügavat, revolutsioonilist ümberkorraldamist, vaid ainult selle reformistlikku täiustamist.

Väikekodanluse sotsiaal-majanduslik programm on tavaliselt reformide programm, millega püütakse kapitalistliku ühiskonna äärmuslikke pahesid piirata ja vastuolusid leevendada. Selles suhtes on väikekodanluse vaated väga lähedased sotsiaal-reformistide, parempoolsete sotsiaaldemokraatide vaadetele. Väikekodanluse ideaaliks on enam-vähem võrdsete väiketootjate ühiskond.

Väikekodanliku ideoloogia positsioonidel on kodanlikus riigis tavaliselt osa intelligentsi, sest tema seisund on lähedane vahepealsete kihtide omale. Kapitalismi arenedes läheneb teatud palgalise intelligentsi kihtide olukord proletariaadi omale ja väikekodanlik intelligents võib koos proletariaadiga välja astuda fašismi ja sõjaohu vastu, oma reaktsiooniliste valitsuste vastu ja demokraatlike vabaduste kaitseks. Kuid neilgi puhkudel on tavaline intelligentsi kõikumine kodanluse ja proletariaadi vahel.

*

Kodanlikule Eestile oli iseloomulik väikekodanliku ideoloogia ulatuslik levik, mis on arusaadav väikeettevõtete ja käsitööliste suhteliselt suure arvu juures. Väikekodanlikul ideoloogial oli siin mõningaid spetsiifilisi jooni. Kodanliku riigi algpäevil, pärast saksa ja vene kodanluse positsioonide nõrgendamist oli esinenud eesti väikeettevõtjate tõuse «haljale oksale». See toitiski väikeomanike illusioone ja edu saavutamise lootusi ning lõi väikekodanluse hulgas pinna kapitalismi apoloogiaks.

Ka maal kujunes kodanliku maareformi tagajärjel arvukas väikeomanike kiht. Vaatamata suurtele majanduslikele raskustele, võlastumisele ja pankrottidele püsis nende hulgas visalt «oma maalapi» ideoloogiaga seotud illusioone, millel Eestis olid sügavad ajaloolised juured. Et kapitalistlikus ühiskonnas on väike-omaomanike suured hulgad paratamatult laostumisele määratud, see sai selgeks alles hiljem.

Kuid Oktoobrirevolutsioon ja tema saavutused olid Eestis kaasa tõmmanud laialdase keskmiste kihtide massi ja osa intelligentsi, kelle hulgas olid üsna elavad demokraatlikud traditsioonid (kõige lähemasse minevikku kuuluva feodaalkorra igandite vastase võitluse perioodilt). Sellest tingituna oli ühe osa väikekodan-

luse ideoloogia ja väikekodanlike parteide⁴ iseloom eriti kodanliku riigi algaastail küllaltki radikaalne. Kuid väikekodanlikud parteid evolutsioneerisid pidevalt paremale. 20-ndate aastate lõpul ei olnud enam olulisi programmilisi erinevusi ühelt poolt esialgselt väikekodanlike ning teiselt poolt kesk- ja suurkodanluse huvisid kaitsvate erakondade vahel. Mõningais väikekodanluse kihtides suutis 30-ndail aastail oma demagoogiaga poolehoidu võita fašism.

Nagu kõikjal, nii kuulus ka kodanlikus Eestis üks osa intelligentsist ühiskonna privilegeeritud kihtide hulka ja oli täiel määral kodanliku korra ideoloogiliseks tugisambaks. Kuid kapitalismi vastuolude ilmumine, eriti aga valitseva kodanluse antidemokraatlik ja kultuurivaenulik poliitika põhjustas ühe osa Eesti intelligentsi hulgas kapitalismi väikekodanlikku kriitikat ja mitmesuguste kapitalismi reformimise väikekodanlike projektide esitamist. See osa intelligentsi kaitses järjekindlalt demokraatia printsiipe ja astus välja fašismi vastu.

Väikekodanlik majanduslik ideoloogia Eestis avaldus sellises olukorras kapitalistliku majanduse korra üksikpahede kriitikas ja mõningates spetsiifilistes probleemides, eelkõige suhtumises agrariküsimusse, väiketootmisse, kooperatsiooni.

Väikekodanlikke seisukohti majandusteooria ja majanduspoliitika küsimustes avaldati ajalehtedes (Tööerakonna ajaleht «Vaba Maa»), mõningais ajakirjades («Akadeemia», «Eesti Põllumajandus», ühistegevusliikumise ajakirjad) ja eritöödena. 20-ndate aastate esimesel poolel esinesid väikekodanlike seisukohtadega ka riigikogus Tööerakonna saadikud.

Oma sotsiaalselt olemuselt esindas objektiivselt väikekodanlikku ideoloogiat Eestis ka sotsiaalreformism — parempoolne sotsiaaldemokraatia.

B. VAIKEKODANLUSE IDEOLOOGIDE SUHTUMINE KAPITALISMISSE, SOTSIALISMISSE JA TÖÖLISKÜSIMUSSE

Väikekodanluse ideoloogidele on iseloomulik teatud määral kriitiline suhtumine kapitalismi. Väikekodanlikud kapitalismi kriitikud ei pea aga paljastatavaid pahesid kapitalistliku süsteemi paratamatuks kaasnähtuseks, vaid üksikuteks erandjuhtudeks, mida loodetakse kaotada reformide teel, kapitalistliku korra raamidest.

Eestis esines 20-ndail aastail kapitalismi väikekodanliku kriitika elemente Tööerakonna häälkandja «Vaba Maa» veergudel.

Kodanliku vabariigi esimestel aastatel, kui revolutsioonilised

---

⁴ Peamisteks väikekodanlikeks parteideks Eestis olid Tööerakond ning asunike, riigirentnike ja väikemaapidajate partei. Väikekodanlikku sotsialismi esindasid parempoolsed sotsiaaldemokraadid.

meeleolud olid rahva hulgas ulatuslikud, kaitses «Vaba Maa» korduvalt kodanliku poliitilise demokraatia printsiipe ja näitas, et Eestis tegelikult demokraatiat ei kehti. «Vaba Maa» veergudel ilmus 20-ndatel aastatel korduvalt artikleid, milles näidati, et demokraatiast on tegelikult vähe järele jäänud. Põhiseadust ei täideta ja kõikjal valitseb ametnike omavoli.⁵ Tööerakonna liider A. Anderkopp osutas korduvalt asunike katastroofilisele majanduslikule olukorrale, keskmist inimest rõhuvale maksukoormale, bürokraatia kasvule ja ametnike kuritarvitusele, mis kõik suurendab elanikkonna rahulolematust. Ta kirjutas, et puuduste vastu ei ole isegi võimalik välja astuda, sest kriitika eest ähvardatakse vangistusega.⁶ Tööerakonna juhile tegi sealjuures muret asjaolu, et üldise rahulolematuse tagajärjeks võiks olla rahva meeoleu kaldumine pahemale poole. Esialgul olevat küll veel «kaine mõtlemine» ülekaalus, kuid vanker võivat peatselt veerema hakata.⁷ Nii oli Anderkopi kriitilise artikli eesmärk reaktsiooniline: ta taotles kapitalismi väärnähtuste kõrvaldamist selleks, et pidurdada tööliste klassivõitluse kasvu. Taoliste kirjutiste teoreetiliseks aluseks oli eeldus, nagu oleks võimalik vastuoludeta, harmooniline kapitalism.

«Demokraatia kaitsmise» demagoogilisus ilmneb selgesti Tööerakonna esindajate tegevusest riigikogus, kus arvustati küll parempoolsete kodanlike parteide tegelasi selle eest, et nad rikuvad demokraatlikke printsiipe, kuid samal ajal astusid Tööerakonna juhid (A. Anderkopp jt.) välja seaduseelnõude vastu, mis rahvahulkade olukorda oleksid tõeliselt parandanud.⁸

Poliitilistki demokraatiat kaitsvad artiklid kaovad aga järkjärgult «Vaba Maa» veergudelt. Tööerakond kaldus pidevalt paremale poole ja valitsuskoalitsioonide liikmena hääletas demokraatia rikkumise — sõjaseaduse kehtestamise või pikendamise jm. kodanluse diktatuuri kindlustavate vahendite poolt.

Väikekodanlusele omane kapitalismi kriitika omandas «Vaba Maa» veergudel peagi üsna spetsiifilise kuju. Kodanlikule propagandale on kõikjal iseloomulik, et ta püüab väikeomanikku eemal hoida majanduspoliitiliste nähtuste analüüsist ja surub talle peale oma seisukohti. Seepärast on üsna tavaline, et väikekodanlus suhtub majanduspoliitilistesse küsimustesse ükskõikselt, poliitilisi uudiseid aga tajub kui sensatsioonid.⁹ Selles suhtes oli Tööerakonna ajaleht tüüpiliseks näiteks. «Vaba Maa» muutus aja jooksul kõige suuremaks sensatsioonileheks Eestis. Kapitalistliku ühiskonna pahede üldistava kriitika asemel asuti ajalehe veergudel paljastama üksikute poliitikute ja majandusmeeste sahkerdusi, kuritegu-

⁵ «Vaba Maa» nr. 6, 9. jaanuarist 1922.

⁶ Sealsamas.

⁷ «Vaba Maa» nr. 16, 20. jaanuarist 1922.

⁸ Vt. Riigikogu protokollid, 4. istungjärg, 1921. a., vg. 715—719, 722—725, 843—844, 848—849.

⁹ Vt. Городские средние слои, lk. 138.

sid, moraalilõtvust. Niisugustest sensatsiooni maiguga kirjutistest kajas lugejani mõte, et valitsevates puudustes ei ole süüdi kapitalistlik kord, vaid üksikud pahelised isikud, üksikute kapitalistide kuritarvitused.

Tööerakond nimetas end 20-ndate aastate lõpul küll veel «radikaalse demokraatliku mõtteviisi» esindajaks,¹⁰ kuid demokraatlikest seisukohtadest jäi tema häälekandja veergudele siitpeale üsna vähe järele. Seevastu sagesid «Vaba Maa» veergudel artiklid, mis olid otseselt suunatud marksismi vastu. Vaenulikult arvustati sotsialismi ülesehitamist Nõukogude Liidus ja väideti, et Venemaal olevat loobunud sotsialismist, sest olevat kaotatud võrdsus palga maksmisel, mida peeti sotsialismi põhitunnuseks.¹¹ Sellises väikekodanlikelt positsioonidelt arendatud sotsialismi kriitikas kajastus lootus, et sotsialismi ülesehitamine Nõukogude Liidus äpardub.

Kui Tööerakond oli 1920. aastal soovitanud tihedamat majanduslikku suhtlemist Nõukogude Venemaaga, siis juba 1925. a. hoiatas A. Anderkopp «idaorientatsiooni» eest.¹² On seaduspärane, et samal ajal hakkas «Vaba Maas» kirjutama N. Köstner¹³, kes andis oma 1925. a. ilmunud artiklites kriitilise hinnangu kodanluse majanduspoliitikale ja näitas, et Eesti majanduslik areng on jooksnud ummikusse. Mitmed tööstusharud ei anna kasumit, kuid «iga kapitalistlik ettevõtte ja kapitalistlik ilmakord üldse peab kapitali pealt kasu andma», kui ta tahab püsida. Köstner tunnistas, et kapitalist, olles väljas kasusaamise peale, püüab töölist kurnata. Väikekodanluse ideoloogide eeskujul kirjutas ta tol korral, et riik peab püüdma kapitalistide ja tööliste vahel tekkinud vastuolu pehmedada, peab ühelt poolt valvama, et kapitalist oma kasust ilma ei jääks, kuid teiselt poolt peab ta kaitsma töölist liigse koormamise eest. Kuid N. Köstner tunnistas, et selline kapitalisti ja tööliste huvide kooskõlastamine olevat «väga raske» ja ilmselt ta seda võimalikuks ei pidanudki. Väljapääsu konstateeritud majanduslikust ummikust asus N. Köstner otsima mitte tööliste, vaid kapitalistide positsioonilt lähtudes. Ta soovitas hakata arendama tööstust väliskapitali abiga ja pöörata tähelepanu neile tööstusharudele, mis väliskapitali huvitavad. Siseturu jaoks töötava kesk- ja väiketööstuse kaitsmist tollipoliitikaga ei pidanud N. Köstner vajalikuks. Objektivselt tähendas selline seisukoht rahvusvahelistele monopolidele alistumist. See positsioon ei olnud tüüpiline väikekodanluse ideoloogidele, kes tavaliselt arvustasid monopole. Selles osas võib meenutada rohkeid protestikirjutisi näiteks tuletiku-monopoli vastu, mis andis selle tööstusharu Rootsi tuletikutrustile.

¹⁰ «Vaba Maa» nr. 188, 16. augustist 1928.

¹¹ «Vaba Maa» nr. 269, 19. novembrist 1925.

¹² «Vaba Maa» nr. 174, 6. augustist 1920; «Vaba Maa» nr. 235, 10. oktoobrist 1925.

¹³ «Vaba Maa» nr. 287, 10. detsembrist 1925; nr. 288, 11. detsembrist 1925.

Tuletikumonopoli hindasid mõned tollaegsed majandusteadlased (A. Rannes, V. Erit) positiivselt. Kuid samal ajal esines kaalukat kriitikat monopoli arvel. Tehes kokkuvõtteid selle kehtimise esimese 8 aasta tulemustest, kirjutas G. Vaher, et A. Rannes ei valgusta õigesti monopoli negatiivseid tagajärgi. Autor tõestab, et ka V. Eriti positiivsed hinnangud töötotlikkuse tõusule tikutööstuses pärast monopoli sisseseadmist on ekslikud. «Ratsionaliseerimine» tikutööstuses viis ühe osa vabrikute sulgemisele ja kogutoodangu langusele, väljaveo vähenemisele ja tööliste palkade langusele. Tikkude hinnatõusuga siseturul suurenesid küll omanike sissetulekud, kuid nendest läheb suur osa maalt välja. G. Vaher jõuab järeldusele, et tuletikumonopol «on osutunud rahvamajanduslikult kahjulikuks Eestile. Sellega ei ole õieti midagi rabavalt uut öeldud — oli ju iseenesest mõistetav, et Rootsi tuletikustrust ei tahtnud meid rikastada, vaid tahtis ise teenida...»¹⁴

Väikekodanluse kahepaikne positsioon avaldus ilmekalt sotsiaalpoliitikas.

Tööerakonna esimeses programmis figureeris veel 8-tunnise tööpäeva nõudmine ja tööliste streigiõiguse kaitsmine. Kuid praktilises poliitilises võitluses asus Tööerakond nende progressiivsete printsiipide suhtes demagoogilisele seisukohale. Juba 1920. aastal hakati kirjutama, et töölistel ärgu «asjatult» streikigu. Toodi esile kõigi aegade reaktioonäärde argument, et ajad olevat praegu kõigile rasked ja sealt, kust midagi võtta ei ole (s. o. kapitalistilt!), ei ole mõtet ülemäära nõuda. Streike õhutavat ainult «komissarid» ja neid ei peaks töölistel kuulama.¹⁵ Tahtmata avalikult lahkuda «töötajate kaitsja» positsioonilt, ei sõandanud «Vaba Maa» selles küsimuses alati otseselt tööliste vastu välja astuda. Kuid ta tõi meeeldi ära J. Tõnissoni töölisvaenulikud seletused streikide kohta, milles väideti, et majanduslikuks streigiks ei olevat antud momendil põhjust, streik olevat poliitilise iseloomuga ässitustöö tulemus.¹⁶ Poliitilise streigi kuulutas «Vaba Maa» seega lubamatuks.

Samalaadset demagoogiat kasutati 8-tunnise tööpäeva küsimuse käsitlemisel. Vaidlemata põhimõtteliselt selle kehtestamise nõudmise vastu, väideti, et «praegustes tingimustes» olevat raske otsekohe 8-tunnist tööpäeva maksma panna, sest see tekitavat majanduslikke raskusi.¹⁷

Väikekodanluse poliitiliste liidrite üheks sagedamini tarvitataks demagoogiliseks võtteks oli väide: me kaitseme kogu rahva

¹⁴ G. Va h e r, Tuletikumonopol. Ratsionaliseerimise tulemus ühes meie tööstusharus. «Akadeemia» 1939, nr. 2, lk. 135—136; vt, ka A. R a n n e s, Tuletikumonopol ja tuletikkude müük. «Konjunktuur» 1936, nr. 20, lk. 473 jj.; vt, ka V. E r i t, Ratsionaliseerimisküsimus Eesti tööstuses. «Konjunktuur» 1937, lk. 268.

¹⁵ «Vaba Maa» nr. 169, 31. juulist 1920.

¹⁶ «Vaba Maa» nr. 176, 9. augustist 1920.

¹⁷ «Vaba Maa» nr. 253, 31. oktoobrist 1925.

huvisid. Praktiliselt aga, kui küsimus puudutas töölisklassi nõudmisi, asuti «kogu rahva huvides» kodanluse poolele. Selleks et ennast mitte täielikult diskrediteerida demokraatlikult häälestatud valijate hulgas, astuti vastavate projektide vastu välja mitte niivõrd sisuliselt, kui võrd tõsteti esile nende vormilisi puudusi ja elluviimise raskust. Näiteks töötutele ühekordse abiraha andmise seaduseelnõu arutamisel pidas A. Schulbach vajalikuks seda tagasi lükata sel põhjusel, et puudub töötatöölise täpne arv. Tööpuudus eksisteerivat ainult kohati (Narva) ja intelligentide hulgas, kuid «kas meil üldist tööpuudust, masselist tööpuudust on, selle kohta ei ole suudetud mitte kusagilt poolt tõendusi ette panna»¹⁸. Oleks vaja abistada mitte töötuid, vaid «neid ettevõtteid toetada, mis sõjaolude tagajärjel raskesse seisukorda on sattunud, kus tagavara- ja jooksvat kapitaali mitte nii palju ei ole, et tööstus võiks soodsalt edeneda.»¹⁹ väitis tööerakondlik töö- ja hoolekande minister Chr. Kaarna. Selline «töötute» abistamine tähendas tegelikult töösturite toetamist riiklike summadega.

Kapitalismi kriitikast sai niiviisi järk-järgult kapitalismi apoloogia.

1924. a. hoolekandeseaduse arutamisel riigikogu esines Chr. Kaarna tüüpiliselt väikekodanliku seisukohavõtuga. Kriitiliselt konstateeris ta, et Eestis valitseb üsna laiades kihtides kohutav viletsus: «Inimesed, kellel igapäevane leib kindlustatud, kes ei puutu kokku viletsate urtsikutega, ega ka nende asutustega, kuhu hädakisa ja kaebed kostavad, need inimesed ei suuda enesele ette kujutada, mis linnas kui maal väga paljudes kohtades sünnib. Vaadatagu sinna, nendesse kohtadesse, kus vanad ja töövõimetud elavad, siis ei saa seal muud näha, kui ainult pisaraid ja kirumist. Ma rõhutaksin seda viimast sõna, — kirumist. Nende seas on isegi neid, kes ütlevad, et hoolitsetakse ja tehakse tööd üksiku kihi kitsastes huvides, kuid nende peale ei mõtlevat keegi.»²⁰ Sellise kirjeldusega anti tõele vastav pilt valitsevast olukorrast. Kaarna poolt kaitstav hoolekandeseadus oli objektiivselt progressiivne. Kaarna põhiargument seaduse kaitsmisel oli aga väga iseloomustav väikekodanlusele. Hoolekandeseadus on vajalik esijoones selleks, et vähendada «kirumist», s. o. rahva rahulolematust. Eriti kriipsutati alla vajadust abistada neid vanu inimesi, kelle pojad on langenud klassisõjas. Kokkuvõttes väljendub sellistes seisukohades selle osa kodanluse poliitika töölisklassi suhtes, kes püüab pehmendada klassivastuolusid järeleandmisega. Väikekodanlus kapitalistlikes riikides asub üsna sageli taoliste positsioonidele.

Sotsiaalse ebaõigluse olemasolu Eestis tunnistas rida väikekodanluse ideolooge ka hiljem. 30-ndail aastail ilmus progressiiv-

¹⁸ I Riigikogu protokollid, 6. istungjärk, 1922. a., vg. 91.

¹⁹ Sealsamas, vg. 98.

²⁰ II Riigikogu protokollid, 6. istungjärk, 1924. a., vg. 1287.

seid, kriitilisi töid,²¹ kus avalikult kirjutati töötava rahva äärmiselt madalast elustandardist Eestis ja siin valitsevast sotsiaalsest ebaõiglusest.²² Ebaõigluse ja sotsiaalsete vastuolude kaotamise probleemi tõstmisel otsis osa väikekodanluse ideoloogid lahendusi kapitalistliku korra raamidesse jäävais reformides, osa aga unistas väikekodanlikust sotsialismist.

Tüüpiline selles suhtes on Tööerakonna suhtumine sotsialismi. Tööerakonna esimeses programmis seati isegi partei majanduspoliitiliseks eesmärgiks üleminek sotsialismile, mis aga pidavat toimuma «loomuliku» arenemise teel, sotsiaalsete reformide tulemusena, ilma «mõne üksiku rahvaklassi diktatuurita», ilma revolutsioonita. Kujutus sotsialismist oli Tööerakonda kuuluvatel tegelastel ähmane ja tüüpiliselt väikekodanlik. «Sotsialismiks» peeti suurtööstuse ja suurmaaomanduse riigistamist ning riigimaade väiketootjatele rendile andmist. Need abinõud jäävad objektiivselt veel täiesti kapitalistliku korra raamidesse, kuigi nad on kahtlemata väikekodanluse radikaalseks, demokraatlikuks programmiks. Et Tööerakond niisuguse programmi kodanliku vabariigi algpäevil esitas, on seletatav Oktoobrirevolutsiooni mõjuga väikekodanluse ja radikaalse intelligentsi meeleoludele. Järgnevatel aastail kaldusid Tööerakond ja tema ideoloogid ka neis küsimustes paremale.²³

Juba 20-ndate aastate keskpaiku oli Tööerakonna poolt esialgselt deklareeritud eesmärgist — sotsialismist — jäänud valimiseelsete üleskutsete veergudele ainult parema elujärje saavutamine ja «uus», kindlamalt piiritlemata ühiskondlik kord. Mitte revolutsiooni teel, vaid sihikindlate uuendustega rahvamajandusliku jõu, arenemise ja võimaluste piirides pidavat iga kodanik, «kes õiglaselt ja ausalt tööd teeb, inimesevääriliselt ära elada võima»²⁴ — selliselt iseloomustas Tööerakond oma eesmärgi 1923. a., II Riigikogu valimiste eel. Kahekümnendate aastate lõpuks on jäetud kõrvale igasugune jutt uuest ühiskondlikust korrast. Tähtsama ülesandena deklareeritakse siiski veel eesmärgi, mis taotleb töötajate huvide kaitset riigiaparaadi abil. 1928. a. kirjutas Tööerakonna juhtivaid tegelasi A. Anderkopp: «tööerakond — nõuab riigilt aktiivselt vahelesegamist töötajate kihtide huvides ja eeldab, et riik ei saa olla ükskõikne pealtvaataja sotsiaalses võitluses.»²⁵ Kuid «töötajate kihtidest» tundsid tööerakondlased huvi mitte töölisklassi, vaid väikeettevõtja vastu ning siit tulenes ka nende programm, mis taotles paremate tingimuste loomist just poodnikele ja

²¹ J. Janusson, Eesti majanduslik areng. Tallinn, 1932. lk. 10—11.

²² J. Janusson, Eesti majanduse arengu perspektiive. «Konjunktuur» 1937, nr. 28/29, lk. 135.

²³ Osa Tööerakonna juhte rikastus isiklikult ja see soodustas nende üleminekut kodanlik-demokraatlikelt seisukohtadelt reaktioonilise kodanluse leeri.

²⁴ «Vaba Maa» nr. 99, 4. maist 1923.

²⁵ «Vaba Maa» nr. 188, 16. augustist 1928.

käsitöolistele, mitmesugustele väikeettevõtjatele ja väiketalude peremeestele.

Lootus, et kodanlik riik suudab «õiglaselt kaitsta kõikide kih- tide huviseid», on väikekodanluse ideoloogidele omane, kuid tege- likult on see utopia. Väikekodanlusele omane illusioon, nagu suu- daks ja tahaks kodanlik riik kaitsta nõrka tugeva vastu, ja lootus, et oskusliku majanduspoliitikaga ja tootmisvahendite eraomanduse säilides on kodanlikus riigis võimalik saavutada kõigi inimeste hea- olu ja kaotada vaesus, oli ulatuslikult omane väikekodanluse ideo- loogidele Eestis. Sellised seisukohad on tavaliselt aluseks väike- kodanlikule kapitalismi kriitikale.²⁶ Neist kasvab mõnel juhul välja demokraatlik (kuigi utoopiline) majandusliku võrdsuse nõudmine. Tööerakonna juhid rahuldusid aga 20-ndate aastate lõpul ainu- üksi inimeste juriidilise üheõiguslikkusega.

Taalised seisukohad olid aluseks kodanliku demokraatia ülista- misele ja vaenulikule positsioonile proletariaadi suhtes. «Vaba Maas» hakati rõhutama, et riigi ülesandeks olevat saavutada sel- line ühiskonna korraldus, kus kõik rahvakihid oleksid rahul oma olukorraga. Siit tulenes klasside koostöö propaganda. K. Konik nimetas klassivõitlust, «ideaalset» olukorda «ühiskonna elu sta- biilsuseks», mille poole tulevatki püüda, ja kirjutas: «Ühiskonna elu stabiliseerimine on liig suur ja raske ülesanne, et seda suudaks teostada ainult üks rahvakiht, nimelt proletariaat.» See on üles- anne, mis «vajab kõikide ühiskonna kihtide jõudu ja osavõttu»²⁷.

Eelmärgitust kasvas välja väikekodanlik marksismivastane prop- aganda. K. Konik asus selle eesmärgiga käsitlema sotsialistliku mõtte ajalugu. Sotsialismi juured peituvat tema arvates ristiusus. Ristiusk olevatki sotsialismi esimene etapp. Kuid ühiskonna sot- siaalsete probleemide lahendamine kristliku sotsialismi alusel ole- vat nurjunud inimese loomupärase ihnsuse ja egoismi tõttu. Järg- miseks arenguetapiks olevat olnud materialistlik sotsialism, mis rajavat oma propaganda inimese egoistlikele instinktidele, eeskätt kadedusele(!). Oma väiteid põhjendamata deklareeris Konik, et inimeste elu ei olevat võimalik korraldada materialistliku sotsia- lismi põhimõtteil, sest viimane eeldavat ühiskonna tulevaste aren- gusuundade kindlaksmääramist, mis aga olevat osutunud võima- tuks. Edasi kinnitas Konik küll, et ühiskonda tulevat nii kujun- dada, et kaoks vaesus, kuid seda ei saavat teha sotsialistide õpe- tuse alusel, sest materiaalsete väärtuste kõrval, mida viimased arvestavad, mõjutavat majanduselu arengut määravalt ühiskonna vaimne ja eetiline areng, mis läheb omaette teed.²⁸ Nii püüdis Konik idealistlikelt vulgaarseisukohtadelt vaielda marksistliku õpetuse vastu, mille järgi materiaalsete hüvede tootmise viis eten-

²⁶ Vt. Городские средние слои, lk. 137.

²⁷ «Vaba Maa» nr. 26, 31. jaanuarist 1929.

²⁸ Sealsamas.

dab ühiskonna arengus otsustavat osa. Sellised seisukohad soovitasid tegelikult loobuda võitlusest majandusliku olukorra parandamise eest.

1929—1933-ndate aastate majanduskriisi ajal tuli ilmekalt esile, et väikekodanlus ei ole suuteline andma mingit rahuldavat seletust tekkinud raskustele ega programmi neist ülesaamiseks. Tööpuuduse olemasolu mõõndi, kuid selle põhjuste seletamisel toodi otse naeruväärseid väiteid. Tööpuudus olevat Eestis tingitud «vene ajast» pärinevast inajanduslikust struktuurist ja suurtööstuse säilitamise püüdest.²⁹

Üsna varsti hakati kriisi põhjuste tõlgendamisel tuginema fašismi ideoloogiale. Tööerakonna üks juhte A. Anderkopp ütles 1930. a. Riigikogu istungil:

«Põhjus, et sääraresse raskustesse sattunud oleme, ei ole majanduslik kriis, vaid see põhjus seisab rohkem ka mujal, see on osalt ka meie vaimlik kriis... Üheks raskuseks... on see, et meil on maad võtnud poliitiline relativism, poliitiline oportunism. See relativism on söönud ennast ka majanduslikku ellu ja ei lase tihti leida neid majanduse alusmüüre ja põhimõtteid, millele ennast toetades võidakas majanduslikkudest raskustest üle saada.»³⁰

A. Anderkopi arvates ei põhjustanud kodanlikus Eestis väljakujunenud raske majanduslik olukord klassivõitluse teravnemist, vaid vastupidi — klassivõitlus halvendas majanduslikku olukorda. Siit tehti aga järeldus, et kui see «poliitiline oportunism» — mille all mõisteti kodanlusevastast võitlust — ei segaks end majandusellu, küll siis kodanluse ise kõik raskused likvideeriks. Töölisklassile kinnitati, et võitlusega kodanluse vastu ta oma majanduslikku olukorda ainult halvendab.

Sellised seisukohad viisid Tööerakonna, ta juhid ja ajalehe varsti fašismi leeri.

30-ndate aastate algul hakkas «Vaba Maa» avaldama artikleid, milles avalikult kaitsti fašismi ning võeti omaks fašistide ohjeldamatu demagogia. Fašistlik liikumine Itaalias ja lapua liikumine Soomes moodustavat «rahva riiklikult mõtleja» osa, kirjutas «Vaba Maa».³¹ Väideti, et ainsad õiged demokraatia ja rahvuse huvide kaitsjad olevat fašistid. Fašistid olevat inimesed kõikidest rahvakihtidest: põllumehed, töölised, sõdurid, käsitöölised, ametnikud, aadlikud ja vaimulikud, kes olevat ühiselt loonud kõiki kihte rahuldava programmi. Niiviisi püüti teha fašism meelepäraseks demokraatlikult meeletatud hulkadele. Kasutades rahva rahulolematust seniste kodanluse juhtide vastu, asuti ka otseselt õigustama fašistlikku diktatuuri. Artikli anonüümne autor kirjutas: «...aga ma ütlen: ideeliselt vaimustatud meeste rusikadiktatuur võib ka siiski

²⁹ «Vaba Maa» nr. 82, 10. aprillist 1934.

³⁰ IV Riigikogu täielikud protokollid, III istungjärk, 1930, lk. 764.

³¹ «Vaba Maa» nr. 56, 6. märtsist 1932.

parem olla kui istekohtade diktatuur, kelle usutunnistuseks ... on: kõik hea omale, kõik halb teistele!»³²

«Vaba Maa» veergudel ilmus siiski ka teistsuguseid artikleid. Ajalehe esialgse väikekoodanlik-demokraatliku iseloomu tõttu koonduis selle ümber progressiivselt mõtlevat intelligentsi, progressiivseid ajakirjanikke, kes astusid välja fašismi (vapside) vastu, kaitstes kodanlikku parlamentarismi ja demokraatlikke vabadusi. Enamasti saadi seda teha ainult mõistukõnelises vormis.

«Vaba Maa» vastuolulisuses avaldus väikekoodanluse kahepaikne ja kahepalgeline iseloom.

Fašistliku diktatuuri päevil sõlmisid Tööerakonna juhid liidu diktaator K. Pätsiga. «Vaba Maa» asus ülistama Pätsi poliitilist ja majanduslikku programmi, «vaikivat olekut», parteide keelamist, ühesõnaga demokraatia hävitamist. Rahvuskogu kujundamine Pätsi poolt uue konstitutsiooni väljatöötamiseks kiideti heaks. Rahvuskogu liikmete määramist, mitte aga valimist õigustati väitega, nagu polevatki tähtis, et saadikud tunneksid oma valijate igapäevaseid hädasid. Olulisem olevat, et saadikud «riiklikult» mõtleksid. Riigivanem oskavat aga riiklikult mõtlemaid inimesi ilmselt paremini välja valida, kui see seniste parlamentlike valimiste alusel on toimunud, ja saadikute määramist rahvuskogusse tulevat «Vaba Maa» järgi pidada poliitilise elu uuendamise kõige soodsamaks lähtekohaks.³³ Poliitiliste vabaduste kätkestamist ja parlamentaarse korra hävitamist õigustas «Vaba Maa» siitpeale kui «demokraatia uuendamist» ja «riikliku mõistuse otsust» ning kutsus rahvast seda toetama.³⁴ Kõik need loosungid on hästi tuntud Saksamaal Hitleri võimuletuleku päevilt.

Järgnevatel aastatel toetas «Vaba Maa» kindlalt Pätsi majanduspoliitikat ja kiitis heaks Eestis võidulepääsenud riiklik-monopolistliku kapitalismi.

Tööerakonna ja «Vaba Maa» areng on üsna tüüpilised suurele osale väikekoodanlusest ja ta ideoloogidele Eestis.

Muidugi oli väikekoodanluse, eriti aga intelligentsi hulgas ka järjekindlaid kodanliku demokraatia kaitsjaid. Nende kirjutisi ilmus aeg-ajalt sama «Vaba Maa» veergudele ja 30-ndail aastail pidevalt ka ajakirjas «Akadeemia»³⁵, mis asus demokraatlikel, järjekindlalt fašismivastastel positsioonidel. Ajakirjas ilmus natside majandus- ja sotsiaalpoliitikat paljastavaid kirjutisi. Nii anti artiklis «Nürnbergi needus» Hitleri majanduspoliitikale järgmine tabav ja hävitav hinnang: «Saksamaa kõrge konjunktuur on sõjale ettevalmistuse teenistuses ja valitseva klike võimulhoidmiseks; laiule massele ta toob vaid kannatusi. Natside majandus tähendab nälja-

³² «Vaba Maa» nr. 56, 6. märtsist 1932.

³³ «Vaba Maa» nr. 50, 2. märtsist 1936.

³⁴ «Vaba Maa» nr. 54, 7. märtsist 1936; «Vaba Maa» nr. 46, 22. veebruarist 1936.

³⁵ Vt. «Akadeemia» 1939, nr. 8; 1940, er. 1.

ratsiooni. Põlates rahva elulisi huve, ta tõukab saksa masse aina suurenevaisse hädadesse ja viletsusisse. Kolm ja pool aastat peale võimule pääsu seletab Hitler Nürnbergis «Rahvus-sotsialistlikele põhimõtetele on palkade tõstmine meeletus». «Kahurid on tähtsamad kui vôi», püüab veenda Göring oma rahvast. «Saksamaa ei tarvitse lihav olla, kui ta on vaid tugev», jutlustab tootlusminister Darré.

Selline on fašismi majanduslik bilanss.»³⁶

Artiklis näidati veenvalt, et natside režiimil ei ole midagi tege- mist sotsialismiga ega tööliste või väikekodanluse huvide kaitsmi- sega. Parteipäevadel Hitler sõimab ja ähvardab saksa töölisi, et need ei tohiks mõelda palgakõrgendusele. Samal ajal relvavabri- kandid teenivad miljoneid. Näidati veenvalt, et natside põhiloo- sungiks majanduselus on ja jääb eraomandi kaitse, nende poliitika vastab aga saksa plutokraatia huvidele.³⁷

Demokraatia kaitsmise ja antifašismi platvormil oli 30-ndail aastail võimalik tööliklassi ühisrinne väikekodanluse ja intelli- gentsi progressiivsete ringkondadega. Kuid tuleb tähendada, et paljud fašismivastastel positsioonidel asuvad intelligentsi esinda- jad Eestis jäid vaenulikuks sotsialismile ja idealiseerisid kapita- lismi, eraettevõtlikkust, raha võimu, mille vailtsemine tagavat isik- liku vabaduse inimesele ja majanduselu funktsioneerimise. Eesti olevat väikekodanlik maa ja selle «väikekodanliku ühiskonna riik- likuks väljenduseks on kodanlik demokraatia»³⁸. Mingeil sotsialistlikel või pooltsotsialistlikel mõttekäikudel ei olevat selles ruumi. Siit kasvas välja püüe diskrediteerida sotsialismi ülesehitamist Nõukogude Liidus, võrdsustada kommunismi ja fašismi. Sel- lised demokraatliku intelligentsi ja väikekodanluse ideoloogide hulgas üsna domineerivad seisukohad tegid ühisrinde praktilise teokssaamise raskeks.

C. VÄIKEKODANLIKUD MAJANDUSPOLIITILISED PROGRAMMID

Väikekodanluse huvidest lähtuvail autoreil esines mõningaid iseseisvaid vaateid põllumajanduse, tööstuse ja kaubanduse arengule.

Agraarolude korraldamise küsimuses pooldas osa väike- kodanliku majandusliku mõtte suundi Eestis maareformi seaduse vastuvõtmisel riiklikku maaomandit ja maakasutuses põlist renti riigimaadel. Selle kaitseks esitati argument, et põline rent kõrval- davat maavalduse kontsentreerumise üksikute kätte ja kindlusta- vat seega asunikku väljatõstmise vastu. Järelikult esitati prog-

³⁶ Nürnbergi needus, «Akadeemia» 1937, nr. 3, lk. 195.

³⁷ M. L., Demokraatiast ja distsiplineeritud demokraatiast. «Akadeemia» 1937, nr. 3, lk. 139.

³⁸ A. L e p p, Mitte riigisotsialism, vaid kodanlik demokraatia. «Akadeemia» 1940, nr. 1, lk. 32—33.

ramm, mis pidi väikeomanikku kaitsma suurkapitalisti, eriti aga monopolistiks muutuva suurkapitalisti vastu.

1920. aastal tõstatas «Vaba Maa» lisaks sellele küsimuse rendi kaotamisest riigimaadel ja ühtse maamaksu sisseseadmisest. Selle ettepaneku kohaselt ei oleks asunike rent olnud kõrgem, kui on taluomanike riigimaksud.³⁹ Rent riigimaadel olevat ajutine ning tulevat pärast maakasutamise seaduse vastuvõtmist kaotada: «tööerakond tahab võimalikult pea ajutist renti kaotada ja põlist tarvitamist ühesuguse maamaksu alusel sisseseada,»⁴⁰ kirjutas «Vaba Maa». See nõudmine oli demokraatlik, kuid Tööerakond ise loobus sellest varsti.

Mõne aasta möödudes (põhiliselt alates 1923. aastast) seati esiplaanile — kuigi räägiti veel ka põlisest rendist — maa müümine eraomanduseks. Argumendid viimase kasuks ei erinenud neist, millega juba mitmed aastad olid opereerinud kodanluse ideoloogid. Esialgu räägiti piiratud eraomandist. Seadusandlikus korras tulevat nimelt kindlaks määrata, et üks isik ei tohi omada rohkem kui üht talu, ei tohi ühendada asundustaluse vanade taludega, koha müügi puhul tuleb jätta riigile ostu eesõigus jne.⁴¹

Need ettepanekud olid ilmselt suunatud maaomandi kontsentratsiooni vastu. Kuid ka neid seisukohti ei kaitsnud Tööerakond kaua. Hakkasid ju asunikud — s. o. osa Tööerakonna valijaid — end aja jooksul ikka enam tundma omanikena, peremeestena ja nende hulgas kasvas järjekindlalt huvi maa eraomanduse vastu. See olukord viiski Tööerakonna liidrid oma seniste seisukohtade ümberhindamisele: loobuti maa riikliku omanduse ja põlise kasutamise kaitsmisest ning asuti kindlalt eraomanduse apoloogia platvormile. 20-ndate aastate lõpuks maaomandusvormi küsimuses väikekodanluse ja kodanluse seisukohad oluliselt enam ei erinenud.

1920.—1923. a. arvustati Tööerakonna ridades teravalt maareformi elluviimise praktikat. Valitsusele (peaminister J. Tõnisson) heideti ette viivitamist maareformi seaduse kehtestamisega. Osutati sabotaažile reaktsiooniliste ringkondade (K. Päts jt.) poolt, kes maareformi seadust pidasid liiga radikaalseks ja püüdsid selle kehtestamist tõkestada. Märgiti eriti, et maasaajate nimekirjad koostatakse ebademokraatlikult ja otse seadusvastaselt. Neisse võetakse esijoones talurentnike ja jõukate peremeeste poegi, mitte aga maata inimesi. Viimased jäetakse sihilikult maast ilma. Paljastati mõisate jagamisel esinenud kuritarvitusi. Toodi esile, et kehvematel asunikudel ei ole majanduslike raskuste puhul valitsuselt abi loota. Valitsus toetab aga jõukaid peremehi ja kõiki neid, kes said maad eriotstarbel.⁴²

³⁹ «Vaba Maa» nr. 248, 30. oktoobrist 1920.

⁴⁰ «Vaba Maa» nr. 259, 12. novembrist 1920.

⁴¹ «Vaba Maa» nr. 26, 1. veebruarist 1923.

⁴² «Vaba Maa» nr. 24, 30. jaanuarist 1920; nr. 40, 18. veebruarist 1920; nr. 159, 20. juulist 1920; nr. 13, 17. jaanuarist 1923.

«Vaba Maa» avaldas mõningaid teravaid maatameeste kirju kohtadelt, milles arvustati valitsuse poliitikat maakehvikute suhtes.⁴³

Demokraatlikelt positsioonidelt arendatud kriitikat maaseaduse elluviimisel võib hinnata objektiivselt progressiivseks. Kuid ei tule unustada, et taoliste artiklitega suruti lugejale peale kontseptsiooni, nagu oleksid paljastatud pahed kõrvaldatavad kodanliku korra raames teostatava õiglasema poliitikaga. Ühtlasi püüti sel teel propageerida mõtet, nagu oleks Tööerakond ainsaks kehvema rahva huvisid arvestava poliitika teostajaks Eestis.

Seoses maareformi teostamisega arenes 20-ndate aastate keskpaiku üsna terav poleemika talumaadel asuvate väikeste maalappide rentnike, nn. popside ümber.⁴⁴ «Vaba Maa» ringkond taotles popsidele õigust oma maalappe päriseks osta. 1926. aastal vastu võetud «popsiseadust» kujutasid Tööerakonna liidrid kui nende algatusel saavutatud väikemaavaldaja suurt võitu. Maa ostmisega eraomanduseks olevat popsile kindlustatud eluase. Püüdes samal ajal rahustada hallparuneid (pops võis oma maa päriseks osta kulaku tahtmisest hoolimata), juhtis A. Anderkopp artiklis «Popside seadus valmis» tähelepanu asjaolule, et popside küsimuse reguleerimine vastavat eelkõige taluperemehe huvidele, sest popsikohad annavad taludele suvel hooajatöölisi. «Popsi kõrvaldamine tähendaks suvise tööjõu eemaletõrjumist maalt, tähendaks tööjõu kallinemist ja raskusi põllupidajale.»⁴⁵ Samal ajal kui popsiseadus taluomanikult majanduslikult midagi ära ei võtvat, andvat see vabadikule tähtsa õiguse — õiguse saada omanikuks. Autor ei räägi aga sellest, et õiguse ja selle realiseerimise võimaluse vahel on kodanlikus ühiskonnas oluline vahe, ega sedagi, et popside õigus saada maalapi omanikuks (juhul kui seda õigust õnnestus kasutada) ei muutnud majanduslikke vahekordi. Popsid jäid endiselt odava tööjõu allikaks taluperemeestele. «Popsiseaduse» selline põhjendamine näitas, et väikekodanluse ideoloogid olid üle läinud maakodanluse huvide kaitsmise positsioonile.

Väiketalupidamise kaitsjaks kuulutasid end ka asunike, riigirentnike ja talupidajate partei ideoloogid (O. Köster, R. Penno jt..) Selle partei liidrid olid aga ise jõukateks panganduse ja monopolistlike eksportfirmade tegelasteks, juhtivateks ametnikeks, ministriteks. Mingit väiketootja huvidest lähtuvat majandusliku mõtte suunda selle poliitilise partei baasil välja ei kujunenud. On arusaadav, et 1932. a. ühines asunike koondis fašiseeruva Põllumeestekogude parteiga.

Väikekodanluse teoreetilistes vaadetes oli kesksel kohal põllumajandusliku väiketootmise idealiseerimine. Selles küsimuses oli

⁴³ «Vaba Maa» nr. 2, 3. jaanuarist 1923.

⁴⁴ «Vaba Maa» nr. 43, 21. veebruarist 1925.

⁴⁵ «Vaba Maa» nr. 26, 31. jaanuarist 1926.

väikekodanluse ideoloogidel mõningaid erijooni kodanlike agraar-ökonomitidega võrreldes. Kodanliku diktatuuri algaastail rõhutati eriti talumajapidamise eeliseid mõisatega võrreldes. Tööerakonna leeris lähtuti sel puhul väikekodanlik-reaktsioonilistest seisukohtadest. Väiketalu kaitstes väideti, et polevat oluline taotleda suuremat põllumajanduslikku kaubatoodangut, vaid suurema arvu inimeste äraelamise võimalust maal: «Rahvamajanduslikes mõttes ei ole tähtis, palju saadusi turule ilmub, vaid tähtis on rahva parema äraelamise ja parema toitluse küsimus... Seda aga võimaldab palju paremini tihe väikekohtade võrk. Nii on meie maa-reform tarvilik eeldus tihedamale rahvaarvule ja põlluharija masse jõukusele.»⁴⁶ kirjutas «Vaba Maa». Seega esitasid väikekodanluse ideoloogid mõisnike suurmajapidamiste vastu teaduslikust seisukohast üsna primitiivseid, kaubatootmise arengut ja kasvu mittevajalikuks kuulutavaid reaktsoonilisi argumente. Enam põhjendatud olid väited, et tsaari-Venemaa tingimustes olid mõisate suurte sissetulekute aluseks «harukordselt soodsad kõrvalmõjud» — mõisnike eelistatud olukord ja eesõigused. On õige, et mõisnikud said puhaskasu metsade müügist, viinavabrikutest, talude rentidest ja ostusummadest, neile soodsaist krediidioludest jne. Kuid ekslik oli sellest tehtav järeldus: «Ei ole kahtlust, et ka Eesti mõisade suurmaapidamine oleks aja jooksul loomulikult hakanud muutuma väikemaapidamiseks.»⁴⁷

20-ndate aastate lõpul hakkasid väiketalu ideoloogid kaitsma väiketalu kapitalistliku suurmaapidamise vastu. Väikekodanluse ideoloogide argumendid väiketootmise eeliste põhjendamiseks ei olnud kuigivõrd originaalsed ja olid laenatud juba V. I. Lenini purustatud revisionistide arsenalist. Autoriteetideks olid E. David, S. Bulgakov jt. Nimetatud autoritele viidatakse, kui otsitakse tõestust väitele, et üleminekuga piimakarja kasvatamisele tõuseb väikemajapidamise osatähtsus, mis olevat suurmajapidamisest elujõulisem. Väikemaapidamise eeliseks peeti sedagi, et peremees teeb ise kõik tööd või kontrollib neid vahetult. Väiketootmise kõrgema intensiivsuse tõestamiseks toodi tavaliselt andmeid ühel pinnalühikul suur- ja väikemajapidamises elavate inimeste arvu kohta. Asjaolu, et väiketalu «suutvat» elatada suhteliselt suuremat arvu inimesi, pidi andma tunnistust väiketootmise eelistest. Sealjuures ei vaadeldud aga suur- ja väikemajapidamises ühele inimesele langevat toodanguhulka, mis teatavasti oleks andnud vastupidise tulemuse.

Kaitstes väiketootmist põllumajanduses, vastandati sageli tööstus põllumajandusele. Suurtööstus olevat vajalik, sest ta võivat valmistada saadusi, mille tootmiseks väiketööstus polevat või-

⁴⁶ «Vaba Maa» nr. 236, 7. septembrist 1921.

⁴⁷ «Vaba Maa» nr. 188, 13. augustist 1927; vt. N. Kõstneri artikkel «Teravilja toodang ja tarvitus». «Eesti Majandus», 1925, nr. 39.

meline. Põllumajanduses aga sellist erinevust polevat. Niiviisi viidi raskuspunkt tootmisprotsessi tehnilisele küljele ja jäeti kõrvale peamine, s. o. majanduslik külg.

Väikekoodanlikelt positsioonidelt hindas põllumajanduse arengut majandusteadusliku õpiku autor J. Adamson. Tunnistades tööstuses kontsentratsiooni paratamatust ja suurtootmise eeliseid, oli ta arvamusel, et suurpõllupidamisel «puuduvad seesugused paremused, mis väike-põllupidamise olemasolu võimatuks teeksid».⁴⁸ Adamson märgib (viidates sealjuures E. Davidile kui autori-teedile), et erinevalt tööstusest, mis on «mehaaniline», olevat põllupidamine «orgaaniline». Selle tõttu polevat põllumajanduses võimalik pidev tööprotsess, olevat raskendatud tööjaotus, puuduvat võimalus tööd ühte paika kontsentreerida ja võimalus masinate kasutamiseks. Mitmete protsesside mehhaniseerimine olevat üldse piiratud ja tootmise laiendamise võimalus sõltuvat maa pindalast. Need olevat tingimused, mis välistavat kontsentratsiooniprotsessi põllumajanduses.

Tänapäeval on tegelikkus ammu kummutanud arvamuse, nagu ei oleks mehhaniseerimine põllumajanduses võimalik.

Väikepõllupidamist kaitstes kasutas Adamson Šveitsi andmeid, püüdes tõestada, et väikemajandeis on mitte üksnes kogu-, vaid ka kaubatoodang ühe hektari kohta suurem kui suurmajapidamistes. Sealjuures jättis ta täiesti kõrvale väikemajapidamiste tootmisprofiili, samuti asjaolu, et Eestis 1—10 hektari suuruste majapidamiste grupp kaubatoodangu peaaegu üldse ei andnud. Mitte ainult ebaõige, vaid ka reaktsiooniline oli J. Adamsoni väide, kui ta kinnitas, et väikepõllupidamine on kitsikusajal vähemal määral seotud turutingimustega, kusjuures sihiks pole suur kasu ja maa-rent, vaid eluüalpidamine.⁴⁹ Seega oleks «eeliseks» laiendatud taastootmise puudumine ja madal elatustase.

Taoline väiketootmise idealiseerimine esitab väiketootmise negatiivseid külgi eelistena. Kaubatoodangu vähesus, tootmise madal tasuvus jm. olid tegelikult tegurid, mis nõudsid väikeomanikult ülemääraseid pingutusi ja löid aluse tootmise kontsentratsioonile, mis põhjustab väiketootjate laostumist. Kodanliku Eesti kohta oli täiel määral maksev V. I. Lenini iseloomustus: «Väikemaapidamine püsib igasuguse röövkurnamise varal: põlluharija töö ja elujõu väljakurnamise, kariloomade jõu ja võimete väljakurnamise, maa tootlike jõudude väljakurnamise varal...»⁵⁰

Väikepõllupidamise kaitsjad esinesid aktiivselt ka 30-ndail aastail, kusjuures üks osa neist püüdis selgitada, kas on võimalik väiketalu ratsionaalne majandamine kaasaja agrotehnika optimaal-

⁴⁸ J. Adamson, Majandusteadus keskkoolidele ja eneseharimiseks. Tartu, 1926, lk. 63.

⁴⁹ J. Adamson, tsit. teos, lk. 63 jj.

⁵⁰ V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 153.

sel tasemel.⁵¹ Mõningais neist käsitusist kajastus varjatud protest K. Pätsi valitsuse suurtaalude propaganda vastu.

30-ndail aastail ilmnes aga väikekodanluse ideoloogidel selles küsimuses ka selgepiirilisel reaktiooniline sotsiaalpoliitiline eesmärk. Hakati avalikult väitma, et väikeste uudistalude rajamisega saavat takistada rahulolematu rahva koondumist linnadesse. Maal olevat võimalik rahulolematuid meeleolusid maata inimeste hulgas pidurdada sellega, et «tublitele töölistele» luuakse teatud aja järel võimalus ise põllumeheks hakata.⁵² Niiviisi kiitis «Vaba Maa» heaks diktaatori agrarpoliitika.

Tööstuse arengut käsitledes suunasid eesti väikekodanluse ideoloogid oma kriitika suurtööstuse vastu. Seegi on kõikjal tavaline väikekodanlusele, kes taotleb suurkapitali kõrvaldamist ja väikeettevõtja riiklikku toetamist.⁵³

Suurte riiklike toetuste pärast ründas suurtööstust tööerakondlane Juhan Vilms, kes väitis, et suurtööstus pole kodanlikus Eestis elujõuline: «Suurtööstus on saanud alalõpmata toetusi, on saanud palju investeerimisi ja mahakirjutamisi. Suurtööstus on töötanud peaaesjalikult tollikaitse varal. Ainult tollikaitse abil on suurtöösturid välismaal saanud teatud varandusi koguda. Kui vaatame edasi, siis näeme, et suurtööstuse ettevõtete arv näitab väga suurt kõikumist, ta allub igasugustele välisteguritele, ja ta elujõud ei ole nii tugev kui väike- ja kesktööstusel,» kirjutas J. Vilms.⁵⁴ Järeldus oli, et riik toetagu kesk- ja väiketööstust. J. Vilmsi eeltoodud arvamuses kajastus väikekodanlik seisukoht, mis pidas võimalikuks ja ideaalseks ühiskonda, kus eksisteerivad ainult keskmised ettevõtted ja valitseb keskseisus.

Teoreetilisest seisukohast on J. Vilmsi argumentatsioon pealiskaudne. Muidugi on õige, et kodanlikus Eestis paljud suurtööstused püsisid finantskapitali abiga. Kuid mingit erilist «loomulikku elujõudu» ei olnud Eestis ka kesk- ja väiketööstusel. Kesktööstuste arv oli väga kõikumine, igal aastal isesugune.⁵⁵ See tähendab, et pidevalt laostus ka väike- ja keskmisi ettevõtteid.

Suurtööstust süüdistasid väikekodanluse ideoloogid «sotsiaalse küsimuse teravaks ajamises», millest eriti sageli tehti juttu majanduskriisi ajal. H. Nieländer kirjutas, et tööliste rahulolematust tekkivat üleproduktiooni tõttu, mida põhjustavat suurtööstus.

«Käsitööstuse õitseagadel ei omanud sellise terava kuju «sotsiaalne küsimus»; seda tuleb lugeda suurtööstuslike käitiste pro-

⁵¹ E. Järvesoo, Talutööde ratsionaliseerimise sihtidest ja isikupäraseist eeldusist. «Akadeemia» 1939, nr. 9, lk. 165 jj.

⁵² «Vaba Maa», nr. 63, 18. märtsist 1936; «Vaba Maa», nr. 156, 14. juulist 1936.

⁵³ Vt. Городские средние слои, lk. 136—137.

⁵⁴ IV Riigikogu täielikud protokollid, VII istungjärk, 1931, vg. 2635.

⁵⁵ Vt. Eestj arvudes 1920—1935. Tallinn, 1937, lk. 110.

duktiks,»⁵⁶ kirjutas Nieländer ja arvas, et tagasimineki käsitöölise mõjuks «tervendavalt» ka sotsiaalsetele oludele. Seega hirm tööliste klassivõitluse ees oli peamiseks põhjuseks, mis sundis esile tõstma naeruväärset ja reaktsioonilist käsitöö juurde tagasipöördumise loosungit. Selle kontseptsiooni kohaselt pidid väiketööstus ja käsitöö saama nendeks hoobadeks, mille abil väikekodanlikud teoreetikud lootsid ületada majanduslikud raskused. 1930. a. sõnastas Riigikogu sotsiaalkomisjoni esimees K. Tamm majanduskriisi ajal küllalt laialt levinud mõtte, et väikeettevõtted vastavad enam kohalikele oludele ja «... on ehitatud tervematele alustele kui suurtööstus»⁵⁷. Teooria väiketööstuse «tervematest alustest» oli mitte ainult naiivne, vaid ka idealistlik ja reaktsiooniline. See asendas majandusprobleemi eetilise, juhtis eemale kapitalismi arengu majanduslike seaduspärasuste mõistmisest ja üldse materialistlikust ühiskonnakäsitusest. Säärastele seisukohtadele toetusid kõikjal ulatuslikult fašistid ja fašiseeruv eesti kodanlus.

Agaralt asus väiketööstust ja käsitööd 30-ndail aastail propageerima ka «Postimees», kasutades küsimust marksismile vaenulikuks propagandaks. «Postimees» väitis, et vastupidiselt K. Marxi õpetusele ei tõrjuvat masin välja käsitööd, samuti nagu suurtalud ei suutvat välja tõrjuda väiketalusid. Artikli autor kinnitas, et Marxi vastupidised väited olevat nimekate sotsialistide poolt vildakaks tunnustatud. Sotsialistide all tunneb «Postimees» aga ainult revisioniste ja mitmesuguseid oportuniste. Sellistele autoriteetidele tuginedes väideti edasi: «Isegi arenenud suurtööstuse maades ei ole käsitöö kadunud, sellele vaatamata, et seal oleks tulnud seda kõige enne oodata.»⁵⁸

Taolised seisukohad olid omased väiketöösturite ja käsitöölise üsna arvukatele ringkondadele.

Tulles tagasi «Postimehe» mainitud artikli juurde, olgu märgitud, et marksistid pole kunagi ennustanud väiketööstuse ja käsitöö täielikku väljasuremist lähemal ajal. On olemas teatud tööalased, kus käsitsi tootmine võib veel kaua kesta. Küsimus on aga selles, kas majanduselus on valitsevaks suur- või väiketööstus. Ei ole kahtlust, et imperialismiajastul on valitsevad positsioonid suurtööstusel, kusjuures monopoolsed koondised omastavad ikka enam ka käsitöölise ja väiketöösturite tööd.

Väiketööstus suudab imperialismiajastul püsida ainult vahetu tootja äärmise ekspluateerimise arvel.

Kodanlikus Eestis oli 1936. a. 2258 käsitöölise perekonna aastasissetulek vähem kui 300 kr. Üldtunnustatud elatusmiinimum kõikus 80—90 kr. piirides kuus. Et mitte laostuda, oli käsitöölised sunnitud töötama vähemalt 10 tundi päevas ja nõudis seda ka

⁵⁶ H. Nieländer, Majandusteadus, II anne. Tallinn, 1931, lk. 38.

⁵⁷ IV Riigikogu täielikud protokollid, V istungjärk, 1930, lk. 1702.

⁵⁸ «Postimees», 1. septembrist 1935.

oma palgaliselt. Väiketööstuste ja töökodade omanikud nõudsid eriti agaralt ületundide tegemise lubamist, maksude alandamist oma tööstustelt 50% võrra ning «töökiiruse» tõstmist.⁵⁹ Sama J. Vilms, kes rääkis väiketööstuse püsivusest, nõudis seal 13-tunnise tööpäeva kehtestamist.⁶⁰ Seega oli jutt väiketööstuslikust vastuoludeta idüllist demagoogia ja seostus tööliste äärmiselt tugeva ekspluateerimise nõudmisega.

Tegelikult ei olnud Eestis mingit käsitöö ega väiketööstuse õitsengut. Väikeettevõtted laostusid siin samuti nagu kõikjal kapitalismimaades. Oma hädades, mis olid tingitud kapitalistlikust korrast, süüdistasid aga väikekodanluse ideoloogid riigi majanduspoliitikat. Riik ei soodustavat väiketööstust. Riik laskvat tööd teha vangidel, mis käsitöolistelt töö ära võtab; riiklikud ettevõtted «söövät välja» väiketööstuse jne.

Võttes sõna riigi majanduspoliitika küsimustes, kritiseerisid väikekodanluse ideoloogid esijoones kaudseid makse, kuid valitsuses olles teostasid nad ise kodanlikku maksupoliitikat. Tööerakondlasest rahandusministri Strandmanni programmis oli tähtsal kohal kaudsete maksude, eelkõige sisseveotollide tõstmine, kuigi teoreetilistes mõtteavaldustes astuti välja sisseveotollide vastu ja märgiti, et siseturule töötavate ettevõtete kaitsmine tollidega toimub tarbija arvel ja tõstab elukallidust. Kritiseerides jõuka maakodanluse nõuet, nimelt teravilja sisseveotolli tõstmise nõuet, esitati vastuväiteks kaks peamist argumenti: 1) teravilja-sisseveotoll viiks elukalliduse tõusule ja 2) segaks normaalse rahvusvahelise tööjaotuse arenemist, kus Eesti põllumajandusel on karjasaaduste tootja koht. Teravilja sisseveotollide tõstmisega juhitakse töö kunstlikult sinna, «kus ta vabades tingimustes ennast kuidagi korralikult tasuda ei taha».⁶¹ Õigesti märgiti siinjuures, et kasu sellest saavad ainult suurmajapidamiste omanikud.

Seisukohti, mis kaitsevad protektsionistiikku majanduspoliitikat ja õigustavad majanduslikult nõrkade ettevõtete kaitsmist tollidega, võib väikeriigi tingimustes lugeda positiivselt hinnatavaks opositsiooniks imperialistlikule «vabakaubanduse» doktriinile.

D. VÄIKEKODANLIKUD KAPITALISMI VASTUOLUDE ÜLETAMISE PROJEKTID

Väikekodanluse ideoloogidele on iseloomulik, et nad loodavad kapitalismi pahedest ja vastuoludest jagu saada kapitalistliku süsteemi raames läbiviidavate reformidega. Ka Eestis kerkis väikekodanluse leerist mitmesuguseid projekte, millega püüti kapitalismi äärmusi kõrvaldada, eriti aga väikeomaniiku huviseid kaitsta.

⁵⁹ «Päevaleht» nr. 90, 5. aprillist 1929.

⁶⁰ IV Riigikogu täielikud protokollid, VII istungjärk, 1931, vg. 3102—3103.

⁶¹ «Vaba Maa» nr. 79, 3. aprillist 1927.

Väikeettevõtja majanduslike huvide kaitset ja monopolide konkurentsile vastupidamist peeti võimalikuks kooperasiõoni abil. Mitmesugustel väikekodanliku kooperasiõoni vormidel oli Eestis üsna pikk minevik. Juba XX sajandi algul oli eriti maal tekkinud küllalt arvukaid ühistuid, mille eesmärgiks oli tugevdada talupidajaid võitluses majanduslikke ja seisuslik-poliitilisi eeliseid omavate mõisnikega.

Kodanlikus Eestis lootsid väiketootjad kooperasiõoni abil saada osa nendest hüvedest, mis muidu olid kättesaadavad ainult suurtootmisele. Nendeks hüvedeks oleksid olnud põllumajanduses masinate kasutamine, väetiste ostmine, toodangu realiseerimine, krediidi saamine jne.⁶² «Ühistegevus,» kirjutas J. Volberg, «on väikepõllupidamise alus. Vabrikutööstuses hävineb väike ettevõtte võitluses suurega. Sama saatust ennustas sotsialism ka väikepõllupidamisele: väiksed majapidamised pidid kaduma kui eluvõimetud, maad andes suurtele. Kui seda aga sündinud pole ja vististi ei sünnigi, siis suurel määral tänu ühistegevusele, mis ka väikestele majapidamistele omavahelise ühinemise teel suured soodustused kättesaadavaks teeb.»⁶³

Väikekodanluse ideoloogide arvates ei pidanud kooperasiõoni osa piirduma üksnes väiketootmisele suurtootmise eeliste kindlustamises, vaid ta pidi olema ka oluliseks teguriks kõigi kapitalistliku majanduse puuduste kõrvaldamisel, üldse relvaks «võitluses» kapitalismi vastu. «Kõigepäält: ühistegevus,» kirjutas üks kooperasiõoni propagandiste Eestis A. Tammann, «seab oma sihiks praegust kapitalistlist ilmakorda parandada töötavate kihtide kaitse kaudu kapitali ülevõimu vastu.»⁶⁴ Praktiliselt pidi see toimuma kaupmeeste ja suurtöösturite järkjärgulise väljatõrjumise teel. Tulisemad ühistegeelased pidasid ühistegevuse lõppsihiks — «aegade jooksul pisikesi väikekapitale suureks ühiskondlikeks kapitaliks koondada, et ühiskond oma tarbeid ainult selle abil suudaks rahuldada, teiste kulul kasupüüdvate erakapitalide abi tarvita-mata»⁶⁵.

Üheaegselt sellega pidi kooperasiõon likvideerima tootmise anarhia ning majanduskriisid. «Praeguse majanduskorra peapae-hia,» kirjutas J. Volberg, «ongi selles, et valmistusalal valitseb korraldamatus. Siin toimib igaüks omaette, hea õnne peale. Sellest siis ka rasked kriisid ja vapustused. Sellesse majanduslisse ürg-laande tahab ühistegevus sissetungida ja oma korraldava käega siin sihid sisse tõmmata: tarvitaja määraku, milliseid kaupu, millisel määral, millise headusega ja hinnaga ta soovib. — See on

⁶² Ühistegevus Eestis 1902—1927. Toimetus: A. Kask, A. Simm, A. Tammann. Tallinn, 1927, lk. 9.

⁶³ J. Volberg, Ühistegevuse õpetus koolile ja kodule. Pärnu, 1927, lk. 11—12.

⁶⁴ A. Tammann, Ühistegevus. Tartu, 1924, lk. 23.

⁶⁵ Sealsamas, lk. 25.

tarvitajate ühistegevuse tuleviku kava, teatud määral «majanduslik revolutsioon», mis ühistegevusel valmistusala vallates tuleks läbi teha.»⁶⁶ Viimasena märgitud seisukoht oli eelkõige teoreetilise iseloomuga mõtteavaldus. Praktiliselt ei omanud kodanlikus Eestis tootmise koostöö osalemine olulist tähtsust.

Oluline koht koostöö ideoloogide kirjutistes oli koostöö ettevõtete (tarvitajate ühisused, piimatööstused, ühispannad jne.) vastandamisel nii era- kui ka aktsiakapitaliga töötavatele ettevõtetele. Näidati küllalt asjalikult aktsiakapitali olemust ning suurtööstuste juhtivat positsiooni aktsiakapitaliga töötavate ettevõteteis. Konkreetse materjali alusel tõestati, et aktsiapannad ei vasta laiema rahvakihi huvidele: «Aktsiatesse mahutatud raha tarvitavad mitme hääle õiguslised aktsionäärid ikka nii, nagu see neile enestele kasulik, tagumisele plaanile jättes ja risti vastu töötades nende huvidele, kes toonud kokku oma higest nõretavad veeringud.»⁶⁷ Kuid sellest õigest analüüsist tulenev soovitus — lahendada küsimus ühispankade asutamisega, kus iga liikme võrdne hääleõigus tagaks väikeomaniku huvide kaitse — tähendas ometi sisulise lahenduse asendamist vormilise. Võrdne hääleõigus ei kaotanud ka koostöös varandusliku ebavõrdsuse mõju.

Väikekodanlikud koostöö ideoloogid väitsid naiivselt, nagu võiks ühistegevuse kaubandusorganisatsioon kapitalistlikus ühiskonnas eksisteerida, ilma et ta üldse oleks oma iseloomult kapitalistlik. H. Reiman kirjutas, et ühistu eesmärgiks ei olevat üldse kasu saavutamine, vaid see olevat tarbijate organisatsioon, kes püüab oma liikmetele tarbeaineid muretseda otsekohe «valmistajailt», et sel teel suuri «vahetalituse kulusid» kõrvaldada.⁶⁸ Kui eraettevõtete siht olevat ainult kasusaamine, siis ühistute eesmärgiks on liikmete iseseisvus ja mitmed kultuurilised sihid.⁶⁹

Samal ajal mõistis H. Reiman üsna õigesti, et ühistegevuse liikumine on kapitalistliku ühiskonna sünnitus ja on selles ühiskonnas jõuetu ning abitu üksikinimese katseks võidelda kapitali võimu vastu.⁷⁰

Koostöö ideoloogide maksimumprogramm, mille formuleeris A. Tammann, kõlas järgmiselt: «Mida mitmesugused poliitilised voolud saavutada püüavad rahvaklasside vaheliste vaenuliste võitluste ja revolutsioonide kaudu, sellele samale püütakse ühistegevuse kaudu läheneda järjekindlas rahulikus arenemises...»⁷¹ Seega esitati siin eesmärgina «koostöö sotsia-

⁶⁶ J. Volberg, Ühistegevuse õpetus, lk. 42.

⁶⁷ «Vaba Maa» nr. 195, 31. augustist 1920.

⁶⁸ H. Reiman, Kas kuritegu. «Ühistegevusleht» 1921, nr. 12, lk. 3.

⁶⁹ V. Udam, Vahe ühistegevuse ja eraettevõtte vahel. «Ühiskaubandus» 1937, nr. 2, lk. 39—40.

⁷⁰ H. Reiman, Ühistegevus Nõukogude Venes. «Ühistegevusleht» 1921, nr. 11, lk. 3.

⁷¹ A. Tammann, Ühistegevus, lk. 249.

lism». Seda «maksimumprogrammi» ei võtnud aga omaks ükski väikekodanlik poliitiline partei. Ent hoolimata sellest «süüdistas» maakodanluse hääle kandja «Kaja» kooperatiivse liikumise juhte sotsialismi propagandas. Vastates neile etteheiteile, ruttas ühistegevuse innukas propageerija A. Kask kinnitama, et ei ole põhjendatud omistada ühistegevusele võitlemist sotsialismi maksmapanemise eest. Tulevat eraldada mõisteid «sotsiaalne» ja «sotsialistlik». Lugeses sotsialismi tähtsamaks tunnuseks tootmisvahendite ja maa ühiskondlikku omandust, vastandas ta sellele «sotsiaalse ilmakorra», «kus töötajad oma töövaeva, mis tal õigus on omale saada, ka tegelikult omale saab»⁷². «Sotsiaalse ilmakorra» saavutamiseks ei kavatseta eraomandit «üle võtta», vaid ühiskapital luuakse vabatahtlikult. Edasi märkis A. Kask, et õiglane sotsiaalne kord pole sotsialism, kuid olevat siiski nii, et «sarnane ühiskondlik kord kapitalistlik ilmakorda tema otsekoheses mõttes muudab... Sest kapitalistlik valmistusviis läheb selle peale, et tööstusse paigutatud kapitali pealt võimalikult palju teenida, ühistegevuline aga, et oma liigete tarveid rahuldada.»⁷³ Toodud iseloomustuses on jäetud kõrvale kodanluse poolt vihatud termin «sotsialism», kuid sisuliselt esitatakse selles väikekodanliku «kooperatiivse sotsialismi» utoopiline ideaal.

Progressiivseks sellistes käsitlustes võib hinnata kapitalistliku kasusaamise printsiibi arvustamist ja nõudmise püstitamist kaotada inimese ekspluateerimine.⁷⁴ Kuid kooperatsiooni ideoloogide konkreetseid ettepanekud olid muidugi küündimatud nende püstitatud eesmärkide saavutamiseks. Neis lähtuti eeldusest, mis pidas võimalikuks kaotada kurnamist kurnajate endi aktiivsel osavõtul, eraomandi puutumatuses tingimustes ja kodanliku korra raamides.

Küllaltki tõele vastavaks võiks pidada «Päevalehe» juhtkirjas «Põhjendamatu vaen kapitali vastu» antud ironilist iseloomustust selliste autorite kohta, kes, sõides kapitali vastu, unustavad, et «ka ühistegevus kapitaliga tegutseb. Arusaamatu ring: — Eesti pank on nii ütelda Eesti kapitali hoolidaja, toetab ühistegevust soodustatud krediitidega, et see omakord selle soodustatud kapitaliga saaks oma ajakirjanduses võidelda kapitaliga!!!»⁷⁵

Mitmed väikekodanlikud ühistegevuse pooldajad suhtusid positiivselt kaubavahetusse Nõukogude Venemaaga ja rõhutasid, et Venemaaga kauplemist tuleb arendada, kui see ostjale kasulik on.⁷⁶

Tunnustavalt kirjutas Nõukogude Venemaast H. Reiman

⁷² «Vaba Maa» nr. 17, 21. jaanuarist 1927.

⁷³ Sealsamas.

⁷⁴ Vt. R. U d a m, Isik ja ühistegevus. «Ühiskaubandus», 1940, nr. 2, lk. 50.

⁷⁵ «Päevaleht» nr. 179, 5. juulist 1927.

⁷⁶ Nõukogude Vene kaubanduslise esituse kaubandusline tegevus Eestis. «Ühistegevusleht» 1926, nr. 11, lk. 248.

1921. a., märkides, et kapitalistliku korra kadumisega kaob ka ühistegevus praegusel kujul. Kuid ilmselt asendub see siis ühistöötamisega ja seepärast ei olevat kahtlust, «et meie ka uues ühiskondlises korras ühistegevust leiame, kuigi teisesisulise kui praegu»⁷⁷. Tähelepanu väärib siin sotsialistliku korra tunnistamine uueks ühiskondlikuks korraks ja kapitalismi hävimise endastmõistetavaks pidamine.

Teaduslik-teoreetilise põhjenduse püüdis ühistegevuslikule liikumisele 30-ndail aastail anda majandusteadlane A. Horm⁷⁸, kes lähtus väikekodanliku kooperasiiooni teooria ühe silmapaistva arendaja Ch. Gide'i seisukohtadest.

A. Horm kirjutas Gide'i sõnadega: «Ühistu on seltsing eesmärgiga kasumit kaotada.»⁷⁹

Horm kiitis heaks ka Gide'i arutlused, et kooperatiivi eesmärgiks polevat mitte kasum, vaid inimeste tarvete rahuldamine. Samuti väitis ta, et kooperatsioonid annavad tootmisvahendid tarbija kätte. Seepärast olevatki kooperatiivid vormiks, mis on lähedased kollektivistlikule ideaalile.⁸⁰ Niisugused seisukohad olid tegelikult kapitalismi apoloogiaks ja propageerisid reaktioonilist ideed, et kapitalism, kus eksisteerib kooperatsioon, ei olegi enam kapitalism.

Säärased väited on muidugi põhjendamatud. Kooperatsioon on küll proletariaadi ja töötava tahurahva klassivõitluse üks ajalooliselt kujunenud vorm, mis on suunatud eksploateerimise ja kapitali ülevõimu vastu, kuid seda ainult juhul, kui kooperatsioonid on loodud tööliste endi poolt ega sõltu kodanlusest. Kapitalistliku korra olemust kooperatsiooni eksisteerimine ei suuda muuta. Ühistuliikumine kujuneb paratamatult kapitalistliku süsteemi koostisosaks ning kasvab viimasega kokku. Nii juhtus see ka kodanlikus Eestis. Kooperatsioonid kindlustasid siin endale mõnel alal monopoolse seisundi, peamiselt põllumajandussaaduste töötlemisel ja turustamisel, osaliselt aga ka kaubanduses ja krediidsüsteemis. Seejärel ei erinenud nad enam mingil määral tavalisest monopolist.

A. Horm kordas Gide'i reaktioonilist vaadet kasumi allikate kohta, kes ei olnud nõus marksistliku väärtusteooriaga ning väi-

⁷⁷ H. Reiman, Ühistegevus Nõukogude Venes. «Ühistegevusleht» 1921, nr. 11, lk. 3.

⁷⁸ A. Horm sündis 1913. a. Lõpetas Tartu Ülikooli majandusteaduskonna 1938. a. Mitmete majandusteadusliku iseloomuga tööde autor. Käsitles teoreetilisi probleeme vulgaarse poliitilise ökonomia seisukohtadelt. Saanud ülikooli assistendiks, hakkas Horm fašistliku diktatuuri poolt teostatava «kavamajanduse» apoloogiks. Praegu osutab emigratsioonis «kuulsamaile» teeneid. Teadusega, ka vulgaarseisukohtade propageerimisega ta enam ei tegele. Pikemat aega oli A. Horm «president» A. Rei kannupoisiks.

⁷⁹ A. Horm, Charles Gide'i ühistuline ideoloogia. Tartu, 1937, lk. 44.

⁸⁰ Sealsamas, lk. 60—65, 106—107.

tis, et «kasum pole mitte töölisele liiga vähe makstu, vaid paljurohkem tarbijalt liiga palju ära võetu». ⁸¹

Seisukoht, et kasum tekib ringlussfääris, et selle maksavad kinni tarbijad, eitab tööliste ekspluateerimist kapitalistlikus ühiskonnas. Need väited esinevad palju kapitalismi apologetide töödes. Turu primaarsust kasumi tekkimisel rõhutasid ka mitut liiki revisionistid. Need vulgaarseisukohad olidki vastuvõetavad Hormile.

A. Horm refereeris Gide'i arvamust, mille järgi kooperatsioonid kindlustavad «õiglase hinna». A. Hormi arvates «tarbimisühistus on Gide'i õiglase hinna mõiste täiesti vastuvõetav ja rakendatav, aga põllumajanduslikes turustamisühistus on see võimatu» ⁸².

Õigus pole ei ühel ega teisel. Gide mõistis õiglase hinna all hinda, kust kõik kasumi elemendid on maha arvatud, seega tootmiskulusid. Hinna ja tootmiskulude samastamine pole aga õige, sest ühiskondlikku tööd on kauba tootmiseks kulutatud rohkem, kui on kapitalisti kulutused sama kauba tootmiseks. Kauba tootmiskulud on madalamad kauba väärtusest ehk tegelikest tootmiskuludest.

Mingit õiglast hinda ei kindlustata ka tarbimisühistutes, sest see on samuti kapitalistlik ettevõte, mille tegevuse põhieesmärgiks on kasumi saamine.

Väikekodanlikes kooperatsiooni teooriates oli kahtlemata progressiivseid jooni. Nad sisaldasid monopolide kriitikat ja paljastasid kapitalistliku majandussüsteemi pahesid väikeomaniku seisukohalt lähtudes. Ühistegevuse kaudu kapitalismi pahede ületamise programmid jäid aga utoopilisteks või kujunesid otseselt reaktiooniliseks kapitalismi apoloogiaks.

*

30-ndail aastail asus rida väikekodanlikke autoreid Eestis kaitsma «reguleeritud majandust» sellisel kujul, nagu seda teostas K. Päts, s. o. hakkas toetama fašistlikku diktatuuri.

Väga tüüpiline oli selles suhtes A. Hormi vaadete evolutsioon, kes oli alustanud ühistegevuse teoreetilise põhjendajana. Esialgu asus A. Horm neoliberaalide positsioonil ja kirjutas, et riigi osa majanduselu juhtimisel seisku ainult kapitalistliku majandussüsteemi kindlustamises. Riik ise aga ärgu esinegu majanduse subjekti, s. o. ettevõtja ülesannetes. ⁸³ Majanduse ulatuslikumat «plaanikindlat» juhtimist lubas Horm ainult sõja korral. Ta tunnistas, et Itaalias ja Saksamaal eksisteerib sõjamajandusest inspireeri-

⁸¹ A. Horm, tsit. teos, lk. 58.

⁸² Sealsamas, lk. 108.

⁸³ A. Horm, Kavamajandus ja diktatuur. «Akadeemia» 1938, nr. 2, lk. 108.

tud majanduspoliitika, mille puhul majanduskava direktiivid tulevad kindralstaapidelt.⁸⁴

Kui 1938. a. kritiseeris Horm veel teatud määral fašistlikku sõjamajandust ja «totalitaarset» planeerimist, siis 1939. a. asus ta K. Pätsi «plaanimajandust» õigustama.

Et oma meele muutust põhjendada, hakkas A. Horm väitma, et «kavamajandus» (mille all ta mõistis fašistlikku majanduspoliitikat) polevat midagi muud kui ühistuliikumine ja järelikult polevat vaja seda karta, «... ühistuliikumine on juba oma olemuselt kavandatud majandus. Ta on kavamajandus, mis on ehitatud alt ülespoole.»⁸⁵ Taolise kavamajanduse kuulutas A. Horm kollektiivseks eraomandiks, millega kaduvat liberalistlik ja individualistlik kapitalism oma pahedega ja asemele astuvat organiseeritud kapitalistliku majanduse idee.⁸⁶

Eeltoodud käsitlusega püütakse ilmselt fašistlikku «kavamajandust» väikekodanlasele suupäraseks teha. «Ühistuliikumine» pole muidugi mingi plaanimajandus või reguleeritud kapitalism, sest ka sel juhul, kui ühinguid on väga palju, jääb riigis valitsevaks siiski monopolistlik kapitalism. Seda Horm ei eitagi, vaid kinnitab, et igal juhul tulevat säilitada kooperatiivi põhiolemusse kuuluv individualistlik eraalgatus, s. o. kapitalistlik kord.⁸⁷ Millise eesmärgiga Horm kava- või plaanimajandust pooldas, see selgub väga ilmekalt tema artiklitest.

Nendes kuulutas ta tsentraalse juhtimise ja range kontrolli — s. o. diktatuuri — vajalikuks eeskätt töökonfliktide vältimiseks ja «sotsiaalse õigluse» tagamiseks.⁸⁸ Järelikult tunnistas A. Horm diktatuuri tähtsamaks ülesandeks tööliste klassivõitluse allasurumise, mida ta maskeeritult nimetas «sotsiaalsete konfliktide vältimiseks». Asudes fašistliku diktatuuri töölisvastast funktsiooni ülistama, kiitis A. Horm heaks ka K. Pätsi majanduspoliitika, nimelt monopolide toetamise, kiitis heaks maakodanluse huvides toimunud viljahinna (rukki ja nisu) kindlaksmääramise, piimasaaduste ja munade väljaveo sundkartelleerimise, kaalumisel olnud nisu külvipinna vähendamise jne.

Samal ajal hakkas Horm vihaselt välja astuma sotsialismi vastu. Tema argumentid olid sealjuures kas asjatundmatud ja naiivsed või sihilikult sotsialismi laimavad. Horm püüdis demagoogiliselt kasutada rahvahulkade vaenu fašismi vastu. Ta omistas sotsialismile pahed, mis on omased riiklik-monopolistlikule kapitalismile sel kujul, nagu see oli võimule pääsenud Saksamaal.

⁸⁴ A. Horm, tsit. teos, lk. 109 jj.

⁸⁵ A. Horm, Kavamajandus ja ühistumajandus. «Ühistu», II. Tartu 1939, lk. 93.

⁸⁶ Sealsamas, lk. 80.

⁸⁷ Sealsamas, lk. 76.

⁸⁸ A. Horm, Kavamajanduse probleemistikust. «Akadeemia» 1939, nr. 2, lk. 113.

Horm väitis, et sotsialism ja Saksamaal võidulepääsenud kord olevat sarnased (!), leides selle sarnasuse majanduse reguleerimise printsiibis. Sotsialistliku plaanimajanduse aluseks ei pidanud A. Horm tootmisvahendite ühiskondlikku omandust, vaid majanduselu riikliku juhtimise printsiipi.⁸⁹ Kommunistliku puhul olevat Hormi arvates reguleeritud nii tootmine kui ka tarbimine. Seda täielikku «kavamajandust» saavat rakendada eduga ainult vaestes riikides. Kui toodang kasvab, siis suurenevad hüvede valikuvabadus ning kaduvat võimalus plaanikindlaks kalkuleerimiseks pakkumise ja nõudmise vahel. Tootmise planeerimine toovad nimelt kaasa vajaduse planeerida ka tööd ja tarbimist. Seda aga olevat Hormi arvates võimalik teha ainult sundkorras.⁹⁰ Hormi arutlustes väljendub küündimatu asjafundmatus ja sotsialistliku plaanimajanduse absoluutne mittemõistmine.

Sotsialistlikus ühiskonnas tõepoolest planeeritakse nii tootmist kui ka tarbimist, kuid mitte nii, nagu kujutles seda Horm, kelle arusaamine sotsialismist oli vulgaarne ega omanud midagi ühist tõelise sotsialismiga. Sotsialistlikus ühiskonnas planeeritakse pidevalt tarbimise suurenemist, ei kirjutata aga kaugeltki inimesele ette, mida ta peab sööma või kuidas rõivastuma, nagu arvas Horm. Sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise eesmärgiks inimeste vajaduste üha täielikum rahuldamine. Majandust planeeritakse seepärast rahva huvides ja kogu rahva esindajate poolt. Mida ulatuslikum on sotsialistlikus riigis tootmine, seda suurem on ka rahvahulkade tarbimine.

Hormile olid eeltoodud naeruväärsed seisukohad vajalikud sotsialismivastaseks laimuks ja Pätsi diktatuuri apoloogiaks.

Ka poliitilise ökonomia teoreetiliste küsimuste käsitlemisel oli Hormi eesmärgiks kapitalismi apoloogia. Peale selle kutsus ta töölisi üles töötama tõrkumatult kapitalisti heaks. Eesti olevat vaene maa ja seepärast olevat ka rahvas siin vaene.⁹¹ Tööraha hulkade sissetulek kasvaks, kui suureneks natsionaalne tulu. Viimaseks pidas Horm kõigi individuaaltulude kogusummat, s. t. ka kapitalisti tulusid. Siit tegi ta järelduse, et töölised töötagu virgemalt kapitalisti heaks, siis suureneb «natsionaalne tulu» ja paraneb nendegi olukord. Selles üleskutses klasside koostöök ja klassivõitlusest loobumiseks kordas A. Horm kodanlike majandusteadlaste seisukohta, kes tänapäevani väidavad, et ühiskonna rikkuse suurenemisega kasvab iga üksiku isiku tulu.⁹² Lõpptulemusena jõudis Horm oma kirjutistes ikka ja jälle seisukohale, et ideaalseks majanduspoliitikaks on fašistliku diktaatori K. Pätsi oma.

⁸⁹ A. Horm, Kavamajandus ja diktatuur. «Akadeemia» 1938, nr. 2, lk. 111.

⁹⁰ Sealsamas.

⁹¹ A. Horm, Eesti elatusstandard. Tartu, 1940, lk. 19.

⁹² Vrd. J. Clark, National Income and Outlay. London 1938, lk. 5; Stuart Chase, In Collaboration with Marion Tyler. Man and Work. Some Democratic Methods for the Power Age. New York 1945, lk. 146.

Väikekodanlike majanduslike vaadete kajastamiseks võib lugeda autorite töid, kes majanduslike raskuste, sealhulgas ka kriiside põhjuseks pidasid korratusi raharingluses ja lootsid kapitalismi vastuolud ületada finantsreformiga. Selles suhtes on väga iseloomulik G. Rosendorffi brošüür «Majanduselu hädad ja neist vabanemine krediidi ja maaküsimuse lahendamisega». Autor peab üheks tähtsamaks majanduslike raskuste põhjuseks aeglast raharinglust ja häireid selles. Olukorra parandamiseks soovitab ta hakata arvestama rahalt amortisatsiooni. Kui materiaalsete väärtuste amortisatsiooniprotsent on 12, siis rahale tuleks arvata 24%. Arvestus peaks toimuma igal nädalal, kusjuures ei amortiseerita hoiukassas olevat raha. Sellise abinõuga «saavutab raha väga suure ringjooksu kiiruse, mis omakorda tööstuse ja kaubanduse tõstmise ja üldtoodangu peale tagajärjekalt mõjuma saab».⁹³ Tööstuse tootmismahu suurenemise tagajärjel leiavad tööd praegused töötud.

Oli autoreid, kes väitsid, et kõigi sotsiaalsete ja majanduslike vastuolude alus peitub rahanduse sfääris. Isegi sõjad tulevat halvasti korraldatud rahandusest. Majanduslike ja sotsiaalsete elutingimuste parandamiseks olevat vaja üle minna töövaluutale isiklike nimeliste tšekiraamatute alusel. Sellega oleksid raskused majanduselus korrapealt kõrvaldatud.⁹⁴

Rahas nägi majanduslike raskuste põhjust ka Eduard Tennmann, Tartu Ülikooli usuteaduskonna professor, kes omas ka majandusalast keskaridust. Eriti agaralt käsitles ta majandusküsimusi 1929.—1932. a. kriisi ajal ja sellele järgnenud depressiooni perioodil, esinedes mitmesugustel koosolekutel ning kirjutas artikleid ja raamatuid, kus propageeris oma «uut süsteemi».

E. Tennmann sai aru, et kapitalistliku ühiskonna majanduslikke raskusi ei ole võimalik maha vaikida. Ta isegi tunnistas, et esineb «süsteemi kriis». Kuid Tennmanni arvates oli «süsteemi kriisi» põhjuseks ainult kehtiv rahasüsteem, mis «... ei täida oma ülesannet»⁹⁵. Kogu viga peituvat selles, et meie raha on seotud võõra kullaga, sest meil endal kulda ei ole. Käibel olevale rahale tuleb Tennmanni arvates seepärast leida uus algus. Tennmannile oli raha ainult «liiklevate väärtuste ökonoomilise hinnangu väljendis arvudega» ja seda ainult «teatud väärtuseühikutes»⁹⁶. Kuid mispärast raha on väärtuste väljenduseks ja mis on väärtus — neile küsimustele ei suutnud Tennmann anda teaduslikku vastust. Ta läheb mööda sellest, et kaubad kui

⁹³ G. Rosendorff, *Majanduselu hädad ja neist vabanemine krediidi ja maaküsimuse lahendamisega*. Tallinn, 1924, lk. 7.

⁹⁴ H. Kosenkranius, *Töövaluuta*. Pärnu, 1927.

⁹⁵ Vt. Otstakse retsepte majanduskriisi lahendamisele. «Päevaleht» nr. 305, 8. novembrist 1931.

⁹⁶ Vt. E. Tennmann, *Rahavõimu saladused*. Tartu, 1931, lk. 19.

väärtused on eelkõige inimtöö kehastused. Väärtuseks teeb kauba asjaolu, et kauba tootmiseks on kulutatud teatud hulk tööd, mis peale väärtuse annab kaubale ka tarbimisväärtuse. Kuid väärtusest rääkides käsitleb Tennmann seda ainult kui tarbimisväärtust.

«Väärtuse ainuke alus on tarvidus,» kirjutas ta. «Väärtuse hinnang on ikka isiklik, liikuv. Leiva väärtus on enne söömist suurem kui peale söömist.»⁹⁷

Pidades väärtust subjektiivseks hinnanguks, lülitas Tennmann välja igasugused objektiivsed mõisted ja kordas majandusteadlaste austria koolkonna eeskujul, et väärtuse suurus oleneb inimeste eluvajadustest. Tegelikult on kaubaühiku väärtus objektiivne suurus ja sõltub ühiskonna tootlike jõudude tasemest. Olenemata sellest, kas inimesel on kõht täis või tühi, jääb ühe leiva väärtuseks ikka see hulk ühiskondlikult vajalikku tööd, mis kulub tema tootmiseks. Seoses pakkumise ja nõudmise vahekorraga võib muutada küll leiva hind (kapitalistlikus ühiskonnas; sotsialistlikus ühiskonnas kolhoositurul), kuid tema väärtus seetõttu ei muutu. Väärtuse ebaõige mõistmine viis Tennmanni ka raha olemuse mittemõistmisele. Raha, kuld saab ainult seetõttu teiste kaupade väärtuse mõõtjaks, et tema tootmiseks on kulutatud abstraktset tööd. Järelikult mitte raha ei tee kaupu võrdseks, vaid kõik kaubad on iseenesest ühismõõdulised ning võivad oma väärtusi mõõta spetsiifilises kaubas — kullas. Ainult seetõttu, et kõik kaubad mõõdavad oma väärtust kullas, kujunebki see kaup rahaks. Et kodanliku professori arvates «ostujõuetus» pole muud kui «r a h a p u u d u s» ja «r a h a p u u d u s e» õige alus on «k u l l a p u u d u s», siis rahamärkide sidumine kullaalusega kitsendavat ostujõudu.⁹⁸

«Ostetakse vähem kaupmehelt. Kaupmees ostab vähem suurkaupmehelt, suurkaupmees vabrikust. Vabriku töö väheneb, töölisi vallandatakse. Ostjate arv ja rahahulk langeb jälle. Ring tõmbub koomale. Häda kasvab.»⁹⁹

Naiivsele kirjeldusele kriisist ning selle põhjustest järgneb sama naiivne retsept kriisist jagusaamiseks. E. Tennmann ei soovita raha aluseks võtta kulda, vaid loodusjõude, kinnisvarade väärtusi ja isiklikku krediiti.¹⁰⁰ Sellega saavutatakse, et raha ei ole enam kaup, vaid ainult väärtuse mõõt, samuti nagu meeter on pikkuse ja kilogramm tungi mõõt. Tennmann teeb arvutuse: üsna meelevaldselt väidab ta, et Eestis olevat jõuühikuid 3,291 miljonit. Arvestades iga ühiku väärtuseks 10 krooni, saab ta korrutiseks:

loodusjõud	33 miljardit krooni
kinnisvarad	10 " "
isiklik krediit	10 " "
kokku	53 miljardit krooni. ¹⁰¹

⁹⁷ Vt. E. Tennmann, tsit. teos, lk. 17.

⁹⁸ Sealsamas, lk. 10—13.

⁹⁹ Sealsamas, lk. 14.

¹⁰⁰ Sealsamas, lk. 32 ja 34.

¹⁰¹ Vt. sealsamas, lk. 32.

Tennmann saab «väärtuse» kogusummaks Eestis 53 miljardit krooni, mida ta arvestab raha alusena ning soovib võtta aluseks ka eelarve koostamisel. Tennmann teeb ettepaneku riigil välja anda eelmainitud summa ulatuses pangatšekke. Tema arvates olevat sel teel võimalik saavutada riigi sõltumatust, sest riik ei toetuvat siis enam «võõrale finantskapitalile», vaid «asutab ise oma finantskapitali».¹⁰²

Tõsi, riigi vabanemine välisvõlgnevusest suurendab ta sõltumatust. Kuid Tennmanni soovitatud meetodid selleks kaasa ei aita. Kogu tema arutluste ebateaduslikkus seisab jällegi väärtuse olemuse mittemõistmises. Tennmann peab «riiklikuks krediidiks» riigis esinevaid «jõuühikuid», mis — teiste sõnadega — tähendab looduslikke ressursse. Kuid neist looduslikest ressurssidest oli kodanlikul ajal kasutusele võetud ainult väike osa. Kasutamata seisvad looduslikud ressursid ei oma veel väärtust, nende kasutuselevõtmiseks tuli teha tööd. Alles töö loob looduslikele ressurssidele väärtuse.

Et paberraha saab olla ainult väärtuse esindajaks, ise aga väärtust ei oma, siis taolise arutluse tulemusena soovitas Tennmann tegelikult inflatsioonipoliitikat: välja lasta rohkem raha, kui oli selle tagamiseks vajalikke väärtusi. See omakorda oleks tähendanud töölisklassi reaalpalga langust ja kodanluse kasumite suurenemist, seega töö ja kapitali vastuolu teravnemist, mis hoopiski ei likvideeri kriisinähtusi, vaid süvendab neid veelgi. Tennmanni «teooria» maskeeris klassivastuolusid ja teenis seega kodanluse huvisid.

Tennmanni ekslik rahakäsitus pole uus. Ameerika majandusteadlased otsisid juba enne Esimest maailmasõda väljapääsu kriisidest raharingluse ja krediidi sfääris.¹⁰³ Ka J. Keynes pidas kriiside põhjuseks rahapuudust. E. Tennmanni naiivsed projektid on nähtavasti mingil määral neist teooriaist mõjutatud.

Väikekodanlikult naiivsed ja sisuliselt reaktsioonilised olid töö- ja kaduraha teooriad. «Tööraha» propageeris Tartus kriisiperioodil loodud «kodutöö-abi» ühing. Selle organiseerijad loobusid omavahelistes arveldustes raha kasutamisest. Nad kehtestasid maksevahendina töökrooni, millel pidi olema «Tartu linna müüritöölise kahe töötunni väärtus» (võrdus ühe krooniga).¹⁰⁴ Väljaspool ühingut teostati arveldusi sularaha abil. Vastavalt põhikirjale oli ühingu põhimõtteks kaotada raha kui kõige kurja juur. Tööline võis temal saadaoleva summa ulatuses muretseda vastavatest kauplustest vajalikke kaupu. Kuigi raha ei tahtud kasutada, toimusid kõik teised arveldused siiski raha abil, mille aluseks pidi olema töö.

¹⁰² Vt. E. Tennmann, tsit. teos, lk. 34.

¹⁰³ Vt. L. Moore, *Economic Cycles. Their Law and Cause*. New York, 1914.

¹⁰⁴ Vt. «Kodutöö-abi» kodukord ja põhikirj. Tartu, 1931.

Kaubatootmise, eriti aga kapitalistliku kaubatootmise tingimustes ei ole võimalik raha ringlusest kõrvaldada. Raha on kujunenud üldiseks ekvivalendiks, mille abil eratöölisele antakse ühiskondlik iseloom. Niikaua kui esinevad kaubad, peab eksisteerima ka nende ekvivalent — raha. «Tööraha» käikulaskmisega jääb püsima kaubatootmine ning — mis on peamine — tööjõud ei lakka olemast kaup. Kui müüritöölise 2 töötundi loeti võrdseks ühe krooniga, siis arvestati tööprotsessi kui väärtuse loomise protsessi, s. t. arvestati tööjõu väärtust ja tööjõud loeti kaubaks. Et igasuguse kauba, sealhulgas ka tööjõu kui kauba väärtuse üldiseks väljendusvormiks on kujunenud raha (kuld), siis ei ole mingit vajadust hakata otsima uut ekvivalenti. «Tööraha» käikulaskmine käibel oleva raha kõrval ei lahenda mingil määral kapitalistliku süsteemi vastuolusid, vaid on varjatud kujul inflatsiooni nähtuseks. Sellekohase «teooria» arendamisega varjatakse aga ühtlasi kapitalistliku ühiskonna vastuolude tõelisi põhjusi ja kaitstakse järelikult reaktiooni.

Rahaturu ümberkorraldamiseks ja korrastamiseks esitati kriisi ajal paljudes riikides igasuguseid fantastilisi ja šarlataanseid projekte, mis pidid ühel hoobil kõik hädad kaotama. Siia kuuluvad ka mitmesugused «kaduraha» (Dalbergi skeem) ja «markide raha» teooriad.¹⁰⁵

Eestis propageerisid «kaduraha» teooriat töölisühingute keskkliidu juhatuse liige A. Kaera ja Tartu arst L. Volmer. Nemad võt-Volsid täielikult omaks saksa kaupmehe Silvio Geselli vaated ning arvasid, et kriisid tekivad raha aeglase ringlemise tõttu. Raha kogunevat inimeste kätte, kes seda ei lase ringlusse, ei pane tootmisse.¹⁰⁶ Selleks aitavat kaasa ka kõrge laenuprotsent. A. Kaera ja L. Volmeri arvates polevat just rahapuuduse tõttu normaalset olukorda majanduslikus elus. Rahapuuduse tõttu «... on takistatud ka kõige õilsamate kavatsuste teostamine, kestab kriis, hindade ja palkade langus, toodangu piiramine, mis kõik kokku omakorda mõjutab tööpuuduse ja üldise vaesestumise kasvu». Sellest seisukohast lähtudes tulevat autorite arvates rakendada kriisi likvideerimiseks vahendeid, mis ei nõua uut kapitali investeerimist. Nad kirjutavad:

«Üheks sarnaseks võimaluseks on töötähtede väljaandmine omavalitsuse poolt, riiklike rahamärkide osaline asendamine linna maksu läbikäikudes linna poolt väljaantavate töötähtedega. Need töötähed tuleksid esitatud kava kohaselt kaduprotsendiga.» Kaduprotsent tähendas asjaolu, et ühe kuu jooksul kaotas raha 1% oma väärtusest. Selle kao tõttu ei tahaks keegi raha enda käes pidada

¹⁰⁵ И. Г. Блюмин, Критика буржуазной политической экономии. Т. II, lk. 472—474.

¹⁰⁶ Vt. A. Kaera, L. Volmer, Kaduraha — võimne relv majanduskriisi frondil. Tartu, 1934.

ja ta hakkaks kiiremini ringlema. A. Kaera arvates saavutatakse sel teel majanduslik elevus ja ületatakse kriis.

Selles käsitluses on ekslikud nii kriisi põhjuste analüüs kui ka printsiip, mida soovitati aluseks võtta kriisi ületamiseks. Just 1929.—1933. a. kriisi ajal oli rakendamata kapitale kõikjal külluses, kusjuures protsendinorm oli suhteliselt madal. Kuid ometi oli just see kriis äärmiselt sügav ja pikaajaline. Raha ja krediitipuudusega ei ole võimalik seletada kapitalismi perioodilisi majanduskriise. Tänapäeval on sellest loobunud enamik kodanlikke majandusteadlasi.¹⁰⁷

Mis puutub «kadurahasse» töötaja seisukohalt, siis oleksid töötajad selle kehtestamisel saanud palka endises nominaalsuuruses, kuid väärtusetuks muutuvast rahas. Sellega oleks nende reaalpalk vähenenud. Kuid peale väärtusetuks muutumise nägi kaduraha teooria veel ette «kaduprotsentide» maksmist markide ostmise näol, selleks et raha «väärtus ei langeks». See tähendas omakorda palga vähendamist. Tartus soovitas L. Volmer lasta kadurahasid välja 100 000 krooni ulatuses. Iga kuu tuli neile marke peale osta 1000 krooni (1%) eest. Et aga kadurahadega pidi tasutama hädaabitööde ja linnavalitsusele tehtud töö eest, siis on selge, kelle õlgadele taheti kriisi raskused veeretada.

Kaduraha propageerijad väitsid, et on võimalik kaduraha ümbervahetamine pangas üldiselt käibel oleva raha vastu enne tema ostujõu langust. Sel juhul oleks aga summast maha arvestatud 2% kriisifondi heaks.¹⁰⁸ Kannatajad olid sel juhul jällegi kaduraha valdajad, kelleks olid eeskätt palgalised ametnikud ja töölised.

Taoliste diletantlike ja oma olemuselt reaktsiooniliste projektide esilekerkimine andis tunnistust kodanliku majandusliku mõtte sügavast kriisist.

Tüüpiliseks näiteks väikekodanliku intelligentsi majanduslikest unistustest ja «kapitalismi reformeerimise» ettepanekuist on A. Koidiku raamat «Õiglusühiskond», mis ilmus 1940. a. Oma maailmavaatelt oli Koidik idealist, kes religiooni ja veenmise kaudu lootis parandada inimest ja kogu ühiskonda. Koidik pooldas küll eraomanduse säilimist, kuid sealjuures oli ta kapitali kontsentratsiooni vastu.

«Ei ole pahe isikliku omanduse olemasolu üldse,» kirjutas A. Koidik, «vaid pahe on ebanormaalselt suurel määral ja mitmete inim põlvete jooksul eraomanduste üksikisikute kätte koondumine ning nende kaudu ärateenimatu ja ebanormaalselt suure isikliku rahalise sissetuleku saamine.»¹⁰⁹ Tüüpilise väikekodanliku ideo-

¹⁰⁷ И. Г. Б л ю м и н, tsit. teos, III kd., lk. 172—174.

¹⁰⁸ «Vaba Sõna» nr. 13, 18. jaanuarist 1934.

¹⁰⁹ A. Koidik, Õiglusühiskond. Tallinn, 1940, lk. 25. (A. Koidik on pseudonüüm. A. Koidiku nime taga on omaaegne Tallinna Jaani koguduse asjaajaja jurist Ants Kõöp.)

loogina arvustab autor kapitalistlikus ühiskonnas esinevat majanduslikku ebavõrdsust ning loodab seda kaotada suurettevõtete «riikliku juhtimise» teel. Üksikisikud võivad omada ainult väikesi, kohaliku tähtsusega tööstusi.

Kapitali kontsentratsiooni vastasena ei poolda Koidik pärandamisõigust. Isiku surmaga peab kogu tema varandus minema tagasi ühiskonnale. Varandusi võib saada ainult omaenda tööga. «Kõige õiglasemaks raha jaotuse aluseks on isiklik töö ja ka ametkoha kõrgus ühiskonnas,» märgib A. Koidik.¹¹⁰ Kuid selle põhimõttega pole midagi peale hakata, kui säilib tootmisvahendite eraomandus. Viimase vastu aga Koidik ei vaidle, kui see jääb väikeomanikuks. Oma seisukohta täiendades ta kirjutab: «Iga ühiskonna liige peaks võima enesele varasid soetada ainult oma isiklikkude, ausal tööl põhinevate saavutustega ühiskonnas.» Varade hulka võivad kuuluda ka tootmisvahendid, mida ilmselt võib kasutada «mõõduka» varanduse soetamiseks. Siit juba tulenebki vastuolu Koidiku tõekspidamistes. Võrdsete võimaluste loomiseks nõuab ta, et rikkuse aluseks oleks isiklik töö, samal ajal aga ei pea ta paheks eraomandust, mis ometi on ebavõrdsuse alus. Selle tõttu jäävad ka Koidiku nõudmised moraalijutlustamiseks. Need pole tegelikult elus millegagi tagatud. A. Koidiku «õiglane ühiskond» on selline, kus ei ole liiga rikkaid ega liiga vaeseid, kus ei ole suuri kapitaliste ja on loodud kõik tingimused väikeomaniku õitsenguks. See on tüüpiline väikekõdanlik utopia, mille kohta V. I. Lenin kirjutab, et väikekõdanlane tahaks seista ühe jalaga sotsialismis ja teisega kapitalismis.¹¹¹

Veelgi idealistlikumad on tema kujutlused üleminekust «õiglasse ühiskonda». Siin propageeris ta utoopiliste sotsialistide ideid ja lootis inimeste «arusaamisele». Tema arvates: «... õiglane ühiskondlik kord võib saada ellu viidud ühiskonna liikmete ühisel arusaamisel ja nõusolekul.»¹¹² Ühelgi juhul ei tulevat teostada revolutsioonilist pööret, sest see olevat mõttetu.

Progressiivseks võib hinnata A. Koidiku väljaastumisi suurkapitali vastu, samuti demokraatliku võrdsuse printsiibi propageerimist. Kuid revolutsiooni tõlgendamine mõttetu tapmisena kujutas endast tegelikult väljaastumist klassivõitluse vastu.

*

Nagu eeltoodust nähtub, esines eesti väikekõdanluse majanduslikes vaadetes mõningat suurkapitali, monopolide ja kõdanluse sotsiaal- ja majanduspoliitika kriitikat.

Kapitalismi kriitika oli kõige progressiivsem koostisosa väike-

¹¹⁰ A. Koidik, tsit. teos, lk. 15.

¹¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 76.

¹¹² A. Koidik, tsit. teos, lk. 64.

kodanluse majanduslikust ideoloogiast. Väikekodanluse ideoloogide positiivses programmis esines nii reaktioonilisi, tootlike jõudude arengut pidurdavaid kavasad kui ka mõõdukate sotsiaalsete reformide ettepanekuid. Ulatuslikult olid Eestis levinud väikekodanliku kooperasiiooni teooriaid. Diktatuuri perioodil laskis osa väikekodanlust Eestis end fašistlikust ideoloogiast kaasa haarata.

Väikekodanlik intelligents Eestis nägi ja arvustas kapitalismi üksikpahesid ja puudusi, otsis teid nende kõrvaldamiseks. Jäädes aga väikekodanlike eelarvamuste kammitsaisse, ei suutnud ka demokraatlik intelligents leida raskustest väljapääsu. Väikekodanliku intelligentsi esindajad esitasid mitmesuguseid utoopilisi plaane, kirjutasid üldinimlikest tõdedest, võitlusest kapitalistide «kuritarvituste» vastu jne., kuid ei ühinenud töölisliikumisega. Osa väikekodanlikku intelligentsi püsis ka 30-ndail aastail anti-fašistlikel positsioonidel, kaitses demokraatiat ja liberaalset majanduspoliitikat.

2. PAREMPOOLSETE SOTSIALISTIDE (SOTSIAAL-REFORMISTIDE) MAJANDUSLIKUD VAATED KODANLIKUS EESTIS

Alates sellest ajast, millal Marx ja Engels lõid teadusliku kommunismi teooria ning näitasid ära selle elluviimise teed, käsitleme reformismina seda suunda, mis sotsialismi ja proletariaadi huvide kaitsmise sildi all propageerib kapitalismi rahulikku ülekasvamist sotsialismiks kodanliku riigi poolt läbiviidavate reformide abil.

Reformistlikele majandusteooriatele on kuulunud ja kuulub ka tänapäeval küllalt oluline koht mitmesuguste kodanlike ja väikekodanlike teooriate hulgas. «Reformism üldse seisab selles,» kirjutab V. I. Lenin, «et inimesed piirduvad agitatsiooniga nende muudatuste eest, mis ei nõua vana, valitseva klassi peamiste aluste kõrvaldamist, — muudatuste eest, mis sobivad kokku nende aluste allesjätmisega.»¹¹³

Sotsiaalreformismi sotsiaalsed juured on oma iseloomult väikekodanlikud. Kui sotsiaaldemokraatlikus töölisliikumises XIX ja XX sajandi vahetusel tekkis reformistlik suund, siis olid selle ideoloogiliseks sisuks väikekodanlikud arusaamad kapitalismist ja klassivõitlusest. Võideldes iga liiki reformismi vastu, rõhutas V. I. Lenin pidevalt selle väikekodanlikku ideelist alust.¹¹⁴ Lenin näitas, et sotsiaaldemokraatia oportunistlike elementide üleminek väikekodanluse positsioonidele tuleneb kapitalistliku ühiskonna klassi-

¹¹³ V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 146.

¹¹⁴ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 392—395 jm.

struktuurist. Igal kapitalistlikul maal paisatakse väikekodanluse laostuvad kihid pidevalt proletariaadi hulka. Niisugustes oludes «on täiesti loomulik, et väikekodanlik maailmavaade tungib ikka ja jälle esile laialdaste töölisparteide ridades»¹¹⁵. Selle tõttu loobuvadki sotsiaaldemokraatlike parteide liidrid mitmel pool tööliklassi traditsioonilistest nõudmistest ja asuvad proletariaadi hulgas propageerima väikekodanlik-reformistlikke seisukohti. Osa sotsiaaldemokraatia juhte läheb avalikult üle kodanluse poolele ja asub kapitalismi apoloogia seisukohale.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga, s. o. maailma jagunemisega sotsialistlikuks ja kapitalistlikuks süsteemiks lähenesid sotsiaaldemokraatia reformistliku suuna majandusteooriad veelgi enam kodanluse seisukohtadele. Erinevuseks puhtkodanlikest teooriatest oli sageli ainult see, et reformistid deklareerisid oma eesmärgina küll veel sotsialismi, kuid nende soovitatud abinõud selle eesmärgi saavutamiseks langesid põhimõtteliselt kokku kodanluse majanduspoliitikaga, eriti mitmesuguste väikekodanlike reformide projektidega. Lääne-Euroopa riikide parempoolset sotsiaaldemokraatiat iseloomustas pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu vaenulik suhtumine kommunistidesse.

Parempoolse juhtkonna mõju ulatus oleneb ajast ja tingimustest, milles antud maa tööliklass võitleb. Tavaliselt säilitavad sotsiaaldemokraatlike tööliste põhihulgad ja ka osa partei juhtivaid rühmitusi sotsialistliku ideaali ja kaitsevad suurema või väiksema järjekindlusega tööliklassi huvisid, võitlevad sotsiaalse progressi eest.

Sotsiaaldemokraatlike parteide valijate põhihulkade — tööliklassi surve tekib neis parteides pidevalt pahempoolseid rühmitusi. Osa neist jõuab revolutsioonilise marksismi seisukohtadele ja arendab koostööd kommunistlike parteidega.

*

Kõiki neid nähtusi võis täheldada ka kodanliku Eesti Sotsiaaldemokraatlikus Parteis, milles olid juhtival kohal A. Rei, A. Oinas jt., keda tuleb otseselt nimetada kodanluse agentuuriks tööliklassi ridades. Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei kõige parempoolsema juhtkonna vaadetes ja tegevuses ei avaldunud mitte ainult väikekodanliku ideoloogia stiihiline surve tööliklassi ebateadlikele ja ebakindlatele kihtidele, vaid tema eesmärgiks oli ka ideoloogiliselt paralüeerida tööliklassi revolutsioonilist potentsiaali.

Eesti Sotsiaaldemokraatliku Partei (hiljem Eesti Sotsialistlik Töölispartei) juhtkond pidi aga arvesse võtma partei realiidmeid, valijaid ja ka funktsionääre, kes olid siirad tööliklassi huvide

¹¹⁵ V. I. L e n i n, Teosed, 15. kd., lk. 24.

eest võitlejad. Seepärast varjati selle partei tõelisi programmiseisukohti sageli demagoogiliselt sotsialistliku fraseoloogiaga.

Eesti sotsiaaldemokraatide «teoreetikud» olid vähe originaalsed ning tuginesid majandusteooria ja praktika küsimustes selliste «autoriteetide» nagu R. Hilferdingi, K. Kautsky, O. Baueri, M. Adleri, vene menševike jt. üldtuntud reformistide seisukohtadele. Nende seisukohtadest tuletasid eesti sotsid oma arusaamad sotsialismist ja kapitalismist.

Oma programmiliseks eesmärgiks kuulutasid sotsiaaldemokraadid 1917. aastal sotsialismi. See eesmärk säilis ka nende partei järgnevatel programmides (1922. a. ja 1933. a.).

Kahes esimeses programmis oli selgesti väljendatud nõudmine kaotada tootmisvahendite eraomandus ja klassiühiskond. Sotsiaalse revolutsiooni paratamatuks eeltingimuseks tunnistati sealjuures poliitilise võimu kättevõtmine proletariaadi poolt.¹¹⁶ See maksimumprogramm oli kahtlemata sotsialistlik ja progressiivne. Kuid selles programmis jäi sotsiaalse revolutsiooni mõiste teadlikult konkretiseerimata, sest partei parema tiiva esindajate vaadetes valitses algusest peale seisukoht, et sotsialismile üleminek olewat kauge tuleviku probleem. Enne kui see Eestis võiks päevakorda kerkida, pidavat siin kapitalism välja arenema.

Teooria, mis väitis, et tuleb kiirendada kapitalismi arengut, selleks et kiiremini saabuks sotsialism, kuulus P. Struvele, kes selle esmakordselt esile tõi oma töös «Kriitilised märkmed» (ilm. 1894). V. I. Lenin kirjutas, et selline käsitus oli üks võtteid, millega vene haritud kodanlus levitas reaktsioonilisi vaateid revolutsioonilisusest p u h a s t a t u d marksismi kätte all.¹¹⁷

1919. a. kirjutas sotsiaaldemokraatide häälekandja väga iseloomustavalt: «Sotsialistlike korra sisseseadmisest võib ainult seal juttu olla, kus tööstuslik edenemine on nii kaugele jõudnud, et suurem jagu rahva valmistusjõudusid on kapitalistlistesse suurettevõtetesse koondatud ja ühes sellega suur-tööstuslik proletariaat on rahva enamuseks saanud.»¹¹⁸ Eestis, kus tööstuslikku proletariaati on vähem kui neljandik rahvast ja suurtööstus sõjas hävitatud, polevat võimalik mõeldagi sotsialismi kehtestamisele. Selle asemel tulevat kaasa aidata kapitalismi tugevnemisele, sest mida «kiiremlt tööstus ja kaubandus Eestis edenema hakkavad, seda rutem läheneme sotsialismusele...»¹¹⁹ Samu seisukohti arendas veel ulatuslikumalt A. Rei, kes oma väidete «lõestamiseks» moonutas F. Engelsi kirjutisi eelseisvast kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist Itaalias ja Hispaanias XIX sajandi lõpul. Engels väitis, et neis mahajäänud maades on alles lahendamata kodan-

¹¹⁶ Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei programm (vastu võetud partei esimesel kongressil 8.—11. okt. 1917. aastal), lk. 3—6.

¹¹⁷ V. I. L e n i n, Teosed, 21. kd., lk. 195.

¹¹⁸ «Sotsiaaldemokraat», nr. 152, 24. juulist 1919.

¹¹⁹ Sealsamas.

lik-demokraatliku revolutsiooni ülesanded ja kuni see pole teostunud, ei ole võimalik töölisklassi täielik vabanemine. Engelsi kontseptsiooni meelevaldselt võltsides väitis Rei, et sõjas rüüstatud tööstusega Eestis tulevat enne üles ehitada kapitalism ja siis alles hakata rääkima sotsialistlikust revolutsioonist.¹²⁰

Eespool iseloomustatud vaadet propageeris Rei järjekindlalt. F. Engelsi töö «Proletaarsest revolutsioonist» eestikeelse väljaande eessõnas 1920. a. kirjutas Rei, et sotsialismile üleminek olevat võimalik ainult sellisel maal, kus «rahvamajanduses valitseb kapitalistlik suurtööstus ja koos sellega tööstuslik proletariaat moodustab elanikkonna enamuse. Ainult siis võib olla enam-vähem kindel, et sotsialistliku korra kehtestamise katse ei ole enneaegne.»

Ka A. Rei mõttekaaslane A. Oinas soovitas ESTP kongressil 1928. aastal: «Sotsialismi ei saa meie mitte sel teel, et kaasa aitame kapitalismi lagunemisele. Vastuoksa peavad sotsialistid kaasa aitama kapitalismi arenemisele.»¹²¹

Sellisest küsimuse ülesseadmisesest kasvas välja sotside põhimõte: mitte võidelda kapitalismi vastu, vaid kaasa aidata kapitalismi tugevnemisele! Et end töölispartei juhtideks nimetavad Rei ja Oinas kutsusid töölisi kapitalismi kindlustama, see näitab ilmekalt, kelle huvisid nad tegelikult teenisid. Selliste väidetega püüdis sotsiaaldemokraatide juhtkond tagasi tõrjuda iga mõtet, mis nõudis võitlust sotsialismi eest.

Üheaegselt teesiga, et sotsialismi tähtsamaks eelduseks on tööstusliku proletariaadi arvuline enamuse, deklareerisid sotsid, et üleminek sotsialismile Eestis pole mõeldav enne, kui see on toimunud Lääne-Euroopas. Väikese Eesti piirid olevat selleks liiga kitsad, et rääkida maksimumprogrammist (s. o. üleminekust sotsialismile) — nii formuleeris 1925. a. A. Jõeäär treidjunionistlikul positsioonil asuvate sotside seisukohta.¹²²

Sotside «õpetus» tööstusliku proletariaadi kohustuslikust ülekaalust enne revolutsioonilise võitluse alustamist oli proletariaadi diktatuuri eitamise «teoreetiliseks aluseks». Selles küsimuses arendasid sotsid 20-ndate aastate algul osavat demagoogiat — sõnades isegi tunnistati proletariaadi diktatuuri, kuid tegelikus poliitikas seda eitati. 1920. aastal kirjutas Rei, et sotside partei peab «proletariaadi diktatuuri sotsialistliku revolutsiooni paratamata tarvilikuks eeltingimuseks», ja kinnitas, et nende arusaamine proletariaadi diktatuurist olevat laenatud «endise Venemaa sotsiaaldemokraatliku tööliste partei» programmist. Muidugi polnud see nii. Ja Rei hakkaski samal ajal seletama, et Venemaal «punase sõjaväe» ja «ühe partei» poolt teostatud diktatuur ei olevat õige töölisklassi diktatuur, sest see olevat despootlik ja politseilik.

¹²⁰ A. Reial, Eesti iseseisvate sotsialistide sõnad ja teod. Tallinn, 1920, lk. 20—22.

¹²¹ «Rahva Sõna» nr. 5, 8. jaanuarist 1929.

¹²² A. Jõeäär, Eesti majanduspoliitika sihtjooned. Tallinn, 1925, lk. 5 jj.

«Õige» tee sotsialistliku korra maksmapanemiseks olevat ikkagi kodanliku demokraatia kaudu.¹²³ 1921. a. kirjutas aga Rei juba, et «enamal jaol juhtumistel ja normaalsetel oludel ei peaks võidule tõusnud töölisteklassil küll miskisugust põhjust ega tarvidust olema demokraatlist korda ajutiseltki kõrvale heita».¹²⁴ A. Rei tunnistas siiski, et vaatamata demokraatiale on võim Eestis tegelikult jõukate klasside käes, kuid ruttas sealjuures otsekohe kinnitama: «siit ei järgne sugugi mitte see, et demokraatline kord üleüldse kuhugi ei kõlba ja sellepärast nurka tuleb heita. Kui rahvahulgad lasevad endid jõukatest klassidest ninapidi vedada, siis ei ole selles mitte demokraatline kord süüdi, vaid rahvahulgad ise, ja nimelt — nende vaimupimedus.»¹²⁵ Idealiseerides kodanlikku demokraatiat, jõudis eesti sotside juht järelikult rahva halvustamisele ja kuulutas klassivõitluse asjatuks: kui viletsust ei põhjusta kodanlik kord, vaid rahva vaimupimedus, siis kodanluse ja kodanliku korra vastu ei tulegi võidelda.

Rei ja teiste sotside käsitus moonutas järelikult teesi sotsialismile rahuliku ülemineku võimalusest. Rahuliku ülemineku all mõeldi siin üleminekut ilma klassivõitluseta. Tegelikus poliitikas loobuti aga igasugusest püüdestki võidelda sotsialismi eest. Sotside poolt soovitatud poliitika ja nende praktiline tegevus ei võinud iialgi sotsialismini viia.

Eesti sotsiaaldemokraatide parempoolne tiib eesotsas A. Reiga loobus teadlikult sellest eesmärgist ja pidas isegi võitlust parlamentaarse enamuse saavutamise eest Eestis liiga varaseks. Sotsiaaldemokraatide juhtkond kartis, et nende partei võiks saavutada parlamendis enamuse ja peaks siis asuma sotsialismi elluviimisele. Seevastu hakkasid sotsid õigustama osavõttu kodanlikest valitsustest, taotlesid kodanliku «demokraatia» — tegelikult kodanluse diktatuuri kindlustamist, toetasid innukalt kapitalismi arendamist ja osutasid kaasabi «valgete terrorile». Muide — tsentristlikele positsioonidele kalduv M. Martna ise tunnistas Asutavas Kogus (26. sept. 1919. a.): «Ma ütlesin eila omas fraktsioonis, et minu parteisõbrad valitsuses õieti kodanluse Siioni vahid on. Minu seltsimeeste valitsuses olemine on kodanlise ühiskonna ja kodanlise korra aitamine.»

Eesti parempoolsete sotsiaaldemokraatide seisukohad klassivõitluse kohta olid ilmselt laenatud Kautskyilt, kelle käsifusele V. I. Lenin andis hävitava hinnangu, iseloomustades tema seisukohta järgmiselt: «Võideldge, töölised, — «nõustub» meie filister (s. o. Kautsky. — *Autorid*) (sellega on «nõus» ka kodanlane, kui töölised juba niikuinii võitlevad ja tuleb mõelda vaid sellele, kui-

¹²³ A. Reia l, tsit. teos, lk. 27—28.

¹²⁴ A. Rei, Sotsiaaldemokraatia taktika põhimõtted. Tallinn, 1921, lk. 29.

¹²⁵ Sealsamas, lk. 24—25.

das murda nende mõõga tera), — võidelge, kuid ärge sõandage võita!»¹²⁶

Sotsialismile üleminekust püüdsid parempoolsed sotsiaaldemokraadid Eestis hiljem võimalikult vähe rääkida. Küsimuse esile kerkides korrati kas jälle endist seisukohta sotsialismile ülemineku enneaegsusest või esitati «sotsialistlikena» sellised sammud, mis olid ainult reformideks kodanliku korra raamides. Sotsiaaldemokraatliku partei parempoolsed juhid püüdsid niiviisi süstemaatiliselt ähmastada sotsialismi mõistet töölisklassi teadvuses ja kujutada selle sisuna riigikapitalismi ning mõningate sotsiaalsete reformide elluviimist.

Eespool iseloomustatud seisukohad määrasid sotside suhtumise Eesti valitsevasse tegelikkusse. Nii riigikogus kui ka oma ajalehes esinesid sotsid vahel asjaliku ja terava üksikpahede kriitikaga, kuid sealjuures ei puudutatud kapitalistlikke tootmissuhteid. Nende ettepanekud jäid mõõdukate sotsiaalsete reformide taotlemise piiridesse.

Üsna ulatuslikult ja sotsiaaldemokraatidele tüüpiliselt kritiseeris valitsevat korda 20-ndail aastail M. Martna.¹²⁷ Kirjutades palju Eestis valitsevast viletsusest, pidevast elukalliduse tõusust (1924. a.), tööpuudusest, eriti aga viletsatest korterioludest,¹²⁸ rõhutas Martna, et kodanlikud valitsused ei ole midagi teinud töötava rahva olukorra parandamiseks.¹²⁹ Oma sõnavõttudes Riigikogus paljastas Martna korduvalt ebaõiglust poliitiliselt aktiivsete tööliste suhtes, viimaste tagakiusamist kapitalistide poolt. Kuid samal ajal Martna ei tõstnud esile mõtet, et kirjeldatud pahed on tingitud kapitalistlikust korrast, vaid pidas võimalikuks nende kaotamist kapitalistliku ühiskonna püsides. Martna esitas mitmesuguseid demokraatlikke sotsiaalmajanduslikke ettepanekuid. Ta arvustas rahulepinguga saadud raha «tuulde loopimist» (tegelikult kodanlusele jagamist), soovitas selle asemel riigiettevõtlikkust, eriti ehitusmaterjalide vabrikute asutamist. Sotsiaalpoliitika ja korteriküsimuse lahendamisel soovitas ta just nimelt võtta eeskju enamarenenud kapitalistlikest maadest. Väga vihalselt astus Martna välja revolutsioonilise töölisliikumise vastu. Martna arvates olevat kommunistid süüdi, et ametiühinguline liikumine on soikunud, sest nemad olevat töölistele õpetanud, et Eestis on «töölise eluvõimalus lootuseeta enesepetmine», et ametiühin-

¹²⁶ V. I. L e n i n, Teosed, 28, kd., lk. 239.

¹²⁷ Mihkel Martna (1860—1934), Eesti sotsiaaldemokraatide üks silmapaistvaid juhte. Asus II Internatsionaali positsioonidel. Fašistliku liikumise aktiveerimisel Eestis kaldus oma vaadetelt pahemale ja asus 30-ndate aastate algul toetama noorsotside opositsioonilist rühmitust. Tegutses ka ajakirjanikuna. Mitmete raamatute ja brošüüride autor.

¹²⁸ Elukorteri viletsus ja selle lahendamise võimalused. Tallinn, 1927; Kas olemine edasi jõudnud korteriviletsuse ja puuduse vastu võitlemises? Tallinn, 1930.

¹²⁹ II Riigikogu protokollid, 6. istungjärk, 1924. a., vg. 210—215, 323—325, 630.

gud peaksid ainult poliitiliselt tegutsema. Kui valitsus oleks tööliste olukorda parandanud, siis ei oleks viimased kommuniste uskunud. Selliste põhiseisukohtade juures jäi sotsialistliku ideaali deklareerimine ähmaseks, kaugel tuleviku asjaks. Martna kirjutas: «Ja sotsialistlikud teadusmehed leiavad, et inimesed, rahvad, riigid oma majandusliku arenguga sotsialistliku ühiskonna poole rühivad: s. o. inimsoo tuleviku suun peab sotsialismi juure välja viima! Selleks tahab töölisklass teadlikult kaasa aidata, kaasa mõjuda.»¹³⁰

20-ndail aastail tõtsid sotsid oma teoreetilistes käsitlustes ja praktilises tegevuses olulisele kohale riigikapitalismi sfääri laiendamise taotluse, s. o. tegelikult kodanlik-demokraatliku majandusprogrammi. Välja astudes riigikapitalismi kaitseks neil aastail, ei nimetatud seda «sotsialiseerimiseks» (seda tegid enamikul juhtudel kodanlikud autorid), sest see oleks juhtinud tähelepanu sotsialismi eest võitlemise probleemile, mille käsitlemist parempoolsed püüdsid vältida.

Kui majanduskriisi ajal hakkasid sotsiaaldemokraatlikus parteis endas kujunenud pahempoolsed voolud tootmisvahendite riigistamist tõlgendama sotsialiseerimisena ja esimese sammuna sotsialismi poole,¹³¹ püüdis A. Rei taoliste mõtete levikut pidurdada.

Ometi on «sotsialiseerimise» termin just oma ebamäärasuse tõttu tavaliselt vastuvõetav sotsialistide parempoolsele tiivale. «Sotsialiseerimise» kohta ütles V. I. Lenin: «Selle all võib mõista kogu ühiskonna omanduseks muutmist, kuid samuti võib mõista ka mistahes osalisi abinõusid, mistahes reforme kapitalismi raa- mides, alates talupoegade ühistuist ja lõpetades munitsipaal- saunade ning -pissuaaridega.»¹³²

---

¹³⁰ M. Martna, Kes võitleb Eesti töörahva kasude eest. Tallinn, 1926, lk. 10, 12.

¹³¹ Vt. A. Jõeäär, Plaanimajandus ja sotsialiseerimine. «Sotsialistlik Võitlus» 1933/34, nr. 1 (7).

Aleksander Jõeäär (1890—1957), Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei üks juhtivaid tegelasi, oli ametilt advokaat ja ajakirjanik. 20-ndail aastail asus reformistlikel positsioonidel. Erinevalt enamikust parempoolsetest sotsiaaldemokraatide juhtidest tegi rõhutatult vahet partei miinimum- ja maksimumprogrammi vahel (II Riigikogu protokollid, 7. istungjärk, 1925. a., vg. 151). Paljude majandusküsimusi käsitlevate artiklite autor. Riigikogu liikmena võttis sageli sõna majandusprobleemide arutamisel. Eri brošüürina avaldas ühe oma sõnavõtu pealkirja all «Eesti majanduspoliitika sihtjooned» (Tallinn, 1925). Fašistliku liikumise tõusu aastatel kaldus pidevalt pahemale ja asus revolutsioonilistele positsioonidele. Majanduskriisi aastatel oli Jõeäär seisukohal, et Eesti on majanduslikult küps sotsialistliku pöörde teostamiseks. Olles üks pahempoolse opositsiooni juhte EST Parteis, moodustas Jõeäär 1934. a. koos nelja kaaslasega marksistliku töörahva esinduse riigikogurühma. A. Jõeäär lülitus aktiivselt sotsialistlikku ülesehitustöösse Eesti NSV-s. Oli J. Varese demokraatlikus valitsuses põllutööminister, hiljem kohtu rahvakomissar. Pärast sõda kuni 1949. aastani oli Eesti NSV kohtuminister.

¹³² V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 257.

A. Rei hoiatas sotsialiseerimise liiga kiire teostamise eest: «Sotsialiseerumine saab kestma aastakümneid. Seda lühikese aja kestel teostada ei ole võimalik. Revolutsiooniga seda päeva pealt teha ei saa. Teadlikult koolitatud laialdased massid on suutelised seda tegema ainult pika aja kestes.»¹³³

Niiviisi kutsus «sotsialist» Rei tegelikult loobuma võitlusest sotsialismi eest.

Oma reaktsiooniliste seisukohtade õigustamiseks võtsid sotsiaaldemokraatlikud juhid Eestis varakult üle Lääne-Euroopas laialt levinud kodanluse teooria kapitalismi muutunud iseloomust, kapitalismi transformatsioonist. Selle teooria eesmärgiks oli mõjutada töölisi loobuma klassivõitlusest. Vastavalt sellele teooriale polevat kapitalism enam endine kapitalism, sest klassivastuolu olevat nüüd asendunud klasside harmooniaga. Juba 1929. a. kirjutas «Rahva Sõna»: «Meie päevil ei saa ettevõtja enam olla piiramata monark oma ettevõttes, vaid ta peab arvestama mitte ühe ehk kahe, vaid keeruliste tegurite kompleksiga. Individualistlik eraomanduse kord on andnud aset mingile uuele korrale, mida võiks nimetada kollektivistlikuks eraomanduseks, s. o. niisuguseks süsteemiks, mis muudab kogu majanduse üldsuse, ühiskonna asjaks.»¹³⁴ Sellist puhtakujulist kapitalismi apoloegiat arendas eesti sotsiaaldemokraatide häälekandja.

Samu seisukohti kaitses A. Rei 1932. a. sotsialistliku partei kongressil, öeldes: «Kapitalism on praegu hoopis teine kui oli seda enne ilmasõda. Vabavõistlus on tegelikult kadumas. Kapitalistlik riik põimub ikka rohkem ja rohkem riikliku kapitalismiga.»¹³⁵ Siit tuleneski Rei järeldus, et objektiivsete põhjuste tõttu pole Eestis tarvis nõuda üleminekut sotsialismile.

Põhikirjast tuleneva ülesandena märkisid sotsid 1933. aastal, et tuleb «ette valmistada töötavaid rahvahulki sotsialistlikule ühiskonnale ja selgitada selle vajadust ning eeltingimusi»¹³⁶. Sotsialistlike ideede teoreetiline propaganda on kodanliku ühiskonna tingimustes muidugi progressiivne ja vajalik. Tegelikult aga loobusid eesti sotsid 30-ndail aastail sellestki.

Sotsialismi eest peetava võitluse asemel hakati propageerima mitmesuguseid kapitalismi «ümberkujundavaid» reforme. See tegevus oli väga iseloomulik sotsiaaldemokraatlikule riigikogurühmale. Sotsid rääkisid riigikogus küll vajadusest korraldada korteri- ja palgaolusid tööliste huvides, kuid kõik see oli tühi sõnakõlks. Valitsuses olles (valitsusse läksid sotsid korduvalt kodanluse kõige parempoolsema partei — Põllumeestekogude liitlas-

¹³³ Vt. Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv (EKPA), f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 24.

¹³⁴ «Rahva Sõna» nr. 19, 24. jaanuarist 1929.

¹³⁵ Vt. EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 24.

¹³⁶ Eesti sotsialistliku tööliste partei põhikiri. Tallinn, 1933, lk. 3.

tena) hääletasid nad mõnigi kord töölistevastaste seaduste poolt.

Üheks sotside soovitatud vahendiks, mis kapitalismi «parandama» pidi, oli «majandusdemokraatia» taotlemise loosung, mis oli laenatud saksa revisionistidelt. Viimaste üks ideolooge R. Hilferding väitis, et «varem», vaba kapitalistliku konkurentsi tingimustes võis tööliste olukorra parandamine toimuda vahetult klassivõitluse abil. Imperialismi tingimustes tulevat aga seada esiplaanile võitlus majandusdemokraatia eest, mis olevatki vahetuks võitluseks sotsialismi eest.¹³⁷ Hilferdingi järgides kirjutas E. Joonas, et töölised, võttes osa ettevõtte, aga ka kodanliku riigi majandusorganite juhtimisest kas ametiühingu esindajatena või mõnel muul viisil, muutuvat järk-järgult nii oma ettevõtte kui ka riigi peremeesteks. Sellise tööstuse demokratiseerimise abil olevatki võimalik kehtestada majanduslik üheõiguslikkus, sest töölised võivad siis nõuda, et «igast turuvõnkumisest ei püütaks nende nahal üle saada, vaid et esimeses järjes sündigu see ettevõtja kasude arvel...»¹³⁸

Sellist eesmärki ei ole kodanlikus ühiskonnas muidugi võimalik saavutada. Taolise propagandaga desorienteeriti töölisi ja levitati nende hulgas väikekodanlikke illusioone.

Kõigi taoliste arvamuste ja püüete kohta on V. I. Lenin andnud väga selge hinnangu, kirjutades, et katse «lepitada» proletariaat ja kodanlus, on nürimeelsus ja kukub haledasti läbi...»¹³⁹

Lisaks proletariaadi ja kodanluse lepitamise lootusele kinnitas E. Joonas, et «majandusdemokraatia» kõrvaldavat monopolide mõjuvõimu ja loovat tingimused plaanimajanduseks. Selleks tulevat ettevõtjalt lihtsalt nõuda, et «ta arendaks oma tööstust teatava plaani järgi, arvestades varem kindlakstehtud tarviduse hulga — ka siis, kui see peaks vastuolus olema ta kasudega»¹⁴⁰. Kuidas aga ettevõtjaid selle nõudmise rahuldamisele sundida — seda E. Joonas ei näidanud ja ei suutnudki näidata, sest tõelist tööliste revolutsioonilist võitlust ta eitab. Joonas kirjutab, et tema soovitatud abinõud ei loo pinda plahvatuseks. «Plahvatuse» vältimine iga hinna eest oligi E. Joonase eesmärgiks. Muidugi ei ole Joonase ideaalil — «majandusdemokraatial» ja kapitalistlikul «plaanimajandusel» — midagi tegemist sotsialismiga. Joonas ei nõua isegi tootmisvahendite eraomanduse kaotamist, vaid ainult mõningat tööliste kontrolli kapitalistliku tööstuse üle.

Kriisiperioodil kaitsesid eesti parempoolse sotsiaaldemokraatia ideoloogid kahte põhilist seisukohta: esiteks väideti, et kriisiolu-

¹³⁷ Vt. W. Ulbricht, Zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Bd. I. Berlin, 1953, lk. 205.

¹³⁸ E. Joonas, Ametiühingud, nende ülesanded ja võitlusvahendid. Tallinn, 1927, lk. 71.

¹³⁹ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 241.

¹⁴⁰ E. Joonas, tsit. teos, lk. 72.

korda ei tohtivat kasutada revolutsiooni teostamiseks, ja teiseks kinnitati, et majanduskriise olevat kapitalistlikus ühiskonnas võimalik ületada «plaanimajandusega». Nii väitis J. Jans: «Teoreetiliselt meile seletatakse, et kriisi tõttu olla aeg tulnud sotsialistliku korra teostamiseks. Kommunistlik manifest aga õpetab, et mitte kriisi puhul ehitada sotsialistlikku korda, vaid korras olev kapitalistlik majapidamine viiakse sotsialistlikule korrale, kui ta tarvilikult küps. Sellepärast pole need, kes sotsialistliku korra praegu maksmapanekust kõnelevad, enam marksistid.»¹⁴¹

Jansi sõnavõtt sotsiaaldemokraatliku partei kongressil oli tüüpiliseks näiteks selle kohta, et sotside parempoolne tiib püüdis töölishulkade revolutsioonilist meeoleu pidurdada.

«Plaanimajanduse» propageerimine kujunes sotsiaaldemokraatide ametlikuks programmiks 30-ndail aastail. 1934. a. väljaantud sotside töökavas märgiti: «Majandusraskustest on võimalik välja pääseda vaid plaanikindla jõupingutuse, kavakindla majanduselu ülesehitamise abil.» J. Jans arvas, et plaanimajandusest peaks tulevikus välja kujunema «rahvusvaheline majanduslik föderalism». Nii võttis sots Jans omaks kodanliku Euroopa Ühendriikide loomise kava, mida aktiivselt propageerisid kodanluse ideoloogid Ulmar Tõnisson, M. Kurtšinski jt.

Kriisiraskuste ületamist «plaanimajandusega» kodanlikus ühiskonnas soovitas ka E. Joonas, kelle arutlus kriisidest kapitalistlikus ühiskonnas on heaks näiteks sellest, kuidas sotsid kasutasid marksistlikku fraseoloogiat demagoogilistel eesmärkidel. E. Joonas kirjutas:

«Sotsialistidena meie võime öelda, et kriisid absoluutselt on välditavad üksnes sotsialistliku plaanimajanduse teostamise korral üleilmnes, või vähemalt maailmas majanduslikult tooniandvate maade ulatuses. Aga reaalspoliitikutena meie ei pane kuni sotsialismi kättevõitmiseni käsi rüppe ka praegu, vaid otsime teid kapitalistlikkude kriiside sumbutamiseks.»¹⁴²

On õige, et majanduskriise välistab ainult sotsialistlik plaanimajandus, samuti nagu on õige seegi, et positiivsetena on hinnatavad majanduspoliitilised abinõud, mis aitavad tööliklassi viletsust süvendavate kriiside mõju leevendada. Kuid Joonase küsimuse asetuse juhtis üldse kõrvale tööliklassi maksimumprogrammist — võitlusest sotsialistliku korra eest — ja keskendas tähelepanu «kriiside sumbutamise teede otsingule». Selleks teeks pidasid sotsid «plaanimajandust» kapitalismi tingimustes. Kuid «plaanimajanduse» ülistamine fašistliku diktatuuri ajal tähendas diktatuuri majanduspoliitika toetamist. Seda väljendati üsna selgesti näiteks sotside mõju all tegutseva Eesti Töölisühingute Keskliidu märgu-

¹⁴¹ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 346, lk. 55.

¹⁴² «Rahva Sõna» nr. 7, 18. veebruarist 1937.

kirjas riigivanemale 1934. a.,¹⁴³ milles Pätsi majanduspoliitika tegelikult heaks kiideti.

A. Oinas esitas ESTP VIII kongressil (1934. a.) sotside majandusplaani või töökava. Nagu ta ise märkis, tulevat «töökava» koostada 4—5 aasta peale ning selle teostamine pidavat aitama likvideerida viletsust ning arendama majandust. Peamiseks nõudeks selles töökavas oli riikliku kontrolli sisseseadmine kõikides ettevõtetes ja aktsiapankade võtmine «riiklikule korraldamisele». Riigi kaasabil nõuti maa tööstuslikku väljaarendamist. Maa kehvikute olukorra parandamiseks nägi lähem töökava ette teise maareformi läbiviimist. Selle käigus oleks tulnud luua 10 000 uut asunduskohta ja ehitada maatööliste 10 000 elukorterit.¹⁴⁴

Et see kava oli demagoogiline ja oma olemuselt kodanlik, seda märkisid pahempoolsed jõud sotsialistide hulgas. A. Jõeäär ütles, et A. Oinase kava võiksid ellu viia isegi kodanlased, sest midagi sotsialistlikku selles ei ole.¹⁴⁵

Sotsiaaldemokraatia parempoolsed tegelased kasutasid oma «töökava» esitamisel tööliklassi hulgas populaarse sotsialistliku plaanimajanduse mõiste asemel ainult sõna «plaanimajandus», millele anti hoopis teine sotsiaal-majanduslik sisu.

K. Pätsi diktatuuri ajal läksid parempoolsed sotsiaaldemokraadid veelgi kaugemale ja pakkusid fašistlikule diktaatorile otsest koostööd.

Reetes tööliklassi huvid, astusid sotsiaaldemokraadid innukalt välja klassivõitluse sumbutamise eest ja kiitsid Pätsi valitsuse sellekohased diktaatorlikud sammud heaks. Sots E. Joonas kutsus töölisi loobuma traditsioonilistest klassivõitluse meetoditest. Ta kirjutas: «Tõtt ütelda, töölikonna senised palgavõitluse meetodid ongi juba v a n a n e n u d, nad pole enam küllaldased kõikide tööstusharude jaoks. Streik, kui pea võitlusvahend palga ja tööolude korraldamisel, on pärit kapitalistliku vabamajanduse ajajärgust... Kapitalistliku vabamajanduse kadumisega vajuvad tahaplaanile ka tolleaegsed võitlusviisid ja juba hulk aega rahvusvahelise ametiühingulise liikumise paremad pead otsivad uusi teid ning abinõusid töölikonna huvide kaitseks.»¹⁴⁶

«Uueks teeks» kuulutas E. Joonas töötulide riikliku reguleerimise Riik peaks peale tülküsimuste lahendamise määrama kindlaks ka tööliste palgatingimused. Selleks tulevat kogu tööstus allutada riiklikule kontrollile. Järelikult jutlustas sots Joonas klassirahu ja klasside koostööd, kutsudes töölisi loobuma palgavõitlusest. See kodanlik riik aga, kellega Joonas kutsus töölisi leppima, oli K. Pätsi diktatuur.

Et «töörahu» ja «majandusdemokraatia» fašistliku diktatuuri

¹⁴³ Rahvamajanduse elustamisele. «Rahva Sõna» nr. 87, 6. novembrist. 1934.

¹⁴⁴ Vt. EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 346, l. 50—51.

¹⁴⁵ Sealsamas, l. 51.

¹⁴⁶ «Rahva Sõna» nr. 79, 9. oktoobrist 1934.

kehtimisel ei anna töölistele võrdsust, seda mõistis osa sotsiaal-demokraatlikke funktsionääregi. Töölisühingute Keskliidu juhatuse liige A. Kaera kirjutas 1936. aastal, et töösturi mõju olevat ikkagi kõikjal suurem tööliste omast. Tema enda soovitus oli aga sama ähmane ja reaktiooniline. Ideaaliks ei seadnud Kaera kapitalistide võimu kukutamist, vaid tasakaalu saavutamise ettevõtja ja tööliste vahel. Selleks olevat vaja «tõsta tööliste osatähtsust», mida võivat saavutada üldise majandusliku eduga¹⁴⁷. Siit tulenes soovitus tööliste: tööta paremini kapitalisti heaks, siis paraneb ka majanduslik olukord.

Eespool toodud teoreetilised lähtekohad olid aluseks sotside suhtumisele Eestis valitsevasse kapitalistlikku tegelikkusse.

Parempoolsed sotsiaaldemokraadid olid kodanlikus Eestis suutnud oma mõju alla saada küllalt arvukad tööliste hulgas, kes hääletasid valimistel ESTP poolt. Et hoida oma «töölisklassi huvide kaitsja» positsiooni, esinesid partei liidrid konkreetsetes üksikküsimustes Eestis valitseva olukorra kriitikaga.

Sotside arendatud valitseva korra puuduste ja kodanliku majanduspoliitika kriitika jäi oma olemuselt väikekodanlikuks, olles siiski mitmeti radikaalsem Tööerakonna omast.

Riigikogus ja ajakirjanduses esitasid sotsid küllalt teravaid andmeid tööpuudusest, korterikitsikusest või mõnelt muult alalt. Kuid nendest kriitilistest väljaastumistest ei tulenenud neil kodanliku diktatuuri eitamine, vaid ainult reformide soovimine kodanliku korra raamides.

Tüüpiline näide sotside arendatud kriitikast kodanluse majandus- ja sotsiaalpoliitika kohta oli A. Jõeääre kõne riigieelarve arutamisel 1925. a.¹⁴⁸ Kõnes toodi andmeid riigis valitseva masendava viletsuse kohta ja näidati, et ligi 30%-le maaelanikkonnast ja üle 10%-le linnaelanikkonnast on täiesti kindlustamata esmajärgulised elutarbed. Lisaks sellele elavad suures hädas ja kannatavad alatoitluse all ajutise tööpuuduse ja viletsate palgaolude tõttu veel ligi 400 000 inimest. Jõeäär näitas, et majanduspoliitika kuue aasta jooksul ei ole kodanlus püüdnudki rahva olukorda parandada. Riigi varandusi on jagatud oma meestele, samal ajal aga on maksuraskused veeretatud töötavatele kihtidele. Sellest õige olukorra kirjelduse alusel esitas Jõeäär progressiivse, kuid kodanlik-demokraatliku majandusprogrammi, mis nägi ette ulatuslikku tootlike jõudude arendamist ja laialdase sotsiaalse seadusandluse kehtestamist. Jõeäär nimetas seda oma partei miinimumprogrammiks ja ruttas kinnitama, et sotside maksimumprogrammist ta ei räägi, sest seda saavat ellu viia ainult ülemaailmses ulatuses. Seega oli kodanlust järjekordselt rahustatud lubadusega, et sotsid loobuvad võitlusest sotsialismi eest. Kuid ka nn. miinimumprogramm jäi

¹⁴⁷ «Uus Eesti» nr. 300, 5. novembrist 1936.

¹⁴⁸ II Riigikogu protokollid, VII istungjärk, 1925. a., vg. 149—174, 178—223.

ainult deklaratsiooniks ja etteheited kodanlusele fraasiks, sest resolutsed võitlust oma osalistegi nõudmiste eest sotsid ei arendanud. Jõeääre sõnavõtu ajal võtsid nad osa valitsusest ja aitasid seega ise kodanlusel teostada reaktsioonilist majanduspoliitikat.

Kuidas käsitlesid sotsid olulisi majanduselu konkreetseid probleeme? Agraarküsimuses kaitses sotside partei 20-ndail aastail järjekindlalt põlisrenti. Nende põhiseisukohaks oli, et riik pidavat leppima ainult diferentsiaalrendiga (sõltuvalt maa asukohast ja kvaliteedist), kuna kõige kehvemate maade pealt (absoluutne rent) ei peaks üldse renti võetama.¹⁴⁹ Kritiseerides seisukohta põlisrendi ja piiratud eraomanduse kooseksisteerimisest riigimaade kasutamisel, mida propageeris Tööerakond, näitas M. Martna õigesti sellise projekti teostamatust. Martna rõhutas, et piiratud eraomanduse ideoloogid toovad esile väite, nagu sooviks «rahvas» eraomandust, mitte aga põlisrenti. Kuid selle soovi taga seisab sageli püüe omandusega saherdama hakata. «Kui rahvale selgeks saaks teha, et omandamine või ostmine ainult niisugustel kitsendatud tingimustel võimalik on... siis kaoks inimestel maa ostuhimu ära.»¹⁵⁰ Oigesti märkis M. Martna sedagi, et kapitalistlikus riigis ei suuda mingi eraomanduse kitsendamine kauaks püsima jääda.

Ka suur- ja väiketalude küsimuses ei olnud sotside eneste vahel üksmeelt. Ühed pidasid väikemajapidamist ka majanduslikult põhjendatuks (A. Rei), teised ainult poliitiliselt. Oma sõnavõtus Riigikogus väitis M. Martna, et suurpõllupidamine on väikepõllupidamisest tulukam. Sotsialistid ei olevat kunagi toetanud «maareformi ses mõttes, et väikemajapidamine enam kasu tooks kui suur».¹⁵¹ Martna rõhutas, et suurmajandis on tööviljakus suurem.

Mis puutub tööstusse, siis pooldasid sotsid selle arendamist. Tööstuse kasvu riiklik soodustamine oli üks osa nende «kapitalismi arendamise» programmist, mida kaitsi nii 20-ndail aastail kui ka majanduskriisi ajal ja vahetult selle järel. «Mitte teine maareform, vaid industrialiseerimine peab seisma esikohal,» ütles E. Tuimann ESTP VIII kongressil.¹⁵² Ka A. Oinas märkis oma ettekandes samal kongressil, et majanduse ülesehitamise ning viletsuse vastu võitlemise kavas peab olema punkt maa tööstusliku väljaarendamise kohta.¹⁵³

Tööstuse arendamise suundade selgitamiseks soovitasid sotsiaaldemokraadid luua tööstuse uurimise instituudi. Viimasesse pidid kuuluma ka tööliste esindajad. Märjukirjas riigivanemale öeldi, et Eestis leiduks vabu kapitale tööstuse arendamiseks, kui

¹⁴⁹ Vt. «Sotsiaaldemokraat» nr. 60, 14. märtsist 1919.

¹⁵⁰ I Riigikogu protokollid, VIII istungjärk (1922. a.), vg. 1234.

¹⁵¹ I Riigikogu protokollid, IX istungjärk (1923. a.), vg. 159.

¹⁵² EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 346, l. 57.

¹⁵³ Vt. sealsamas, l. 50.

piirataks kapitali väljavedu. Soovitati karistada neid, kes viivad oma kapitale välismaale ega rakenda neid kohapeal.

Need kõik on objektiivselt asjalikud ettepanekud, kuid nad jäävad kodanlik-demokraatlike reformitaotluste raamidesse. Pealegi ei ole tõenäoline, et kodanliku teadusliku instituudi uurimise tulemused oleksid kujunenud heatahtlikuks töölistele. Kapitalide väljaveo keelu nõudmine jäi aga demagoogiliseks sõnakõlksuks. Klassivõitlusest loobunud sotside parteil ei olnud ei vahendeid ega siirast soovi selle nõudmise läbiviimiseks.

Tööstuse arendamise eest astus välja ka Eesti Töölisühingute Keskliit. «Põllumajanduse arenguga väheneb selle töömaht, nii et tööpuuduse põhjuste ära kaotamiseks, rahva loomuliku juurdekasvu paigutamiseks ja üldise elutaseme tõstmiseks on möödapääsematu tööstuse arendamine ja uute tööstusalade asutamine,» kirjutati Keskliidu märgukirjas riigivanemale.¹⁵⁴

Sotsiaaldemokraadid astusid välja kaudsete maksude, eriti aga tollide vastu. Töötajate seisukohalt olid sellekohaste mõtteavalduste põhjendused põhiliselt õiged. Kuid samas ei esitanud sotsid omapoolseid progressiivseid ettepanekuid. Valitsuses olles toetasid aga sotsiaaldemokraadid täielikult kodanluse majanduspoliitikat, hääletasid korduvalt selliste tollide poolt, millest sai kasu ainult suurkodanlus.

20-ndail aastail esitati mitmeid ettepanekuid sotsiaalseadusandluse suhtes, mida vaatamata nende mõõdukusele võib hinnata positiivseiks. Kuid 30-ndate aastate algul hakkas partei parempoolne juhtkond süstemaatiliselt välja astuma progressiivse iseloomuga sotsiaalseadusandluse vastu.

Kriisi ajal esitas sotsialistlik partei mitmesuguseid utoopilisi ja väikekodanlikke projekte majanduslike raskuste ületamiseks.

M. Martna propageeris sunduslikku kindlustamist tööpuuduse vastu. «Kindlustus ei kaota küll tööpuudust, aga selle abil pääseb tööta tööline nendest raskustest hõlpsamini üle, mis tööpuudus ilma kindlustuseta kaasa toob. Juba teadmine, et inimesel kindlustuskassana mingisugune tugi seljataga on, hoiab teda moraalse, aga ka täieliku ainelise kokkulangemise eest.»¹⁵⁵ Sama abinõu kasutamist nõudis ESTP VII kongressil 1932. aastal L. Metslang, kes arvas, et tööpuuduse vastu on kindlustamine kõige tõhusam abinõu.¹⁵⁶

Tegelikult tähendas tööpuuduse vastu kindlustamine tööliste palkade vähendamist: kindlustusfondi pidid Martna arvates moodustama töölistel ja ettevõtjatel selleks võetavad maksud. Ette-

¹⁵⁴ «Rahva Sõna» nr. 87, 6. novembrist 1934.

¹⁵⁵ «Rahva Sõna» nr. 290, 17. detsembrist 1929.

¹⁵⁶ ЕКРА, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 21.

võtjal oli muidugi võimalik selle maksu arvel tööliste palka vähendada. Säärane kindlustamine oli võrdne hädaabitöödega: see ainult lükkas edasi kapitalistlike tootmissuhete lõpliku kraahi.

ESTP VII kongressil tõstis M. Martna üles ka minimaalpalga seaduse küsimuse, tehes ettepaneku, et sotsid hakkaksid selle kehtestamist nõudma.¹⁵⁷ Seda soovitus teised delegaadid ei aktsepteerinud, sest hakates osa võima kodanlikest valitsustest, oli sotsialistlik partei vastu võtnud tööliklassi huvisid avalikult reetva otsuse, mis lubas «üksikutel juhtudel» palkade vähendamist, ja nõustus sellekohaste ettepanekutega ka praktiliselt. (ESTP VI kongressi otsuses oli veel öeldud, et tööliste palkasid ei või vähendada.) Palgavõitlusest loobumisega loobuti olulisest ja traditsioonilisest tööliklassi nõudmisest, mis annab veel kord tunnistust sellest, et Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei ei olnud ei sotsialistlike ega töölispartei.

Fašistliku liikumise esile kerkides avaldas «Rahva Sõna» selle kohta esialgu rea kriitilisi artikleid.¹⁵⁸ Kuid 1934.a. asusid Eesti Sotsialistliku Töölispartei mõjukad liidrid toetama K. Pätsi diktatuuri ja tema majanduspoliitikat. Partei liikmeskonnas oli ka teisi seisukohti, mis selgesti ilmsid just partei kongressidel: Juba VII parteikongressil tuli ilmsiks terav opositsioon. Vana-Kuuste ning Vana-Vändra delegaadid polnud rahul sotside partei keskkomitee poliitikaga. Vana-Kuuste delegaat A. Juur mõistis hukka sotside osavõtu valitsusest, sest «sotsialistide valitsusest osavõtmine ainult aitab klassivahekordi tumestada ja tekitab vähemteadlikkudes töölishulkades lootusi, nagu võiks nende olukorda parandada kodanlik võimuaparaat».¹⁵⁹

Partei juhtkonnale sellised mõtted ei meeldinud. E. Joonase arvates ei ole need «enam kommunistlikud, need on juba puht anarhistlikud»¹⁶⁰.

Samal kongressil polnud keskkomitee poliitikaga rahul ka Vana-Vändra delegaat V. Laante. Ka tema arvas, et valitsusest osavõtt tähendab koaleerumist kodanlusega, mida ei tohi teha. Sotside parteid iseloomustas Laante kui liberaalset kodanlikku parteid.¹⁶¹ Ta tegi ettepaneku võtta resolutsiooni vabrikute, tööstuste, pankade ja muude krediidasutuste tasuta riigistamine.

Kongressi resolutsioonides neid märkusi aga ei arvestatud, vaid toetati keskkomitee seisukohti.

Veelgi teravamalt tulid vastuolud ilmsiks partei VIII kongressil. Siin märkis osa delegaate õigesti, et partei liidrite töökavad

¹⁵⁷ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 21.

¹⁵⁸ «Rahva Sõna» nr. 10, 15. jaanuarist 1932; «Rahva Sõna» nr. 57, 12. märtsist 1932 jm.

¹⁵⁹ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 25.

¹⁶⁰ Sealsamas, l. 25—26.

¹⁶¹ Sealsamas, l. 26.

rahuldavad ainult neid endid, mitte aga kogu töörahvast.¹⁶² Vastuolude tõttu lõpetati nimetatud kongress ilma ühtset seisukohta saavutamata: reaaliikmete enamuse ei andnud nõusolekut koostööks K. Pätsi diktatuuriga (vt. lk. 200—202).

*

Reformistliku majandusliku ideoloogia esindajaiks ja levitajaiks Eestis olid järelikult sotsiaaldemokraatliku partei parempoolne tiib ja juhtkond. Kasutades demagoogiliselt sotsialistlikku fraseoloogiat ja moonutades sihilikult marksistliku õpetuse sisu, levitasid sotsid agaralt väikekodanlikke ja tegelikult marksismile vaenulikke seisukohti.

Eesti sotsiaaldemokraatia juhid esindasid oma vaadetelt rahvusvahelise oportunisti kõige parempoolsemat, kodanlusele kõige lähedasemat suunda. Rei, Oinase jt. partei liidrite teoreetiline põhis seisukoht, mille kohaselt peeti vajalikuks soodustada kapitalismi arengut, selleks et kiiremini saabuks sotsialism, oli laenatud vene liberaalse kodanluse ideoloogilt P. Struvelt.

Sotsiaaldemokraatide (eriti treidjunonistlikult meelestatud M. Martna jt.) poolt arendatud kapitalistliku tegelikkuse kriitika on hinnatav positiivsena. Ei tule aga unustada, et parempoolsed sotsialistid kodanlikus Eestis arvustasid küll kapitalismi üksikpahesid, kuid loobusid tegelikult võitlusest kapitalismi vastu ja sotsialismi eest ning püüdsid ähmastada sotsialismi mõistet tööliklassi teadvuses. «Sotsialismina» hakkasid nad kujutama riigikapitalismi ning mõningate — objektiivselt progressiivsete — sotsiaalsete reformide teostamist, hiljem isegi K. Pätsi diktatuuri aegset majanduspoliitikat.

Vastandades proletariaadi diktatuuri demokraatialle, õhutasid parempoolsed sotsialistid tegelikult loobumist klassivõitlusest ja ülistasid kodanlikku parlamentlikku korda kui klassidest kõrgemal seisvat võimu. Rääkides rahulikust üleminekust sotsialismile, ei olnud nende eesmärgiks võitlus sotsialismi eest, vaid ainult reformid kodanliku riigi raamides. V. I. Lenin kirjutas teatavasti, et «piirata proletariaati nende raamidega — tähendab olla proletariaadi reetja, tähendab olla renegaat»¹⁶³.

¹⁶² EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 346, l. 59.

¹⁶³ V. I. L e n i n, Teosed, 28. kd., lk. 240.

Töölisklassi majanduslikud vaated

Töölisklassi olukord kodanlikus ühiskonnas kutsub esile tööliste stiihilise võitluse rõhumise vastu. V. I. Lenin märkis teatavasti, et töölisklassi revolutsiooniline liikumine saab olla edukas ainult sel juhul, kui stiihiline töölisliikumine on ühendatud sotsialistliku teadvusega. Kuid kapitalismi tingimustes töölisklass ei suuda ise omal jõul sotsialistlikku ideoloogiat välja töötada. Sotsialismi teooria töötasid välja «varakate klasside haritud esindajad, intelligents».¹

Käesolevas töös vaadeldaval perioodil ei seisnud küsimus sotsialistliku teooria väljatöötamises, vaid selles, kuidas viia sotsialistlikku teadvust massidesse, kuidas kasutada marksismi teooriat Eesti majandusliku olukorra analüüsimisel, võitluseks kapitalismi kaitsvate majanduslike vaadete vastu ja sotsialistliku revolutsiooni huvides. Nende ülesannete lahendamine oli suure tähtsusega proletariaadi ideoloogilises võitluses kodanluse vastu.

Marksistliku ideoloogia levimisele lõi objektiivse eelduse kodanlikus Eestis valitsev sotsiaal-majanduslik ja poliitiline olukord. Marksismi propageeris pidevalt Eestimaa Kommunistlik Partei. Selle tulemusena süvenes sotsialistlik teadvus töölisklassis. Osa parempoolse sotsiaaldemokraatia mõju all olevaid töölisi vabanes järk-järgult reformistlikust ideoloogiast ja võttis omaks revolutsioonilised seisukohad majandusküsimustes. Osa progressiivset intelligentsi hakkas kritiseerima kapitalistlikku korda ja lähenes marksismile. Nendes protsessides toimus töölisklassi majanduslike vaadete kujunemine.

Töölisklassi huvisid kõige täielikumalt väljendava marksistliku majandusliku mõtte arendamine ja süstemaatiline levitamine oli osa EKP ideoloogilisest võitlusest sotsialistliku revolutsiooni eest. Marksismi majandusteooria põhialuste tutvustamise kõrval töötasid eesti kommunistid välja marksistlikud seisukohad majandus-

¹ V. I. L e n i n, Teosed, 5. kd., lk. 337.

liku ja sotsiaalpoliitilise olukorra kohta kodanlikus Eestis, arendasid ideoloogilist võitlust kodanlike ning reformistlike teoofiatega vastu, põhjendasid sotsialistlikku revolutsiooni. Sellesse probleemistikku võib koondada eesti kommunistide seisukohad majandusküsimustes.

Et kodanluse diktatuuri ajal puudusid tingimused süstemaatiliseks marksistliku majandusteooria arenguks, siis paljud teoreetiliselt olulised küsimused jäid eesti marksistide poolt puudutamata ja käsitletud küsimuste ringi määras toimuv poliitiline võitlus. Mitmekülgsemalt ja sügavamalt said majandusprobleemidega tegelda Nõukogude Liidus elavad eesti kommunistid.

1. Marksistlikule majanduslikule mõttele lähenemise tendents

Töölisklassi ja progressiivse intelligentsi kaldumine pahemale ei vii alati ja otsekohe mitte kommunistliku liikumise tugevnemisele, vaid kutsub sageli esile mitmesuguste vahepealsete, parempoolsest sotsiaaldemokraatiast radikaalsemate parteide ja vaadete kujunemise.² Selline tendents oligi täheldatav Eestis.

Kodanlikus Eestis tekkis pidevalt pahempoolsete sotsialistide rühmitusi. Pahempoolseid suundi kerkis pidevalt esile Eesti Sotsiaaldemokraatlikus Parteis, sest parempoolsete parteiliidrite vaated ja tegevus kutsusid esile opositsiooni partei liikmeskonnas ja selle valijate hulkades. Rea intelligentsi esindajad kritiseerisid resoluutselt kapitalistlikku korda, asusid järjekindlalt antifašistlikel seisukohtadel, võtsid omaks üksikuid marksismi teooria elemente, suhtusid heatahtlikult Nõukogude Liitu.

Intelligentsi hulgas Eestis oli inimesi, kes jõudsid kapitalistliku korra täielikule eitamisele, veendumusele revolutsioonilise pöörde vajadusest ja seadsid eesmärgiks sotsialistliku ühiskonna rajamise (näiteks A. Audova, J. Vares-Barbarus). Sellistele seisukohtadele jõuti tavaliselt pikaajaliste maailmavaateliste otsingute tulemusena. Sageli olid ka ennast marksistideks pidavate intelligentsi esindajate vaated vahel ähmastatud ebateaduslike ja väikekodanlike majanduslike teooriatega ja revolutsioonilise võitluse kartusega.

Et kommunistlik partei töötas kodanlikus Eestis äärmiselt rasketes pörandaalustes tingimustes, oli progressiivse intelligentsi kasutamisel marksismi propageerijana suur tähtsus. Progressiivne intelligents toetas EKP organisatsioone võitluses kodanluse pealetungi vastu, EKP aga omalt poolt kasvas intelligentsi. Tingituna sellest, et kommunistlik partei oli pöranda alla surutud, kujutas

² V. I. L e n i n, Teosed, 31. kd., lk. 53.

pahempoolsete gruppide (sageli ka ilma parteilise kuuluvusest) ja progressiivse intelligentsi tegevus olulist legaalselt vormi marksismi-leninismi propagandas.

Pahempoolsete tööliste ja intelligentsi mõningad rühmitused asutasid aeg-ajalt omaette parteisid, mis lähenesid revolutsioonilise marksismi positsioonidele.

Nende rühmituste ja parteide majanduslike vaadete ja majandusprogrammide analüüs näitab, kuidas toimus nende evolutsioon, kas ja millises ulatuses nad asusid EKP seisukohtadele.

Mõningais teoreetilistes ja majanduspoliitilistes küsimustes asus 20-ndate aastate algul marksistlikel seisukohtadel Eesti Iseseisev Sotsialistlik Töölispartei, mille juhtkond koosnes peamiselt väikekodanlikest haritlastest ja käsitöölised. Teoreetilises osas valgustati selle partei väljaannetes kapitalistliku korra olemust, lisaväärtuse ja eksploateerimise probleemi kapitalistlikus ühiskonnas üldjoontes marksistlikelt positsioonidelt. Siin ei kardetud väljendusi «tööliste diktatuur» ja «revolutsioon». Öeldi isegi seda, et kodanlikku korda kukutada ning sotsialismi kehtestada ei ole võimalik ilma proletariaadi diktatuurita. Marksistlikelt seisukohtadelt iseloomustati proletariaadi ajaloolist osa. H. Kruus kirjutas: «Proletariaat kodanlik-kapitalistlikus ühiskonnas on oma iseloomu poolest revolutsiooniline klass, pealetungiv võitleja. Tema ajalooliseks ülesandeks on kodanliku ühiskonna ja kodanliku riigi hävitamine ning sotsialistliku ilmakorra teostamine.»³ Samas pidas H. Kruus töölisklassi esimeseks päevapoliitiliseks ülesandeks «maksvat ilmakorda arvustada», rahvahulki kasvatada, et sotsialistlikule pöördele ettevalmistatult vastu minna ja sundida kodanlust reforme teostama. Tagaplaanile jäi ülesanne organiseerida revolutsioonilist võitlust kodanliku korra kukutamiseks. Nii jäi konkreetne tegevusjuhised reformistlikuks. On märgitud, et tunnistades end sõnades proletariaadi diktatuuri pooldajaks, ei võidelnud isesotsid selle teostamise eest.⁴

Eesti kodanliku riigi kohta kirjutas H. Kruus 1920. a., et kodanlik Eesti on «ajutise nähtusena rahvusvaheliste olukordade sünnitatud». Öeldi selgesti, et kodanlik Eesti tekkis «liitriikide kapitaali võimsal toetusel», kusjuures Eestit kasutati ja tahetakse kasutada löögirühmana Nõukogude valitsuse vastu.⁵ H. Kruus tunnistas 1918.—1920. a. sõja kohta: «See ei olnud sisuliselt mitte mõni rahvuslik sõda, vaid ühe osa töörahva, selle kommunistliku tiiva võitlus Eesti kodanluse vastu.»

Tunnistati sedagi, et kommunistid tahtsid ellu viia töötava

³ H. Kruus, Vahid kodanluse Siioni müüri. Eesti Iseseisva Tööliste Partei väljaanne nr. 2, s. l. (1920), lk. 7.

⁴ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa. Tallinn, 1963, lk. 17.

⁵ H. Kruus, Nõukogude Venemaa tähtsus rahvusvahelise tööliste liikumise seisukohalt. «Töö ja Võitlus» 1920, nr. 3, 14. maist, lk. 37.

rahva klassiideaal ja parandada tööliste olukorda. Kuid samal ajal avaldati kahtlust, kas kommunistliku Venemaa jõud oleks selleks küündinud, ja arvati, et revolutsiooni teostamiseks eesti proletariaadil 1919.—1920. a. ei olnud jõudu, sest reaktsoonijõud — eesti kodanlus, lääneriikide imperialistid ja saksa landesveer — oleks selle alla surunud.⁶ Niisugune seisukoht viis passiivsusele ja revolutsioonilisest võitlusest loobumise taktikale. «Eesti töörahvas,» märgitakse ajakirja «Töö ja Võitlus» esiknumbris avaldatud partei programmtesides, «peab kui väikerahva proletariaat iseäranis silmas pidama rahvusvahelist olukorda ja revolutsioonilist liikumist suurrahvaste juures, kellest tema seisukord iseäranis ärarippuv ja kellega ta peab kindlasti käsikäes käima, enneaegiste võimu haaramise katsete eest, mis juba ette näivad hukatusel olevat määratud, igapidi hoides.»⁷ Millal peaks õige aeg saabuma, seda ei või mitte teada. Igatahes mitte ligemal ajal ja mitte enne kui Läänes.⁸ Siit tulenes praktiline järeldus, et revolutsioonilise võitlusega tuleb oodata ja vaadata, mis toimub Lääne-Euroopas.

Revolutsiooni enneaegsusest igasugustel perioodidel rääkisid teatavasti kõikjal kodanlusega kokkuleppeile minevad oportunistid, kes silmakirjalikult sotsialismi tunnustades püüdsid tegelikult summutada tööliklassi revolutsioonilist võitlust.⁹ EISTP tegelased paljastasid siiski üsna resoluutselt ESTP oportunisti ja kokkuleplust kodanlusega.

Majandusküsimuste käsitlemisel esines EISTP-l õigeid seisukohti. Nii paljastati kodanluse müüti Eesti kodanliku riigi majanduslikust iseseisvusest ja rõhutati, et kodanlik Eesti on algusest peale nii poliitiliselt kui majanduslikult liitriikide mõju- ja käsualune maa. Märgiti õigesti, et Eestit kasutasid kontrrevolutsiooni peastaabid Pariisis ja Londonis selle lülina, «mille abil rahvusvaheline kapitaal Vene töörahva riiki ära kägistada püüdis»¹⁰. Konkreetsete faktidega tõestati sedagi, et klassisõda suutis kodanlus pidada ainult lääne imperialistide majandusliku abiga. Näidati, et kodanliku Eesti esimestest päevadest peale algas «majanduslikult iseseisva Eesti» painutamine Inglise kapitali võimu alla, mis siin on hakanud teostama kõige raskemat kurnamist: «Nagu muja legi asumaadesse, nii tuleb Inglise kapitaal ka Eestisse majanduslikku röövpoliitikat ajama.» Samas artiklis osutati demokraatlikule alternatiivile selles küsimuses, nimelt võimalusele iseseisvat majanduspoliitikat ajada. Inglaste diktaadi alla paindumise asemel soovitati arendada kaubavahetust Nõukogude Venemaa. Artiklis toodi fakte selle kohta, kuidas kodanlik valitsus saboteeris kauba-

⁶ H. K r u u s, Vahid kodanluse Siioni müüril, lk. 8 jj.

⁷ «Töö ja Võitlus» nr. 1, 1920, lk. 6.

⁸ Vt. «Tööliste Leht» nr. 20, 20. aug. 1921.

⁹ Vt. V. I. L e n i n, 28. kd., lk. 240.

¹⁰ H. K r u u s, Eesti märk. «Tööliste Võitlus» nr. 2, 20. nov. 1920; nr. 3, 25. nov. 1920; nr. 4, 11. det. 1920.

vahetust Venemaaga.¹¹ Märgitigi, et Nõukogude Venemaa tähtsus rahvusvahelise töölisliikumise seisukohalt on määratu suur, sest «ta on vastumüüriks kogu maailma kapitaali tagurluse lainele». Eriti tähtsaks peeti Nõukogude Venemaa olemasolu tema naaberriikidele, nende hulgas ka Eestile, kus töölisliikumisele kujuneb suureks toetuseks tugeva sotsialistliku Venemaa olemasolu. Vastukaaluks kodanluse laimule esimese sotsialismimaa kohta väideti, et Nõukogude Venemaa majanduslik viletsus on talle peale surutud rahvusvahelise kapitali poolt: interventsiiooni tulemusena maa laastati ja sellest ei ole veel üle saadud.¹²

Majandusküsimustest pööras EISTP 1920.—1921. a. suurt tähelepanu maaküsimusele, mis seoses kodanliku maareformiga oli teravalt päevakorral. Maa küsimuses oli EISTP-l teoreetiliselt ebaõigeid seisukohti: «Töö ja Võitlus» oli arvamusel, et põldu hariv väikemaapidaja, keda kurnavad mõisnikud, kaupmehed ja spekulandid, tuleb arvata proletariaadi hulka, samuti nagu vabrik- ja põllutöölised.¹³ Väikemaapidaja samastamine proletariaadiga ei ole muidugi õige. On märgitud, et EISTP ei arvustanud mitte niivõrd kodanlikku maareformi, vaid ainult selle teostamise viisi. H. Kruus kirjutas, et kodusõja ajal oli radikaalse maareformi lubamine selleks vahendiks, millega kodanlus maatarahvast meelitas kodanlikku Eestit kaitsma. Niipea aga kui maatamees oli oma töö teinud ja kodanluse võim kindlustunud, võeti paljud lubadused tagasi. «Eesti parun» tegi nüüd «saksa paruniga» lepingu, maa eest lubatakse parunile tulevikus tasu maksta, inventari eest makstakse seda otsekohe: «Nüüd makstakse parunile maatamehe nülгимise eest tasu.»¹⁴

Maareformi elluviimise arvustamisel esitas EISTP omapoolsed ettepanekud ja soovitas, et maata põllutöölised võtaksid ühiselt, artellina mõisaid rendile. Kritispeerides EISTP seisukohta osutasid kommunistid asjaolule, et artell kapitalistlikus ühiskonnas ei ole mingiks sotsialismieoks.

Iseseisvad sotsialistid toetasid mõnes ulatuses maatöölise revolutsioonilisi väljaastumisi. Maatöölise ametiühingu 1920. a. kongressi, kes võttis vastu kaugeleulatava otsuse, iseloomustas K. Freiberg kui revolutsioonilise sotsialismi avaldust ja kiitis selle heaks.¹⁵

¹¹ H. Kruus, Eesti mark. «Töölise Võitlus» nr. 2, 20. nov. 1920; nr. 3, 25. nov. 1920; nr. 4, 11. det. 1920.

¹² H. Kruus, Nõukogude Venemaa tähtsus rahvusvahelise töölisteliikumise seisukohalt. «Töö ja Võitlus» nr. 3, 14. maist 1920.

¹³ Vabrik- ja põllutöölised sotsialismi kandejõuna. «Töö ja Võitlus» nr. 1, 1. maist 1920.

¹⁴ H. Kruus, Parunitele tasu, maatameestele kivi. «Töö ja Võitlus» nr. 9, 24. juunist 1920.

¹⁵ K. Freiberg, Maatöölise ametiühisuste kongressi järel. «Töö ja Võitlus» nr. 4, 20. maist 1920.

Kuigi EISTP mõningais teoreetilistes seisukohtades lähenes töölisklassi ideoloogiale, siiski oportunistlik programm maaküsimuses ja partei praktilise tegutsemise iseloom andsid talle reformistliku iseloomu. Rida selle partei juhtivaid tegelasi — intelligente — loobus 20-ndate aastate keskpaiku üldse poliitilisest võitlusest ja partei iagunes. Osa selle tegelasi läks üle eesti sotsiaaldemokraatide hulka. Selline juhtiv partei liider nagu E. Joonas kujunes 30-ndail aastail väikekodanliku reformismi üheks kõige reaktioonilisemaks kaitsjaks Eesti Sotsialistlikus Töölise Partei.

Üheks kommunistidele lähedal seisvaks rühmaks kodanlikus Eestis oli Eesti Töölise Partei.

Esialgu oli ETP lähedane sotsidele. Partei liikmeil esines ometi ka märksa radikaalsemaid vaateid. Eestimaa Kommunistliku Partei 1926. a. novembrikonverents pidas vajalikuks kasutada Eesti Töölise Partei revolutsioonilise liikumise huvides. Kommunistide mõju tugevdamiseks astusid paljud revolutsioonilised töölised ETP liikmeks. Sellest peale tugevnes pidevalt pahempoolne opositsioon Eesti Töölise Partei.

1929. a. jaanuaris toimus Eesti Töölise Partei III kongress. Sellel kongressil saavutas võidu revolutsiooniline tiib ning parempoolsed oportunistid heideti parteist välja. Kongressil valitud Eesti Töölise Partei Keskkomitee esimeheks sai kommunist V. Kaaver.¹⁶

Kongressi põhiküsimuses «Praegune olukord ja tuleviku perspektiivid» tegi ettekande Valter Kaaver. Vastuvõetud otsuses anti õige hinnang tollaegse poliitilise ja majandusliku olukorra kohta Eestis. Resolutsioonis kirjutati: «Eesti majandusline ja tööstusline seisukord iseseisvuse ajal on iga aastaga alla mäge läinud. Eesti agrariseerimine ja industrialiseerimine on täiesti nurjunud, väike- ja keskmine majapidamine on kängumas võlgadest ja raskest maksukoormast ülekoormatud, ostujõud maal on langenud ja maa läheb täieliku proletariseerimise teed... Tööstusest on järele jäänud väreled, masinad müüakse maha ja viiakse vanaraua näol välja.»¹⁷ Kuigi neis formuleeringuis esinevad mõningad liialdused, on analüüsi üldsuund õige. Juba sellest nähtub, et Eesti Töölise Partei majanduslikud vaated olid lähedased EKP omadele. Erinevused esinesid ainult mõningates kõrvalküsimustes.

¹⁶ Revolutsioonilise tiiva juht Valter Kaaver oli 1927. aastast EKP liige. Revolutsioonilisi seisukohti esitasid ka teised ETP organisaatorid, nagu Leonhard Käär Narvas, Anette Tammik, Aleksander Kirikal ja Herman Lehtmetš Tallinnas, Martin Kitsing Paides, Arnold Kriisemann ja Alfred Taalmann Tartus. (Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 158.) Aktiivset revolutsioonilist tegevust töölise hulgas jätkasid ka EPT-st selle esialgse oportunistliku juhtkonna poolt välja heidetud A. Luik, A. Grimpel ja H. Rätsep. ETP esines oma nimekirjaga ka riigikogu valimistel 1929. aastal. Riigikogusse läks 6 ETP saadikut, nende hulgas 4 EKP liiget. Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 191.

¹⁷ ETP III kongressil vastuvõetud resolutsioonid. «Uus Eesti» nr. 3, 26. jaanuarist 1929.

Eesti Töölise Partei oli iseloomulik mitte ainult üksikute väärnähtuste, vaid Eestis valitsevate tootmissuhete üldistav kriitika. «Eesti kodanlus ei suuda oma majandust üles ehitada ja see peab viima praeguse ühiskondliku korra kokkuvarisemisele — see on arenemise paratamatu tagajärg,» ütles V. Kaaver,¹⁸

Partei ajaleht «Töölise Elu» ei kaitsnud kapitalistlikku tootmissüsteemi, ei jutlustanud revolutsiooni varajasusest jne., vaid näitas süstemaatiliselt, et kapitalistlikud tootmissuhted on paratamatult hukkamisele määratud. Õigesti rõhutati ja tõestati, et sotsialistliku korra saabumine ei olene ainult inimeste subjektiivselt tahtest, vaid näidati, et klassivõitlus viib paratamatult sotsialistlikule ühiskonnale. Analüüsides kodanliku Eesti majanduslikku olukorda, näitasid Eesti Töölise Partei liikmed majandusliku baasi väljakujunemist revolutsiooni jaoks ja objektiivseid võimalusi revolutsiooniks.

Samuti olid tööliste partei esindajad õigete seisukohtadel suurja väiketööstuse, suur- ja väiketalude küsimuses. Oma kõnes O. Strandmani valitsuse deklaratsiooni puhul näitas A. Kirikal, et Eesti lahutamine Venemaast halvas Eesti majandust ja oli nende maade vaheliste loomulike majanduslike suhete vägivaldseks katkestamiseks.¹⁹

Selle analüüsi alusel seati programmi majanduslike nõudmiste osas esikohale võitlus Eesti ja Nõukogude Venemaa majandusliku ja poliitilise liidu eest. Edasi nõuti programmis tööliste ja küla-kehvikute maksudest vabastamist, mõisate ja suurmaapidamiste konfiskeerimist ning maarahvale tasuta kasutamisele andmist, kehvade ja keskmiste riigimaade rentnike ja popside rendimaksust vabastamist, elatusmiinimumi kehtestamist kõigile palgatöölisele, tööpäeva lühendamist 7 tunnile ja tervisele kahjulikes ettevõtetes 6 tunnile.²⁰

Kahtlemata olid need nõudmised progressiivsemad kui ühegi teise riigikogu rühma omad. Neis väljendub järjekindel töötajate huvide kaitsmine.

Positiivselt tuleb esile tõsta ETP ajalehte «Edasi».²¹ EKP juhtimisel pidas «Edasi» järjekindlalt kinni klassivõitluse joonest ja oli leppimatu marksismi moonutajate vastu. Halastamatult paljastati ajalehes kodanliku valitsuse rahvaauenulikkude poliitikat, tuginedes sealjuures majandusliku olukorra analüüsile.

Riigikogus tegutses Eesti Töölise Partei rühm tihedas koostöös EKP Keskkomitee Illegaalse Bürooga ning tegi palju ära

¹⁸ Vt. IV Riigikogu täielikud protokollid, II istungjärk, 1929. a., lk. 78.

¹⁹ IV Riigikogu täielikud protokollid, I istungjärk, 1929. a., lk. 25—29.

²⁰ Töölise partei loosungid esitas F. Hist oma kõnes O. Strandmani valitsuse deklaratsiooni puhul. IV Riigikogu täielikud protokollid, I istungjärk, lk. 37.

²¹ ETP häälekandja «Edasi» (ka nimetused «Üus Eesti», «Punane Edasi» jt.) hakkas ilmuma 1. sept. 1928. aastal. «Edasi» suleti 1929. aasta novembris. 1929. a. lõpul ja 1930. a. algul ilmus veel ETP ajaleht «Töölise Elu».

marksistlik-leninlike seisukohtade propageerimisel kodanlikus Eestis.

Pärast Eesti Töölise Partei sulgemist 1930. aastal ja tema riigikogurühma lagunemist kaotas EKP võimaluse kasutada kodanliku parlamendi tribüüni proletariaadi klassivõitluse huvides. Seoses riigikogu V koosseisu valimistega 1932. a. avanes see võimalus uuesti, kuigi tagakiusamise tõttu ei saanud kommunistid valimiskampaaniat vahetult juhtida. 1932. a. valimistel esinesid Tallinna pahempoolsed ametiühingud «pahempoolsete tööliste ja kehvikute» nimekirjaga.²²

Riigikokku valiti 5 pahempoolsete tööliste esindajat. Nendest 3 pooldas kommunistliku partei seisukohti ja püüdis luua kontakti illegaalse parteiorganisatsiooniga. Ükski neist ei olnud EKP liige. Side partei pörandaluse organisatsiooni ja pahempoolsete tööliste ja kehvikute riigikogurühma vahel loodi veidi hiljem — 1932. a. novembris. Sellest ajast peale arvestasid nad EKP seisukohti.

Majandusküsimustes esines sagedamini P. Kroos. 1932. aasta juulis valitsuse deklaratsiooni puhul Riigikogus sõna võttes rääkis P. Kroos, et kapitalistlikus süsteemis on majanduskriisid paratamatud ja ainus väljapääs kriisist on sotsialismi kehtestamine. Samas märkis ta, et «meie pahempoolsete tööliste ja kehvikute riigikogurühm praeguselt valitsuselt ei oota muud midagi kui ainult majandusliku olukorra halvenemist, tööliste palkade alla viimist ja suuremat vallandamist, töötaolekut, tööliste hulkade vangimajja toppimist ja tinaube...»²³

P. Kroosil ilmnis tegelikkust lihtsustavaid seisukohti, mis tulenesid tema vähesest teoreetilisest ettevalmistusest ja tol ajal levinud ekslikest vaadetest majanduskriisi olemuse seletamisel.

Kaotamata perspektiivi — võitlust sotsialistliku ühiskonna eest — tegi ETP konkreetsetes sotsiaal- ja majanduspoliitika küsimustes tööliklassi huvidest lähtuvaid radikaalseid ettepanekuid. Kriisiaegsete majanduslike raskuste ületamiseks ja tööpuuduse vastu võitlemiseks esitas partei riigikogurühm 1932. a. ettepanekud lõpetada tasumaksmine balti parunitele, vähendada sõjalisi kulutusi, kaotada riiklik kaitseleidule antav toetus ja määrata palkade ülemmääraks 200 krooni. Niiviisi kokkuhoitud summa oleks võimaldanud leevendada tööpuudust.²⁴

Progressiivsetelt seisukohtadelt käsitles 30-ndail aastail majandusküsimusi pahempoolsete ametiühingute ajaleht «Uus Aeg», miline oli mitme aasta vältel ainsaks legaalseks tööliklassi huvisid

²² Sellesse nimekirja sattus juhuslikke inimesi ja isegi avantüriste. Seetõttu EKP Keskkomitee teatas, et ta ei toeta pahempoolsete tööliste ja kehvikute nimekirju. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo II, lk. 230, 232.

²³ Riigikogu V koosseis. Täielikud protokollid. I istungjärk I. koosolekust 20. juunil 13. koosolekuni 3. oktoobril 1932. Tallinn, 1932, lk. 56.

²⁴ Sealsamas, lk. 38—39, 40.

kaitsvaks ajaleheks. Valitsevale kildkonnale see muidugi ei meeldinud ning mitmel korral ajaleht suleti. Ilmuma hakkas ta jälle uue nime all («Uus Aeg», «Töölise Aeg», «Võitluse Aeg» jne.).

Ametiühingute ajalehes toodi tõepäraseid andmeid Nõukogude Liidu majandusliku arengu kohta. Tihti kõrvutati neid andmetega kapitalistlikest riikidest. Võrreldes olukorda Nõukogude Liidus ja kapitalistlikes maades kirjutati ajalehes «Uus Aeg»:

«Milles siis seisab põhjus, et Nõukogude Liit, vaatamata kultuurilisele mahajäämusele, vaatamata kapitalide puudusele, vaatamata tehniliste kaadrite puudusele, on majanduslise tõusu ja kasvu seisukorras, kuna kapitalistlikud maad, vaatamata kapitalide ja tehniliste kaadrite küllusele ning kõrge kultuurilise tasapinnale kriisi küüsis.

Põhjus seisab majandusliste süsteemide erinevustes. Põhjus seisab kapitalistliku majandussüsteemi iganemises ja Nõukogude süsteemi uuenduste paremuses.»²⁵

Artiklis märgitakse õigesti, et mitte masinate täienemises ei peitu põhjus, miks kriisi perioodil nn. üleliigseid kaupu hävitatakse, vaid kapitalistlikus süsteemis, suuremate kasumite ahnitsemises. Teoreetiliselt seisukohti illustreeritakse faktilise materjaliga. Nende analüüsimise tulemusel jõutakse järeldusele, et «kapitalistlikku majandussüsteemi ei saa kõrvaldada igasuguste kartellidega ja konventsioonidega, vaid ta tuleb varem või hiljem pühkida prügikasti kogu oma kõrvalharudega... Tuleb katastroof. Läheb aega, kuid ta tuleb siiski».²⁶

Ennustades katastroofi kapitalistlikule tootmisviisile, ei ole täpne artiklis toodud väljend, nagu oleks kapitalismi ajalooline iseloom «tuletatud praegusest (s. o. 1929. aastal alanud. — *Autorid*) ennenägematust kapitalistliku ilma majanduse kriisist». See oli selge palju varem, juba möödunud sajandil.

Nõukogude Liidu kohta andmete esitamisel ei vaikitud ka esinenud puudustest, kuid samas näidati, millest viimased on tingitud. «Nõukogude Liidu raskused on noore, kasvava sotsialistliku majanduse organismi haigused... Sotsialistliku tööstuse kiire arenemine, töölisklassi arvuline ja ta poliitilise iseteadvuse kasv, lubavad kinnitada, et need raskused... on hõlpsasti kõrvaldatavad.»²⁷

Vaielda võib siin ainult mõne väljendi, termini kohasuse üle, sisu üle aga mitte. Viimane on õige.

Pidevalt tekkis pahempoolseid suundi Eesti Sotsiaaldemokraatlikus (hiljem Sotsialistlikus) Töölise Partei. Selles avaldus tööliikumise ilmne kaldumine pahemale, rahulolematust pahempoolse juhtkonnaga.

²⁵ Politik. Kapitalistlik ilm ja Nõukogude Liit. «Uus Aeg» nr. 1, 13. sept. 1930.

²⁶ «Uus Aeg» nr. 6, 22. nov. 1930.

²⁷ «Uus Aeg» nr. 5, 8. nov. 1930.

20-ndate aastate keskpaiku kujunes põhiliselt noorsotsialistidest ja nende juhtidest koosnev rühmitus (vanadest jõududest võttis sellest osa tsentralistlikele seisukohtadele kalduv M. Martna). Teoreetiliselt võtsid noorsotsid üsna ulatuslikult omaks austromarksistide seisukohti, kuigi rühmitus oma vaadetelt ei olnud kaugeltki ühtne.

Noorsotsid suhtusid eitavalt kapitalistlikku ühiskonda ja arvustasid teravalt kodanluse reaktsioonilist majanduspoliitikat.

Üsna radikaalselt paljastas kodanluse finantspoliitikat noorsotside ajakirjas M. Martna, kes kirjutab: «Raha ammutab riik vaesematelt kihtidelt, töolistelt, aga raha kulutab ta vastupidiselt kodanlise klassi huvides... Ja see ei ole õieti muud midagi, kui raha väljapressimine vaesemate kihtide käest nende kulude katmiseks, mis riik selleks vajab, et vaesemaid, töötavaid kihte lõas hoida ja neid valitsevate kihtide kasuks tööd lasta teha lisaväärtuse soetamiseks.» Martna ütles sel korral välja, et kodanliku riigi kaitsmine ei vasta tööliste huvidele. «Kuidas võib inimeselt isamaarmastust oodata ja nõuda, kellel ei ole kodu ega kollet ja kes ei tea, kuidas ta homse päeva peab üle elama...» Üsna terava süüdistuse paiskas ta kogu kodanlikule ühiskonnale näkku, kirjutades: «Hoolekande kulud on pealekaebajaks selle üle, et kodanlik ühiskond suurema osa rahvast nõnda ära kurnab ja viletsusse paiskab, et ta ilma hoolekande abita nälga ja lageda taeva all surema peaks... Millest kõneleb näiteks kerjamise keeld linnades? Mitte sellest, et vaestel kerjata vaja ei ole, vaid sellest, et kodanlik ühiskond oma «au» ja oma «südametunnistust» rüvetada ega äritada ei taha, kui ta kerjajaid näeb...»²⁸

Järjekindlalt astusid noorsotsid välja fašismi vastu, paljastasid vapside demagoogiat ja K. Pätsi valitsuse fašistlikku iseloomu. Fašismivastane võitlus oli aga 30-ndail aastail kahtlemata rahvusvahelise töölisliikumise põhiprobleemiks.

Oluline on märkida, et noorsotside rühmitus hakkas sõnaselgelt rõhutama, et nende eesmärgiks on võitlus sotsialismi kehtestamise eest, millest parempoolsed sotside partei juhid olid täielikult loobunud.

Mainitud suuna esindajad arendasid 20-ndate aastate keskpaigast alates «sotsialiseerimise» propagandat, mille teostamise kaudu loodeti ümber kujundada tootmissuhteid ja kehtestada sotsialism.

Noorsotside käsitluses «sotsialiseerimine» mitte ainult et võis alata kodanliku riigi tingimustes, vaid seda peeti sotsialismi eoks kapitalistlikus ühiskonnas, mis laienedes viib «rahulikule» sotsialismi saabumisele. «Ühiskond omandab sotsialistliku teotsemisvõimaluse,» kirjutab M. Martna, «v a l m i s t u s v a h e n d i t e

²⁸ M. Martna, Eelarve kulude osa riigi iseloomu väljendajaks. «Rünnak» nr. 2, 1930.

sotsialiseerimise tõttu, s. o. valmistusvahendeid, eriti kapitali igal kujul või vormil eraomanikkudelt võõrandades, ühiskonna omanduseks tehes.»²⁹

Tootmisvahendite natsionaliseerimine kapitalistliku ühiskonna tingimustes on progressiivne samm, sest see võib pidurdada monopolide võimu ja tagada paremini töötajate huvide kaitset. Kuid see ei ole muidugi mitte sotsialismi kehtestamise algus, vaid ainult teine nimetus riiklikule kapitalismile.

Noorsotside väljaanded võtsid aktiivselt osa diskussioonist riigikapitalismi ja «plaanimajanduse» ümber. Need omandasid 30-ndail aastail põhimõttelise tähenduse. Nägime, et parempoolsed sotsialistid asetasid oma tegevuses esikohale riigikapitalismi arendamise, mis kuulutati tööliklassi peaülesandeks. Võitlus tööliste võimu eest jäeti aga kõrvale. Taoliste seisukohtade loogiliseks tulemuseks oli tööliklassi huvide täielik reetmine parempoolsete sotside poolt ja diktaator Pätsi «reguleeritud majanduse» ülistamine.

Pahempoolsemad suunad sotsialistlikus parteis ei nõustunud selliste tõlgenduste ja fašismi toetamisega. Noorsotside ajakirjas võttis selle küsimuse kohta sõna A. Jõeäär, kes kirjutas, et mitte plaanimajanduse vorm, vaid selle iseloom on oluline tema hindamiseks. Majandusplaan ei saa olla osalt sotsialistlikult, osalt kapitalistlikult orienteeritud. Tootmist ei saa korraldada ühel ja samal ajal nii inimeste vajaduste täieliku rahuldamise eesmärgil kui ka ettevõtjale ülima kasu võimaldamise põhimõtte järgi. Kapitalistlikult orienteeritud plaanimajandus taotleb viimast, võib teeneda mitmesuguseid sõjalisi ja poliitilisi sihte ja ei saa olla vastu võetav tööliklassile. Rahvamajanduse sotsialistlikuks organiseerimiseks oli tema arvates vajalik: 1) tootmise ja liikumisvahendite üleminek ühiskonna kätte, 2) tööta saadava sissetuleku kõrvaldamine, 3) kõigi loovate jõudude kasutamine ja arendamine, 4) plaanikindel tootmine. Jõeäär rõhutas sealjuures, et Eesti on antud momendil küps sotsialistliku pöörde läbiviimiseks.³⁰

Sellises käsitluses oli põhijoontes õigesti formuleeritud sotsialistliku plaanimajanduse iseloom ja selle erinevus kapitalistlikust «majanduse reguleerimisest». Ühtlasi väljendati artiklis väga selgesti, et kodanluse «plaanimajandus» ei ole mingi sotsialism. On huvitav seegi, et Jõeäär väljendus 30-ndail aastail hoopis radikaalselt sotsialistliku pöörde vajalikkuse ja võimalikkuse kohta Eestis kui varem ega seadnud seda enam sõltuvusse ülemaailmsest sotsialistlikust revolutsioonist.

Ka riigikapitalismi ei samastanud Jõeäär sotsialismiga, nagu seda tegi osa parempoolseid. Oma kõnes riigikogus 28. märtsil

²⁹ M. Martna, Mispärast nõnda? «Rünnak» 1930, nr. 9/10, lk. 191.

³⁰ A. Jõeäär, Plaanimajandus ja sotsialiseerimine. «Sotsialistlik Võitlus» 1933/34, nr. 1 (7), lk. 8.

1933 nõudis ta, et riigistataks need tööstusettevõtted, mis on kaitsitud kõrgete tollidega, öeldes: «Tõtt öelda suur osa meie tööstusettevõttest ongi õieti tegelikult riigi tööstused, sest need töötavad riigi rahadega, ainult selle vahega, et puhaskasu jääb ettevõtjate taskutesse.» Sealjuures mõistis A. Jõeäär õigesti sellise ettevõtete riigistamise olemust ja ütles: «See ei ole sotsialism, vaid kapitalismi kõige kõrgem aste.»³¹

Kuid kodanliku korra teaduslikult põhjendatud analüüsi kõrval ei puudunud. A. Jõeäärel ka teoreetilised vead. Ekslikul seisukohal oli ta diferentsiaalrendi küsimuses imperialismiajastul. Rääkides rendist kirjutas ta diferentsiaalrendi kohta:

«Kapitalism on tungind põllumajandusse ja teostand siin revolutsiooni. Diferentsiaalrendi seadus ei maksa enam, sest saadik, kus maailmas valmistatakse toiduaineid rohkem kui neid nõutakse.»³² A. Jõeäär pidas diferentsiaalrenti seega ainult feodaalsele ja varakapitalistlikule põllumajandusele omaseks nähtuseks, kategooriaks, mis kaob kapitalistlike suhete võidulepääsuga põllumajanduses. Viga sai võimalikuks selle tõttu, et autor laskis end mõjutada kodanluse propagandast, nagu valitseks kapitalistlikus ühiskonnas tõesti toiduainete üliküllus. Kapitalistliku majandussüsteemi tingimustes ei esine muidugi toiduainete absoluutset üliküllust. Toiduainete «üliküllust» esineb osa elanikkonna alatarbimise tõttu. Suhtelise üleproduktiooni puhul hävitatakse toiduaineid või vähendatakse külvipindu selleks, et hoida hinnad kapitalistidele vajalikul kõrgusel. Kapitalismi tingimustes kujunevad põllumajandussaaduste hinnad halvematel maadel toodetud põllumajandussaaduste tootmiskulude järgi. Kui see ei oleks nii, siis halvematel maadel töötavad farmerid paratamatult laostuksid, sest maa piiratuse ja maa eraomanduse tõttu ei saa siin toimuda kapitali voolamist, keskmise kasumi tekkimist.

On mõeldav, et diferentsiaalrent võib väheneda tootmise ja tehnika (eriti transpordi) arengu tagajärjel. Kuid uue tehnika, uute agronoomiliste võtete kasutamise astmed on kodanlikus ühiskonnas seaduspärased. Kapitalimahutuste erinevused säilivad. Ei ole kahtlust selles, et kodanliku Eesti suurtaludes tarvitati rohkem mineraalväetisi ja hariti maad masinate abil paremini kui kehvikute majapidamistes.

Olgu märgitud, et diferentsiaalrendi seadus ei kehti mitte ainult imperialismi, vaid ta kehtib ka sotsialistliku ühiskonna tingimustes.

Väitele, et majanduslikult on Eesti küps kapitalismilt sotsialismile üleminekuks, lisas Jõeäär mõtte, et tulevat saavutada olukord, et ka inimesed selleks küpseksid. Jõeäär kirjutas õigesti, et töölisklass üksi on arvuliselt nõrk võimu enda kätte võitmiseks. Proleta-

³¹ V Riigikogu täielikud protokollid, II istungjärk, 1932—1933, lk. 621.

³² A. Jõeäär, Põllumeeste rünnak linnale. «Rünnak» nr. 2, 1932, lk. 22.

riaadi ja kodanluse võitluses on otsustavaks kaalukeeleks poolproletaarlased ja väikekodanlikud keskkihid, peaausjalikult põllumehed. Kui need kihid saaksid aru oma viletsuse põhjustest, siis oleksid kapitalismi päevad varsti loetud. Seepärast peaksid tööliised nii maal kui linnas ühinema. «Siis saaks neid... 90%,» kinnitas Jõeäär ning võimu ülevõtmise kodanluselt saaks võimalikuks.³³

Ebaselgemad olid selles küsimuses noorsotside ühe juhi N. Andreseni arvamus. Fašismi vastu võitlemiseks soovitas ta majanduse planeerimist ja kirjutas: «Planism on saanud fašismi hädaohu ees võitlusvahendite otsimise ja katsetamise üheks järguks, seesugusena andnud palju elemente järgnevaiks vahenditeks.»³⁴ See arvamus ei ole paikapidav. Planeerimine sellisel, nagu seda teostati kodanlikus Eestis, ei olnud fašismi vastu võitlemise vahendiks. Saksamaal iseloomustas planeerimine just hitlerlikku majanduspoliitikat. Tõsi küll, 30-nda il aastail nimetati planeerimiseks ka F. Roosveldi «uut kurssi» ja nende kodanlike valitsuste poliitikat, kes pidasid vajalikuks riikliku majandussektori laiendamist ning mõningaid järeleandmisi tööliisklassile. Kuid Andreseni käsitluses jäävad need probleemid ähmaseks. Ta ei tee nii selget vahet kodanliku majandusele reguleerimise ja sotsialistliku plaanimajanduse vahel, nagu seda tegi A. Jõeäär.

Kodanliku planeerimise ülistamine on kahjulik ka seetõttu, et ta loob näilikkuse planeerimise võimalikkusest kapitalistliku tootmise tingimustes.

Noorsotside rühmitus töötas 1932.—1934. a. välja oma konkreetse majandusprogrammi, mida arutati nii sotside partei seitsmendal (1932. a.) kui ka kaheksandal (1934. a.) kongressil. Sel puhul tuleb tähendada, et programmi ümber arenes terav vaidlus sotside partei kahe tiiva vahel. 1932. a. lootis parempoolne juhtkond pahempoolset opositsiooni vaigistada sel teel, et pahempoolsete radikaalne majandusprogramm põhimõtteliselt heaks kiideti, ilma et oleks olnud reaalset kavatsust selle elluviimise eest võitlema hakata. Selle manöövri olemus oli pahempoolsetele selge. Jõeäär ütles avalikult, et majandusprogrammi sisu ei määra tema sõnastus (see oli radikaalne), vaid asjaolu, kas tööliisklassil on jõudu asuda võitlusse selle teostamise eest. Oli ilmne, et parempoolne juhtkond seda tegema ei hakka.³⁵

Partei seitsmendal kongressil esitas A. Jõeäär pahempoolse opositsiooni teesid ja nende alusel koostatud resolutsiooni, kus märgiti sõnaselgelt, «et kriisi täielikult kaotada saab ainult praeguse eramajanduse ümberkorraldamise kaudu ühiskonnastatud plaanimajanduseks... Sellepärast on rahvusvahelise sotsialistliku tööliisklassi liikumise pääülesandeks saanud teede otsimine, kuidas ots-

³³ «Rünnak» 1932, nr. 2, lk. 24.

³⁴ N. Andresen, Sotsialistliku demokraatia enesekaitse meetodeid. «Rahva Sõna» nr. 42, 3. det. 1937.

³⁵ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 9.

tarbekamalt ja vähemate ohvritega asendada kapitalistlikku süsteemi sotsialistlikuga.»³⁶ Eesti suhtes väljenduti järgmiselt: «Ja ka Eestis ei ole kriisi täielik kaotamine teisiti mõeldav, kui kapitalistliku süsteemi asendamisega sotsialistlikuga.»³⁷ Kuid samas jäädi seisukohale, et sotsialismile üleminek võib toimuda ainult rahvusvahelises ulatuses.

Selle reservatsiooni alusel oli parempoolsetel võimalik loobuda aktiivsest võitlusest resolutsioonis sisalduvate nõudmiste täitmise eest. Need nõudmised ja kogu programm ei olnud sotsialismile ülemineku kavaks, vaid ulatuslike demokraatlike reformide läbiviimise projektiks. Programm lähtus eesmärgist leevendada majanduskriisi. Selles märgiti, et «tuleb kogu jõuga võidelda selle eest, et juba praeguse majandussüsteemi raames majanduselu korraldada plaanimajanduse põhimõtete järgi, ehitades üles majanduselu riikliku kapitalismi alusel ja riigistades ning demokratiseerides majandust, seega teed valmistades sotsialismile ja teades, et see on ka ainus vahend kriisi hävitava mõju pehmendamiseks.»³⁸ Eelnevast lähtudes nõuti kõigi kandvate tööstusalade, eeskätt tekstiili-, naha-, tubaka- ja tsemenditööstuse riigi kätte võtmist. Samuti nõuti liiklusvahendite, väliskaubanduse ja aktsiapankade riigistamist ja riiklikku hindade kontrolli. Esitati nõudmine kehtestada 40-tunnine töönädal.

Rühmituse agraarprogramm (põhiliselt töötas selle välja A. Jõeäär) nõudis eelkõige teise maareformi elluviimist ja uute asundustalude loomist. A. Jõeäär tegi sealjuures ilmselt vahet miinimum- ja maksimumprogrammi vahel. Programmis väideti, et põllumajanduse arengut takistab kapitalistlik kord, et praegusest viletsusest võib põlluharijat päästa «ainult sotsialistlik kord oma plaanimajanduse ja inimeste klassidesse jagunemise kaotamisega».

Maaomanduse suhtes asuti programmis järgmisele seisukohale: «Sotsialistlik ühiskond ei mõtle võõrandada isetöötavate põlluharijate maaomandust ja nende muid valmis-tusabinõusid, mida nemad ka sotsialistliku ühiskonna korra maksimahakkamisel võivad edasi kujutada oma vaba omandusena.»³⁹

Järelikult ei taotlenud see programm maa täielikku riigistamist isegi kaugemas perspektiivis. Seetõttu oligi ta ka ESTP parempoolsele tiivale vastuvõetav.

Muus osas esitati üsna radikaalsete reformide projekt, mille elluviimine oleks parandanud maaproletariaadi töö- ja palgatingimusi ning väikemaapidajate, kehvikute ja rentnike olukorda, soodustanud ühistegevust ja piiranud mõnevõrra suurtalunike meeleva.

³⁶ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 36.

³⁷ Sealsamas.

³⁸ Sealsamas.

³⁹ «Rahva Sõna» nr. 1, 3. jaanuarist 1932.

ESTP pahempoolse suuna veelgi radikaalsemaks muutumisest annab tunnistust rühmituse esinemine VIII kongressil. Esinedes pahempoolse opositsiooni nimel arvustas A. Jõeäär teravalt parempoolsete ühe juhi A. Oinase poolt esitatud ähmast majandusprogrammi,⁴⁰ rõhutades seejuures, et see ei ole üldse sotsialistlik, vaid kodanlik programm. Kodanlikel parteidel ei tarvitse põhimõtteliselt midagi sellise programmi vastu olla. Selles kardetakse kasutada isegi sõna «riigistamine». «Räägitakse ettevõtete võtmisest riigi juhtimisele, mis tähendab muud kui riigistamist.» Kuid isegi riigistamine on kodanliku võimu tingimustes väikese tähtsusega ja kaugeltki mitte sotsialistlik samm. Jõeäär asus seisukohal, et A. Oinase kava ei ole sobiv sotsialistlikule parteile. Samuti ei tohi lubada, et kodanluselt käiakse kauplemas ESTP majanduskava elluviimist. Jõeäär ütles: «Sotsialismi ehitamiseks on vajaline riigivõim. Meil aga riigivõim on kodanluse käes. Ei ole mõeldav, et see riigivõim hakkaks majandusplaani teostama. See põhimõte on pärit utoopilise sotsialismi ajastust. Teadusliku sotsialismi järgi on vajalik plaani teostamine töölisklassi poolt.»⁴¹

Neile suhteliselt radikaalsetele seisukohtadele vaatamata oli A. Jõeäär ikkagi arvamusel, et sotsialismi ei ole võimalik üles ehitada ühel maal.

Kriisiaastail avaldati noorsotside ajakirjas teoreetiliselt õigeid seisukohti kriisi põhjustest kapitalistlikus ühiskonnas.⁴² Ajakirjas «Rünnak» märkis P. Vihalem õigesti, et kapitalistlikus ühiskonnas ei ole võimalik vältida kriise. P. Vihalem kirjutas, et kriisiperioodil on sotsialistliku liikumise ülesandeks «tõsta poliitilist teadvust ja näidata, et ainuke pääsetee kriisidest on sotsialistlikult korraldatud majandus»⁴³. Väljapääsu otsimine raskustest jäi aga selle rühmituse mõningatel esindajatel ikkagi kapitalistliku korra raamides teostatavate reformide soovitamise tasemele.⁴⁴ Kuigi räägiti palju sotsialistlikust lahendusest, kartis osa noorsotside juhte revolutsioonilist võitlust. N. Andresen kriipsutas alla, et tööliste võitlus olgu tänapäeval ainult reformistlik, revolutsiooniliste sihtide saavutamise lükkas ta tulevikku. Sotsialismist rääkides rõhutas ta, et «sotsialism ei ole ainult võimuvallutamine, sotsialism on hul-

⁴⁰ Selles räägiti: «Eramajanduse osa rahvamajandusest tuleb siduda riikliku majandusplaaniga, nii et tööstuse ja kaubanduse suurettevõtted oleksid edaspidi orgaaniliseks osaks Eesti majandusest, mitte aga mingisugusteks Eesti võorkehadeks. Selleks tulevad kaubanduse ja tööstuse suurettevõtted võtta riikliku kontrolli alla ... Kus ei aita kontroll, seal tulevad võtta kõne all olevad ettevõtted riiklikule juhtimisele. EKPA, f. 137, n. 1, s. ü. 346, lk. 50—51.

⁴¹ EKPA, f. 137, n. 1, s. ü. 346, lk. 50—51.

⁴² B. Severac, Kriisid, kontsentratsioon ja «katastroof». «Rünnak» 1933, nr. 9/10, lk. 117—120.

⁴³ P. Vihalem, Kapitalismi kriis ja noorpölv. «Rünnak» nr. 6, 1931, lk. 86.

⁴⁴ Orvusto, Kas on väljapääsu? «Rünnak», 1931, nr. 2/3, lk. 19—21; N. Andresen, Sotsialistliku lahenduse poole. «Sotsialistlik Võitlus» 1933/34, nr. 1 (7), lk. 2—4.

kade kogunemine, hulkade teadvustamine, hulkade kindlustamine». ⁴⁵

Fašistliku liikumise aktiveerumise aastatel rõhutas N. Andresen, et töölisklassi koondamiseks fašismivastasesse võitlusele on vajalik eelkõige võita tööliste poolehoid senisest hoopis radikaalsema poliitikaga. «Kuidas võiks sotsialistlik partei sel korral saada viletsusse sattunud hulkade juhiks ja eluliseks lootuseks, kui ta ise tahaks ainult hoida alles seda, mis on praegu? Kuidas võiks tekkida suurtel hulkadel lootust sotsialistlikule parteile, kui see partei ei esita julgeid nõudeid ühiskonna uuendamiseks ega tee julgeid katseid nende nõuete teostamiseks?» Olulisel kohal fašismivastases võitluses peab olema avalik sotsialistliku ideaali tunnistamine. N. Andresen kirjutas: «Ekslik oleks arvata, et fašismi vastu on võimalik võidelda kodanluse kaasabil; veel suurem eksitus oleks arvamus, et sotsialistlike sihtide salgamine võiks kindlustada sotsialistlikke võitlusepositsioone. Olukorra hinnangust lähtub üks nõue. Sotsialistlik partei võib pääseda mõjule selgete sotsialistlike sihtide abil; lähema mineviku positsioonide kaotused on tihti seletatavad sotsialistlike sihtide liigvähese rõhutamisega tegelikus poliitikas ja organiseerimistöös.»⁴⁶ Rõhutades, et sotsialistlikke sihte ei tohi maha salata, ei püstitanud N. Andresen ometi kuigi selget programmi ja taktikat sotsialistliku eesmärgi saavutamiseks. Kuid tema resoluutne antifašistlik positsioon oli progressiivne.

Maaailmas toimuvad sündmused süvendasid revolutsioonilisi meeleolusid. Võib märkida, et noorsotside rühmitusele lähedal seisev ajaleht «Rahva Hää!» trükkis 1934. a. ära artikli Austria sündmuste kohta, mis tunnistas veaks hilinemise relvastatud võitluse algatamisega. Kaotus olukorras, kus tööliised olid relvastatud, kus 40% Austria elanikest ja $\frac{2}{3}$ Viini elanikkonnast hääletas sotsialistide poolt, tunnistati «rahuliku lahenduse otsimise» süüks: üldstreiki ja relvastatud võitlust alustati liiga hilja.⁴⁷ Sellise artikli avaldamist võib lugeda oluliseks sammuks revolutsioonilistele seisukohtadele lähenemise teel.

Arusaamad demokraatiast ja diktatuurist olid osal selle rühma liikmeist siiski vulgaarsed. Sageli vastandati demokraatiat ja proletariaadi diktatuuri. Taoliste vaadete kohta kirjutas V. I. Lenin: «Vulgaarkodanlikult seisukohalt diktatuuri mõiste ja demokraatia mõiste eitavad teineteist.» Lenin märkis, et kodanlus mõistab diktatuuri all «kõigi vabaduste ja demokraatia tagatiste kaotamist, iga-sugust omavoli, iga-sugust võimu kuritarvitamist...»⁴⁸

Kuigi pole kahtlust, et noorsotsid jäid siiralt sotsialistliku

⁴⁵ «Sotsialistlik Võitlus» 1933/34, nr. 1 (7), lk. 4.

⁴⁶ «Rahva Hää!» nr. 8, 31. jaanuarist 1934.

⁴⁷ «Rahva Hää!» nr. 20, 17. märtsist 1934.

⁴⁸ V. I. L e n i n, Teosed, 31. kd., lk. 311.

ideaali juurde, ei tuletanud üks osa neist sotsialismile rahuliku ülemineku võimalust konkreetsest poliitilisest olukorra analüüsist maailmas või klassijõudude vahekorrast Eestis, vaid üldisest printsiibist, millega postuleeriti, et töölisliikumine olgu reformistlik. Sotsialismile ülemineku all mõisteti järelikult ikkagi üleminekut ilma revolutsioonilise klassivõitluseta.

Sellistest vaadetest oli tingitud ka noorsotside suhtumine kommunismi. Osa noorsotse kirjutas Nõukogude Liidust kui suurest ja positiivsest sotsialismi elluviimise eksperimendist ja võttis omaks seisukoha, et Nõukogude Liit on kõigile raskustele vaatamata saavutanud suurt edu, et siin toimub tõeline sotsialismi ülesehitamine. Kuid oli ka neid, kes koos Kautskyga pidasid esimest viisaastakut utopiaks ja olid arvamusel, et Nõukogude Liidus sotsialismi pole, et ta isegi ei arene selle poole.⁴⁹ Veel 1934. a. tõmbas ka noorsotside kõige radikaalsem tiib enda ja kommunistide vahele kindla piiri.⁵⁰

Illusioon, nagu sammuks Lääne-Euroopa rahulikult sotsialismi poole sotsialistide parlamentliku enamuse suurenemise kaudu, purunes 30-ndatel aastatel. Hitleri võimuhaaramine, kodanluse diktatuuri tugevnemine Austrias, Hispaania sündmused viisid enamiku noorsotside rühmitusest pahemale. Ikka teravamalt hakkasid siin leeris kostma häälled, et viimane võitlus kapitalismi ja sotsialismi vahel ei toimu hääletussedelitega, vaid revolutsioonis. Õigesti hakati aru saama, et konkreetse ülemineku tee määravad eri maadel ja eri aegadel kujunenud tingimused.⁵¹ Rõhutati sedagi, et demokraatia ja proletariaadi diktatuuri vastandamine ei ole õige.

ESTP VII kongressil arvustati teravalt juhtkonna reformistlikku taktikat ja märgiti, et kodanlusega koaleerumine on revolutsioonilise marksismi seisukohalt lubamatu. Sellega ähmastatakse tööliste klassiteadvust ja püütakse pikendada kapitalismi eluiga. Vana-Vändra delegaat V. Laante ütles avalikult, et ESTP on tegelikult liberaalne kodanlik partei. Ta ei nõua tootmisvahendite ühiskonnastamist ja koaleerub kodanlusega, mida ei tohi lubada. Laante nõudis «kapitalismi lappimisest» loobumist, radikaalset võitlust kapitalismi kaotamise ja sotsialismi elluviimise eest. Sealjuures on oluline, et Laante pidas sotsialistliku korra aluseks tootmisvahendite ühiskondlikku omandust.⁵²

VII kongressil arvustas kodanlusega koaleerumist üsnagi teravalt M. Martna, mõistes hukka valitsuses olevaid sotse, kes tõkestavad tööliste radikaalseid klassivõitluse vorme.

Opositsiooni esindajad VIII kongressil ütlesid, et partei senisest reformistlikust taktikast tuleb loobuda, rõhutasid, et Eesti Sotsia-

⁴⁹ «Sotsialistlik Võitlus» nr. 2, 1932.

⁵⁰ «Rahva Hääl» nr. 9, 3. veebruarist 1934.

⁵¹ «Rünnak» 1933, nr. 5, lk. 83.

⁵² EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 253, l. 25—26.

listliku Tööliste Partei reformistlik kallak on ka fašismi levimise üks põhjusi, ja nõudsid, et «reformismi asemele peab astuma revolutsiooniline taktika.»⁵³

Osa selle rühmituse liikmeist rõhutas pidevalt, et kodanliku ühiskonna raamides teostatavad reformid võivad küll tunduvat parandada töölisklassi olukorda, kuid ei vii veel sotsialismile. Väljendati arvamist, et reformide tulemusena olevat kapitalism omandanud hoopis teise ilme kui sada aastat tagasi, kuid öeldi ometi, et sellega ei ole veel kõrvaldatud klassidesse jagunemine ja eraomandi võim. Tööline on aga ikkagi omandita kaup tööturul. Sealjuures väideti selgesõnaliselt, et reformidega ei saa hävitada kapitalismi. Reformid jäävad alati valitseva korra raamidesse, mille kaotamine on võimalik ainult revolutsiooniga.⁵⁴

Need seisukohad viisid ühe osa endiste noorsotside ja nende juhtide eraldumisele Eesti Sotsialistlikust Tööliste Parteist. Noorsotside vaadetega ei leppinud Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei parempoolne juhtkond ja viskas noorsotsid parteist välja.

Parempoolse juhtkonnaga vastuolus olevad ESTP liikmed löid 8. juunil 1934 A. Jõeääre juhtimisel «Marksistliku töörahva esinduse riigikogurühma».⁵⁵ Rühma kuuluvad riigikogu liikmed A. Jõeäär, N. Andresen jt. astusid teravalt välja fašismi vastu. Selle grupi vaadetes oli kõige positiivsemaks kodanluse majanduspoliitika terav kriitika ja aktiivne võitlus fašismi vastu.

Rühmituse üheks silmapaistvaks saavutuseks oli aktiivne tegutsemine marksismi teooria tutvustamisel, mida tehti progressiivse kirjastusühingu «Sõprus» kaudu. Kirjastusühingu «Sõprus» liikmed toetasid paljalt Hispaania vabariiklasi ja leidsid võimaluse abistada Hispaania vabariiklastele appi sõitvaid vabatahtlikke sõdurahaga.

«Sõprus» levitas marksistliku poliitilise ökonomia seisukohti, avaldas rea selliseid ilukirjanduslikke ja poliitilisi raamatuid, nagu M. Gorki «Ema», J. Barbaruse teoseid jt. Ilmusid Marxi ja Engelsi «Valitud teosed» (3 köidet), K. Kautsky «Proletariaadi diktatuur» ja «Sotsiaalne revolutsioon», N. Andreseni «Karl Marx» jt. Samal ajal trükiti küllalt palju Lääne-Euroopa sotsialistide, eriti austromarksistide (Adler jt.) töid.

«Sõpruse» suurimaks saavutuseks tuleb pidada K. Marxi «Kapitali» I köite väljaandmist eesti keeles. Tööliskirjastusele oli see ülesanne raske eelkõige selle tõttu, et puudusid igasugused ressursid, valitsuselt mingit toetust loota oleks olnud naeruväärne. Puudus ka marksistlik poliitilise ökonomia terminoloogia.

Vaatamata raskustele ilmus «Kapitali» I köide eesti keeles aas-

⁵³ EKPA, f. 137, n. 1, s.-ü. 346, l. 26.

⁵⁴ I. Rebane, Sotsiaalpoliitika ja töökaitse. Tartu, 1939, lk. 13—14.

⁵⁵ Riigikogu 5. koosseis. Täielikud protokollid. V istungjärk, 1934. a., vg. 1934.

tail 1935—1936. Tõlkijaks oli Nigol Andresen, toimetajateks Aleksander Jõeäär ja Paul Vihalem. Raamatu esimene vihik ilmus 26. veebruaril 1935.

Raamatu lisas andis N. Andresen lühikese ülevaate «Kapitali» tähtsusest ja ka eesti keelde tõlkimisega seotud küsimustest. Samas märgiti, et mingit omapoolset ees- ja järelsõna kirjastuse poolt ei tule, et lugejale oma arvamust mitte peale suruda. Küll aga andis tõlkija viimase vihiku lisas juhtnööre selle kohta, kuidas «Kapitali» lugeda. Neil, kellele teos tundub raskena, soovitati alustada lugemist teisest osast. Alles pärast raamatu teiste peatükkide läbitöötamist soovitati esimese osa kui puhtteoreetilise ja raskemini mõistetava osa juurde asuda.

«Kapitali» I köite tekst ilmus vihikutes 1—21 (incl.). 22. ja 23. vihik (kaksiknumber) sisaldas Marxi poolt kasutatud kirjan-duse registri, võõrsõnade seletuse ja sisukorra. 24. vihik ilmus koos piltidega, Marxi ja Engelsi eessõnadega, samuti Engelsi poolt kirjutatud Marxi eluloo ja «Kapitali» sisu lühiseletusega. Vihikute lisad pakuvad rea huvitavaid artikleid ja kirju. Igas vihikus oli märgitud järgmise ilmumise aeg. On huvitav, et vihikud ilmusid täpselt ettenähtud ajal. Aastaga viidi lõpule kogu teose väljaandmine, vaatamata finantsraskustele. See fakt annab veel kord tunnistust tõlkija, toimetajate ja kirjastuse tõsisest suhtumisest K. Marxi suurteosesse.

Tingituna neist raskustest, millega «Kapitali» I köite eestikeelse tõlke väljaandjatel tuli kokku põrgata, esines tõlkes puudusi. Eestikeelse marksistliku terminoloogia puudumise tõttu oli ebatäpsusi väljendustes. Selle tõttu oli sisu vahel mitte ainult raskesti mõistetav, vaid mõnel puhul ka ekslikult edasi antud.

Eestikeelse «Kapitali» ilmumine oli aga igal juhul «Sõpruse» suureks progressiivseks saavutuseks. Avanes ju nüüd võimalus tutvuda marksismi põhiteosega eesti keeles. «Kapitali» tellijad levitasid raamatut oma tuttavate hulgas. Koos teose lugemisega arutati ka poliitilisi ja majanduslikke päevaprobleeme. Nii aitas «Kapitali» I köite ilmumine ulatuslikult kaasa marksistliku ideoloogia levitamisele.

Marksistliku Tööraha Ühenduse rühmaga arendas EKP 1935. aastast alates koostööd «Ühisrindes».⁵⁶

Ühisrindel oma iseseisvat legaalselt organisatsiooni ei olnud. Peamisteks legaalseteks organisatsioonideks, kus arendati ühisrinde tegevust, olid ametiühingud ning aastail 1932—1934 Eesti Töölisnoorte Ühing. Vastavalt EKP kongressi otsustele teostas kommunistlik partei ametiühingute ühtsuse poliitikat, kusjuures partei poolt esitatud nõudmisteks olid: võitlus palkade alandamise vastu ja nende tõstmise eest; võitlus igakülgse sotsiaalkindlustuse

⁵⁶ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II kd., lk. 271.

eest, sealhulgas ka kindlustamine tööpuuduse vastu (ettevõtjate ja riigi kulul); võitlus fašismi ja imperialistliku sõja vastu jne.⁵⁷

K. Pätsi diktatuuri aastail kujunes EKP legaalse töö keskuseks ka Töötava Rahva Ühtlusrühm Riigivolikogus. Rühma kuulusid N. Ruus, K. Jalak ja A. Jõeäär. Oma kõnedes 1939. aasta lisaeelarve arutamisel kritiseerisid nad kodanliku Eesti eelarve kulusid. Nad näitasid, et põhiline osa neist kulutatakse valitseva kliki huvides. N. Ruus näitas, et töötute abistamiseks ettenähtud krediite jätkus vaevalt üheks kuuks, ja tegi konkreetse ettepaneku suurendada seda krediiti rohkem kui 2,5-kordseks. Selleks soovitas ta töötute abistamiseks ära kasutada politsei, piirivalve ja diplomaatide koosseisude suurendamiseks ning losside ja nende juurde kuuluvate parkide (jutt oli Oru lossist) laiendamiseks ettenähtud summad. Oma kõnedes Riigivolikogus paljastas N. Ruus suurkapitali tihedat seost riigiaparaadiga, väikeettevõtjate ning väiketaluude allutamist suurkapitalile ja näitas, et kodanlik riik on kapitalistide huvide kaitsja.⁵⁸

A. Aben näitas 1938. aastal põllutöölise seaduse arutamisel, et uus seadus kaitses üksnes jõukate taluperemeeste huvisid ja seadis põllutöölised senisest veelgi raskemasse olukorda. Ühtlasi rõhutas A. Aben, et seaduseelnõu valmistasid ette ainult taluperemehed oma organisatsioonide kaudu, kuna põllutöölistel ei lubanud politsei viimase nelja aasta jooksul oma ametiühingutesse koonduda.⁵⁹

Töötava Rahva Ühtlusrühma liikmed N. Ruus, V. Jaanus jt. astusid julgesti vastu Nõukogude Liidu laimamiskatsetele reaktiooniliste Riigivolikogu liikmete poolt, paljastasid riigiasutustes esinevaid korrupsiooninähtusi, spekulatsiooni.⁶⁰ Nõukogude Liidu kaitsmisel näidati esimese töörahva riigi sotsialistlikke saavutusi, sotsialismi eeliseid kapitalismiga võrreldes.

Töölisrühm etendas tähtsat osa massilise märgukirjade-kampaania organiseerimisel, mis toimus EKP Illegaalse Büroo algatusel 1939. a. oktoobris-detsembris.

Peaministrile adresseeritud märgukirja teises osas nõuti, et ei takistataks töörahva võitlust tema materiaalse olukorra parandamise eest, ning esitati rida ettepanekuid tööpuuduse vähendamise, hindade alandamise ja spekulatsiooni tõkestamise, sotsiaalkindlustuse laiendamise jne. küsimuste kohta.⁶¹

⁵⁷ Vt. «Kommunist» nr. 3, veebruarist 1935.

⁵⁸ Riigivolikogu stenograafilised aruanded, I koosseis, III ja IV istungjärg, 1939, lk. 178; I ja II istungjärg, 1938, lk. 385.

⁵⁹ Riigivolikogu stenograafilised aruanded, I koosseis, I ja II istungjärg, 1938, lk. 330—338.

⁶⁰ Sealsamas, I ja II istungjärg, lk. 214 jm.

⁶¹ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 76—77.

Töötava Rahva Ühtlusrühma tegevusel oli suur tähtsus revolutsioonilistelt positsioonidelt arendatavas valitseva korra kriitikas.

*

Marksistliku poliitilise ökonomia seisukohtade levitamisega tegelesid poliitiliste rühmituste kõrval ka mitmesugused ringid, nagu «Akadeemiline Sotsiaalpoliitiline Klubi», vabamõtlejate ühing «Humanitas» jt.

Osa nende organisatsioonide liikmeid oli maailmavaatelistes otsingute tulemusena lähenenud marksismile. EKP toetas neis ringides tehtavat marksismi propagandat.

Eesti vabamõtlejate ühing «Humanitas» asutati 21. mail 1926. a. Tartu Ülikooli õppejõu A. Audova organiseerimisel. Ühingu «Humanitas» tegevus seisis peamiselt avalike usuvastaste koosolekute korraldamises. Koosolekutel käsitleti ka mitmesuguseid filosoofilisi ja majanduslikke küsimusi.

Kuni oma lahkumiseni Nõukogude Liitu oli Audova ka Tartu Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingu esimeheks. Audova juhtimisel kasvas nimetatud ühing noorsotsialistide ringist Eestimaa Kommunistliku Partei poollegaalseks organisatsiooniks. Ühing oli politseis registreeritud ning viimase järelevalve all. Legaalse töö vormina kasutati esperanto keele kursusi ja avalikke loenguid, kus käsitleti kultuuri-, poliitika- ja muid küsimusi. Peale selle toimusid aga ühingu liikmetele loengud ja diskussioonid kitsamas ringis, kuhu kuulusid peale Audova veel I. Kruus, E. Lepik, hiljem A. Kriisemann jt. Neis arutati ühiskondlik-poliitilisi küsimusi marksistlikelt seisukohtadelt. Ühingu aktivist A. Prink, kes pärast Audova lahkumist töötas esimehena, käsitles näiteks ühes oma ettekandes Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei ühe rajaja Wilhelm Liebknechti elu ja tegevust, millega seoses arutati ka aktuaalseid sotsiaalpoliitilisi probleeme. Igale avalikule üritusele, ka siis, kui korraldajaks oli mõni teine Tartu selts, püüdsid Tööliste Esperanto Ühingu liikmed (üritusest osavõtu puhul) anda kindlat poliitilist suunda. Sel viisil paljastati kuulajate ees kodanluse poliitikat, sunniti kodanluse esindajaid endid tunnustama, et kapitalismi tingimustes on võimatu majanduslikke raskusi likvideerida.

Aastail 1931—1933 etendas Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühing suurt osa marksismi levitamisel Eestis, eriti aga Tartu tööliste ja progressiivse intelligentsi hulgas. Ühingu ridadest võrsus terve rühm noori revolutsionääre, kes tegid agitatsiooni- ja organiseerimistööd Tartu üliõpilaste ja tööliste hulgas. Kuigi Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühing varsti pärast Audova lahkumist politsei poolt suleti, jätkas ühingu aktiiv alustatud tööd ka hiljem. 1940. aastal, nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis, asusid paljud endised Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingu liikmed aktiivselt tööle nõukogude parteiaparaadis.

Viimati mainitud progressiivseis organisatsioonides tegutsenud Aleksander Audova⁶² jõudis maailmavaatelistele otsingute tulemusena marksistlikele seisukohtadele.

Ülikooli õppejõud-loodusteadlane A. Audova astus 1925. a. Eesti Sotsialistlikku Töölise Parteisse lootuses, et viimane kaitseb töörahva huve. Samal ajajärgul hakkas ta ka oma teostes käsitlema ühiskondlik-poliitilisi küsimusi.⁶³

Oma esimeses ühiskondlik-poliitilisi küsimusi käsitlevas teoses «Elu ja elukorraldus» kritiseeris Audova kapitalistlikku majandussüsteemi ja juhtis tähelepanu selles valitsevaile majanduslikele vastuoludele. Audova arvas tol korral, et ühiskonnas tuleks paremini korraldada töö- ja saadustejaotus, mida takistavad inimesed oma egoismiga, «kes ei mõista, et hea ühiskondlik korraldus oleks igaühele neist ja nende sugujärglasilegi väga kasulik ja otse tarvilik»⁶⁴. Audova väide, et majanduslikke vastuolusid võib likvideerida ainult veenmise teel (keelitada inimesi oma egoismist loobuma), näitab, et tol ajal oli ta veel idealistlikul seisukohal, mis pidas ühiskonna arenemise põhjuseks inimese teadvust. Enne muutugu inimeste vaated, küll siis selle tagajärjel muutuvad ka ühiskondlikud tingimused.

Sotsiaaldemokraatliku ideoloogia mõju all olles arvas Audova sedagi, et sotsialistlikku revolutsiooni on Eestis veel vara läbi viia ning lootis olukorra tunduvat paranemist «hea» valitsuse poolt teostatud reformide tulemusena. Kuid juba 20-nda aastail astus Audova resoluutselt välja militarismi vastu, pidades täiesti tarbetuks tööd, mis kulutatakse «sõdimisele ning relvastumisele». Audova kritiseeris kodanlikke riigitegelasi ja teadlasi, kes peavad sõda loomulikuks ja isegi paratamatuks nähtuseks, ja näitas, et sõdade põhjuseks on ekspluataatorlik ühiskonnakord. «Muidugi, sõda on paratamatu ja loodusseadus, ent seda üksnes olukorras, kus valmistusvahendid ja maa on eramandusena vähearvulise rahvaklassi käes. Omanikkude egoistlikud püüded paratamatult on sõja põhjuseks,» ütles Audova oma ettekandes 1928. a.⁶⁵ Audova näitas õigesti, et kapitalismi tingimustes on sõdade põhjuseks võitlus turgude ja

⁶² A. Audova sünd. 1892. a. talupidaja pojana. 1912. a. astus Tartu Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna loodusteaduseosakonda. 1919.—1924. a. ülikooli stipendiaat füsioloogia alal. 1923. a. oli stipendiaadiks Lvovis. 1927.—1932. a. füsioloogia eradotsent Tartu Ülikoolis. Rea loodusteaduslike tööde autor. Omaks võtnud marksistliku maailmavaate, asus ta seda aktiivselt propageerima. 1932. a. siirdus Audova Nõukogude Liitu, kus ta samal aastal suri.

RAKA, f. 2100, n. 2, s. ü. 45, lk. 54—55; V. Krinal, Eesrindlik teadlane ja töörahva huvide eest võitleja. «Eesti Kommunist» 1957, nr. 12.

⁶³ «Elu ja elukorraldus» (1926), «Rahvuslik kasvatus ja üleilmaline rahu aade» (1928), «Klassiriik, sõda ja tööliskond» (1929). Viimane teos «Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud» (1931) jm.

⁶⁴ Elu ja elukorraldus, I. Tartu, 1926, lk. 86, 93.

⁶⁵ Ettekanne avaldati hiljem raamatuna «Rahvuslik kasvatus ja üleilmaline rahu aade». Tallinn, 1928.

toorainete pärast, avaramate ekspuuteerimisvõimaluste pärast. Sealjuures ei olnud ta igasuguste sõdade vastu, ei olnud patsifist. Audova õigustas sõdu, mida töölisklass peab ekspuataatorite vastu vägivalda kaotamiseks.

Audova maailmavaatelisele kujunemisele mõjus eriti 1929. a. alanud ülemaailmne majanduskriis ja sellega seotud tööpuuduse suurenemine. Teiselt poolt mõjutasid teda Nõukogude Liidu majanduslikud edusammud, mis olid parimaks tõendiks marksismi-leninismi elujõust. Audova, kes töölisklassi suhtus suure soojusega, analüüsis kainelt olukorda ja jõudis järeldusele, et rahva enamiku majanduslikke raskusi on sotsiaaldemokraatide poolt näidatud teel võimatu likvideerida.

30-ndaks aastaks kujunes A. Audova veendunud marksistiks, nagu näitab tema artikkel «Tööjaotus looduses ja inimühiskonnas»⁶⁶ ning 1931. aastal ilmunud teos «Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud».⁶⁷ Selles kritiseeris Audova kodanluse mitmeid vulgaarmajandusteaduslikke teooriaid, mis olid levinud Eestis kodanlike majandusteadlaste raamatute ja kodanliku ajakirjanduse kaudu. Teoses on pearõhk asetatud kapitalistliku majanduse analüüsimisele, tööpuuduse ja majanduskriiside põhjuste marksistlikule selgitamisele. Tööpuuduse ja kriisi kohta kirjutab Audova: «Ühiskondlikus elus on maksimas samuti kindlad sääduspärasused, nagu kogu looduses. Seepärast ei ole pääsmist viletsusist, hädist ja tööpuudusest kui ei teata nende põhjusi ja kõrvaldamise viise.»⁶⁸

Kodanlikele autoritele heitis Audova ette, et nad pakuvad küll tööpuudust ja kriisi mõju pehmendavaid abinõusid, kuid ei taotle kriisi põhjuste kõrvaldamist. Audova võttis kriitika alla majandusteadlased, kes kapitalistlikule majandussüsteemile omaseid raskusi püüdsid «selgitada» kapitali vähesusega. Sellist põhjendust nimetas Audova häbemata valeks. Mitte kapitalist ei ole puudus, vaid kapitale rakendatakse ebaotstarbekalt. Näitena tõi Audova kulutused Esimeses maailmasõjas, märkides, et sõjas raisatud varanduste eest oleks saanud ehitada maju 400 miljonile inimesele.

Samuti kritiseeris Audova neid, kes põhjendasid tööpuudust laiskusega. Selliseks «teoreetikuks» oli kodanliku Eesti minister A. Jürima (Jürman), kes väitis, et töötute puhul olevat tegemist ainult laiskvorstidega. Taolistele küünilistele avaldustele astus Audova vastu faktidega ja näitas, et sajad ja tuhanded inimesed käivad otsimas tööd, kuid kodanluse esindajad seda ei näe.

Kodanlikus Eestis olid mõningal määral levinud Oswald Spengleri seisukohad, et tööpuuduses ja töötajate viletsuses on süüdi masinad. Spengler pidas vajalikuks piirata masinate raken-

⁶⁶ A. Audova, Tööjaotus looduses ja inimühiskonnas. «Rünnak» 1930, nr. 1, lk. 8—13.

⁶⁷ A. Audova, Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud? Tartu, 1931.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 4.

damist ja soovitas luua maailma, kus pole jälgegi «kuratlikust tehnikast». Tehnika areng pidi Spengleri arvates tähendama hukatust.

Marksistlik-leninliku majandusteaduse seisukohtadele tuginedes kummutas Audova sellised Spengleri epigoonide väited, näidates, et viletsuse ja tööpuuduse tõeliseks põhjuseks on tootmisvahendite eraomandus, kapitalistlik tootmisviis. «Tööpuuduses pole süüdi masin, vaid süüdi on eraomanikud, kes peavad silmas ikka ainult kitsast omakasu. Tööpuuduse ja sellega seotud viletsuse põhjus on süsteem, kus valmistusvahendid (maa, töökojad, vabrikud jne.) on eraomanduses.»⁶⁹ kirjutas Audova.

Kui majanduslike raskuste põhjuseks on teatud majandussüsteem, siis pole võimalik raskustest pääseda sellesama majandussüsteemi raamides. Kapitalistlikus ühiskonnas pole võimalik ületootmiskriise ja tööpuudust likvideerida ei väikeettevõtete ja piseritajade, ei käsitöö ega ka mitmesuguste ühingute kaudu. Küsimust saab lahendada ainult olemasolevate tootmissuhtete asendamisega uutega. Selle loogilise järelduse tegi ka A. Audova, kritiseerides kodanluse poolt propageeritud abinõusid kriisi ja tööpuuduse «likvideerimiseks»: «Maa, vabrikud, üldse valmistusvahendid on tarvis muuta ühiskondlikuks omanduseks. Alles siis on võimalik juhtida tulunduselu üldsuse huves.»⁷⁰

Käsitledes kodanliku Eestiga seotud küsimusi, naeruvääristas Audova kodanlikke autoreid, kes väitsid, et kodanluse võimulepääsuga sai Eesti iseseisvaks ja sõltumatuks riigiks. Nimetatud küsimuses lähtus Audova EKP seisukohtadest ning näitas kodanliku Eesti sõltuvust imperialistlikest suurriikidest. Mis puutub iseseisvusse, siis kodanluse võit klassisõjas andis «iseseisvuse» eesti kodanlusele, kes nüüd teostab oma rahvuslikku klassidiktatuuri töörahva üle. Töörahvale ei tähenda see «iseseisvus» midagi peale viletsuse ja tööpuuduse. See «iseseisvus» tähendab eesti töölisklassile, et tema üle valitsevad nüüd oma rahvusest kurnajad, kirjutas Audova oma deklaratsioonis «Eesti töörahvale» 1932. a. Audova toonitas, et kodanliku demokraatia raamides ei saa olla iseseisvust ega klasside võrdsust. Olenemata rahvusest jääb kapitalist ikka ekspluaatoriks ja tööline ekspluaatoritavaks. Selle väite kinnituseks esitas Audova hulga arvulisi andmeid töölisklassi ekspluaatorimisest Eestis.

Samas puudutas Audova ka talurahvaküsimust ja analüüsis 1919. a. maareformi. Ta näitas, et agraarreform teostati kodanluse huvides. See tähendab, et ka töötav talurahvas võitis väga vähe

⁶⁹ A. Audova, Kas on viletsus ja tööpuudus paratamatud? Lk. 28—29.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 62—63.

«iseseisvusega». Oma kodanluse võimuletulek ei parandanud üldse kehvikute olukorda.

Niisiis propageeris Audova oma ettekannetes ja teostes alates 1930. aastast marksistliku poliitilise ökonoomia seisukohti.

A. Audova arenemine näitab sedagi, ei põranda alla aetud Eestimaa Kommunistlik Partei suutis legaalses töös ära kasutada progressiivse intelligentsi esindajaid, valmistas neid ette lähenevaks revolutsiooniks. Seda fakti oli kodanlus ise sunnitud tunnista. Kui Audova siirdus Nõukogude Liitu, kirjutati sel puhul näiteks ajalehes «Kaja»: «On ju selge, et A. Audova lugu ei olnud juhuslik, vaid see on ainult pisike lüli kommunistlisest ketist. Ühest Audovast saime õnnelikult lahti, aga me ei tea, kui palju pesitseb neid veel meie keskel.»⁷¹

*

Eespool käsitletud rühmituste tekkimine ja nende seisukohad majandusküsimustes annavad tunnistust selle kohta, et kodanlikus Eestis esines pidevalt marksismile lähenemise püüdeid. Küll ei jõudnud mitte kõik ülalvaadeldud suunad ja üksikisikud teaduslikult õigetele ja põhjendatud seisukohtadele. Mitmete üksikisikute juures on täheldatavad kõikumised reformistliku ja revolutsioonilise ideoloogia vahel, ka areng paremale ja loobumine varasemaist revolutsioonilistest vaadetest. See ei muuda aga olemasolevat objektiivset tendentsi, nimelt töölisklassi majanduslike vaadete järjekindlat levimist kodanlikus Eestis.

2. EKP VÕITLUS MARKSISTLIKE MAJANDUSTEADUSLIKE SEISUKOHTADE KUJUNDAMISE EEST

Vaatamata terrorile ja põrandaalustele töötingimustele levitasid kommunistid kodanlikus Eestis pidevalt marksistlik-leninlikku mõtet.

Kommunistlik partei tegi seda oma põrandaalustes väljaannetes, peamiselt ajalehe «Kommunist» kaudu. Tihti anti välja lendehti. Peale selle levisid kodanlikus Eestis Leningradis Kommunistliku Internatsionaali Eestimaa Sektsiooni poolt väljaantavad ajalehed, ajakirjad ja raamatud, milles samuti käsitleti kodanliku Eesti majanduselu küsimusi. Ka EKP konverentsidel ja Keskkomitee pleenumitel analüüsiti Eesti majandust ning kodanluse ja väikekodanluse majanduslikke seisukohti marksistlik-leninliku majandusteaduse alusel. Mitmed kommunistid avaldasid spetsiaalseid töid, milles käsitleti majandusküsimusi. Kõigi nende küsimuste käsitlemise käigus tuli ühtlasi arvustada ja ümber lükata

⁷¹ «Kaja» nr. 107, 8. maist 1932.

kodanluse, väikekodanluse ja reformistide võltskontseptsioone, arendada kapitalismi revolutsioonilist kriitikat ja sellele toetudes põhjendada sotsialistliku revolutsiooni vajalikkust ja võimalikkust kodanlikus Eestis.

Marksistlik-leninlike üldteoreetiliste seisukohtade propageerimise kõrval esitasid kommunistid konkreetse programmi ka olulistes aktuaalsetes majanduselu ja sotsiaalpoliitika küsimustes.

Paljastades kodanliku korra pahesid, ei piirdunud marksistid ainult üksikpahede kriitikaga, vaid tõstsid negatiivseid üksiknäiteid suure üldistuse tasemeni ja tõestasid proletaarse järjekindlusega, et 1) kodanliku diktatuuri raamides puuduvad võimalused nii tootlike jõudude normaalseks arenguks kui ka töötajate olukorra põhjalikuks parandamiseks, et 2) reformistlikud abinõud probleemi ei lahenda ja et 3) ainsaks väljapääsuks majanduslikust ummikust ja töötajate viletsusest on proletariaadi diktatuuri kehtestamine ning kapitalistlike tootmissuhete revolutsiooniline likvideerimine.

Marksistlik-leninlikus majanduslikus mõttes väljendus Eestimaa Kommunistliku Partei nii poliitiline kui ka majanduslik programm. Selles kajastusid eesti proletariaadi vaated ning tegelikud huvid. Marksistlikke majanduslikke vaateid sõnastasid ja konkreitseerisid eesti materjali najal V. Kingissepp, J. Anvelt, H. Pöögelman ja teised kommunistliku partei juhtivad tegelased.⁷²

A. MAJANDUSLIKU OLUKORRA ANALÜÜS NING KODANLUSE MAJANDUSTEOORiate JA MAJANDUSPOLIITIKA PALJASTAMINE

Kodanliku diktatuuri algaastatel oli marksistide üheks keskmaks ülesandeks kodanluse poolt arendatud iseseisvuse müüdi paljastamine. Kommunistid väitsid ja tõestasid, et Eesti lahtikiskumine Venemaast viis paratamatult maa muutumisele imperialistlikest suurriikidest sõltuvaks agrarja tooraineripatsiks.

Selle seisukoha üheks peamiseks arendajaks oli Eestimaa Kommunistliku Partei üks organisaatoreid ja juhte Viktor Kingissepp⁷³,

⁷² Kuna paljud artiklid nii põrandaaluses kui ka legaalses töölisajakirjanduses ilmusid ilma allkirjata, siis real juhtudel ei ole olnud võimalik kindlaks teha, kes on ühe või teise artikli autor.

⁷³ Viktor Kingissepp sündis 12. (24.) märtsil 1888. aastal Saaremaal töölise perekonnas. Juba kooliõpilasena lülitus ta 1905. a. revolutsiooni päevil võitlusse tsaarivalitsuse ja kodanluse vastu. Pärast Kuressaare (praegune Kingissepp) gümnaasiumi lõpetamist astus ta 1906. a. Peterburi ülikooli, astudes samal aastal VSDTP liikmeks. Juba järgmisel aastal töötab ta partei ülesandel Tallinnas. 1910. aastal jätkab V. Kingissepp vahepeal katkenud õpinguid Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas. Aastatel 1912–1914 on ta Narvas ilmunud marksistliku ajalehe «Kiir» aktiivseks kaastööliseks. Esimese maailmasõja alguses saadetakse ta asumisele, kust vabanedes lõpetab õpingud Peterburi ülikoolis (1916. a.). Pärast

kes oli kahekümnendate aastate alguses Eestis esileküündivamaks marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajaks. Vaatamata erakordselt rasketele põrandaaluse töö tingimustele kirjutas ta rea teoreetilise väärtusega artikleid ja mahukama uurimuse «Iseseisvuse ikke all», mis nägi trükivalgust 1920. aastal Petrogradis ja levis illegaalselt ka Eestis. Selles teoses, samuti kui klassisõja ajal ilmunud töodes on põhiprobleemiks eesti kodanluse reaktsioonilise olemuse ja rahvusvahelise reaktsiooni kaasabil toimunud «iseisva» vabariigi loomisprotsessi paljastamine.

Majandusliku mõtte seisukohalt on kaalukamaks töö kolmas osa — «Demokraatlik paradisi». V. Kingissepp analüüsib (kuigi see sõna tundub liiga kiretuna antud töö iseloomustamiseks) siin kodanliku vabariigi «iseisvuse» aluseid ja majanduse arenguperspektiive, agraarküsimust, rahvusliku vabadusliikumise ja teisi küsimusi. V. Kingissepp näitab, et Eesti kodanliku vabariigi tekkimiseks ei olnud sisemisi majanduslikke eeldusi, mistõttu ka kodanluse majanduspoliitika on ebakindla, spekulatiivse iseloomuga. Kehtestatud kodanlikku diktatuuri kasutatakse proletariaadi ekspluateerimise süvendamiseks ja spekulatiivseks rikastumiseks inflatsioonipoliitika vahendusel.

Kingissepp analüüsis 1920. a. väga konkreetset suurtööstuse olukorda. Ta näitas, et Venemaa turu kaotamine on põhjustanud rea tööstusharude laostumise, mida kodanlus ei ole suuteline peatama.⁷⁴ Et püsima jääda ja kapitalistlikku korda säilitada, on eesti kodanlusel ainult üks tee: müüa oma maa rahvusvahelisele kapitalile. Eesti kodanlus ongi asunud sellele teele. «Otsustandvaks Eesti iseseisva kaardimajakese majandusliku tuleviku kohta — on

---

1917. aasta Veebruarirevolutsiooni juhib ta uuesti ilmuma hakanud ajalehe «Kiir» tööd Tallinnas, valmistades ühtlasi ette sotsialistlikku revolutsiooni Eestis. Koos I. Rabtšinskiga juhib V. Kingissepp revolutsioonipäevil Eestimaa nõukogude tööd. Lühiajalise töö järel Tšeka uurijana Moskvas (1918. a. märtsist) algab 1918. a. novembrist Viktor Kingissepa põrandaaluse töö periood Eestis. Samal aastal ilmub Kingissepa töö «Kellele iseseisvus, kellele ike?» (Petrograd, 1918. a.), milles ta näitab, et nn. iseseisev Eesti sai tekkida ainult Saksa okupatsioonil kaasabil. Iseseisvus kodanlusele, see on ike töörahvale — kirjutas Kingissepp. Järgnevalt ilmub klassisõja perioodil Kingissepa sulest arvukalt artikleid ja brošüür «Wilsoni heeringa eest» (Tallinn 1919), mis avaldatakse illegaalselt. Järgnevad pingerikkad Eestimaa Kommunistliku Partei organiseerimise ja juhtimise aastad. Viktor Kingissepp mõrvati kodanluse poolt 1922. aasta 3. mail. Kodanliku Eesti majandusliku sõltuvuse probleemi kõrval käsitles Kingissepp majandusküsimustest pikemalt veel agraarolusid, paljastades kodanliku maareformi klassiiseloomu. Sotside kontseptsioonide vastu olid suunatud tema kirjutised kodanlikust demokraatiast.

Vt. H. Pöögelman, Viktor Kingissepp. Peterburi, 1923; J. Sepp, A. Gronski, Viktor Kingissepp. Tallinn, 1946; Elukutse — riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast (75. sünnipäevaks). Tallinn, 1963.

⁷⁴ V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike? Tallinn, 1946, lk. 164—165.

välislaen. Tingimine liigkasuvõtjatega kestab ja seepärast ei ole «rippumatu ja iseseisva» Eesti tulevase pärisomaniku nimi veel mitte teada.»⁷⁵ kirjutas Kingissepp väga ettenägelikult. Nii oli Kingissepp seisukohal, et olulist osa «iseseisva» Eesti majanduses etendab tema allutamine rahvusvahelisele finantskapitalile.

Teine oluline küsimus, mida Kingissepp põhjalikult käsitles, oli demokraatia probleem. Kingissepp näitas, et kodanlikus Eestis ei valitse kõikehõlmav «demokraatia», nagu väitis kodanlus, vaid ikkagi ainult demokraatia kodanlusele ning tööraha majanduslik ning poliitiline õigusetus. Vaatamata sellele, et Eesti kodanlikku riiki püütakse ilustada «kõige demokraatlikuma vabariigi» sildiga, on see riik kodanluse klassivõimu relvaks, proletaariaadi mahasurumise vahendiks. «Olgu riigikord paberil nii demokraatiline, et see demokraatilisemana mõeldav ei ole,» kirjutab V. Kingissepp, «aga tegelikult on nende demokraatliste paragrafide sisu ometigi — kurnajateklassi majandusline võim, mis töörahvast majanduslikes orjuses ja selles amaga ka poliitilises orjuses peab.»⁷⁶

V. Kingissepp näitas, et kodanlik demokraatia ei ole ega saa olla tõeliseks demokraatiaks. Kodanlik riik ei saa kaitsta tööraha huvisid või «rahva huvisid üldse». Et «rahvas» koosneb kahest erinevast klassist, siis on tegemist paratamatult kahe erineva vastandliku huviga, kusjuures kodanlik riik (nimetatagu teda kui tahes demokraatlikuks) kaitseb kodanluse klassihuve. V. Kingissepp märkis, et Eesti iseseisvus kujutab endast nii kapitalistliku eranduse (s. o. ekspuaterimise vabaduse) kaitset kui ka eesti rahvusliku kapitali «kasvuhoonet».

Faktidele tuginedes näitas V. Kingissepp sedagi, et kodanliku korra tingimustes ei ole võimalik töötajate olukorda otsustavalt parandada ainuüksi palgavõitlusega. Vajalik on majandusliku võitluse ühendamine poliitilise võitlusega. Ainult selliselt orienteerides ametiühingute tegevust on võimalik saavutada edu.

Kodanliku demokraatia raamides ei saa olla mingit võrdsust juba sellepärast, et kapitalist jääb ikkagi rõhujaks, tööline aga rõhutavaks, olenemata sellest, kui palju ka demokraatiast lobiseatakse. See on kodanlikus riigis tõelise demokraatia puudumise majanduslik alus. Demokraatia tööraha jaoks tähendab kodanlikus Eestis üksnes «rõhumist ja võllaid». «Kurnamine niikaua kui sa vaikid, kaak, kui sa kurnamise üle enam vaikida ei või ega taha.»⁷⁷

Kõik need on õiged, leninlikud seisukohad küsimuses, mis just neil aastail oli ulatuslike diskussioonide objektiks rahvusvahelises

⁷⁵ V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike? Tallinn, 1946, lk. 175.

⁷⁶ V. Kingissepp, Klassi loosungid. «Kommunisti» lendleht nr. 15, 11. maist 1920.

⁷⁷ «Klassivõitlus» nr. 5—6, 1921, lk. 29.

töölisliikumises ja võitluses kodanlike ning revisionistlike vaadete vastu.

Aastatel 1920—1940, analüüsides Eesti rahvusvahelist majanduspoliitilist seisundit, jätkasid eesti kommunistid Kingissepa poolt ülestõstetud mõtete arendamist ja tõestasid konkreetse materjali alusel, et Eesti kodanlik riik ei ole majanduslikult sõltumatu riik. Toodi andmed, mis näitasid, et kodanliku Eesti sõltuvuse aluseks rahvusvahelisest finantskapitalist ning imperialistlikest suurriikidest oli riigi suur välisvõlgnevus ja väliskapitali valitsev positsioon rahvamajanduses.

Juhtides tähelepanu välislaenude orjastavale iseloomule ja nende mittetootlikule rakendamisele, kriipsutasid kommunistid alla, et nad on välislaenude vastu mitte üldse, vaid just kodanliku Eesti konkreetsetes tingimustes. Töölisajaleht «Säde» iseloomustas seda seisukohta järgmiselt: «Töörahas ei ole põhimõtteliselt mitte laenu tegemise vastu. Ta ei ole selle vastu, et laenu eest isegi suurt protsenti maksta. Aga siis peab tal kindlustus olema, et laen läheb tõesti loovaks tööks, mitte tema kurnamiseks.»⁷⁸ Samas märgiti, et kodanlik-natsionalistliku diktatuuri tingimustes on võimatu kasutada laenu töötaja huvides, sest siin lähevad välislaenud valitseva kliki rikastamiseks. Rõhutati, et «mitte mingit kõnetki ei tohi olla välislaenust seni, kuni võim läinud valitsuse kätte, kes kaitseb töölise, teenija, töötava talurahva ja kogu muu tööraha huviseid».

Eesti marksistid-leninlased märkisid õigesti väliskapitali osatähtsuse pidevat kasvu Eesti majanduses ja välisvõlgnevuse suurenemist ning sellega kaasnevat kodanliku Eesti majandusliku ja poliitilise sõltuvuse suurenemist. Paljastades sõltuvust väliskapitalist, esitasid mõned kommunistid (O. Rästas) siiski ebaõige väite, nagu oleks kodanlik Eesti olnud mingi «tühi kott», mida hoitakse püsti täakide abil «nii kaua, kuni see on suurte imperialistlike riikide huvides»⁷⁹. On oluline rõhutada, et ekslik «tühja koti» teooria kohe ümber lükati. Mitmetes artiklites märgiti, et, paljastades kodanliku Eesti sõltuvust imperialistlikest suurriikidest, ei tohi minna äärmuseni ega eitada kohaliku kodanluse majanduslikku ja poliitilist osatähtsust. See viiks lõppkokkuvõttes proletariaadi revolutsioonilise võitluse vajalikkuse eitamisele, viiks täiesti ekslikule seisukohale, et kuni imperialistlikes suurriikides pole revolutsioon võitnud, on Eestis võimatu proletaarset revolutsiooni läbi viia.

Kodanliku Eesti majandusliku olukorra iseloomustamisel on suuri teeneid Hans Pöögelmannil. Analüüsi-

⁷⁸ «Säde» nr. 7, 26. juunist 1924.

⁷⁹ «Kommunist» nr. 2, 28. juunist 1930.

des H. Pöögelmanni töid, võib väita, et 30-ndatel aastatel oli ta eesti kommunistide hulgas üheks väljapaistvamaks majandusteadlaseks-marksistiks.⁸⁰

⁸⁰ Vt. A. Kõörna, Hans Pöögelmanni majanduslikest vaadetest. «Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised», nr. 69, Töid poliitilise ökonomia alalt, Tartu 1958, lk. 76—90; E. Plotnik, Hans Pöögelmann. I. Tallinn, 1965.

H. Pöögelmanni (1875—1938) marksistlike majanduslike vaadete kujunemine toimus juba 1905.—1907. a. revolutsiooni eelsel perioodil. Intensiivset kirjanduslikku tegevust alustas ta alates 1899. aastast, siirdudes Tartusse ajalehe «Postimees» juurde. Oma esimestes kirjanduslikes töodes orienteeris Pöögelmann lugejat nende sotsiaalsete klassivastuolude mõistmisele, mis olid sel ajal välja kujunenud eesti külas ja linnas. Ta paljastas kapitalistlikku ekspuaterimist ja kapitalistliku majandussüsteemi pahesid, kuigi veel mitte teadusliku sotsialismi positsioonidelt.

1903.—1905. a. õppis H. Pöögelmann Leipzigi kaubandusülikoolis, tutvudes siin nii kodanliku majandusteaduse paljude koolkondadega kui ka sotsialistliku majandusteadusliku ja poliitilise kirjandusega. Erilise tähelepanuga uuris ta Marxi ja Engelsi töid. Põhjalik marksismi teoreetiliste aluste omandamine muutis Pöögelmanni marksistliku teooria veendunud pooldajaks, kuid mitte veel järjekindlaks marksistiks. Esialgu oli tema majandusteaduslikes vaadetes mõningaid kodanlikke ja reformistlikke seisukohti.

Leipzigis olles asus H. Pöögelmann kirjutama teost poliitilise ökonomia alalt — «Majandusteaduse õpetus» (Peterburi, 1907). Raamat oli erakordseks ja silmapaistvaks teoseks marksistliku majandusliku mõtte ajaloos Eestis. Selles käsitleti kõige olulisemaid poliitilise ökonomia probleeme ja anti vastavalt ka lühiülevaade majandusõpetuste ajaloost. Kõrvuti marksistlike seisukohtadega esitas Pöögelmann ka mõningaid saksa kodanlike majandusteadlaste vaateid, millised ta mõnikord heaks kiitis. Enamiku kodanlike autorite aadressil avaldas ta teravat kriitikat marksistlikelt positsioonidelt.

1905.—1907. a. revolutsiooni põhiküsimuseks oli Eestis agrarküsimus, millele H. Pöögelmann pühendas rea artikleid «Teatajas» 1905. a. ja hiljem iseseisva raamatu («Majandusteaduslised kirjad põllumeestele»). 1906. a. kirjutas Pöögelmann aktiivselt revolutsioonilise ajalehe «Hommik» veergudel, avaldades selles ka majandusteaduslikke artikleid. Peamine tähelepanu oli neis pööratud kodanliku «Postimehe» propaganda kummutamisele, kes pidevalt propageeris vaadet, et talurahvas on ühtne mass. Talurahva hulka arvas «Postimees» nii kulakud kui sulased. Pöögelmann soovust paljastas kapitalistlikku ekspuaterimist eesti külas.

1909. a. H. Pöögelmann vangistati ja saadeti asumisele. Sealt põgenes ta 1911. a. ja asus Ameerika Ühendriikidesse, kus jätkas revolutsioonilist tegevust ajalehe «Uus Ilm» toimetajana. Nii selles ajalehes kui ka Eestis ilmunud «Kiires» avaldas Pöögelmann ka majandusteaduslikke artikleid, milles ta iseloomustas Ameerika imperialismi ja kirjeldas eestlaste olukorda Ameerika Ühendriikides.

Pärast Veebruarirevolutsiooni võitu 1917. aastal pöördus Pöögelmann tagasi Eestisse. Ta võttis aktiivselt osa Oktoobrerevolutsioonist ja nõukogude võimu kehtestamisest Eestis. Kodanliku diktatuuri võidu järel siirdus H. Pöögelmann Nõukogude Venemaale, kus ta pidevalt töötas edasi Eesti majandusliku ja poliitilise elu marksistlikul valgustamisel.

H. Pöögelmann tegi ära suure töö marksismi-leninismi klassikute tõlkimisel eesti keelde. Tema tõlkes ilmusid 1918. a. «Kommunistlik manifest», 1920. a. Lenini töö «K. Marx», 1923. a. Lenini teos «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», 1935. a. Engelsi «Perekonna, eraomandi ja riigi tekkimine». H. Pöögelmann tõlkis ka K. Kautsky teose «Karl Marxi majanduslikud õpetused» ja oli rea ajakirjade ja ajalehtede toimetaja («Klassivõitlus», «Edasi» ja «Torgovo-Promöšlennõi Kurjer»), kus ta perioodiliselt avaldas artikleid kodanliku Eesti majanduse kohta.

1920. a. avaldati ajakirjas «Klassivõitlus» artikkel «Pärast sõda». Selles käsitles H. Pöögelmann kodanliku Eesti majanduslikku olukorda pärast Tartu rahu sõlmimist, andes tõetruu pildi Eesti majandusest ja selle allakäigust. H. Pöögelmann näitas, et kodanlikus Eestis esinenud tehaste ja vabrikute sulgemine, tööliste vallandamised jm. on kapitalistlikule majandussüsteemile omased nähtused. Eesti kodanluse ja välismaiste imperialistide poliitika Eestis süvendas majanduskriisi ja raskendas töötajate majanduslikku olukorda veelgi.⁸¹

H. Pöögelmann märkis, et eraldumisega Venemaast jäi Eesti tööstus äärmiselt ebasoodsasse olukorda. Ta kaotas peamise turu ja toorainete (metall, vill, mets jne.) baasi. Kodanlikus Eestis hakati sulgema suurkäitisi. Õppinud tööliised jäid tegevusetu. Eesti kodanluse industrialiseerimise poliitika kukkus läbi.

«Suurtööstuse loomisest pettunud eesti kodanlus teeb nüüd järsu pöörangu,» kirjutab H. Pöögelmann, «muudab kursi ja seab trumbiks põllumajanduse arendamise, eriti rõhku pannes karjanduse ja piimamajanduse tõstmisele... Majanduspoliitika uueks hüüdsõnaks seatakse nüüd «daniseerimine»; seatakse kokku vastav plaan — mitte viisaastak, vaid koguni 10—12 a. peale.»⁸²

H. Pöögelmann näitas, et seda plaani ei suudetud ellu viia. Nii kavatseti aastail 1926—1931 suurendada või väljavedu 11,6 miljoni kilogrammilt 42,4 miljoni kilogrammini, tegelikult suurenes ainult 8,7 miljoni kilogrammilt 14,4 miljoni kilogrammini.⁸³ Peale selle hakkasid maailmaturul juba 1925. aastal põllumajandussaaduste hinnad langema. Et aga kodanlik Eesti kuulus kapitalistlikku süsteemi, siis kajastus maailmaturul valitsev olukord siin kõige vahetumalt.

Nii tõestasid marksistid konkreetsete faktide ja nende analüüsi alusel, et kodanlik Eesti oli imperialistlikest suurriikidest majanduslikult sõltuv väikeriik.

Majanduspoliitika küsimustest kerkis olulisele kohale agraarküsimus, mille mõtestamises oli vaja vastu astuda kodanluse ja sotsialistide laiale rindele. Iseloomustades selle probleemi tähtsust, kirjutab V. Kingissepp: «Eesti töörahvale on maaküsimus alati eluküsimuseks olnud.»⁸⁴ Agraarküsimuse teoreetilisel õigest lahendamisel sõltus Eesti tingimustes proletariaadi ühtsuse kindlustamine võitluses nõukogude võimu eest, samuti oli see oluline liidu kindlustamiseks kehvtalurahvaga ja keskmiku neutraliseerimisel.

H. Pöögelmann avaldas rea artikleid kodanliku Eesti majandusliku olukorra kohta. Marksistliku analüüsi silmapaistvaks näiteks on tema kirjutised Eesti fašiseerumisest 1930-ndail aastail.

⁸¹ Vt. A. Kõõrna, tsit. artikkel, lk. 87.

⁸² H. Pöögelmann, Majandusline kriis Eestis, Leningrad, 1932, lk. 19.

⁸³ Sealsamas, lk. 19.

⁸⁴ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all. Tallinn, 1953, lk. 102.

Agraarreformidel on ühiskonna arengu erinevatel etappidel olnud mitmesugune iseloom vastavalt sellele, missuguse klassi poolt ja missugustes ajaloolistes tingimustes nad läbi viidi. Kuid kõigil juhtudel on agraarümbekorraldused klassiiselooga. Nad kujutavad endast poliitilisi abinõusid, mida valitsev klass lõppkokkuvõttes oma huvides ellu viib. Maareform Eestis oli suure majanduspoliitilise tähtsusega akt, mille tõeline iseloom väikekodanlusele ja ka proletariaadi väheteadlikele kihtidele kaugelgtki selge ei olnud.

Eesti kommunistide üheks tähtsamaks ülesandeks oli kodanliku maareformi klassiiselooga paljastamine. Kommunistid juhtisid tähelepanu kodanluse ja sotside demagoogiale, kes õigustasid oma maareformi väitega, et see olevat likvideerinud feodalismi-igandid, vaikisid aga asjaolust, et kodanlus taotles reformiga oma klassivõimu kindlustamist.

V. Kingissepp näitas, et kodanlik agraarreform antud tingimustes ei seadnud eesmärgiks kaugelgtki mitte feodaalsete igandite kõrvaldamise või «parunite selgroo murdmise», nagu deklareerisid kodanluse ideoloogid. Agraarreformi eesmärgiks oli kindlustada kontrrevolutsiooni sotsiaalset baasi ning sellel oli selgepiiriline reaktsiooniline poliitiline eesmärk. Analüüsidest võimalusi agraarsuhete korraldamiseks tõeliselt demokraatlikel alustel, näitas Kingissepp, et see saab toimuda ainult proletarise revolutsiooni käigus. Ainult revolutsioon võib koos kodanluse kukutamisega lõplikult kõrvaldada ka feodalismi igandid agraarsuhetes. V. Kingissepp kirjutas: «Tööraha äraandjad sotsid ja kodanlus lobisesid feodalismi hävitamisest, et varjata kapitalismi päästmist. Tegid sõnu pärisorjuse ärakaotamisest, et varjata palgatööorjuse allesjätmist.»⁸⁵ Kommunistid näitasid, et reformi teostamisel juhinduti kodanluse diktatuuri kindlustamise peaesmärgist: «Maad saavad ainult need, kes jõuavad maad harida, s. o. hallparunid, nende pojad jne. — kuulutavad nüüd maaseaduse teostajad. Iga maatöeline teab, mis see tähendab. Läheb vaene sõdur, mõisatöeline või talusulane maad saama, siis nõutakse temalt põllutööriistade, loomade jne. üle teateid, kui neid ei ole, ei saa maad, sest «egas paljasjalgetele maad anta.»⁸⁶ Ajakiri rõhutas, et selline oligi peamine kriteerium maa jagamisel, sest maareformiga taheti kindlustada kodanluse klassihuviseid.

Kommunistid ei eitanud fakti, et mõningal määral said maad ka kehvikud. Vastupidi — nad märkisid, et maareformi läbiviimine kodanluse huvides nõuab ka selliste väikekohtade loomist, mille peremehed tunneksid alalist vajadust täiendavate elatusvahendite hankimiseks palgatööga. Selline poolproletaarlane, olles seotud oma maatükiga, «ei saa paremaid töötingimusi otsima minna, vaid

⁸⁵ V. Kingissepp, *Iseseisvuse ikke all*, lk. 106.

⁸⁶ «Rõhutute Hääl» nr. 4, 1920, lk. 68.

peab leppima kõigeaga, mis kätte juhtub»⁸⁷. See aga võimaldab kulakutel palkade allasurumist.

Üheaegselt sellega näitasid kommunistid, et iseseisvate sotsialistide projekt põllutöölise ühistute — artellide loomise kohta on utopiline ja teostamatu. V. Kingissepp kirjutas: «Kui ühinguteks kokku astuvad 10—20, kas või sadakond maatameest, kellel igaühel kukrus ümmargune null, siis võib kodanlikus riigis niisuguseid nullisid üksteise järel ritta panna kui palju tahes, aga — ainult töörahva revolutsioon ja ainult töörahva riik asetab nende etteotsa ühe, mis nullidest miljoni teeb ja niiviisi ühismajapidamisele vähemalt rahalise aluse paneb.»⁸⁸ Kuid tootmisühistute organiseerimist kodanliku korra tingimustes ei takista ainult riikliku rahalise toetuse puudumine. Tootmisühistud võivad edukalt töötada ainult «lülina üleüldises ühismajapidamises, mida ühest keskkohast kindla kava järgi juhitakse ja kui see keskkohast tööliste käes on. Ainult töörahva riik loob tarvilised poliitilised ja majanduslikud eeltingimused ühismaapidamiseks.»⁸⁹ Kingissepp näitas selle mõttekäiguga, et tootmisühistute organiseerimine kodanliku korra tingimustes ei päästa veel kehvikuid viletsusest ja selle kaudu ei jõuta ka sotsialismile.

Kodanliku maareformi kriitikat arendasid kommunistid õigelt teoreetilistelt positsioonidelt, kuid samal ajal tegid eesti kommunistid agrararüüsimuse käsitlemisel olulisi vigu.

Nimelt ei arvestanud Eestimaa parteiorganisatsioon õigesti maal valitsevaid konkreetseid ajaloolisi tingimusi ning poliitilist olukorda. Juba aastail 1917—1919 arvasid kommunistid, et eksproprieeritud suurmaavaldustel tuleb luua ainult ühismajandeid, ja suhtusid sellepärast eitavalt mõisate jaotamise. Mõisamaade jaotamine ähvardas nende arvates «hävitada mõisatöölise rohkearvulise pere» ja seega ahendada revolutsioonilise võitluse baasi külas. Kommunistide juhtivad tegelased kartsid, et mõisatest maad saanud väikekodanlike kihtide arvel tugevnevad kodanluse positsioonid. Sellest lähtudes kutsuti maatöölisi võitlusse mõisate jagamise vastu ning soovitati neis nagu suurталudeski kehtestada töölistikontroll tootmise üle. 1920. aastal seadis Eestimaa parteiorganisatsioon üles loosungi: «Mõisate tükeldamine seisma!»

Samasugune seisukoht võeti omaks EKP I kongressil 1920. aastal partei programmi vastuvõtmisel. Programmis pöörati suurt tähelepanu agrararüüsimusele. Agrarprogrammi kohaselt tuli pärast töörahva võimu kehtestamist arendada maal ühistootmist ühiskonna valdusse võetud mõisates ja mõisataolistes üksik- või ühendatud suurталudes. Kes- ja väikemaapidajatele pidi jääma neile seni kuulunud maade kasutamise õigus. «Kuid kogu majan-

⁸⁷ «Tööline» nr. 38, 23. detsembrist 1922.

⁸⁸ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 109.

⁸⁹ Sealsamas, lk. 110.

dukslise poliitikaga, sõnalise agitatsiooniga ja töökaitse täitmise järjekindla järelevalvamise teel,» öeldakse programmis, «tuleb ka nende keskel püüda ühismajapidamise poole, et palgatööd lõplikult kaotada ja põllutöö viljakust tõsta.»⁹⁰ Programmis ei olnud ette nähtud maa andmist maata ja vähese maaga talupoegadele, kes seda soovisid.

Säärased seisukohad olid küll enam-vähem vastuvõetavad sellele osale endistest mõisatöelistest, kellel polnud põllumajanduslikku inventari ja kes maad ei soovinud, kuid laiad talurahva hulgid soovisid maad.⁹¹ Suur osa sulaseid, popse ja väikemaapidajaid elas mõttega saada kord oma maalapp. Seda meeoleolu kasutas ära kodanlus oma propagandas. Räägiti ja kirjutati, et kodanlik maareform andis rahvale maa, kommunistid aga seda teha ei tahtvat.

1923. aastal võttis Eestimaa Kommunistlik Partei päevakorrast mõisate tükeldamise seismapaneku loosungi ja jättis püsima ainult selle teise poole: «Asutada maatöölise, kehvade asunikkuide ja muu maatööraha esitajatest maakomiteed, kes ära määraksid riigi maatagavara kasutamise viisi ja maasaajad.»⁹² «Tööraha Hää!» kirjutas, et loosungi muutmine maaküsimuses on vajalik muutunud konkreetse olukorra tõttu. Märgiti õigesti, et «kui Eesti töölisorgid 12 punkti⁹³ vastu võtsid, oli suur osa mõisu jaotamata, ja klassiteadlikkude tööliste otsekohene kohus oli hakkimise vastu välja astuda. Nüüd on mõisad kas kõik jagatud ehk jagamisel... Nõuda nüüd veel mõisade tükeldamise seismajätmist oleks asjata...»

Kahekümnendate aastate algul avaldati mõtteid, mis sisaldasid mõisamaade jaotamise küsimuse õige hindamise lähtealuseid. I Riigikogu liige kommunist J. Vanja rääkis oma sõnavõtus, et juhul kui mõisate jagamine oleks toimunud maatöölise eneste poolt, «siis võib olla, et sel juhtumisel meil midagi mõisade tükeldamise vastu ei ole»⁹⁴. Niisugune mõte esineb ka ajalehes «Kommunist», kus 1922. aastal kirjutati, et pärast proletaarset revolutsiooni on mõisate jaotamine võimalik.

Kuid Eesti kommunistid ei kritiseerinud sel ajal veel avalikult Eesti Tööraha Kommuuni poolt agraarküsimuses tehtud vigu. Maa jaotamisest rääkisid nad väga üldsõnaliselt, tingimisi. Nad ei sisendanud maatameeste ja kehvikute hulkadele maa saamise lootust individuaalseks kasutamiseks (proletaarse revolutsiooni tule-

⁹⁰ Tsit. teose järgi: Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II. Tallinn, 1963, lk. 41.

⁹¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, lk. 41.

⁹² Eestimaa Tööraha Partei (Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei) üleskutse. «Tööraha Hää!» nr. 17, 23. juunist 1923.

⁹³ Tööraha ühise väerinna programm koosnes 12 põhipunktist.

⁹⁴ I Riigikogu protokollid, V istungjärk (1922. a.), vg. 1254.

musena). See asjaolu raskendas teatud määral linnaproletariaadi ja maatöölaliste ning kehvatalurahva kindla liidu loomist.

Järk-järgult toimus vabanemine eksiseisukohtadest. 1926. a. novembrikonverentsil võeti vastu «Põhilased maa- ja talurahvaküsimuse kohta».⁹⁵ Siit sai alguse õige lähenemine maa- ja talurahvaprobleemidele uutes tingimustes, mis tulenesid kodanliku maareformi läbiviimisest ja kodanluse võimu ajutisest kindlustamisest Eestis. Põhilasetes määrati need talurahvakihid, kellele partei võis toetuda võitluses nõukogude võimu eest. Need olid: 1) põllumajanduslik proletariaat (sulased), keda loeti proletariaadi lahutamatuks osaks ja kelle hulgas tuli luua poliitilisi, ametiühingulisi ja kooperatiivseid organisatsioone; 2) kehvitud-poolproletaarlased (popsid, saunikud jt.), kes olid sunnitud endale oma pisimajapidamise kõrval väljastpoolt elatist hankima, põhiliselt kulakute juures töötades. Proletariaadi võit pidi tunduvalt parandama selle kihi majanduslikku olukorda (võlgade tühistamine, maksudest vabastamine, maa juurdeandmine); 3) kehvitud-väikemaapidajad, kellele põhilise eluüldpidamise andis oma majapidamine, kuid kes aeg-ajalt pidid tegema ka palgatööd. Kehvitud-väikemaapidajad ootasid proletaarselt revolutsioonilt majandusliku olukorra parandamist maksudest vabastamise ja võlgade kustutamise, karja- ja heinamaa andmise, sihtlaenude võimaldamise, saaduste turustamiseks kooperatsiooni loomise ja teiste abinõude näol.

«Kõik need kolm talurahvakihti võivad otsustavas revolutsiooni võitluses linnaproletariaadiga täiesti ühise väerinna luua ja moodustavad viimasega kokku rahva enamuse, mis kurnajate jõust mitu korda tugevam on.»⁹⁶

Põhilasetes toodud seisukohad tehti rahvale teatavaks brošüüris «Kelle päralt peab olema maa Eestis. Eestimaa Kommunistliku Partei vaade maaküsimuse peale». See ilmus 1929. a. Leninigradis. Kahjuks levis see väljaanne Eesti talurahva hulgas vähesel määral.

Põhilasetes muutis EKP ka oma suhtumist keskmikusse. Kinnitati, et proletariaadi võidu puhul jäävad selle talurahvakihi majapidamised puutumata. Seoses maaeraomanduse kaotamisega tuleb ka keskmikud vabastada hüpoteegivõlgadest, rentnikud aga rendimaksudest, kusjuures rendikohad pidid jääma neile põliseks kasutamiseks. Proletaarse revolutsiooni käigus tuli keskmikud vähemalt neutraliseerida, teha kõik, et nad hoiduksid aktiivselt tegutsemast kodanluse kasuks.

Põhilasetes kirjapandu vormistati 1929. a. programmilise seisukohana. EKP jaanuarikonverentsil võeti vastu EKP uus programm, milles maaküsimustes fikseeriti järgmised nõudmised:

⁹⁵ EKPA, f. 27, n. 1. s.-ü. 692, l. 29—35.

⁹⁶ Sealsamas, l. 33—34.

1) mõisasüdamed, kirikumaad ja klassisõjast kodanluse poolel osavõtnud ohvitseridele kingitud maad anda maatöölisele, asunikele ja teistele maata ning vähese maaga inimestele, kusjuures maa saajad ja maa kasutamise viisi määravad maatalurahva ja väike- maapidajate komiteed; 2) lõpetada tasumaksmine endistele mõisnikele ja suurmaapidajatele; 3) parandada popside, väike- ja kesk- asunike ning rentnike majanduslikku olukorda.⁹⁷

Maksimaalnõudena fikseeriti proletariaadi diktatuuri kehtestamise juhuks järgmised abinõud: 1) suurtest ja eeskujulikest suurmajanditest organiseerida nõukogude majandid; 2) osa mõisasüdameist ja üldse suurmajandelt ning aktiivsetelt kontr- revolutsionääridelt konfiskeeritud maadest ning inventarist jaotada sulastele, asunikele, popsidele ja väikemaapidajatele; 3) väike- ja keskmike maaomand jätta omanikele kasutamiseks; 4) maa ost ja müük keelata, väike- ja keskrentnikel kaotada rendimaks; 5) soodustada ja propageerida kollektiivmajandite loomist.⁹⁸

Kõik need dokumendid olid silmapaistvaks sammuks tööliste ja talupoegade liidu loomisel.

Olulise tähtsusega selle liidu kindlustamisel oli EKP 1932. a. märtsikuu manifest, milles tutvustati EKP 1926. ja 1929. a. konver- tentsi seisukohti ja rõhutati, et Eesti Tööraha Kommuun 1918.— 1919. aastal tegi vigu maaküsimuses. Oli viga, et põllutööliste ning talurahva kehvadele kihtidele ei jagatud vastavalt osa mõisnik- kude ja küla suurkanaluse maid. Oli viga, et ei kuulutatud selgelt ja kindlalt, et kehvikute ja keskmikkude maaomandus jääb puutu- mata.

Märtsikuu manifestis paljastati ilmekalt ka kodanluse maa- reformi klassiiseloому. Näidati, et maa andmise lubaduse täitis kodanlus ainult osaliselt. Mõisate maad jagati, kuid asunikud pidid selle ostma riigi, õigemini mõisnike käest. Mõisnikele maksti tasu äravõetud maa eest. Kuid mis kõige tähtsam — maad sai ainult väike osa maasoovijaist. Märtsimanifestis rõhutati: «Nad (kodanlased. — Autorid) ei lahendanud maaküsimust mitte töörahva huvides, vaid maa jagati ära kodanluse huvides.»⁹⁹

Kodanluse maapoliitika omakasupüüdlikkude iseloому paljastati siitpeale mõjukalt ja tulemusrikkalt.

20-ndate aastate lõpul asus eesti kodanlus avalikult ründama väikesi ja nõrgemaid asundustalusid ning looma soodsaid tingi- musi nende maade üleminekuks suurpõllumeeste kätte. Põllumees- tekogud nõudsid, et asunikud ostaksid lühikese ajaga maa välja. Riigikogult taheti nõuda, et asunikelt, kes «ei soovi» maad endale osta, võetakse maa ära. Võlgadega koormatud asunikud, kes ei

⁹⁷ EKPA, f. 6495, n. 1, s.-ü. 207, l. 55.

⁹⁸ Sealsamas, l. 62—63.

⁹⁹ Eestimaa «Kommunistliku Partei manifest». «Edasi» nr. 86, 15. aprillist 1932.

suutnud ei maad osta ega taludel lasuvaid võlgu tasuda, oleksid siis sunnitud loovutama oma majapidamised jõukale kodanlusele. Selle mahhinatsiooni olemust paljastati otsekohe kommunistliku partei väljaandeis:

«Tõusikkodanluse poliitika on selge ja sirgjooneline. Nad ei varja oma lõppsihte. Nad tüürivad otsejoont suurpõllupidamisele,»¹⁰⁰ kirjutas «Kommunist».

Veel selgemini ütles kodanlus oma eesmärgi välja 1936. aastal, mil Päts esitas suurtalude loomise kava.

K. Pätsi nn. suurtalude kava kohta kirjutas «Kommunist», et kodanluse eesmärgiks on «... luua sarnast suurnikkude kihti, kellele kodanlus julgesti oma võimu toetada võib, alaline rahulolematas asunikkude, väikemaapidajate ja isegi kehvtalupeogade seas näitab kodanlusele, et laiad talurahva hulgad pole mingiks toeks kodanlusele. Sellepärast on tarvis luua mõisnikud ja suurte külakurnajate kiht, kes kehvemat talurahvast orjastada ja ohjades hoida aitaksid.»¹⁰¹

Kriisiperioodil kodanluse poolt propageeritud nn. teist maaseadust, mille järgi 10 aasta jooksul pidi loodama 10 000 uut talu, paljastas «Kommunist» 1934. a.¹⁰² Ajalehes näidati, et

1. 10 000 uue talu loomine kümne aasta jooksul oli ainult tilk vett merre, mis ei kõrvalda veel maapuudust. Maasoovijaid on hoopis rohkem.

2. Uued talud kavatseti luua metsadesse ja soodesse. Seal talu rajamine tähendas uudismaade harimist, milleks oli vaja vastavat inventari, väetisi, põllumajanduslikke loomi jne. Talu rajamiseks läks järelikult vaja kümneid tuhandeid kroone. Kehvikutel neid ei olnud ning laenude kaudu oleks nad varsti viidud niisama kaugele kui esimese maaseaduse puhul. Uudismaa saajal oleks tulnud teha ränka tööd, et siis, kui talu juba enam-vähem korras, anda ta ära võlgade katteks. Kommunistliku partei väljaandes kirjutati:

«Ja sellepärast ei lahenda «teine maaseadus» samuti maaküsimust Eestis, nagu ei lahendanud esimene maaseadus. Mõlemad maaseadused on kodanlised maaseadused ja nende eesmärgiks on ainult küla jõuka kihi toetamine.»¹⁰³

Koos kodanluse agraripoliitika kritiseerimisega näitas kommunistlik partei rahvahulkadele, et töötava talurahva huvides on maaküsimust võimeline lahendama ainult tööliste ja talurahva valitsus. Ka talurahva olukorra parandamiseks oli vajalik sotsialistlik revolutsioon.

Kodanluse majanduspoliitika kritiseerimise kõrval andis kommunistlik partei vastulöögi kodanluse teoreetilistele seisukohtadele

¹⁰⁰ «Kommunist», 25. jaanuarist 1930.

¹⁰¹ Päts teeb asunikkudele rattad alla! «Kommunist» nr. 1, jaanuarist 1937.

¹⁰² «Kommunist» nr. 6, maist 1934.

¹⁰³ Sealsamas.

maaküsimuses. Kodanlus püüdis näidata küla «demokraatlikuna», maal eitati klasse ning klassivõitlust. Kodanlusel oli seda seisukohta tarvis külakehvistu klassivõitluse summutamiseks. Väitega, et «kõigi põllumeeste» huvid on ühesugused, taheti ähmastada maaproletariaadi klassiteadvust.

Marksistid näitasid, et eesti küla ei ole mingi idüll ja siin eksisteerivad teravad klassivastuolud. Nii kirjutab «Külaproletaarlane»: «Kui tööline raske ja tapva töö eest 100—150 senti päevas saab, siis ettevõtja päevane sissetulek on mitmekümnekordselt suurem. Kõigi töenäolikkude andmete järgi otsustades makstakse ettevõtjale kantmeetri eest 23—25 senti. Töölisele maksab ettevõtja kandi väljaviskamise eest 10—12 senti. Nii jääb temal iga kandi pealt 13—15 senti järele. Kuna tööil 70 meest ja iga mees läbisegi võttes keskmiselt 13 kanti välja viskab, siis on igapäevane töö tagajärg 910 kanti. Seega jääb ettevõtjal iga päev järele 118—136 krooni. Kui nüüd sellest summast mitmesuguste jooksvate ja kevadel möödapääsematu kraavi puhastamise kulude katteks ettevõtja iga päev ütleme 30 kr. (sellest on enam kui küllalt) tagavaraks paneb, siis on tema päevane teenistus 88—106 krooni.»¹⁰⁴

Niiviisi näidati konkreetsete faktide abil kapitalistliku eksploateerimise olemust. «Külaproletaarlases» toodi andmeid kehviktaluraskest maksukoormast ja võlgadest,¹⁰⁵ valgustati maakäsitöölise olukorda¹⁰⁶ ja esitati miinimumnõudmised kodanliku korra raamides. Käsitöölise huvidest lähtudes püstitas ajaleht järgmised nõudmised:

- 1) palkade kärpimise kohene lõpetamine ja palkade kõrgendamine elatusmiinimumini,
- 2) palkade õigeaegne ja täielik väljamaksmine,
- 3) töölisele ja ta perekonnale prii ülalpidamine ning korterhaiguse ja õnnetusjuhtumite korral ettevõtjate ja riigi kulul,
- 4) tööliste vallandamiste lõpetamine,
- 5) puhtad ja korralikud tööruumid ettevõtjate kulul jne.¹⁰⁷

On oluline, et need nõuded esitati sõnaselgelt kui miinimumprogramm ja tõestati, et majanduslikest raskustest pääsemiseks tuleb kehvtalurahval tihedalt liituda tööliklassiga (sotsialistliku revolutsiooni eest võitlemiseks). «Tee kodanlise kurnamiskorra kukutamiseks seisab tööliklassi ühises võitluses ühes kehvtalurahvaga,» kirjutati artiklis «Revolutsioonilistest marksistidest».¹⁰⁸

«Külaproletaarlases» toodi pidevalt andmeid Nõukogude Liidu majandusliku olukorra kohta. 1933. a. märtsikuu numbri artiklis «Esimese viisaastaku võit» räägiti esimese viisaastaku ennetäht-

¹⁰⁴ EKPA, f. 27, n. 1, s.-ü. 23, l. 73.

¹⁰⁵ Sealsamas, l. 114—116.

¹⁰⁶ Sealsamas, l. 10.

¹⁰⁷ Sealsamas, l. 10.

¹⁰⁸ Sealsamas, l. 101.

aegsest täitmisest, toodi andmeid tööstuse arengu kohta, näidati rahvamajanduse struktuuri muutumist Nõukogude Liidus.¹⁰⁹

«Külaproletaarlases», «Edasis» ja muudes väljaannetes näitas EKP, et samuti nagu linnas, eksisteerisid ka kodanliku Eesti külas klassid ja nendevaheline võitlus. Konkreetsete faktidega tõestati, et külas ei olnud mingit harmooniat ja klasside ühtsust, nagu seda püüdsid väita kodanluse ideoloogid.

On huvitav, et hoopis teistest oludest ja kaalutlustest lähtudes hakkas küla kihistumist eitama J. Palvadre, kes 1920. a. arendas Nõukogude Liidus teooriat, mille kohaselt Eestis maakodanlust-kulakuid kui kurnajate klassi ei olevat ega olevat neid ka Nõukogude Liidu eesti asundustes. J. Palvadre arvas: «Talupojad aga, masinaid tarvitusele võttes, surusid sulased taludest täiesti välja ja tegid tööd oma perekonnaga.»¹¹⁰ Nimetatud «teoorial» on reaktioonilised klassijuured. «Teooria» autor eitas kas teadlikult või ebateadlikult talurahva revolutsioonilist jõudu ega näinud talurahva kehvemates kihtides töölisklassi liitlast lähenevas sotsialistlikus revolutsioonis.

Selle «teooria» ümberlökkamisel on suuri teeneid J. Reesenil,¹¹¹ kes faktidele tuginedes näitas, et Eesti talurahva olukord tõestab leninismi seisukohtade õigsust agraarküsimuses.

Reesen analüüsis eesti talurahva üksikute kihtide olukorda ja

¹⁰⁹ EKPA, f. 27, n. 1, s.-ü. 23, l. 7—8.

¹¹⁰ J. Palvadre, Eesti töörahvas Venemaal — Kolm aastat. Peterburi, 1920, lk. 11.

¹¹¹ Johannes Reesen sündis 1. veebruaril 1900 Viljandimaal Puiatu vallas keskmiku pojana. Oppis algkoolis ja Viljandi reaalgümnaasiumis. Proletariaadi revolutsioonilisse võitlusse liituti J. Reesen Veebruarirevolutsiooni päevil, millal ta hakkas tegema selgitustööd töörahva hulgas. Pärast Veebruarirevolutsiooni astus ta Punakaardi liikmeks ja 1917. a. detsembris võeti ta vastu kommunistlikku parteisse. Ta organiseeris siin kommunistlikku noorsooliikumist ning oli Viljandis juhtivatel kohtadel (EKP liinis). J. Reesen oli riigikogu kommunistlike rühma liige.

Revolutsioonilise tegevuse eest ta areteeriti, kuid teel Tallinna õnnestus tal rongist põgeneda. EKP ülesandel siirdus Nõukogude Liitu, kus asus Marhlevskini nimelise Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonnas tööle Eesti ajaloo ja NSV Liidu majanduspoliitika õppejõuna. Kohakaasluse alusel töötas ta Herzeni nimelises Pedagoogikainstituudis ja täiendas oma teadmisi iseseisva õppimise teel. Õpetegevuse kõrval võttis osa praktilisest majanduslikust tegevusest ja parteitööst. Langes isikukultuse ohvrina 1938. aastal.

(A. Sunila, Johannes Reesen, «Edasi» nr. 22, 31. jaan. 1960.)

Majandusteaduslike tööde autorina oli J. Reesen üsna viljakas. 1924. aastal ilmus tema sulest raamat «Valmistusjõud ja klassivahekorrad Eestis». Järgnevatel aastail ilmus Reesenilt mitmeid artikleid ajakirjas «Klassivõitlus». Neis andis ta ülevaate Nõukogude Liidu majanduslikust olukorrast (vt. «Klassivõitlus» nr. 67/68, 1925; nr. 76/77, 1926; nr. 100/101, 1928), analüüsis Eesti ja NSV Liidu majanduslikke suhteid (vt. «Klassivõitlus» nr. 92/93, 1928) ja puudutas klassivõitlust kodanlikus Eestis (vt. «Klassivõitlus» nr. 123—126, 1930). Mitmes sel perioodil kirjutatud artiklis käsitles J. Reesen talurahvapoleemi (vt. «Klassivõitlus» nr. 103/104, 1929). Samale küsimusele on pühendatud ka tema raamat «Talurahva klassiline kihinemine Eestis ja rahvusdemokratism» (Leningrad 1932).

andis hinnangu nende revolutsioonilisele potentsiaalile. Autor märkis, et maareformi tulemusena kasvas kodanlikus Eestis väikeste ja keskmise suurusega talude arv. Kuid finantskapitali tungimine põllumajandusse tõi muudatusi tootmissuhetesse ja klassivahetadesse külas. «On kasvanud tuntavalt kulaklik kapitalistlike majapidamiste ja jõukama kesktalurahva majanduslik erikaal,» kirjutas J. Reesen.¹¹² Seda olukorda soovib autor arvestada revolutsiooniliste jõudude hindamisel külas. J. Reeseni järelendus suurtalude osatähtsuse tõusust ei tähenda muidugi revolutsiooniliste jõudude eitamist Eesti külas. Reesen püüdis tõestada, et suurem osa talurahvast võitleb kodanluse vastu ja läheb kaasa töölikklassiga.

Nimetatud raamatu teises pooles kritiseerib J. Reesen mitmeid autoreid, kes ühekülgselt lähenevad talurahva probleemile. Oluline koht oli selles poleemikal J. Palvadre vastu.

J. Palvadre «teooria» kohta kirjutas J. Reesen: «On täitsa selge, et sellel Palvadre «teorial» ei ole midagi ühist leninismiga põllumajandusliku kapitalismi edenemise suhtes, sest teaduslik sotsialism tõestas juba aastakümneid tagasi, et kapitalismi edenemise põhi- ja peasiht seisab väikevalmistuse väljatõrjumises suurvalmistuse poolt — nii tööstuses, kui ka põllumajanduses... J. P. «teooria» järele muutub aga põllumajandusline valmistus perekonna tööjõule rajatud väikevalmistuseks, kus masinaid ilma sulasteta tarvitatakse.»¹¹³

J. Reesen kritiseeris ka Palvadre «teooria» teist külge ja nimelt oma maalapi idealiseerimist. Rikkaliku faktilise materjali alusel tehtud majandusliku analüüsi põhjal näitas ta väiketalude sõltuvust suurtaludest ja nende pidurdavat mõju kapitalismi arengule.¹¹⁴

Kodanliku Eesti majanduse arengut ja kodanluse majanduspoliitikat käsitlesid kommunistid korduvalt. Huvitavalt analüüsis seda 1924. a. J. Reesen, kes pidas eesti kodanluse majanduspoliitika peamiseks veaks planeerimatust. Algul püüdis kodanlus nihutada esiplaanile tööstust, arvestamata tooraine ja valmiskaupade turge. Selleks kulutati suuri summasid, kuid tulemus oli null.

«Samuti nagu tööstuse alal on Eestis ka väliskaubanduse alal valitsenud plaanikindlus ja ääretu korralagedus,» kirjutas

---

¹¹² J. Reesen, Talurahva klassiline kihinemine Eestis ja rahvusdemokratism. Leningrad, 1932, lk. 68.

Raamatu teine pool on pühendatud poleemikale töö esialgse käsikirja retsensentidega. Kuna retsensioon oli käsikirjas, ei olnud trükitud vastus sellele põhjendatud. Peamiselt sellest lähtudes annab «Klassivõitlus» eespool käsitletud J. Reeseni raamatule eitava hinnangu (vt. bibliograafia. «Klassivõitlus» nr. 7/8, 1934, lk. 61—65).

¹¹³ J. Reesen, Talurahva klassiline kihinemine Eestis ja rahvusdemokratism, lk. 73.

¹¹⁴ Sealsamas, lk. 75—76.

J. Reesen.¹¹⁵ «Iseseisvuse» esimestel aastatel oli valitsemas litsentside süsteem. See seisis sisse- kui väljaveetavate kaupade nimestiku esitamises tööstuskaubandusministrile luba saamiseks, mis kestis kuni 1920. aastani. Siis pääses võidule vabakaubandus, mis sise- ja väljaveokontrolli kõrvale heitis.» Autor näitab, et kaubandusbilanss oli sealjuures Eestile passiivne.

Käsitledes üksikute tööstusharude ning põllumajanduse olukorda, jõuab autor järeldusele, et majanduspoliitikat aetakse kodanlikus Eestis valitseva kildkonna huvides.

Majanduslikku olukorda Eestis käsitleti põhjalikult EKP 1929. a. jaanuarikonverentsil. J. Anvelt oma aruandes märkis, et viimasel paaril aastal on majanduslik olukord halvenenud. Kriisjärgset (1923.—1924. a. kriis) arengutempot ei ole enam märgata.

«Üldse on siiski majanduses niivõrra väike edasiarenemine, et ta viimastel aastatel peaaegu külmunud seisukorras on. Eelarve kasvab äärmiselt pikkamisi. Sedasama võib ütelda ka väliskaubanduse kohta.

Kui meie võtame laialiste rahvahulkade seisukorra, siis näeme tema äärmist raskust, mis suureneb.»¹¹⁶ Sama kinnitas oma sõnavõtus konverentsil H. Pöögelmann, kes kodanluse andmetele viidates toonitas, et maksebilansiga pole Eestis asi korras ning viimastel aastatel pole majanduses tõusu märgata.¹¹⁷ Konverentsi resolutsioonis märgiti, et tööliklassil pole lootust parandada oma olukorda kodanliku diktatuuri tingimustes.¹¹⁸

Konverentsil vastuvõetud programmi esimeses osas, mis kannab pealkirja ««Iseseisva» Eesti kapitalism, ta üldine kriis ja paratamatu hävitamine», käsitletaksegi kodanliku Eesti majanduslikku allakäiku ja kodanliku valitsuse rahvavaenulikkude poliitikat.

Pärast 1930. aastat oli üheks keskmaks küsimuseks, millega kommunistlikud autorid tegelesid, kodanlikku Eestit ja kogu kapitalistlikku maailma tabanud majandusliku kriisi probleem. Partei väljaannetes analüüsiti kriisi põhjusi ja majanduslikest raskustest väljapääsu võimalusi. Kommunistid suutsid eraldada peanised ja teisejärgulised nähtused ning näitasid, et «... see oksjonite, tööpuuduse ja kõigi muude hädade ja viletsuste põhjus on kõdunev kapitalistlik süsteem, mis rabeleb väljapääsmatult kriisisooos».¹¹⁹

H. Pöögelmann analüüsis majanduskriisi põhjusi Eestis üksikasjalikult artiklites «Kriis, nõiaring ja faschism Eestis»¹²⁰, «Stabi-

¹¹⁵ J. Reesen, Valmistusjõud ja klassivahekorrad Eestis. Leningrad, 1924, lk. 29.

¹¹⁶ EKPA, f. 24, n. 1, t. 520, l. 17.

¹¹⁷ Sealsamas, l. 45.

¹¹⁸ Sealsamas, l. 258.

¹¹⁹ H. Pöögelmann, Kes on süüdi valge Eesti talude oksjonites? «Edasi» nr. 172, 26. detsembrist 1931.

¹²⁰ «Klassivõitlus» nr. 119/122, 1930.

lisatsiooni lõpp ja majandusekriis Eestis»¹²¹ jm. Põhjalikuma analüüsi kapitalistliku majanduse arengule Eesti kodanliku diktatuuri tingimustes, eriti aga 1929.—1933. a. kriisi ajal andis Pöögelmann ulatuslikumas eraldi ilmunud raamatus «Majandusline kriis Eestis». ¹²²

Raamatu eessõnas anti lühike ülevaade kapitalistlikke riike haaranud majanduskriisist. Autor toob faktilisi andmeid tööstus- ja põllumajandustoodangu langusest neis maades. Ta väidab, et kriisi raskustest pääsemiseks ning oma maa töötajate tähelepanu kõrvalejuhtimiseks majanduslikest raskustest valmistab imperialism ette sõjakäiku Nõukogude Liidu vastu. Sama taktikat kasutab ka eesti kodanlus kui ülemaailmse imperialismi kannupoiss. Pöögelmann näitas sügavas analüüsis ja eelnevate aastate arengule osutades, et kriis Eestis oli osa ülemaailmsest majanduskriisist.

Kuigi pärast 1924. a. Eesti majandus oli stabiliseerunud ning neil aastail esines tõus mitmes rahvamajandusharus, siis juba 1927/28. a. ebakindel stabilisatsioon lõppes. Kriis ilmnis eelkõige põllumajanduses, mis oli maailmaturuga kõige enam seotud. «1928. a. lõpuks haarab kriisilaine, mis esialgu põllumajanduses teravamini nähtavale tulnud, ka teised majandusealad üksteise järel oma küüsi, kuigi ta mõnel alal veel ravalt silma ei paista (näit. tööstuses).»¹²³ Kuigi 1929. a. oli saak keskmisest kõrgem ning 1930. a. ennenägematu tolle aja tingimustes, ei suutnud see pidurdada kriisi süvenemist. 1927.—1931. a. müüdi sundkorras üle 1000 talu. 1931.—1932. a. süvenes kriis põllumajanduses veelgi. Eesti või ja peekoni hinnad välisturul aina langesid. ¹²⁴

1929. aastal oli tööstuse olukord veel «normaalne». Toodangu üldine väärtus oli ainult pisut väiksem kui 1928. aastal. 1930. a. haaras aga kriisilaine ka seda rahvamajandusharu. Rida ettevõtteid suleti (Tallinnas, Tartus, Narvas). Töötute arv suurenes kiiresti. H. Pöögelmann toob mainitud väidete tõestamiseks hulgaliselt fakte. Autor iseloomustab kriisi ulatust kaubanduses ja transpordis. Ta näitab, et kriisiaastail kahanes märgatavalt kodanliku Eesti väliskaubanduslik käive. ¹²⁵ Kriisist oli hõlmatud ka krediidi- ja finantssüsteem.

Küllalt põhjalikult analüüsib H. Pöögelmann töölisklassi olukorda kriisi ajal. Tugevnes töölisklassi ekspluateerimine, tõusid tarbeesemete hinnad. Korteriseaduse annulleerimise järel tõusis korteriüür. 1931. a. alates vähenes pidevalt palk: esialgu 10—25%, seejärel korduvate alandamiste tõttu 35%, kohati isegi 50%. ¹²⁶

¹²¹ «Klassivõitlus» nr. 159, 1933, lk. 2—10.

¹²² H. Pöögelmann, Majandusline kriis Eestis. Leningrad, 1932.

¹²³ Sealsamas, lk. 22—23.

¹²⁴ Sealsamas, lk. 25.

¹²⁵ Sealsamas, lk. 36.

¹²⁶ Sealsamas, lk. 42.

H. Pöögelmann märgib, et on kaks teed kriisist pääsemiseks. Kodanlus nägi väljapääsu pealetungi tugevdamises töötajatele. Riigikassa tulude vähenemist kaeti aktsiisimaksu tõstmisega tubakale 30% võrra, suhkrutolle tõsteti 7,5 senti kilolt, riigiteenistujate palka alandati 2—20%.¹²⁷ Aktiviseerunud fašistliku liikumisega lootis kodanlus maha suruda töölisliikumist. H. Pöögelmann juhtis tähelepanu kodanliku valitsuse püüdeile maakodanluse huvides kehtestada «kriisimaksu» ning saata maale tasuta tööjõudu.¹²⁸ Samas näitas Pöögelmann, et kriisi ületamiseks on tööliklassil hoopis teine tee kui kodanlusel ja nimelt revolutsiooniline tee. H. Pöögelmann toob andmeid streikide arvu kasvu, streikijate nõudmistte suurenemise jne. kohta. Selle alusel ta väidab: «Kõik eeldused selle, revolutsioonilise tee leidmiseks, et kriisist pääseda, on Eestis olemas.»¹²⁹

1936. a. ilmus Pöögelmannilt uurimus «Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis».¹³⁰ H. Pöögelmann tõestab selles, et eesti kodanlus väljus kriisist töörahva arvel, veeretades tema õlgadele kriisiraskused.

H. Pöögelmanni tööd Eesti kapitalistliku majanduse kohta olid marksistliku majandusliku mõtte ajaloos Eestis suure tähtsusega. Nendes teostes esineb H. Pöögelmann kui järjekindel marksistlik majandusteadlane.

Koos kriisi tõeliste põhjuste selgitamisega analüüsisid eesti marksistid (eriti Leningradis ilmuvas ajalehes «Edasi») ka üksikute tootmisharude olukorda kodanlikus Eestis. Vaatamata kodanlike autorite väidetele, et kriisiraskusi kannavad kõik klassid, näitasid kommunistlikud autorid, et kriisi peamine raskus langes töötavate hulkade õlgadele. Nii kirjutas O. Rästas¹³¹ 1934. aastal, et

---

¹²⁷ H. Pöögelmann, Majandusline kriis Eestis, lk. 50.

¹²⁸ Sealsamas, lk. 58.

¹²⁹ H. P. Faschism tungib avalikult peale. «Klassivõitlus» nr. 139—140, 1932, lk. 20.

¹³⁰ H. Pöögelmann, Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis. Moskva-Leningrad, 1936.

¹³¹ Otto Rästas sündis 5. märtsil 1890. aastal Harjumaal Kehtna vallas. Õppis külakoolis ja ministeeriumikoolis, mida ta majanduslike raskuste tõttu ei lõpetanud. 12. eluaastast alates oli ta sunnitud endale ise leiba teenima. Seitsmeteistkümnendaastase noorukina sõitis O. Rästas Tallinna ja sai «Dvigateli» vabrikusse tööle. 1906.—1907. aastast hakkas ta osa võtma töölisliikumisest. 1912. aastal võeti ta vastu VSDT Parteisse. Kuni 1924. aastani töötas kodanlikus Eestis, oiles juhtivatel kohtadel Eestimaa Kommunistlikus Parteis. 1924. a. sõitis O. Rästas EK P Keskkomitee otsuse põhjal Nõukogude Liitu. Langes isikukultuse ohvriks. (Vt. «Eesti Kommunist» nr. 2, 1965.)

Paljud O. Rästa artiklid on ilmunud ajalehes «Edasi», ajakirjas «Klassivõitlus» ja Kominterni bulletinis. O. Rästas on raamatute «Klassivõitluse väerinnalt» (Lühike ülevaade ametiühingute liikumisest), «Suure murrangu teel» ning «Põrandaalused» autor. Enamikus O. Rästa töödes käsitletakse koos poliitiliste probleemidega ka majandusküsimusi.

monopoolsete hindade poliitika, tollitariifid, kaused maksud ja rahakursi allalöömine, mis kodanlikus Eestis läbi viidi, olid abinõudeks, mille abil suurendati töötajate ekspuaterimist. Selline kodanluse huvides aetav majanduspoliitika viis ka laialdased hulgad väiketootjaid ning kesk- ja väiketalusid pankrotti.¹³²

Teravalt kritiseeris kommunistlik partei kriisiperioodil kodanluse kroonikursi alandamise poliitikat. Kodanlike majandusteadlaste arvates pidi see samm olema üheks kriisist pääsemise vahendiks. «Kommunist» selgitas kursilangemise klassieesmärki ja kirjutas, et kodanlus püüab kriisiraskused veeretada töölisklassi õlgadele. Üheks selliseks abinõuks oligi kroonikursi langetamine ametlikult 35% võrra, tegelikult aga veelgi rohkem. Analüüsiti igakülgsest kroonikursi alandamise probleemi, näidati, et see tähendas töölisklassi ja kõigi palgateenijate reaalsalga langust, sest pärast kursi langetamist tõusid tarbeesemete hinnad, töötajate nominaalpalk jäi aga samaks. «Kroonikursi langetamine on seega määratu hoop töölisklassi pihta, mida kodanlus juba ammugi ette valmistas. Kroonikursi langetamine tähendab veel suuremat nälga ja viletsust töötavatele hulkadele.»¹³³

Kursi langetamine tabas ka talurahva kehvemaid hulki, käsitöölisi, kalureid ja linnakehvikuid. Viimased ei saanud enam oma saadustest sellist hinda, mid said suurettevõtted.

Kõige selle alusel väitis «Kommunist» täie õigusega, et «krooni langetamine on lüli üldisest pealetungimisest töölisklassi vastu»¹³⁴.

Juba kriisiperioodil hakkas kodanlus tüürima fašistliku diktatuuri poole. Fašismi põhjuste ja olemuse paljastamine oli seetõttu tol perioodil kommunistide tähtsamaid ülesandeid.

«Kodanlusel on faschistlist diktatuuri selleks tarvis,» kirjutati 1930. a. «Kommunisti» lendlehes «Eestimaa töörahvale», «et selle abil kõiki kriisi läbi tekkinud raskusi kõvemini töörahva õlgadele laduda — tööliste palkasid viimase võimaluseni alla suruda, tööpäeva pikendada, kehvtalurahva maksukoormat suurendada. Teiseks on faschistlist diktatuuri Eestis selleks tarvis, et imperialistide käsul ühes Poola, Rumeenia, Läti ja Soome faschistidega veel kiiremini ette valmistada sõda Nõukogude Liidu vastu.»

Seega märgiti juba kriisi algperioodil, et fašismi on kodanlusel vaja oma võimu kindlustamiseks. Nagu ajalugu tõestas, nägi kommunistlik partei õigesti ette sündmuste käiku. Majanduslike raskuste pinnal oli elanikkonna rahulolematuse kriisiperioodil kasvanud niivõrd, et kodanlus asus oma võimu säilitamiseks fašistliku diktatuuri teele.

Fašismi pealetungi Eestis arendas kõige aktiivsemalt vapside

¹³² Vt. O. Rästas, Faschism Eestis tööpuudust «likvideerimas». «Klassivõitlus» nr. 6, 1934, lk. 1—2.

¹³³ Maha nälja ja fašismi valitsus. «Kommunist», augustist 1933.

¹³⁴ Sealsamas.

organisatsioon, kasutades sealjuures demagoogilisi loosungeid. Kommunistliku partei väljaandeis anti vapside liikumisele algusest peale õige hinnang.

EKP Keskkomitee Poliitbüroo resolutsioonis fašismi kohta 1931. a. kirjutati, et Eestis ja teiste Nõukogude Liidu läänenaaberitel toimub kiire kodanluse fašiseerumine, sest majanduslik kriis avaldub siin teravalt nii tööstuses kui ka põllumajanduses ning on suureks ohuks kodanluse võimule. Kriisi tingimustes kasvab kohutavalt töötavate hulkade viletsus ning sellega ühenduses ka rahulolematuse kodanluse valitsuse vastu. Samal ajal on selge, et imperialistide käsilastena peavad need riigid olema esimesteks Nõukogude Liidule kallaletungijateks. Fašistliku diktatuuri maksmapanemine ei tähenda neis riikides mitte ainult majanduslike raskuste ladumist tööliste ja kehv- ning kesktalurahva turjale, vaid ka Nõukogude Liidu vastu sihitud sõja hädaohu suurenemist.¹³⁵

EKP augustikonverentsil 1934. a. näidati, et, kasutades oma huvides rahvahulkade rahulolematust valitseva olukorraga ning andes demagoogilisi lubadusi, läks vapsidel korda ajutiselt teatud osa töötajaist oma liikumise rööbastele juhtida.¹³⁶

Eesti fašiseerumist käsitleti mitmes Leningradis ilmunud spetsiaalselt sellele küsimusele pühendatud väljaandes. N. Karotamm oma töös «Rahvahäätetus ja Eestimaa faschiseerimine» näitab, et vapside põhiseaduse eelnõu vastuvõtmine tähendab fašistliku diktatuuri kehtestamist. Ta näitab, millest oli tingitud eesti kodanluse kiire ümberkasvamine fašistlikuks. Selle põhjusteks olid:

1. Majanduskriis. Kriisivastased abinõud kergendasid osaliselt ainult kodanluse olukorda. Näiteks tekkis kroonikursi languse tagajärjel ainult pinnapealne majanduse elavnemine. See puudutas peamiselt kaubandust ja osaliselt kergetööstust. Majanduslikud raskused põhiliselt säilisid.

2. Revolutsioonilise liikumise tõus. See oli seotud majanduskriisiga ja üldse majanduslike raskustega. Kuna viimaseid polnud võimalik likvideerida, siis ei raugenud ka töölisliikumine. See elavnes.

3. Kolmandaks avaldas kohapeal oma mõju fašistliku liikumise aktiveerumine rahvusvahelises ulatuses.¹³⁷

1934. a. konverentsil rõhutati, et rahvahulkades esinenud rahulolematuse ei omanud veel selget revolutsioonilist ilmet, mis oli tingitud EKP mitteküllaldasest tööst. Partei oli sügaval põranda all ja paljud kommunistid olid heidetud vanglaisse. Sellistes tingimustes ei kasutatud õigeaegselt legaalse töö vahendeid. Seepärast

¹³⁵ EKP Keskkomitee resolutsioonid. EKP Keskkomitee trükikoda, lk. 24.

¹³⁶ Vt. Resolutsioon Eestimaa olukorras ja EKP ülesannete kohta. «Edasi» nr. 86, 26. juunist 1935.

¹³⁷ Vt. N. Karotamm, Rahvahäätetus ja Eestimaa faschiseerimine. Leningrad, 1933, lk. 3—4.

ei suutnud EKP asuda rahulolematuse liikumise etteotsa. 1934. a. augustikonverentsi resolutsioonis öeldi:

«Raskus seisab selles, et kommunistlik partei ei ole veel suutnud töölisklassi hulgaliste võitluste juhtimist oma kätte võtta. Objektiivsed tingimused on revolutsiooniliseks võitluseks väga soodsad. Kogu küsimus seisab nüüd töölisklassi revolutsioonilises jõus, tema eelväe, kommunistliku partei jõus ja tugevuses.»¹³⁸

1934. a. võimu haaranud K. Päts ja tema kildkond eitasid oma diktatuuri fašistlikku olemust ja võitlesid näiliselt vapside vastu, kelle fašistlikus iseloomus kellelgi kahtlust ei olnud. Kommunistliku partei ülesandeks oli avada Pätsi-Laidoneri diktatuuri olemus. Seda tehti valitsevat olukorda analüüsides ja diktatuuri üksiksammude iseloomu ning eesmärke selgitades.

K. Pätsi fašistlikus sotsiaalpoliitikas oli oluline koht nn. kutsekodadel. Asutati ka Tööliskoda. Kommunistlikus ajakirjanduses rõhutati kutsekodade fašistlikku olemust. Artiklis «Tööliskoja vastu» näidati, et tööliskoda ei saa kaista tööliste huve, sest ta on loodud Pätsi kildkonna poolt oma poliitika elluviimiseks. «Tööliskoja asutamine on Pätsi valitsuse tähtsamaks sammuks korporatiivse korra maksmapanemise ettevalmistamisel Itaalia jt. fašistlikude maade eeskujul.»¹³⁹

Põhiliselt õige hinnangu Tööliskojaile andis ka 9. veebruaril 1936 Tallinnas toimunud töölisvanemate 4. üleriiklik konverents, kus märgiti, et Tööliskoda oma iseloomult ja ülesandelt ei saa ega või ametiühinguid asendada, ning töölistel soovitati koonduda ametiühingute ümber.¹⁴⁰

Kodadesse koondas Päts töötajad nii, kuidas see kodanlusele kasulik oli. Põllumeestekoda tegutses ilmselt kulakute huvides, kuid võttis sõna «kõigi põllumeeste» nimel. Paljastades kodade olemust, kirjutas H. Pöögelmann: «Lühidalt: «kojad» peavad ühiskondlikust elust kõrvaldama — klassivõitluse. Teiseks — ja see on «klassivõitluse kõrvaldamise» teine külg — peavad «kodade» kaudu nimelt kõige jõukamad, kõige tagurlikumad kihid võimaluse saama terve oma elukute või ametiala nimel esineda, seega mingisuguse «demokraatia» lipu all kõige tagurlikumate ja jõukamate kildkondade kasusid kaitsta.»¹⁴¹

Samas paljastas Pöögelmann fašistliku demagoogia, nagu oleks fašistlik diktatuur likvideerinud tööpuuduse ja saavutanud tööliste reaalsalga tõusu. Pöögelmann näitas, et kriisijärgne elavnemine saavutati linna- ja maatöölise ekspluateerimise tugevda-

¹³⁸ Vt. Resolutsioon Eestimaa olukorras ja EKP ülesannete kohta. «Edasi» nr. 86, 26. juunist 1935.

¹³⁹ Tööliskoja vastu. «Kommunist» nr. 1, jaanuarist 1935.

¹⁴⁰ Vt. «Kommunist» nr. 2, veebruarist 1936.

¹⁴¹ H. Pöögelmann, Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis. Moskva-Leningrad, 1936, lk. 35.

mise teel, kuid sellele vaatamata ei suudetud likvideerida tööpuudust.

Fašistliku diktatuuri sotsiaal-majanduslikke probleeme käsitles ka O. Rästas. Analüüsides kodanliku Eesti majandust 1935. a., suutis Rästas õigesti välja tuua sel ajal täheldatava olukorra paranemise põhjused. Ta näitas, et vaatamata mõningale elavnemisele ei ole kodanliku Eesti majandus depressioonist kaugemale jõudnud ning majanduslikku õitsengut ei ole saanud.¹⁴²

Teises artiklis analüüsis Rästas fašistide ettepanekuid tööpuuduse likvideerimiseks Eestis ja näitas, et nende abil pole võimalik tööpuudust kaotada. «Kui fashism tahab tööpuudust likvideerida, siis peaks ta enne «likvideerima» kapitalistliku valmistuse, kaotama eraomanduse, natsionaliseerima ettevõtted, kuid see ei oleks siis enam fashism. Kodanlus iseennast ei likvideeri, sellepärast ei saa ta lõpetada ka töötaolekut.»¹⁴³

Nii näeme, et marksistlik majanduslik mõte arenes 1920.—1940. a. võitluses kodanlike teadlaste teoreetiliste kontseptsioonide vastu ja kodanluse majanduspoliitikat arvustades. Rakendades marksismi teoreetilisi seisukohti kodanliku Eesti tegelikkuse analüüsimisel, esines eesti kommunistidel üksikküsimustes mõningaid vigu, mida aga suudeti hiljem likvideerida.

B. VÄIKEKODANLIKE JA REFORMISTLIKE MAJANDUSLIKE VAADETE KRIITIKA

Marksistide majandusteoreetilises töös oli olulisel kohal sotsiaaldemokraatide reformistlike seisukohtade paljastamine.

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajad juhindusid 1929. a. EKP jaanuarikonverentsi aruandes formuleeritud ülesandest:

«Meie peame kõigepealt sotside iseloomu, nende äraandlikkuse hulkadele selgeks tegema. Teoreetiliselt on ka Eesti sotsid marksismile selja pööranud. Kunagi ei ole üleliigne seda ikka ja ikka korrata, et uued töörahvakihid, kes poliitilisele näitelavale ilmuvad, sotside õiget nägu tunneksid. Sotside ajalugu, nende «teoreetilised» vaated — kõik see peab olema sõjariistaks nende vastu.»¹⁴⁴

Eesti kommunistid näitasid, et ei ole alust oodata kapitalismi «küpsemist» ja sotsialismi stiihilist kujunemist Lääne-Euroopas. «Sotsialism ei saa «valmida» sellisel kujul kapitalismi rüpes, nagu viimane «valmis» feodalismi omas,» kirjutas ajakiri «Noor Tööline»¹⁴⁵. Kapitalismi rüpes saavad tekkida ainult sotsialismi mate-

¹⁴² Vt. O. Rästas, Mõned kokkuvõtted fašistliku Eesti majandusest ja poliitikast 1935. a. «Klassivõitlus» nr. 1, 1936, lk. 15.

¹⁴³ O. Rästas, Fashism Eestis tööpuudust «likvideerimas». «Klassivõitlus» nr. 6, 1934, lk. 3.

¹⁴⁴ EKPA, f. 24, t. 520, l. 32.

¹⁴⁵ Vt. Revolutsioon ja vabariik. «Noor Tööline», 1922, nr. 12.

riiaalsed eeldused. Selleks et need eeldused tegelikkuseks muuta, on vaja proletaarset revolutsiooni, proletariaadi diktatuuri. «Teine töölisklassi ülestõusmine proletaarses revolutsioonis oma kurnajate vastu on ainuke abinõu, et kord vabaneda ja sotsialismile jõuda. Kes proletaarset revolutsiooni eitab kui ühiskonna ümberloomise abinõu... see on sotsiaaläraandja, sest ta needib töölisklassi igavesti kapitali käru külge.»¹⁴⁶ Ainsaks võimaluseks asuda sotsialismi ehitamisele on poliitilise võimu enda kätte võitmine ja proletariaadi diktatuuri kehtestamine. Poliitilise võimu võtmine on sotsialistliku ülesehitustöö lähtealus. Vastupidi sotsidele väideti, et just kodanliku demokraatia praktika «kinnitab kõige kindlamalt Marxi ja Engelsi tõendust, et töörahva majanduslikuks vabastamiseks ennem vaja on kodanluse poliitilist võimu murda»¹⁴⁷.

Kommunistid olid seisukohal, et «proletariaadi ja kogu töötavate kihtide õigus uut ühiskonda — kommunistlik korda — luua, ei olene kommunistide arvates mitte sellest, kas seda rahva enamus või vähemus tahab». Selle mõtte iseloomustamiseks tõi I riigikogu saadik kommunist A. Leevald kujuka näite: «kui kolm röövlit tungivad kümnele ausale mehele kallale, kellest 9 tõstavad käed, jääb kümnendal ikkagi õigus ennast kaitsta.»¹⁴⁸ Seega viimane kaitseb tegelikult ka ülejäänute huvisid, kuigi need enda tahet aktiivselt ei avalda.

Kommunistid selgitasid kodanliku demokraatia olemust, näidates, et valimised kodanluse diktatuuri tingimustes ei väljenda ega saagi väljendada enamuse taotlusi. «Niikaua kui valitsus kodanluse ja hallparuni käes, teeb ta riigikogu oma näo järele, ja kui millegi pärast terrorist valimiste ajal vähe oli ja riigikogu koosseis valitsevatele klassidele soovitav pole, tarvitatakse abinõusid, mida mõnelgi maal juba näinud oleme ja mida ka Eestis 1924. a. nägime, kus töörahva esindajate rühmad nii riigikogus kui omavalitsustes likvideeriti.»¹⁴⁹

Vabastada töölised illusioonist, nagu võiks reformide abil «pikamisi minna töörahva vabariigi poole, mitte aga revolutsioonilise ülesastumise teel»¹⁵⁰ — see oli üks põhilisi marksistide püüdeid võitluses reformistliku ideoloogia vastu.

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajad näitasid õigesti, et sotside «õpetus» sotsialismile üleminekust reformide abil, kuid ilma revolutsioonilise klassivõitlusega, ei olnud ei uus ega originaalne. Juba XIX sajandi teisel poolel kodanlikud liberaalid, esinedes demagoogiliselt tööliste huvide kaitsjatena, rääkisid sotsialismile üleminekust järkjärguliste reformide teel. Tol ajal

¹⁴⁶ «Noor Tööline», 1922, nr. 12, lk. 278.

¹⁴⁷ Oktoober — ajaloo tähisena. «Noor Tööline», 1922, nr. 10—11, lk. 234—235.

¹⁴⁸ Vt. I Riigikogu protokollid, VII istungjärk (1922. a.), vg. 106.

¹⁴⁹ «Kommunisti» lendleht nr. 9, 26. juunist 1926.

¹⁵⁰ «Kommunist», veebruarist 1921.

võitlesid revolutsioonilised sotsiaaldemokraadid liberaalide väidete vastu. Kaasajal on aga sotsid ise asunud kodanlike liberaalide seisukohale ja neist on saanud kapitalismi kaitsjad.¹⁵¹

Sotse paljastades toetusid marksistid V. I. Lenini seisukohale: «Praktika on näidanud, et oportunistlikku suunda kuuluvad tegelased töolisliikumises on paremad kodanluse kaitsjad kui kodanluse ise. Kui nad töölisi ei juhiks, siis ei saaks kodanlus püsida.»¹⁵²

«Seitsmesaja aasta eest,» kirjutas irooniliselt V. Kingissepp, viidates sotsidele kui kodanliku diktatuuri kaitsjatele, «tulid ordu-rüütlid meie esivanemaid alla heitma — mõök ühes ja piibel teises käes. Aga aastal 1918 tuli kodanlus meid — proletaarlasti alla heitma: mõök kodanluse ja raamat sotside käes!»¹⁵³

Võitluses reformismi vastu oli marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajate peamine panus mitte niivõrd selles, et nad rõhutasid relvastatud ülestõusu vajalikkust sotsialistliku pöörde teostamisel, kuivõrd just selle selgitamises, et üleminek sotsialismile on igal juhul revolutsiooniline protsess. Marksistid kirjutasid, et mistahes reformid kodanliku demokraatia tingimustes ei saa viia sotsialistlike tootmissuhete loomisele, sest nad ei kaota ega saa kaotada kapitali võimu ega ekspluateerimist. Lükati ümber reformistide väide sotsialistlike tootmissuhete järkjärgulisest tekimisest natsionaliseerimise, «majandusdemokraatia» ja kooperatsiooni tulemusena. Kapitalismi tingimustes natsionaliseerimine, kirjutas H. Pöögelmann, ei likvideeri ega saagi likvideerida kapitalismi. Kapitalism omandab ainult teistsuguse — tsentraliseeritud ja riiklikult organiseeritud kaju, kusjuures kapitalistid saavad riigi majandusliku trusti aksionärideks.¹⁵⁴ Rõhutati, et mingit alust ei ole väitel, nagu likvideeriks natsionaliseerimine kapitalismi tingimustes eraomandi ja erainitsiatiivi, allutaks tootmise ühiskonna huvidele. «Riik ja omavalitsusasutused,» kirjutas V. Kingissepp, «millede kandvaks jõuks on kodanlus, needsamad eraalgatusmehed, s. o. kapitalistlikud spekulandid ja marodöörid, — niisugune riik on ja jääb erakapitalistliku nülгимise tallermaaks nii kaua kui ta kestab.»¹⁵⁵

Kodanliku natsionaliseerimise ja riikliku ekspluateerimise olemuse avamine teenis kaht peamist eesmärki: näidata, et ei ole põhjendatud riikliku algatuse ja riiklike ettevõtete asetamine väljapoole klassihuvide orbiiti, ja näidata, et tootmise riigistamine kapitalismi tingimustes ei loo uusi tootmissuhteid. Siinjuures on oluline märkida, et eesti kommunistid ei olnud põhimõtteliselt kodanliku nat-

¹⁵¹ «Tallinna Kiir» nr. 1, 1. oktoobrist 1927.

¹⁵² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 202.

¹⁵³ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 25.

¹⁵⁴ H. P., Revolutsiooni majanduslised tagatised. «Klassivõitlus» nr. 6—11, 1920, lk. 55.

¹⁵⁵ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 97.

sionaliseerimise vastu, juhul kui see soodustaks tootlike jõudude arendamist.

Paljastades kahekümnendate aastate lõpul sotside väärseisukohti, nagu oleks võimalik sotsialismile üle minna tootmisvahendite järkjärgulise sotsialiseerimise teel, majanduse demokratiseerimise teel, rõhutasid kommunistid, et nende «teooriate» eesmärgiks on klassivõitluse lämmatamine kapitali huvides. Nad näitasid, et ametiühingute esindajate õigus osa võtta ettevõtte juhtimisest ei muuda ettevõtte kapitalistlikku iseloomu. Kui «tööstuse demokratiseerimise» teooria autorid soovivad «demokratiseerimisel» silmas pidada tootmise ja ettevõtte huvisid, siis «tootmise huvid» on kapitalistlikus ühiskonnas ettevõtete omanike, kapitalistide, mitte aga tööliste huvid. «Tootmise huvides» lükkavad ekspluataatorid alati tagasi tööliste nõudmised parandada töö- ja elutingimusi.

Eesti pahempoolsete ametiühingute tegevuskomitee läkituses kõigile töölistele 1928. aastal rõhutati, et on vaja «kõige otsustavamalt võidelda sotside «tööstusrahu» või «majandusdemokraatia» teostamise vastu, mis on kõige alatum tööliklassi eluliste huvide äraandmine ja ametiühingute rakendamine kapitali huvides».

Sotside «majandusdemokraatia» jt. taoliste teooriate vastu võitlemisel on suuri teeneid EKP aktiivsel tegelasel O. Rästal, kes oli silmapaistev marksistliku majandusliku mõtte esindaja.

Vastukaaluks sotsidele (E. Joonas jt.), kes püüdsid piirata ametiühingute tegevust ainuüksi võitlusega tööliste majanduslike huvide eest, tõestas O. Rästas oma ülevaates ametiühingute ajaloost¹⁵⁶, et kapitalismi üldkriisi perioodil on tööliste majanduslik võitlus hoopis sagedamini seotud poliitilise võitlusega kui varem.

Rästas peatus pikemalt majandusdemokraatia teorial, töö ja kapitali vastuolude «kadumisel». Ta ei nõustunud sotsiaaldemokraatide loosungiga, et «majandusdemokraatia viib sotsialismi poole, tema on tee — lõppeesmärgile». O. Rästa arvates «majandusdemokraatia» eitab klassivõitlust ja käsib «oodata» tööliklassi tugevnemist.¹⁵⁷ Samas esitab autor küsimuse, kas pole siiski võimalik majanduse demokratiseerimise teel kodanliku korra ja eraomanduse säilimisel sotsialismile jõuda. Oma eitavat vastust motiveerib O. Rästas järgmiste argumentidega:

1. Majanduse demokratiseerimine kapitalismi tingimustes on unistus. Selle teooria autorid ei arvesta kapitalismi arengu vastuolusid. Eraomandus ei salli avalikkust, sest kapitalistid püüavad igati oma ärisaladusi varjata. Tööliste osavõtt vabriku juhtimisest eeldab aga ettevõtte olukorraga täielikku tutvumist. Sel puhul saaksid töölistes teada, kuivõrd tohutud on kapitalistide kasumid. «Osa võttes tööstuse juhtimisest, põrkaksid tööliste ja ettevõtjate

¹⁵⁶ O. R ä s t a s, Klassivõitluse väerinnalt. (Lühike ülevaade ametiühinglist liikumisest.) Leningrad, 1931.

¹⁵⁷ O. R ä s t a s, Klassivõitluse väerinnalt, lk. 47.

huvid kohe kokku: viimased näevad töölistes ainult takistajaid ja nende võistluse põhimõtte eitajaid. Kokkulepe siin võimalik ei ole.»¹⁵⁸

2. Kodanlik ühiskond koosneb põhiliselt kodanlusest ja töötajatest. Esimeste käes on tootmisriistad ning vahendid ja peale selle riigiaparaat. Kodanlus võib küll jagada majanduslikku ja poliitilist võimu poolkodanlike kihtidega, «kuid mitte kunagi ei anna kodanlus oma käest vabatahtliliselt võimu «jämedat» otsa, s. c. majanduse juhtivaid kõrgustikke... Majandusdemokraatia on sellepärast tööliste klassi äraandmise hüüdsõna.»¹⁵⁹

3. Kapitalistlikku ettevõtet ei saa vaadelda lahus kogu kapitalistlikust majandussüsteemist. Töölist ei kurna mitte ainult selle ettevõtte omanik, kus ta töötab, vaid kogu kapitalistlik süsteem. Järelikult on töörahva kurnamist võimalik kaotada alles kogu kapitalistliku tootmisviisi likvideerimisega. «Majandusdemokraatia teel, s. o. ühes kapitalistidega seda teha ei saa,» kirjutas O. Rästas.¹⁶⁰ O. Rästa väited, et «majandusdemokraatia» ei ole veel samm sotsialismi poole ja et tõeline majandusdemokraatia ei ole kapitalistlikus ühiskonnas võimalik, on objektiivselt õiged. Õige on seegi, et tööliste pääsemine ettevõtte juhtimisele toob otsekohe teravalt esile tööliste ja ettevõtjate vastandlikud huvid. Just selle tõttu ei nõustu kapitalistid iialgi vabatahtlikult «majandusdemokraatiaga». Seda järeleandmist võib tööliklass kodanluselt välja kiskuda ainult terava klassivõitluse tulemusena. Tänapäeval leiame «majandusdemokraatia» nõudmise mitmete kommunistlike parteide miinimumprogrammis. Küsimus seisab selles, et 30-ndail aastail ei kavatsenud eesti sotsiaaldemokraadid selle loosungi nimel arendada radikaalset klassivõitlust, vaid kuulutasid «majandusdemokraatiaks» fašismi ajal töölistele diktatuurivõimu poolt pealesunnitud «töörahu», töölistekojade jm. taolised abinõud, mis taotlesid klassivõitluse summutamist.

Väga teravalt kritiseerisid marksistid ka sots Joonase «teooriat» töö-vaherahust. Joonas deklareeris, et ta on nõus töö-vahe-rahuga siis, kui tööstuse üle on kehtestatud tööliste kontroll. Tegelikult nõustus Joonas Pätsi diktatuurivõimu korraldustega, mille puhul töölistele jäi ainult sõnakuulmise õigus.¹⁶¹ Selle kohta kirjutas EKP väljaanne: ««Töö vaherahu» või kapitalistide valitsuse sundvahetalituse maksmapanemine ei ole tööliklassile mitte ühegi tingimuse juures vastuvõetav, samuti kui Pätsi töölikodagi.»¹⁶²

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajad avasid Eestis üsna laialt levinud «kooperatiivse sotsialismi» olemuse ja

¹⁵⁸ O. R ä s t a s, Klassivõitluse väerinnalt, lk. 47.

¹⁵⁹ Sealsamas, lk. 48.

¹⁶⁰ Sealsamas, lk. 48—49.

¹⁶¹ Vt. «Rahva Sõna», 9. oktoobrist 1934.

¹⁶² Töölistekojade vastu. «Kommunist» nr. 1, jaanuarist 1935.

näitasid, et kooperatsiooni ideoloogide ülesandeks oli «tööraha hulkade kõrvale juhtimine poliitikast — võitlusest oma olukorra parandamise eest klassivõitluse sõjariistadega»¹⁶³. «Raske klassivõitluse asemele seatakse klassidevaheline rahu, revolutsiooni ja valmistusabinõude ülevõtmisele tööraha kätte revolutsioonilisel teel ühistegevus — pikkamisi, järk-järgult ühiskonna «sotsialiseerimine», erakapitali väljatõrjumine kooperatiivide kaudu tööstusest ja kaubandusest. See on aga kõige rumalam unistus, pettus, vale, sest pikk klassivõitluse ajalugu teab palju niisuguseid unistajaid, kes ühistegevusega katsusid kapitaliga võidelda, kuid alati oli sellel üks lõpp — hale sissekukkumine.»¹⁶⁴

Eesti kommunistid näitasid õigesti, et kapitalismi tingimustes ei saa kooperatsioon viia töö ja kapitali vahelise vastuolu järkjärgulisele likvideerimisele, samuti nagu ta ei saa likvideerida tootmise anarhiat ja kaotada tootmise kontsentratsiooni seadust. Kommunistid näitasid õigesti, et kooperatiivses liikumises Eestis domineerib täielikult kodanlik kooperatsioon. Sellisteks kooperatsioonideks olid üldtuntud Eesti Tarbijate Keskühisus (ETK), ühistegelikud krediitdiasutused kui ka masina-, pulli- jne. ühisused. Paljastades kodanluse juhtivat osa neis kooperatsioonides, kirjutas «Meie Leht» ironiliselt: «Niisugune on selle «ühistegevuse» «sotsialismi» tee — see viib otse maaliidu talli.»¹⁶⁵

Teisiti püstitati küsimus proletaarsest tarbijate kooperatsioonist. Kuigi tarbijate kooperatsioon ei saa töötajate olukorda oluliselt parandada, võivad ja peavad proletaarsed kooperatiivid olema abistavaks süsteemiks klassivõitluse organiseerimisel. Muidugi peavad nad olema tööliklassi ja kogu tööraha huvide teenistuses. Kuid ka proletaarne kooperatsioon ei saa põhjalikult parandada töötajate olukorda ega olla sotsialismi eelduseks. Nimelt sellepärast, «et tarvitajateühisustel võimata on midagi eraomanduse silmuses teha, sest viimase teenistuses on terve riiklik korraldusaparaat oma ametnikkude ja seadustega. Kes tahab tööraha olukorra parandamise eest võidelda, see peab terve eraomanduse süsteemi, mitte aga üksi selle pahe ühe osa vastu võitlema.»¹⁶⁶ Proletaarse kooperatsiooni ülesandeks ja eesmärgiks ei ole niivõrd kaupade ostmisel kopikate kokkuhoidmine viletsast palgast, kirjutas «Tööline» 1923. aastal (nr. 69), kuivõrd võitlus koos teiste proletariaadi võitlusorganisatsioonidega klassinõudmiste eest, tööraha võimu kehtestamise eest.

1929.—1933. aasta majanduskriisi ja järgnenud fašistliku diktatuuri perioodil intensiivistus seoses kodanlike «majanduse reguleerimise» ja «planeerimise» teooriatega sotside ideoloogiline liitumine kodanlusega. Seetõttu paljastasid kommunistide hinnangud,

¹⁶³ «Tööraha Hääl» nr. 12, 12. juunist 1923.

¹⁶⁴ «Meie Leht» nr. 5, 19. juulist 1924.

¹⁶⁵ Sealsamas.

¹⁶⁶ «Tööraha Hääl» nr. 12, 12. juunist 1923.

mis nad andsid riiklik-monopolistlikule kapitalismile ja «planeerimisele», üheaegselt nii kodanlikke reformiste kui ka sotse.

27. augustil 1933 Tallinnas toimunud töölisvanemate konverentsi otsuses märgiti, et kriisi saab ära hoida plaanimajanduse ning teatud ettevõtete riigistamise ja riigikontrolli alla panemisega. Samas ülistati ka ühistegevust. Kõik see olevatki teeks sotsialismile. Neid II Internatsionaali seisukohtadele tuginevaid konverentsi otsuseid analüüsiti 1933. a. septembrikuu «Kommunistis». Ajalehes rõhutati, et majandust võib tõeliselt planeerida alles pärast tootmisvahendite eraomanduse kaotamist. Kontrolli sisseadmine kapitalistide ettevõtete üle kodanliku riigi tingimustes on ainult sõnakõlks. «Lapsik oleks aga üldse arvata, et era-kapitalist oma kasudest taganeks ja töölisi laseks oma sissetulekuid kontroleerida ja juhtida või et kodanlik riik hakkaks era-kapitalistilt tema kasusid ära võtma.»¹⁶⁷

Töötaval rahval pole mingit kasu tööstuse riigistamisest kodanlikus ühiskonnas. Tulud, mida kodanlik riik riigistatud tööstusest saab, kasutatakse ikkagi ära kodanluse huvides ja tööliklassi vastu. Selleks abinõuks on natsionaalse tulu ümberjaotamine. Et selline protsess oli omane ka kodanlikule Eestile, seda näitab 1936. a. «Edasis» toodud Eesti riigi eelarvete võrdlus (aastate viisi).¹⁶⁸ Toodud võrdluse alusel selgus, et samal ajal, kui suurenesid kulutused töolistevastaseks võitluseks (türmid, kohtud, kaitseministeerium), vähendati kulutusi töötajate abistamiseks (majandus- ja teedeministeerium). «Kommunistis» kirjutati õigesti, et kodanlik riigistamine seisab abi andmises pankrottijäänud ettevõtetele.

Lisaks sellele andsid riiklikud ettevõtted ja riigi aktsiad kodanlusele võimaluse oma varanduse suurendamiseks, sahkerdamiseks rahva varaga. Ka sellele juhtis EKP töötajate tähelepanu. 1939. a. esimesel poolel levitati lendlehte, kus muu hulgas on öeldud:

«Kuidas toimub sahkerdamine rahva varaga, selleks paar tõsisasja: 1) Krediitpanga osa aktsiaid, mis kuulub riigile, müüdi maha valitud aktsionäridele võlgu nii, et aktsiate väärtus tasutakse õige pika aja jooksul dividendidega, kui seda üldse saab. Seega on riigi varandus jumala muidu antud üle oma klikele ja ühes sellega ka peremehe õigused. 2) Riikliku metsatööstuse aktsiatest on pool samadel tingimustel antud aktsionäridele ja selle lisaks veel direktorite kohad.»¹⁶⁹

Samuti on talitatud ka teistes tööstusharudes. Samas lendlehes näidati, et riigi ressursside suunamine majandusse ning viimase riiklik «reguleerimine» olid tegelikult seotud maa majanduse edasise allutamiseга monopolistlikule väliskapitalile. Eesti majandu-

¹⁶⁷ «Kommunist», septembrist 1933.

¹⁶⁸ Vt. J. Laube, Sotsialistiiku ja faschistliku riigi majandusest. «Edasi» nr. 92, 8. juulist 1936.

¹⁶⁹ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 28.

ses tugevnes just Saksa kapitali mõju. Juba 1935. a. teisel poolel algas Saksa kapitali laiaulatuslik sissetung Eesti põlevkivitööstusse, mis viis peatselt kõigi tähtsamate kaevanduste ja utmisvabrikute allutamiseni Saksa kontsernidele. Põlevkivitööstus laienes peamiselt Saksamaale veetava poolfabrikaadi — põlevkiviõli ekspordi kasvu arvel. Ligi neli viiendikku Eestis toodetavast põlevkiviõlist andsid 1938. a. Saksa kapitaliga töötavad ettevõtted ja selle strateegilise tooraine ekspordist läks 1939. aastal Saksamaale terveit 90 protsenti.¹⁷⁰ 1939. a. kevadel sahkerdas aga kodanliku Eesti valitsus a/s. «Eesti Kiviõli» toodangu lõviosa äärmiselt ebasoodsatel tingimustel sõlmitud hankelepingutega Saksamaa Sõjaministeriumile.¹⁷¹

Eesti fašiseerumise protsessi kohta anti sügav ja põhjendatud analüüs EKP 1934. a. augustikonverentsil. Ent siin näidati eesti sotsiaaldemokraatide positsiooni mõnevõrra kitsapiirilisel. Selles öeldi: «Koos kodanluse fašiseerimisega fašiseerub ka sotsiaaldemokraatia, nad toetavad kodanluse fašistliku valitsuse igasuguseid sammusid.»¹⁷²

Eeltoodus kajastus ekslik «sotsiaalfišismi» loosung, mille ka eesti kommunistid olid aktsepteerinud. Pole kahtlust selles, et fašistliku liikumise tõusul (suure majanduskriisi perioodil) astus osa parempoolseid sotsiaaldemokraatia juhte sobingusse fašismiga. Nii oli see Saksamaal Hitleri võimuletulekul, nii oli see ka Eestis. Parempoolsed sotsiaaldemokraadid tekitasid tohutut kahju tööliikumisele. Nende kohta kehtib täielikult EKP 1934. aasta augustikonverentsil antud hinnang, et fašiseeruv sotsiaaldemokraatia toetas kodanluse fašistlikku valitsust. Kuid osa Eesti Sotsialistliku Töölise Partei liikmeskonda jäi fašismi suhtes vaenulikule positsioonile, kaitses kodanlikku demokraatiat ja lülitus aktiivselt anti-fašistlikku ühisrindesse. Küllaltki märkimisväärne osa Eesti Sotsialistlikust Töölise Parteist läks 30-ndate aastate keskpaiku ja teisel poolel kodanlikust demokraatiast palju kaugemale ja asus koos kommunistidega võitlema sotsialistliku demokraatia eest.

Et see nii oli, on kahtlemata ka marksistlike majandusteadlaste saavutuseks, kes suutsid veenda siiraid tööliklassi huvide eest võitlejaid ja neid eemale kiskuda parempoolse oportunistliku ideoloogilise mõju alt.

C. PROLETAARSE REVOLUTSIOONI VAJALIKKUSE MAJANDUSLIK PÕHJENDAMINE

Majandusliku olukorra analüüsist ning kodanlike ja reformistlike majandusteooriate kriitikast kasvas välja kommunistide maksimumprogramm, mis seisnes järgnevas: et valitseva korra raami-

¹⁷⁰ Vt. Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957, lk. 481.

¹⁷¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 29.

¹⁷² EKPA, f. 6495, n. 1, s.-ü. 313, l. 4.

des pole võimalik tootlike jõudude arendamine ja töötajate olukorra märgatav parandamine, siis on vaja kukutada kodanluse diktatuur ja kehtestada sotsialistlik kord. Marksistidele oli iseloomustav, et ka mitmesuguste majanduslike üksikküsimuste käsitlemisel ei unustatud seda põhinõudmist ja järeldust.

Proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri vajalikkuse põhjendamine ei tähendanud aga, et oleks eitatud vajadust võidelda ka miinimumprogrammi eest, töölisklassi osaliste nõudmiste eest. Seda rõhutas eriti V. Kingissepp, kirjutades, et pole õigus nendel seltsimeestel, kes kinnitavad, et halvenegu töötajate olukord veelgi, siis lähevad nende silmad kord lahti ja nad mõistavad, mida neile annab «sõltumatu ja demokraatlik» vabariik. «Niisugune «viletsusteooria» ei ole õige... Igal asjal on oma piir. Ka viletsus võib töölise lõpuks nii viletsaks teha, et ta ühtemoodi Pätsi ja Strandmaniga ning Koltšaki ja Fletcheriga lepib, kui ta aga raasukenegi süüa saaks!»¹⁷³

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajad rõhutasid korduvalt, et kommunistid peavad toetama tööliste majanduslikke nõudmisi ning streigivõitlust. Sel teel kommunistlik partei kasvatab ja organiseerib töörahva hulki ning tõendab, «et tema see jõud on, kes mitte ainult tulevikus taevamanna (tööliste saadikute nõukogude vabariigi näol) ei luba, vaid kes oskab juba praeguses korras tööliste kõige pisemaidki nõudmisi selgelt välja ütelda ja nende eest väljaastumisi korraldada»¹⁷⁴.

Võitluses üksikute nõudmiste eest rõhutati ühtlasi mõtet, et partei peab «igat tööliste majanduslise liikumise avaldust selleks kasutama, et näidata, kui vähe töörahval võimalik on streikide jne. abil maksvas kodanlises korras midagi kätte saada. Igat niisugust majanduslist võitlust tuleb juhtumisena kasutada, et kommunistlist revolutsiooni kui ainust töölisklassi nõudmiste maksmapanijat näidata.»¹⁷⁵

Töötajate majandusliku olukorra parandamise nõudmised olid kõige täielikumalt ja järjekindlamalt sõnastatud Tööraha ühise Väerinde valimiseelses platvormis 1922. aastal, mida töörahva laiad hulgad toetasid ja mida tuntakse «12 nõudmise» nimetuse all.

Kaheteistkümnest nõudmisest oli kaheksa otseselt majandusliku iseloomuga. Neis nõuti esijoones tööliste palga alammäära kindlaksmääramist, riikliku sotsiaalkindlustuse organiseerimist, töötajate korteriolude parandamist, 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist, kaudsete maksude kaotamist, riiklike ettevõtete mahasahkerdamisele lõpu tegemist ja Nõukogude Liiduga tiheda majandusliku

¹⁷³ V. Kingissepp, Võitlus ameerika-inglise imperialistide ja nende käsilaste vastu. Tallinn, 1953, lk. 38.

¹⁷⁴ «Kommunist» nr. 1, 1922.

¹⁷⁵ «Kommunist» nr. 2, 1921.

koostöö arendamist. Peale selle nõuti töölistkontrolli sisseseadmist ettevõtetes, mõisates ja samuti väliskaubanduses.

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajate töödes anti neile nõudmistele igakülgne teoreetiline põhjendus. Üksikute nõudmiste põhjendamisel rõhutati pidevalt, et ilma majandusliku ja poliitilise võitluse ühendamiseta pole võimalik edu saavutada. «Võid igavesti «majanduslist» võitlust pidada, igavesti seisab su vastas kodanlik riik ja viskab tagasi, kui liiaks naha kallale kipud mammona huvidele. Sellepärast ei saa klassivõitlus piirduda ainult «majanduslise» võitlusega. Iga klass, kes tulnud oma äratundmiseni, sirutab käe välja riigivõimu järele.»¹⁷⁶

Võitluse eesmärgiks, mida kommunistid pidasid kodanliku ühiskonna raamides töötajate olukorra parandamise eest, ei olnud kapitalismi «parandamine», ei olnud kapitalismi kukutamise edasilükkamine, mida taotlesid sotsiaaldemokraadid, vaid kõigi töötajate organiseerimine otsustavaks pealetungiks valitsevale korrale. Iga «vähemagi nõudmise avaldamise juures, iga väiksemagi väljastumise juures», kirjutas J. Anvelt, «on kommunistlikel parteil ühtaegu ikka ülesandeks kodanlist riiki paljastada, teda nõrgendada, ta vaenlast (töolisteklassi) organiseerida ja valgustada, et kord selle riigi kukutamiseks küllalt vägev jõud sünniks.»¹⁷⁷

Miinimum- ja maksimumprogrammi õige ühendamine oli kommunistide ideoloogilises võitluses olulisel kohal kogu kodanliku diktatuuri perioodil.

1931. aasta veebruarikuu lendlehes formuleeriti minimaalnõudmisi järgmiselt:

1) töötule ühekordse abiraha maksmine kahe kuu elatusmiinimumi suuruses summas. Vahendid tuli võtta sõjaliste kulutuste arvelt;

2) tööliste kindlustamine tööpuuduse vastu;

3) töötute vabastamine üüri-, riigi-, omavalitsuse- ja linnamaksudest. Töötute korterist väljatõstmise lõpetamine;

4) 7-tunnilise tööpäeva sisseseadmine kõigis tootmisharudes. Tervist kahjustavatel töödel ning alaealiste suhtes kehtestada 6-tunniline tööpäev.

Eeltoodud nõuded esitati rahvusvahelise töötute päeva puhul ning seepärast käsitlesid nad peamiselt tööpuuduse küsimust.¹⁷⁸

Kaitstes ja põhjendades töötajate majanduslikke nõudmisi kodanliku korra raamides, rõhutasid töölisteklassi ideoloogid aga järjekindlalt, et üksnes proletariaadi diktatuur võib tagada eesti rahva tõelise sõltumatuse ja demokraatia kõigi töötajate jaoks; et rahvamajandust saab kiiresti arendada ja töötajate olukorda saab otsustavalt parandada alles pärast proletaarset revolutsiooni, pro-

¹⁷⁶ Võimu pärast. «Meie Noor Tööline» nr. 2, 1923, lk. 1.

¹⁷⁷ «Klassivõitlus» nr. 107/108, 1929.

¹⁷⁸ Vt. EKPA, f. 27, n. 1, s.-ü. 818, l. 277.

letariaadi diktatuuri tingimustes. Majanduse «tervendamiseks» on olemas ainult üks tee, «nimelt plaanikindel sotsialistlik majandus. Kodanlus ei suuda midagi tervendada, sest ta ise ongi see haiguse põhjus.»¹⁷⁹ Reas artiklites näidati, et eesti kodanluse majanduspoliitika spekulatiivne rahvavastane iseloom oli tingitud mitte niivõrd ühe või teise kodanliku tegelase subjektiivsetest taotlustest, kuivõrd kapitalistliku süsteemi olemusest tervikuna.

Paljusid artikleid ja sõnavõtte läbis punase niidina mõte, et proletariaadi diktatuuri kehtestamine on kõige kindlam vahend Nõukogude Liiduga tiheda majandusliku koostöö organiseerimiseks ja Nõukogude Liiduga ühinemiseks. Kommunistid selgitasid, et koostöö Nõukogude Liiduga on vajalik ja võimalik juba kodanliku Eesti raamides. Samuti rõhutati, et igakülgne koostöö on võimalik alles pärast proletaarset revolutsiooni. Eesti, Läti ja Leedu kommunistlike parteide keskkomiteede ühises üleskutses 1924. a. öeldakse: «Töölise ja talupoegade valitsus võib ainult teed näidata, mis meid viib oma seisukorra parandamisele ja kokkulangenud majandusliku elu ülesehitamisele. See tee on ühinemine Sotsialistlikkude Nõukogude Vabariikide Liiduga, millega meil majandusliselt ja poliitiliselt ühised huvid, millega meie seotud aasta kümnete jooksul kokkukasvanud majanduslike arenemisega, kuid millest meid vägivaldselt lahutati käputäie parasiitide huvides.»¹⁸⁰

Sotsialistliku revolutsiooni vajalikkuse põhjendamisel tuli marksistidel võidelda nõukogude korra halvustajate ja laimajate vastu, kes iga hinna eest Nõukogude Liidu kasvavat autoriteeti püüdsid alla kiskuda.

Rääkides proletaarse revolutsiooni vajalikkusest, juhtisid kommunistid tähelepanu asjaolule, et proletariaadi diktatuuri kehtestamine ei saa ühe päevaga likvideerida kõiki raskusi ja viia jalamaid kommunismile. Sellega löödi tagasi Nõukogude Liidu vastu sihitud kodanlike ja sotsiaaldemokraatlike paberimäärijate kallaletungid, kes pasundasid kommunismi «lähikukkumisest» Nõukogude Liidus, viidates sealjuures sotsialismi ehitamisel esinevatele raskustele.

Marksistlik-leninliku majandusliku mõtte esindajad väitsid korduvalt: raskused sotsialismi ehitamisel ei tõenda nõukogude võimu elujõuetust, vaid vastupidi: raskuste ületamine omaenda jõududega näitab proletariaadi diktatuuri elujõudu. Nõukogude võimu hindamisel on tarvis silmas pidada mitte seda, et tootmise maht nii tööstuses kui ka põllumajanduses pole veel küllaldane (see oli Venemaa põlise mahajäämuse, sõja ja interventsiooni tagajärg), vaid seda, et tootmine iga päevaga pidevalt kasvab. Mitte see pole

¹⁷⁹ «Meie Kiir» nr. 2, 28. maist 1927.

¹⁸⁰ «Kommunist» nr. 4, 25. septembrist 1924.

peamine, et töötajate elatustase on veel madal, vaid see, et elatustase järjekindlalt tõuseb. On tõsi, et Nõukogude Liidus pole veel selliseid mugavusi, mida vabrikandid ja pankurid kodanlikes riikides kasutavad, kirjutas «Rõhutute Hää!», «aga kus on mujal kõige tööraha jaoks... maksuta kool... maksuta haigemajad ja puhkekodud... ühiskondlik abi andmine kõigile töövõimetutele?»¹⁸¹

Kommunistid õpetasid Eesti töörahvast nägema ja hindama nõukogude võimu määratu suuri eeliseid (tootlike jõudude arendamisel ja tööraha elatustaseme tõstmisel) ükskõik missuguse kapitalistliku riigiga võrreldes. Näidates Nõukogude Liidu edusamme rahvamajanduse arendamisel ja töötajate materiaalse olukorra parandamisel, rõhutasid kommunistid, et Eesti peab sammuma sedasama teed koos Nõukogude Liiduga. Nõukogude Liidu siseolukorra valgustamiseks ilmus arvukalt artikleid nii Leningradi kui ka põrandaalustes väljaannetes. Selle töö hoogustamise vajadust rõhutati pidevalt.¹⁸²

Tõestanud sotsialistliku revolutsiooni vajalikkust, kerkis päevakorda ka selle võimalikkus. Ka selle küsimusega tegelesid eesti kommunistid. 1929. aastal vastuvõetud otsuses märgiti, et majanduslik ummik, puuduse ja viletsuse süvenemine, Nõukogude Liidu eeskuju aitavad kaasa revolutsiooniliste meeleolude kasvamisele tööraha hulkades. Töölisklass koos küla poolproletaarlastega moodustavad rahva enamuse, kes võib kodanliku diktatuuri kukutada. Keskmik ja linna väikekodanlus on oma vaimustuse «iseiseisva» vabariigi vastu kaotanud ja jäävad erapooletuks kodanluse ja proletariaadi vahelises võitluses.¹⁸³

30-ndate aastate algul, mil eesti töölisorganisatsioone pidevalt rüüstati, kus olukord tööliste võitluseks kodanliku terrori ja ulatusliku tööpuuduse tingimustes oli Eestis eriti raske, avaldati kahtlust, kas Eestis on tingimusi revolutsioonilise pöörde teostamiseks. Teravat poleemikat nendega, kes arvasid, et Eestis pole sotsialistlik revolutsioon sisemiste jõududega võimalik, alustas 1933. a. J. Reesen. Ühtlasi rõhutas ta marksistlikku seisukohta revolutsioonide eksportimise võimatusest.¹⁸⁴

Eestimaa Kommunistliku Partei augustikonverentsil 1934. aastal märgiti: «Terava majandusliku kriisi ja kapitali pealetungimise tagajärjel on laialistes rahvahulkades arenemas suur rahulolematuse maksva olukorraga. Kuid see rahulolematuse ei oma veel selget revolutsioonilist ilmet.»¹⁸⁵

Konverentsil rõhutati, et valitseva klassi majanduspoliitika

¹⁸¹ «Rõhutute Hää!» nr. 18, 1921.

¹⁸² EKPA, f. 24, n. 1, s. ü. 520, l. 34, 84.

¹⁸³ EKPA, f. 6495, n. 1, s. ü. 207, l. 47.

¹⁸⁴ J. Reesen, Revolutsiooni kandvate jõudude hindamisest Eestis. Leningrad, 1933, lk. 24—26.

¹⁸⁵ Resolutsioon Eestimaa olukorras ja EKP ülesannete kohta. «Edasi» nr. 86, 26. juunist 1935.

ning praegune majanduslik olukord on loonud tingimused, mis on revolutsiooniliseks liikumiseks väga soodsad. Tegelikku olukorda analüüsid jõuti järeldusele, et kriisist pääsemine pole aidanud kodanlusel jagu saada majanduslikest raskustest. «Nii seisab kodanliku Eesti majandus ummikus, millest väljapääsemiseks näha pole mingit kapitalistlikke teed,»¹⁸⁶ öeldakse Eestimaa Kommunistliku Partei (Kommunistliku Internatsionaali sektsioon) dokumendis.

Majanduslik alus revolutsiooniliste jõudude kasvuks; revolutsiooni majanduslik baas oli kriisiperioodil tõepoolest olemas ja EKP mõistis olukorda õigesti. Tuleb mõnda, et kodanlikus Eestis 30-ndail aastail valitsenud rahulolematuse oli stiihiline selles mõttes, et mitte kõik kodanliku korruga rahulolematud ei omanud kindlaid poliitilisi veendeid ega eesmärki, mida taotleda. Siit tuleneski EKP ülesanne — ühendada see stiihiline liikumine teadusliku sotsialismiga. Sotsialistliku revolutsiooni juhtiv jõud — viletsuses virelev töölisklass — oli valmis võitlema kapitalismi kukutamiseks. Vaatamata politsei tagakiusamisele esitati mitmel koosolekul Eestis sõnaselgelt kapitalismi kukutamise nõue. Näiteks kirjutati 4. novembril 1932. a. Pärnu töötute koosoleku otsuses järgmist: «Töötud ei võitle mitte ainult igapäevase leiva eest, töötud võitlevad töölisklassi vabastamise eest. Töötud võitlevad töölisklassi koosolekute, sõna, trüki ja mõtte vabaduse eest... Töötud võitlevad fašismi, kodanluse kurnamiskorra vastu.»¹⁸⁷

Aprillis 1933. a. Tartu töötute kongressil esitati resolutsioon, milles märgiti, et majanduskriisi ja tööpuudust pole suutelised likvideerima ei kodanlus ega ka sotsfašistid, vaid töörahva revolutsioon. Need ja teised taolised faktid näitavad, et tööliste hulgas olid tekkimas kindlad võitluseesmärgid. Majanduslikke nõudmisi hakati üha rohkem ühendama poliitilistega.

Arenevaid revolutsioonilisi tendentse õhutati ja hoogustati kommunistlikus kirjanduses, lähtudes proletaarse revolutsiooni paratamatusest Eestis.

Valmistades ette tingimusi proletaarseks revolutsiooniks, pühendati kolmekümnendatel aastatel muu hulgas erilist tähelepanu väikeomanduse küsimusele. Et kodanlus püüdis väikeomani-kele sotsialismivastases võitluses sisendada väärkujutlust sotsialistlikust omandusest ja hirmutada väikeomanduse ühistamisega sotsialistlikus ühiskonnas, siis selgitas EKP sellise kodanliku propaganda valelikkust ja klassieesmärke ning deklareeris väikeomanduse puutumatust sotsialistlikus ühiskonnas. Ka agrarühistamises minevikus tehtud vigade avalik tunnistamine aitas kaasa EKP autoriteedi ja mõju kasvule töötava rahva hulgas. Töörahva hulgad hakkasid nägema kommunistlikus parteis oma huvide eest võitlejat.

¹⁸⁶ EKPA, f. 6495, n. 1, s.-ü. 207, l. 41.

¹⁸⁷ ORKA, f. 31, n. 4, s.-ü. 951, l. 44.

Samal ajal kavandas kodanlus pealetungi töötajate elatus-tasemele. 1939. a. veebruaris oli käsitöösturite üleriiklik kongress, kus avalikult püstitati 10-tunnilise tööpäeva nõue. Väiketöösturid tahtsid oma majanduslikud raskused veeretada tööliste õlgadele. See kutsus esile laialdased protestiavaldused töötajate hulgas, eriti pärast seda, kui levisid kuuldused, et peaminister toetab käsitöösturite nõuet. Tallinna poliitilise politsei komissar oma ettekandes politseivalitsuse abidirektorile 1. aprillist 1939. a. märgib, et «...peaaegu igal ametiühingu või käitise koosolekul võeti vastu protestiresolutsioone tööpäeva pikendamise vastu»¹⁸⁸. Selle nõude vastu protesteerisid a/s. «A. M. Lutheri» käitise töölisnõukogu, Tartu tööliste ülelinnaline koosolek, Pärnu töölisühing jt.¹⁸⁹

Koos sõjategevuse algusega Lääne-Euroopas ahenesid tööstustoodete turud, töölisi vallandati ning vabrikud ja tehased töötasid lühema tööpäeva või lühema töönädalaga. Omamoodi töötatöölise vormiks kujunes tööliste palgata puhkusele laskmine, sageli isegi tähtajata. Sel viisil jäi 1940. aastal jalatsivabrikus a/s. «Globus» teenistusega 263 tööliset, Narva Linaketramise Manufaktuuris 370, J. Lorupi klaasivabrikus 317, Põhja Paberi- ja Puupapivabrikus 650 jne.¹⁹⁰ Samal ajal tõusid aga toidu- ja tarbeainete hinnad, tõusis elukallidus.¹⁹¹ Kodanlik valitsus ei võtnud aga midagi olulist ette olukorra parandamiseks. Vastupidi — kodanlik valitsus «...on endale seadnud ülesandeks — suurbodanlist diktatuuri kaitsta ja kindlustada, kõik sõjaraskused veeretada töötava rahva õlgadele ja rahvahulkade kibeduse selle vastu maha suruda drastiliste abinõudega. Need vähesed sendikesed, mis see valitsus (mõeldud on Uluotsa-Jürima-Piibu valitsust. — Autorid) tööliklassile nigelate sotsiaalseaduste kaste näol jagab, on ainult manöövriks, mille katte all toimub tööliklassi ja kõigi töötavate kihtide halastamatu paljaksriisumine enneolematu suure maksukoorma peale veeretamise teel, elukalliduse tõstmise, tööpuuduse suurendamise, tööliste palgavõitluse kägistamise jne. tagajärjel»,¹⁹² kirjutatakse 1940. a. aprillikuu «Kommunistis».

Teise maailmasõja puhkemine tõi kaasa kodanluse järjekordse pealetungi tööliklassile.

Kommunistlik partei asus sellises olukorras aktiivselt tegutsema ja kutsus töötajaid võitlusse suurbodanluse majandusliku ja poliitilise võimu murdmiseks, demokraatliku korra kehtestamiseks. «Kommunistis» rõhutati, et moment revolutsiooniliseks väljaastumiseks on sobiv: sõda on lõhestanud suuremad imperialistlikud riigid kahte leeri ja nad ei saa enam appi tulla eesti kodanlusele, nagu see toimus 20 aastat tagasi. Samas numbris näidati ka, milles

¹⁸⁸ ORKA, f. 949, n. 1, s.-ü. 37, l. 302.

¹⁸⁹ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk-d 30—32.

¹⁹⁰ Sealsamas, lk. 125.

¹⁹¹ Sealsamas, lk. 79.

¹⁹² Sealsamas, lk. 118—119.

seisab suurkodanluse majandusliku võimu murdmine: «See tähendab suurpankade riigistamist, suurtööstuse ja suurkaubanduse tõelise tööliste kontrolli alla võtmist, töölistele elatismiinumile vastava palga alammäära kindlustamist ja nende kindlustamist tööpuuduse, haiguse, vanaduse, õnnetuste ja invaliidsuse vastu, maaandmist kehvadele talupoegadele ja maatameestele, töötavate talupoegade võlgade kustutamist, nende majapidamiste toetamist ja vabastamist linna- ja maakodanluse kurnamisest...»¹⁹³

Need olid revolutsioonilised nõudmised, mida olid pidevalt esitanud tööliklass ja maakehvikud. Töötav rahvas toetas EKP majanduslikke nõudmisi ja seega kogu EKP programmi 1940. aasta juuni-juuli sündmuste ajal.

Kokkuvõtet tehes võime lühidalt märkida:

1. Käsitletaval perioodil seadis EKP oma eesmärgiks tõestada töötajatele, et nende majanduslikult raske ning poliitiliselt õigusetu olukorra suudavad parandada nad ise sotsialistliku revolutsiooni teostamisega. Seega tõestati sotsialistliku revolutsiooni vajalikkust ja paratamatust.

2. Näidati, et Eestis on olemas võimalused sotsialistliku revolutsiooni teostamiseks ning majanduselu korraldamiseks sotsialismi printsiipidel.

---

¹⁹³ «Kommunist», aprillist 1940.

LÜHIKOKKUVÕTE

Majanduslik mõte Eestis (kodanluse diktatuuri perioodil) kajastas valitsevat sotsiaal-majanduslikku olukorda eri klasside huvide seisukohalt ja oli ühtlasi ideoloogiliseks relvaks klassivõitluses.

Kodanluse majanduslike vaadete apologetiline põhifunktsioon väljendus kapitalistlike tootmissuhete teoreetilises kaitsmises ning eesti kodanluse reaktioonilise majandus- ja sotsiaalpoliitika õigustamises.

Eesti kodanluse ideoloogias kajastusid samal ajal kodanliku poliitilise ökonomia kriisi elemendid, mis omandasid siin konkreetsetest tingimustest tuleneva spetsiifika.

Teoreetiliste küsimuste käsitlemisel olid eesti kodanlikud majandusteadlased üsna küündimatud. Teoreetilised katsetused jäid saamatuiks. Kodanluse ideoloogide majanduslikud vaated ei kujunenud tõsisemateks teoreetilisteks süsteemideks, vaid kujutasid endast seostamata üksikküsimuste killustatud käsitlust. Prevaleris pragmatistlik lähenemine majandusprobleemidele ja nende samasugune lahendamine. Tavaliselt refereerisid eesti kodanlikud majandusteadlased mõttekilde arenenud kapitalistlikes riikides käibel olnud apologetilistest teooriatest ja opereerisid XIX sajandi vulgaarse poliitilise ökonomia üksikute seisukohtadega.

Eriline koht eesti kodanlikus majanduslikus mõttes oli võitlusel marksistliku ideoloogia vastu. Et saada rahvahulki oma ideoloogilise mõju alla, püüdis kodanlus kompromiteerida rahva silmis kommunismi ja proletaarse internatsionalismi ideesid ning kujutada ennast kui ainsat üldrahvalike huvide esindajat. Süstemaatiliselt tehti propagandat ja arendati laimukampaaniat Nõukogude Liidus toimuva sotsialistliku ülesehitustöö vastu.

Kodanlik majanduslik mõte pidi ka Eestis paratamatult tegelema kapitalismi üldkriisi ajal süvenenud kapitalismi vastuoludega. Neis küsimustes jõudsid eesti kodanluse kõigi rühmituste ideoloogid lõppkokkuvõttes kõige reaktioonilisema lahenduseni, nimelt riiklik-monopolistliku kapitalismi teooria ja praktika õigustamiseni ning seda fašistlikus vormis.

Kodanliku majandusliku mõtte eri suundade vahel ei olnud printsiipiaalseid erinevusi. Kõige tähtsam, nimelt valitsevate

tootmissuhete kaitsmise küsimuses olid kodanlikud majandusteadlased ühtsel seisukohal. Kodanliku majandusliku mõtte mitmesuguste suundade erinevus seisnes ainult erinevate vahendite valikus, mida kodanluse ideoloogid soovitasid kasutada kapitalismi kindlustamiseks.

Hoopis suuremas ulatuses kui teoreetiliste küsimustega tegeles kodanlik majanduslik mõte Eestis kodanluse sotsiaalpoliitika ja majanduspoliitika põhjendamiseks. Majanduspoliitika konkreetsetes küsimustes kajastas mitmesuguste suundade tekkimine kodanluse eri kihtide erinevaid majanduslikke huvisid. Objektiivselt oli see poliitika ja selle teoreetiline õigustamine reaktsiooniline. Sotsiaalpoliitika probleemides domineeris eesti kodanluse ideoloogidel süstemaatiline teede otsimine töölisklassi ekspluateerimise süvendamiseks. Kasutades mitmesuguseid sotsiaalse demagoogia vorme, püüti eelkõige õigustada toimuvat pealetungi töölisklassile.

Kodanlike majandusteadlaste praktilised konkreetseid majandusküsimusi käsitlevad uurimused ei läinud kaugemale mõningate seaduspärasuste empiirilisest konstateerimisest. Nähtuste sotsiaalset iseloomu, ulatust ega mõjusfääri ei suutnud kodanlikud teadlased selgitada.

Kapitalistliku majanduskorra apoloogia kodanlikus majanduslikus mõttes oli keerukalt põimunud praktilise funktsiooniga, mis oli tingitud vajadusest tunnetada kapitalistliku majanduse funktsioneerimise mehhanismi. Konkreetse ökonomika, toodangu dünaamika ja majandusliku konjunktuuri uurimisel oli kodanlikul majanduslikul mõttel mõningaid positiivseid saavutusi.

Kapitalistliku majandussüsteemi vastuolud, mis kapitalismi üldkriisi perioodil ajuti äärmiselt teravnesid, kutsusid esile kapitalismi väikekodanliku kriitika.

Nagu kõikjal, otsisid väikekodanlikud ja reformistliku majandusliku mõtte suunad teid kaotada valitseva korra äärmuslikud pahed kapitalistlikku korda säilitades. Teoorias kasutasid väikekodanluse ideoloogid Eestis veel 20-ndail ja 30-ndail aastail selliste XIX sajandi silmapaistvate väikekodanluse esindajate ideid, nagu seda olid S. de Sismondi ja P. Proudhon. Lääne-Euroopa reformistide ja revisionistide seisukohtadele tuginesid ulatuslikult eesti parempoolsed sotsiaaldemokraadid.

Osa väikekodanlike ja reformistlike ideoloogilisi suundi Eestis liitus 1930-ndail aastail fašismiga.

Majandusliku mõtte teise leeri moodustasid proletariaadi ideoloogid, kes tööliste klassihuvidest lähtudes arendasid kodanliku ühiskonna ja kapitalistliku majandussüsteemi revolutsioonilist kriitikat, paljastasid kodanluse majanduslikke kontseptsioone ja jõudsid seisukohale, et ainsaks töötajate huvidele vastavaks majanduslike küsimuste lahenduseks on sotsialistliku korra kehtestamine Eestis.

On huvitav märkida, et marksistliku majandusliku mõtte esindajad suutsid püstitada sügavaid ühiskondlik-majandusliku arengu küsimusi, kuigi olud kodanluse terrori tingimustes olid äärmiselt ebasoodsad töölisklassi võitluse teoreetiliseks üldistamiseks. Et aga proletariaadi huvid langesid objektiivselt ühte ajaloolise arengu huvidega ja proletariaadi ideoloogid väljendasid ajaloolise arengu progressiivseid tendentse, siis suutsid töölisklassi ideoloogid marksistlikule teorialele toetudes üles tõsta ja lahendada suure teoreetilise tähtsuse ja praktilise perspektiiviga probleeme.

NIMEDE REGISTER

A

- Abel, G. — 75.
 Aben, A. — 207.
 Adamson, J. — 155.
 Adler, M. — 174, 205.
 Ahelik, S. — 97.
 Allik, H. — 97.
 Anderkopp, A. — 143, 144, 147,
 149, 153.
 Andresen, N. (Orvusto) — 200,
 202, 203, 205, 206.
 Antons, R. — 7, 28, 68, 74, 76.
 Anvelt, J. — 213, 228, 243.
 Ast, K. — 48.
 Audova, A. — 189, 208—212.

B

- Bauer, O. — 174.
 Berendts, Ed. — 68, 69, 88.
 Brandt, E. — 80.
 Brutus, L. — 7.
 Bulgakov, S. — 154.

C

- Chase, S. — 165.
 Clark, J. — 165.

D

- Darré, R. W. — 151.
 Darwin, Ch. — 15.
 David, E. — 38, 75, 154, 155.
 Dimitrov, G. — 126.

E

- Eenpalu, K. — 60.
 Ein, E. — 39.
 Engels, F. — 172, 174, 175, 205, 206,
 217, 235.
 Ennet, V. — 50.
 Erit, V. — 145.

F

- Feldman, V. — 22.
 Feldmann, H. — 48.
 Fletcher, A. — 242.
 Ford, H. — 114.
 Freiberg, K. — 192.
 Fählmann, E. — 36, 37.

G

- Geselli, S. — 169.
 Gide, Ch. — 162, 163.
 Gorki, M. — 205.
 Grimpel, A. — 193.
 Gronski, A. — 214.
 Grönberg, A. — 50, 51, 93.
 Göring, H. — 151.

H

- Hansen, A. — 110.
 Hilferding, R. — 174, 180.
 Hist, F. — 194.
 Hitler, A. — 71, 83, 84, 130, 150, 151,
 204, 241.
 Horm, A. — 162—165.

I

- Inno, K. — 72, 75.

J

- Jaanus, V. — 207.
 Jalajas, O. — 62.
 Jalak, K. — 207.
 James, E. — 115.
 Jans, J. — 181.
 Janusson, J. — 147.
 Jaska, E. — 25, 111.
 Joa, H. — 37.
 Joonas, E. — 180—182, 186, 193,
 237, 238.
 Juhkam, M. — 58
 Juur, A. — 186.
 Jõeäär, A. — 175, 178, 182—184,
 198—202, 205—207.
 Järve, P. — 98.
 Järvsoo, E. — 156.
 Jürima, A. (Jürman) — 210, 247.

K

- Kaarna, Chr. — 146.
 Kaaver, V. — 193, 194.
 Kaera, A. — 169, 170, 183.
 Kahk, L. — 61.
 Kant, E. — 46, 63—65.
 Karotamm, N. — 232.
 Kask, A. — 159, 161.
 Kautsky, K. — 38, 174, 176, 204,
 205, 217.
 Keynes, J. M. — 13, 112, 115, 116,
 132, 168.

Kind, P. — 47.
 Kingissepp, V. — 213—216, 218—
 220, 236, 242.
 Kink, A. — 100.
 Kirikal, A. — 193, 194.
 Kitsing, M. — 193.
 Kleis, R. — 7, 73, 75, 81.
 Koidik, A. (Kööp, A.) — 170, 171.
 Koltšak, A. — 242.
 Konik, K. — 148.
 Kornel, K. — 47, 74, 87, 114.
 Korsunskaja, V. — 15.
 Kosenkranius, H. — 166.
 Kreuger, I. — 58.
 Kriisemann, A. — 193, 208.
 Krinal, V. — 6, 7, 209.
 Kroos, P. — 195.
 Kruus, H. — 7, 67, 190—192.
 Kruus, I. — 208.
 Kufdkepp, M. — 76, 110, 135.
 Kupffer, V. — 124.
 Kurkus, J. — 74.
 Kurtšinski, M. — 35, 36, 181.
 Kuuli, O. — 7.
 Käär, L. — 193.
 Köster, O. — 153.
 Köstner, N. — 43, 47, 48, 54—56,
 69, 79—81, 87, 91, 94—97, 102, 106—
 110, 117, 118, 144, 154.
 Käärna, A. — 217, 218.

L

Laaman, O. — 78.
 Laante, V. — 186, 204.
 Laidoner, J. — 48, 60, 79, 102, 233.
 Laube, J. — 240.
 Leevald, A. — 235.
 Lehtman, J. — 121.
 Lehtmets, H. — 193.
 Lenin, V. I. — 11, 18, 36, 38, 51, 55,
 73, 76, 77, 82, 140, 154, 155, 171—
 174, 176—178, 180, 187—189, 191,
 203, 217, 236.
 Lepik, E. — 208.
 Lepp, A. — 151.
 Libe, J. — 116.
 Liebknecht, W. — 208.
 Liebmann, A. — 7.
 Liideman(n), K. (Liidak.) — 39,
 40, 50, 71, 83, 129, 130.
 Lill, A. — 50.
 Linnamägi, W. — 58.
 List, Fr. — 50.
 Loone, L. — 7.
 Lorup, J. — 247.
 Luiga, J. — 44, 45, 68, 79.
 Luik, A. — 193.

M

Maide, J. — 126.
 Malthus, T. R. — 35, 36.
 Marshall, A. — 45, 102.
 Martinson, K. — 7.
 Martna, M. — 31, 176—178, 184—
 187, 197, 198, 204.
 Marx, K. — 34—36, 38, 44, 107, 110,
 115, 133, 139, 157, 172, 205, 206, 217,
 235.
 Maurits, K. — 108.
 Metslang, L. — 185.
 Moore, L. — 168.
 Mussolini, B. — 83.

N

Nieländer, H. — 37, 51, 52, 109,
 156, 157.
 Nurk, H. — 132.
 Nõu, J. — 38.

O

Oiderman, H. — 98.
 Oinas, A. — 173, 175, 182, 184, 187,
 202.
 Oja, J. — 52.
 Ojamaa, M. — 66.
 Ojamaa, V. — 45, 73, 74.
 Ots, A. — 132.

P

Pallo, H. — 7.
 Palvadre, J. — 226, 227.
 Penck, A. — 64.
 Penno, R. — 153.
 Peterson, K. (Särgava) — 39, 126,
 138.
 Pigou, A. C. — 102.
 Piip, A. — 38, 247.
 Pitka, J. — 44.
 Plotnik, E. — 217.
 Poom, E. (Bomm) — 42, 50, 114,
 115, 127.
 Poopuu, J. — 126.
 Prink, A. — 208.
 Proudhon, P. — 250.
 Puhk, Ed. — 52.
 Puhk, E. — 52.
 Puhk, J. — 34, 52, 53, 60, 119.
 Puhk, V. — 52.
 Pung, M. — 119, 120.
 Pöld, P. — 49.
 Päev, A. — 7.

Päts, K. — 18, 27, 28, 30, 31, 39, 40,
46, 50, 68, 71, 83, 98—100, 102, 103,
120, 128—133, 135, 136, 138, 150,
152, 156, 163—165, 182, 186, 187,
197, 198, 207, 224, 233, 238, 242.

Päts, V. — 53.

Pöögelmann, H. — 213—218,
228—230, 233, 236.

R

Rabtsinski, I. — 214.

Randro, O. (Arrover) — 127, 128.

Rannes, A. — 145.

Rebane, I. — 205.

Reesen, J. — 226—228, 245.

Rei, A. (Reial) — 31, 67, 162, 173—
176, 178, 179, 184, 187.

Reiman, H. — 160—162.

Relve, J. — 46.

Renning, R. — 55.

Ricardo, D. — 15, 35, 36.

Riisman, Ed. — 126.

Rodbertus, J. K. — 35, 36, 123.

Ronimois, H. — 38.

Roosevelt, F. — 10.

Rosendorff, G. — 166.

Ruus, N. — 207.

Rägo, R. — 73, 75, 81.

Rästas, O. — 216, 230, 231, 234, 237,
238.

Rätsep, H. — 193.

S

Say, J.-B. — 37, 42, 45.

Scheel, K. — 53, 61.

Schulbach, A. — 146.

Schulmann, H. von — 68, 69.

Selter, K. — 33, 59, 93.

Sepp, J. — 214.

Sepp, L. — 58, 71, 118, 131, 132.

Sepre, O. — 7, 120, 133.

Severac, B. — 202.

Sihver, J. — 105.

Simm, A. — 159.

Sinberg, T. — 78.

Sirk, A. — 124, 125.

Sismondi, S. de — 112, 250.

Smith, A. — 15, 35, 36, 70.

Soidra, I. — 6, 7.

Sombart, W. — 12, 45, 114, 134.

Spengler, O. — 210, 211.

Storm, E. — 50.

Strandman, O. — 31, 158, 194,
242.

Struve, P. — 174, 187.

Sunila, A. — 226.

Suursööt, O. — 59.

T

Taalmann, A. — 193.

Taklaja, J. — 131.

Tamm, K. — 157.

Tammann, A. — 159, 160.

Tammer, H. — 137.

Tammik, A. — 193.

Tarmisto, V. — 64, 65.

Tennmann, E. — 166—168.

Tonkman, K. — 98.

Tooke, T. — 111.

Tugan-Baranovski, M. — 107.

Tuimann, E. — 184.

Töllasepp, A. — 37, 38, 78, 111—
113, 120, 134.

Tõnisson, I. — 126, 181.

Tõnisson, J. — 18, 30, 37, 49, 54,
58, 60, 77, 78, 91, 92, 102, 112, 118,
120, 145, 152.

Tõnus, P. — 41.

U

Udam, V. — 160, 161.

Ulbricht, W. — 180.

Uluots, J. — 39, 67, 247.

V

Vaher, G. — 145.

Vanja, J. — 221.

Vares-Barbarus, J. — 178, 189,
205.

Varma, A. — 65.

Varmas, A. — 66.

Varmas, T. — 66.

Veimer, A. — 20, 93.

Vihalem, P. — 202, 206.

Vilms, J. — 127, 156, 158.

Volberg, J. — 159, 160.

Volmer, L. — 169, 170.

W

Wagner, A. — 134.

Weber, A. — 134.

Westel, G. — 106.

Y

Young, A. — 70.

Блюмин, И. Г. — 12, 13, 102, 112,
115, 132, 169, 170.

Корниенко, А. А. — 14.

Реккер, Г. И. — 23.

Румянцев, А. — 17.

Энгельс, Ф. — 139.

SISUKORD

Eessõna	3
I peatükk. Majandusliku mõtte kujunemise tingimused Eestis kodanliku diktatuuri perioodil (1920—1940)	9
1. Kapitalismi üldkriis ja majandusliku mõtte põhisuumad aastail 1920—1940	9
2. Majanduslik areng ja klassijõudude vahekord kodanlikus Eestis aastail 1920—1940	17
II peatükk. Omakasu rahva huvide kaitsmise sildi all — eesti kodanluse majanduslik mõte 1920.—1940. a.	33
1. Kapitalistlike tootmissuhete teoreetiline õigustamine kodanlikus Eestis	33
A. Vulgaarse poliitilise ökonoomia printsiibid ja marksismivastane propaganda eesti kodanluse majanduslikus mõttes	33
B. Sotsiaalse demagoogia mitmesugused meetodid	42
2. Eesti kodanluse reaktsioonilise majandus- ja sotsiaalpoliitika õigustamine	53
A. Eesti majandusliku sõltuvuse õigustamine	53
B. Valitsevate agraarsuhete ja kodanliku agraarpoliitika kaitsmine	66
C. Eesti kodanluse tööstuspoliitika ja selle teoreetiline põhjendamine	84
D. Töölisklassile pealetungi õigustamine	97
3. Kodanlikud kriisiteooriad ja kriisivastased programmid reaktsiooni teenistuses	105
4. Vabamajanduse ja majanduselu reguleerimise teooriad kodanlikus Eestis	116
A. Neoliberalistlikud suunad kodanlikus Eestis	116
B. Reguleeritava kapitalismi teooriad kodanlikus Eestis	121
III peatükk. Väikekodanluse majanduslikud vaated 1920.—1940. a.	139
1. Väikekodanlikud majanduslikud vaated	139
A. Keskmised kihid kodanlikus Eestis	139
B. Väikekodanluse ideoloogide suhtumine kapitalismisse, sotsialismisse ja töölisküsimusse	142

C. Väikekodanlikud majanduspoliitilised programmid	151
D. Väikekodanlikud kapitalismi vastuolude ületamise projektid	158
2. Parempoolsete sotsialistide (sotsiaalreformistide) majanduslikud vaated kodanlikus Eestis	172
IV peatükk. Töölisklassi majanduslikud vaated	188
1. Marksistlikule majanduslikule mõttele lähenemise tendents	189
2. EKP võitlus marksistlike majandusteaduslike seisukohtade kujundamise eest	212
A. Majandusliku olukorra analüüs ning kodanluse majandusteooriate ja majanduspoliitika paljastamine	213
B. Väikekodanlike ja reformistlike majanduslike vaadete kriitika	234
C. Proletaarse revolutsiooni vajalikkuse majanduslik põhjendamine	241
Lühikokkuvõte	249
Nimede register	252

V. Кринал, Л. Лоонэ и И. Сойдра
**ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
 МЫСЛИ В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ
 (1920—1940 гг.)**

На эстонском языке

Обложка Э. Тали

Издательство «Ээсти Раамат»
 Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja P. Freidin. Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa. Tehniline toimetaja S. Ridala. Korrektorid L. Golberg ja R. Kotkas.

Laduda antud 24. VI 1968. Trükkida antud 13. IX 1968. Paber 60×90/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Päberivabrik. Trükipoognaid 16. Arvestuspoognaid 19,49. Trükiarv 1500. MB-07258. Tellimise nr. 3847. Hans Heidemann, kirjanduslik toimetaja, Tartu, Ülikooli 17/19. III.

Hind, rubl. 1,35.

Hind 70 kop.

RAAMATUKOGU
Rbl. 1,35
Münd 70 kop.

A

29466

231 1217

TÜ RAAMATUKOGU

